

Historia

ZAKRES PODSTAWOWY

Zmiana MEN 2024

Oznaczono usunięte
i zmienione treści

1

część 2
ŚREDNIOWIECZE

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Historia

Średniowiecze

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

część II

1

ZAKRES PODSTAWOWY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2024

Konsultacja naukowa: dr Arkadiusz Bugaj
Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: zespół
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska, Monika Turala
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: Marta Jasińska
Korekta techniczna: Katarzyna Kupracz, Marlena Dobrowolska

Zdjęcia: BE&W, Bibliotekacyfrowa.pl, Detriot Institute of Art, Flickr/Carole Raddato/CC BY-SA 2.0, Lukasz Dejnarowicz/FORUM, FoKa/FORUM, Grzegorz Kozakiewicz/FORUM, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza in Madrid, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Zamkowe w Malborku, Muzeum Zamku w Bytowie, Beketoff/Shutterstock, canon_shooter/Shutterstock, mohammad alzain/Shutterstock, Shutterstock, Takashi Images/Shutterstock, Wikipedia/Bede735c/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Jennifer Boyer/CC BY 2.0, Wikipedia/Clio20/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Magda Felis/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/GFreihalter/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Galeria Nowoczesna w Zagrzebiu, Wikipedia/Remi Jouan/BY-SA 3.0, Wikipedia/Jan Mehlich/CC BY-SA 2.5, Wikipedia/Pko/CC BY 2.5, Wikipedia/Sailko/CC BY 3.0, Wikipedia/Ludwig Schneider/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Wisielec.97/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Ziko-C/CC BY-SA 3.0, S. Markowski/WN PWN, Zamek Królewski na Wawelu, Zamek Królewski w Warszawie

Ilustracje: A. Fonfara
Mapy: Katarzyna Gostępska
Infografiki: Magda Szafarczyk

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjęto wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii w zakresie podstawowym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: prof. dr. hab. Grzegorza Kucharczyka, mgr. Arkadiusza Maślacha, prof. dr. hab. Dariusza Rotta.

Etap edukacyjny: III

Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa

Rok dopuszczenia: 2023

Numer dopuszczenia: 1198/1-2/2023

© Copyright by Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o. & Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Gdynia 2023

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.

N8124

Wydawca:

Operon Sp. z o.o.

81-541 Gdynia, al. Zwycięstwa 96/98

tel. centrali 58 679 00 00

e-mail: info@operon.pl

www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-406-6

Zgodnie z decyzją MEN od września 2024 r. obowiązuje zmieniona, uszczuplona o ok. 20% podstawa programowa. W związku z tym w podręczniku znalazły się stosowne oznaczenia.

 Takim symbolem oznaczono treści usunięte z podstawy programowej.

 Takim symbolem oznaczono treści, które zostały zmienione. Nauczyciel przedstawi uczniowi zmiany i wyjaśni, czego powinien się nauczyć.

Spis treści

IV. Wczesne średniowiecze – do końca X w.

1. Cesarstwo na Wschodzie (Bizancjum)	10
2. Arabowie i islam.....	19
3. Europa barbarzyńska po upadku cesarstwa na Zachodzie.....	28
4. Odrodzenie idei cesarskiej na Zachodzie. Monarchie karolińska i ottońska.....	39
5. Gospodarka, społeczeństwo, kultura wczesnośredniowiecznej Europy Zachodniej.....	51
6. Narodziny państwa polskiego i rządy Mieszka I	62
Podsumowanie przed sprawdzianem	73

V. Europa i Polska w okresie pełnego średniowiecza – XI–XIII w.

1. Polska za panowania Bolesława Chrobrego	76
2. Kryzys państwa polskiego i jego odbudowa przez Kazimierza Odnowiciela	86
3. Europa w XI–XIII w. – polityka, społeczeństwo, gospodarka	96
4. Kościół w realiach społeczno-politycznych XI–XIII w.	107
5. Polska Bolesławów: Śmiałego i Krzywoustego.....	120
6. Państwo polskie w okresie rozbitcia dzielnicowego.....	130
7. Przemiany gospodarcze i społeczne w okresie rozbitcia dzielnicowego	140
8. Kultura europejska XI–XIII w.	155
Podsumowanie przed sprawdzianem	167

VI. Schyłek średniowiecza w Europie i Polsce – XIV – poł. XV w.

1. Przemiany społeczne i zjawiska kryzysowe w Europie późnego średniowiecza	172
2. Przeobrażenia polityczne i konflikty militarne w Europie	183
3. Odbudowa Królestwa Polskiego przez Władysława Łokietka.....	195

4. Polska za panowania Kazimierza Wielkiego.....	205
5. Od unii polsko-węgierskiej do unii polsko-litewskiej.....	219
6. Polska i Litwa za panowania Władysława Jagiełły.....	233
7. Polska i Litwa za panowania Władysława Warneńczyka i Kazimierza Jagiellończyka	244
8. Europejska kultura artystyczna u schyłku średniowiecza.....	257
9. Kultura polska w epoce średniowiecza. Miejsce Polski w średniowiecznej Europie	265
Podsumowanie przed sprawdzianem.....	279
Warto przeczytać.....	283
Indeks osobowy	285
Indeks pojęć	292

Wstęp

Jak jest zbudowany nasz podręcznik

Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu historii. Zgodnie z założeniami reformy programowej uczniowie liceów i techników rozpoczną naukę tego przedmiotu w wymiarze 2 godzin tygodniowo w klasach I–IV.

Zanim zaczniecie korzystać z podręcznika, zapoznajcie się z jego budową i przyjrzyjcie się wszystkim jego elementom. Zostały one skonstruowane tak, by ułatwić wam naukę i pomóc w błyskawicznym znalezieniu potrzebnych informacji.

Każdy rozdział podręcznika otwiera spis tematów z danego obszaru.

Bezpośrednio pod tytułem rozdziału znajdziecie moduł „Na tej lekcji” – jego zadaniem jest ukierunkowanie was na cele realizowane w danym temacie.

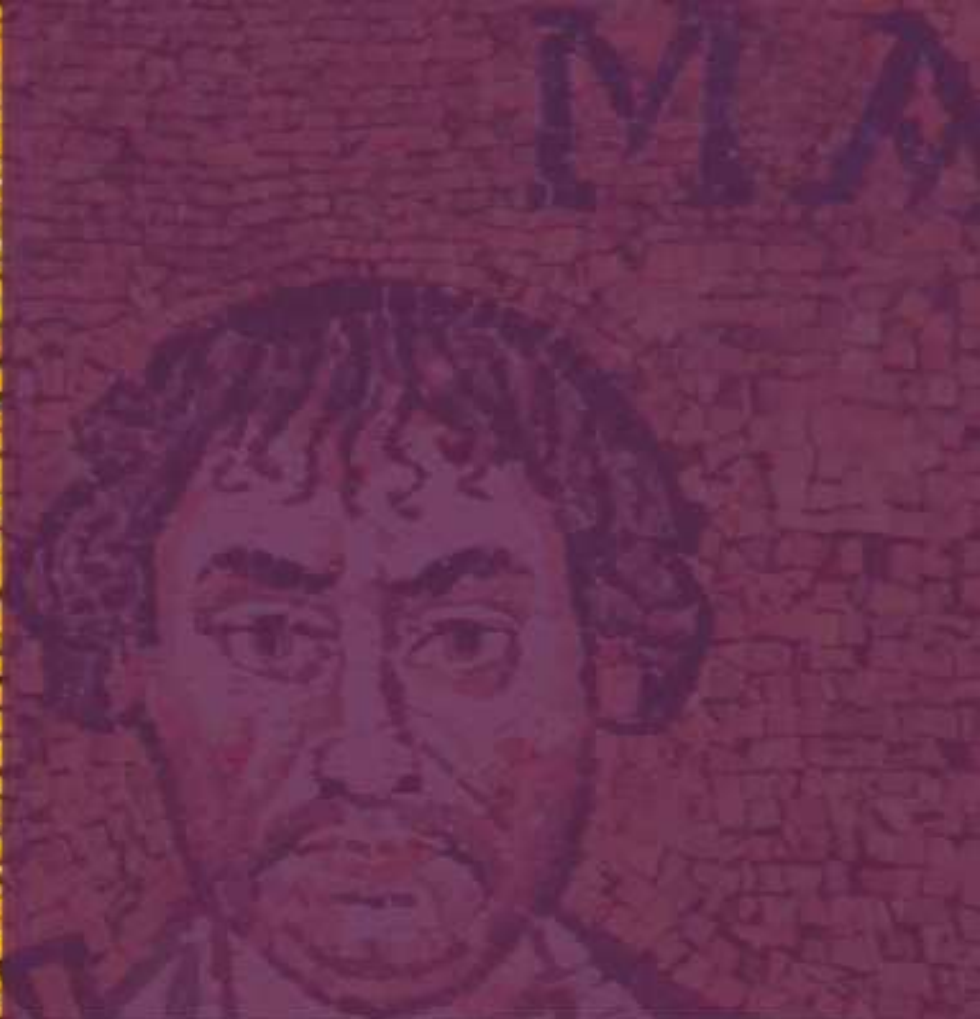
W tekście pojawiają się wytłuszczenia. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

Hasła na marginesach odnoszą do treści obowiązkowych do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

[illegible]

Teksty źródłowe i mapy ilustrują treści merytoryczne. Elementy te opatrzone poleceniami, które pomogą wam w rozwinięciu umiejętności analizy zawartych w nich treści.

[illegible]

IV. Wczesne średniowiecze – do końca X w.

- ▶ Cesarstwo na Wschodzie (Bizancjum)
- ▶ Arabowie i islam
- ▶ Europa barbarzyńska po upadku cesarstwa na Zachodzie
- ▶ Odrodzenie idei cesarskiej na Zachodzie. Monarchie karolińska i ottońska
- ▶ Gospodarka, społeczeństwo, kultura wczesnośredniowiecznej Europy Zachodniej
- ▶ Narodziny państwa polskiego i rządy Mieszka I

1. Cesarstwo na Wschodzie (Bizancjum)

NA TEJ LEKCJI:

- zlokalizujesz w czasie i przestrzeni Cesarstwo Wschodniorzymskie;
- zapoznasz się ze sztuką bizantyńską.

Bizancjum i świat zewnętrzny

Cesarstwo Wschodniorzymskie, mimo że jemu także u schyłku antyku groziły najazdy barbarzyńskie, uniknęło losu zachodnich rzymskich prowincji i przetrwało najgorszy okres. Teraz to ono kontynuowało tradycję państwową imperium rzymskiego. W historiografii na określenie tego państwa w okresie po upadku cesarstwa na Zachodzie, a więc w epoce średniowiecza, używa się nazwy **Bizancjum** (Cesarstwo Bizantyńskie). Jednak dla jego mieszkańców było to po prostu Cesarstwo Rzymskie – to samo, które istniało od stuleci, choć w kształcie okrojonym o zachodnie prowincje. Cesarze panujący w Konstantynopolu marzyli, by je odzyskać.

Choć mieszkańcy Bizancjum nazywali siebie Rzymianami, to w kraju dominowały **kultura i język grecki**. Łacina utrzymywała się początkowo jako język aktów prawnych, ale ustąpiła w VII w. grece. **Dziedzictwo antyku grecko-rzymskiego**, w znacznej mierze zatracone w tym czasie na Zachodzie (zwłaszcza w zakresie słowa pisanego), przetrwało w Bizancjum, chociaż jako pogańskie było często traktowane podejrzliwie. W 529 r. na mocy cesarskiej decyzji zamknięto Akademię Platońską w Atenach, postrzeganą jako symbol przedchrześcijańskiej tradycji intelektualnej. Podstawowym elementem tożsamości zróżnicowanej etnicznie ludności państwa pozostawało **chrześcijaństwo**.

Z rozmachem do realizacji planów odrodzenia imperium przystąpił cesarz **Justynian I Wielki**, który wstąpił na tron Cesarstwa Bizantyńskiego w 527 r., czyli pół wieku po upadku cesarstwa na Zachodzie. Do połowy VI w. wodzom cesarza udało się zdobyć **prowincje zachodnio-afrykańskie**, południowo-wschodni **skrawek Hiszpanii** oraz **Dalmację** i samą **Italię** wraz z Sycylią, Sardynią i Korsyką.

dziedzictwo
grecko-rzymskiej
cywilizacji

religia
chrześcijańska

Justynian I Wielki

Justynian I – odrys monety upamiętniającej zwycięstwo nad Wandalami

Pierwszym ze zwycięstw wojsk Justyniana było pokonanie Wandalów w latach 533–534, likwidacja ich królestwa w Afryce i włączenie zdobytych ziem do cesarstwa. Na monecie ukazano cesarza Justyniana I Wielkiego. Jego wyobrażenie na koniu jest powtórzeniem nieistniejącego dziś konnego posągu, który stał dawniej w Konstantynopolu.

Cesarstwo Bizantyńskie za Justyniana I Wielkiego w połowie VI w.

Ćwiczenie

Wskaż na mapie obszary przyłączone do Cesarstwa Bizantyńskiego w czasach panowania Justyniana I.

Zdobycze Justyniana okazały się nietrwałe – jego następcy stopniowo je traciłi. Natomiast zachowanie choćby **części posiadłości w Italii** stało się ambicją i przedmiotem starań cesarzy w kolejnych stuleciach. Większą część Półwyspu Apenińskiego podbili germańscy **Longobardowie** już w kilka lat po śmierci Justyniana. Jednak stolicę bizantyńskiej prowincji w Italii **Rawennę** udało się cesarstwu utrzymać do połowy VIII w. Na południu Półwyspu kurczące się skrawki posiadłości bizantyńskich przetrwały aż 500 lat.

Już w czasach panowania Justyniana w latach 40. VI w. nawiedziła Bizancjum katastrofalna w skutkach epidemia dżumy. Doprowadziła do strat ludnościowych, które na długo osłabiły państwo gospodarczo i militarnie. W 1. połowie VII w. Cesarstwo Bizantyńskie stanęło w obliczu bardzo poważnych zagrożeń zewnętrznych i konieczności skupienia się na **obronie swojego stanu posiadania**. Niebezpieczeństwo nadciągało z północnego zachodu ze strony **Awarów, Słowian**, a później **Bułgarów**, ze wschodu (**Persja**) i wreszcie z południowego wschodu ze strony rosnącego w potęgę **imperium arabskiego**. Jednocześnie na zachodzie **Wizygoci** odebrali Bizancjum ich **hiszpańskie posiadłości**. W latach 20. VII w. cesarstwo najpierw doświadczyło **ataku perskiego** i utraty wielu bliskowschodnich prowincji, a następnie je odzyskało. Odparto także bezpośrednie zagrożenie swojej stolicy oblężonej przez Awarów współdziałających z Persami. Wreszcie bizantyjskie wojska odniosły triumf nad Persami i stanęły u wrót ich stolicy.

obrona stanu
posiadania

imperium arabskie

Awarowie – koczownicze plemiona pochodzenia azjatyckiego, które w 2. połowie VI w. utworzyły nad Dunajem swoje państwo. Bizancjum częstokroć opłacało ich złotem, aby powstrzymać kolejne najazdy koczowników. Państwo Awarów upadło na początku IX w., a oni sami rozproszyli się wśród miejscowych Słowian i przybyłych później Węgrów.

Jednak nadzieje na umocnienie mocarstwowej pozycji Bizancjum zostały rozwiązane wraz z początkiem **ekspansji Arabów**, w VII w. prowadzących podboje pod sztandarem nowej religii – islamu. W ciągu kilkunastu lat Bizancjum **utraciło** na ich rzecz **Syrię, Palestynę, Egipt**, a nieco później także zdobyte za czasów Justyniana posiadłości w **zachodniej części wybrzeża afrykańskiego**. Trzy spośród pięciu patriarchatów chrześcijańskich (Antiochia, Jerozolima i Aleksandria) znalazły się w ten sposób pod panowaniem arabskim. Bizancjum utraciło niezwykle ważne ośrodki gospodarcze i kulturalne. Stanowiło to większą część jego dotychczasowego terytorium.

Użycie tzw. ognia greckiego – ilustracja z kroniki pochodzącej z Sycylii, XII w.

Ogień grecki był bizantyńskim wynalazkiem użytym po raz pierwszy w latach 70. VII w. Była to trudna do ugaszenia mieszanina zapalająca zawierająca ropę naftową, siarkę i smołę, a jej receptury ściśle strzeżono. Atakowano nim na odległość kilkudziesięciu metrów za pomocą urządzeń składających się z pomp i rur. Używano go do niszczenia wrogich okrętów. Wielokrotnie przyczyniał się w poważnym stopniu do odparcia sił morskich oblegających Konstantynopol.

Nacisk wrogów z północy skutkował jednocześnie **utratą Dalmacji** przez Bizancjum, a nawet osłabieniem na początku VIII w. kontroli nad Grecją. Szczególnie groźnym przeciwnikiem było nowo powstałe **państwo bułgarskie**. W efekcie naporu licznych przeciwników i ponoszonych klęsk terytorium Bizancjum ograniczyło się niemal wyłącznie do **Azji Mniejszej**. W części europejskiej, na obszarze **Tracji** jego granica przebiegała zaledwie około 250 km na zachód od Konstantynopola. Ponadto w rękach bizantyńskich pozostawały nieliczne posiadłości na **wybrzeżach włoskich i greckich**. Zwierzchność nad pozostałym terytorium **Grecji odzyskiwano stopniowo**.

Cesarstwo Bizantyńskie w połowie IX w. przed podbojami dokonanymi przez dynastię macedońską

Od schyłku IX w. do połowy XI w. panowała w Bizancjum **dynastia macedońska**. W okresie sprawowania przez nią władzy państwo odzyskało w znacznej części **mo-carstwową pozycję**. Dzięki pokonaniu i podporządkowaniu sobie Bułgarii znów objęło swoim zasięgiem **całe Bałkany**, a poprzez **misję chrystianizacyjną** Kościoła sięgało wpływami jeszcze daleko na północ od nich. Zawarto również korzystny dla Bizancjum sojusz polityczny z Rusią Kijowską. Na południowym wschodzie w zmaganiach z Arabami udało się odzyskać **część Syrii**.

dynastia
macedońska

Kościół chrześcijański w Bizancjum

Chrześcijaństwo miało być jednym z najważniejszych czynników spajających państwo. Jednak **rozłamy i herezje** w jego łonie stawały się też przyczyną poważnych konfliktów wewnętrznych. Na niektórych obszarach Bliskiego Wschodu nurty religijne traktowane jako heretyckie zdobyły nawet przewagę wśród ludności. **Cesarz** nie był wprawdzie wprost zwierzchnikiem Kościoła, lecz przewodził mu w sprawach organizacyjnych i wkraczał w kwestie wiary. Oczekiwano od niego zwalczania herezji i troski o szerzenie chrześcijaństwa wśród sąsiednich pogańskich ludów. Kwestie religijne przenikały się w Bizancjum wielokrotnie z politycznymi. Spory w zakresie doktryny chrześcijańskiej dotyczyły przede wszystkim rozumienia podwójnej – boskiej i ludzkiej – natury Chrystusa. Poglądy w tej kwestii, jeśli Kościół uznał je za heretyckie, były czynnie zwalczane przez państwo.

Jednak najgwałtowniej rozgorzał konflikt dotyczący **kultu obrazów świętych**, czyli **ikon**, w których cudowną moc powszechnie wierzone. Wybuchł on w 1. połowie VIII w. i trwał do połowy następnego stulecia. **Przeciwników** oddawania czci wizerunkom świętych nazywano **ikonoklastami** (czyli obrazoburcami). Przekonywali oni, że prawdziwa wiara nie potrzebuje cudownych wizerunków. Uważali, że w religii **monoteistycznej**, jaką jest chrześcijaństwo, czczony może być jedynie

kult obrazów
świętych (ikon)

IV. WCZESNE ŚREDNIOWIECZE – DO KOŃCA X W.

Bóg, a nie wyobrażenia jego oraz świętych. Powoływali się na słowa Starego Testamentu: *Nie uczynisz sobie obrazu rytego ani żadnej podobizny tego, co jest na niebie w górze i co na ziemi nisko, ani z tych rzeczy, które są w wodach pod ziemią. Nie będziesz się im kłaniał ani służył*. Podkreślali też fakt, że we wczesnym chrześcijaństwie używano tylko symboli, a nie wyobrażeń istot świętych.

W pewnych okresach przeciwnicy czczenia wizerunków świętych zyskiwali poparcie cesarzy, a wtedy w kraju niszczone masowo obrazy przedstawiające Jezusa, Matkę Bożą czy też świętych. Głosiciele przeciwnych poglądów zaciekle walczyli z nimi. Konflikt ten (podobnie zresztą jak walka z herezjami) pochłonął wiele ofiar i kosztował wiele zniszczeń. Ostatecznie to **zwolennicy świętych wizerunków** (ikonoduli) **odnieśli zwycięstwo** nad ikonoklastami, a ikona stała się czymś niezwykle charakterystycznym dla religijności wschodniego chrześcijaństwa.

II sobór nicejski (787 r.) obradujący pod przewodnictwem cesarza Konstantyna VI (na prawo od krzyża) – miniatura, XI w.

Na II soborze nicejskim przywrócono kult obrazów. Podkreślono, że przedmiotem czci jest święta rzeczywistość przedstawiona na obrazach i obecność w nich świętych postaci, a nie obrazy same w sobie. Jednak w latach 813–843 cesarze znów czynnie zwalczali kult ikon. Dopiero cesarzowa regentka Teodora ostatecznie przywróciła oddawanie czci obrazom w Kościele bizantyńskim. Jest ona świętą Kościoła prawosławnego i katolickiego.

Bizantyński Kościół chrześcijański oddziaływał na sąsiednie kraje, przede wszystkim na wschodnich Słowian. Jego sukcesem było podjęcie się w końcu IX w. **chryścianizacji Bułgarii i Rusi**, których władcy przyjęli chrzest z rąk wysłanników patriarchy Konstantynopola.

Św. Atanazy – żyjący w X w. mnich, założyciel klasztoru na górze Athos w Grecji

W Kościele chrześcijańskim tak Wschodu, jak i Zachodu wielką rolę odegrał ruch monastyczny, czyli życie klasztorne. Wywodziło się ono z doświadczeń życia pustelniczego, samoumartwiania się i porzucenia spraw doczesnych przez jednostki, które widziały w tym najlepszy sposób spełniania powinności, jakie nakłada na człowieka bycie chrześcijaninem. Niektórzy prowadzili życie całkowicie samotne, inni gromadzili się we wspólnotach. Na potrzeby mnichów prowadzących wspólnotowe życie opracowywano reguły zakonne. W świecie greckim jedną z pierwszych rozpowszechnionych reguł stworzył jeszcze w IV w. biskup Cezarei św. Bazyl. Natomiast prezentowany na ilustracji św. Atanazy w X w. założył klasztor na Górze Athos w północnej Grecji – ośrodek ten rozrósł się i dziś stanowi jedno z najważniejszych centrów życia duchowego prawosławia.

Sztuka bizantyńska

Dorobek Bizancjum w zakresie sztuk plastycznych jest niezwykle bogaty. Nie tylko określił charakter kultury krajów Wschodu, lecz także przez wiele stuleci oddziaływał bardzo silnie na sztukę zachodniej Europy. Typowe dla bizantyńskiej twórczości były przede wszystkim **mozaiki** zdobiące ściany świątyń i **obrazy** malowane na deskach. Architektura największe osiągnięcia uzyskała w zakresie **budowli świątynnych**. Odrębny styl sztuki bizantyńskiej rozwijał się stopniowo, a pełny kształt zyskał w okresie panowania dynastii macedońskiej.

Malarstwo bizantyńskie tematycznie ściśle wiązało się z religią chrześcijańską. Ikony wyobrażające Chrystusa, Matkę Bożą i świętych tworzone według ścisłych reguł – **kanonu**. **Schematyczność**, **powtarzalność** sposobu przedstawiania postaci opierała się na przekonaniu, że poprzez nie wyraża się **boska doskonałość**, która nie powinna być pozostawiona swobodnemu ujęciu twórcy dzieła. Poza tym przedstawiane sceny zawierały w sobie konkretne treści związane z prawdami wiary, które Kościół chciał **kontrolować** poprzez narzucony kanon. Styl wytworzony w malarstwie bizantyńskim charakteryzował się **szttywnością** ujęcia postaci, która nadawała im **dostojny** wygląd, i umiejscowieniem ich w nieokreślonej, **nie-realistycznej przestrzeni**. Dzięki temu przedstawiane dzieła uzyskiwały **wymiar duchowy** wiążący je z wyższą, nieziemską rzeczywistością. Cechowała je ponadto **dekoracyjność**. Pełne barw, często pozlacane, miały być rozkoszą zarówno dla oczu, jak i dla duszy.

kanon w sztukach plastycznych

Chrystus Pantokrator (gr. wszechmocny, wszechwładny) – mozaika z IX w. w kościele Hagia Sophia (czytaj: aja sofia; Mądrości Bożej) w Konstantynopolu (obecny Sztambuł)

U stóp Chrystusa klęczy oddający mu cześć cesarz Leon VI zwany Filozofem. W medalionach po bokach umieszczono wizerunki Matki Bożej i archaniola Gabriela.

IV. WCZESNE ŚREDNIOWIECZE – DO KOŃCA X W.

półkolistą kopułę

W architekturze świątyń chętnie używano **planu centralnego**, który łączono z podłużnym w niekiedy bardzo złożone formy przestrzenne. Wyłonił się typ budowli na **planie krzyża greckiego** (czyli równoramiennej). Charakterystyczny wygląd nadawały świątyniom **kopuły**, z których centralna wyrastała wyraźnie ponad bryłę budynku. W architekturze tej, obok dominujących wzorców budowli wczesnochrześcijańskich, można też dostrzec wpływy cywilizacji położonych dalej na wschodzie (Persji).

Kościół Hagia Eirene (czytaj: haja irene; Pokoju Bożego) w Konstantynopolu (obecny Stambuł), VI–VIII w.

Przekrój (rekonstrukcja z XIX w.) kościoła Hagia Sophia w Konstantynopolu (VI w.) oraz jego widok współczesny

Kościół został wzniesiony na polecenie Justyniana I Wielkiego i był najważniejszą świątynią Cesarstwa Bizantyńskiego. Cztery wieże umieszczone w narożnikach nie stanowiły części pierwotnej budowli. Zostały dobudowane przez muzułmańskich Turków po zajęciu przez nich miasta w połowie XV w.

Źródło historyczne

Prokopiusz z Cezarei – żyjący w VI w. historyk bizantyński – o kościele Hagia Sophia

Kościół stał się zatem dziełem przewyższającym wszelkie wyobrażenie, w ogóle nie jest wyobrażalny dla tego, kto chce go zobaczyć i nie jest do wiary dla tego, kto o nim słyszy. Bowiem zdaje się sięgać nieba [...]. Odznacza się nieopisanym pięknem [...]. Można by naprawdę powiedzieć, że to nie promienie słoneczne rozświetlają z zewnątrz jego wnętrze, tylko ono samo z siebie promieniuje jasnością, tyle światła wylewa się z tego świętego domu [...].

I kto tylko wejdzie doń, aby się modlić, natychmiast pojmuję, że takie dzieło mogło zostać doprowadzone do końca nie tyle ludzką ręką i sztuką, ile wolą Bożą. Duch modlącego wzniesie się do Boga, a unosząc się odczuje, że Pan nie jest daleko, że jest On właśnie w tym miejscu, które sam wybrał i w którym miło mu przebywać [...]. Nigdy nikt nie będzie miał dość tego widoku, kto zaś już znajdzie się w kościele, odczuje radość, a ten kto zeń wyjdzie, pozostanie pełen jego chwały...

Kronika chrześcijaństwa, Warszawa 1998, s. 86.

Ćwiczenia

1. Jakie przeżycia, poza estetycznymi wyraża opis kościoła Hagia Sophia autorstwa Prokopiusza z Cezarei?
2. Znajdź w internecie zdjęcia przedstawiające wnętrze Hagii Sophii. Scharakteryzuj wnętrze tego kościoła.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego mieszkańcy wschodniego cesarstwa (Bizancjum) nazywali siebie Rzymianami nawet wiele stuleci po upadku antycznego Cesarstwa Rzymskiego.
2. Omów rolę cesarza Justyniana I Wielkiego w dziejach Bizancjum.
3. Wskaż obszary wchodzące w skład Cesarstwa Bizantyńskiego przez cały omawiany okres (do XI w.). Które posiadłości Cesarstwo straciło i w jakich okolicznościach do tego doszło?
4. Wyjaśnij, jak rozumiesz problem kultu ikon w Bizancjum i na czym polegał ikonoklazm.
5. Scharakteryzuj cechy sztuki bizantyńskiej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 10 • Cesarstwo Bizantyńskie ze stolicą w Konstantynopolu opierało się na tradycji ustrojowej i **dziedzictwie grecko-rzymskiej cywilizacji**.
- s. 10 • Centralnym elementem tożsamości mieszkańców Bizancjum była **religia chrześcijańska**.
- s. 10 • W VI w. za czasów **Justyniana I Wielkiego** próbowano odbudować *Imperium Romanum* w jego dawnym kształcie oraz poszerzyć granice Bizancjum.
- s. 11 • W 1. połowie VII w. Cesarstwo Bizantyńskie prowadziło wojny z Persją, Słowianami, Awarami i Bułgarami w celu **obrony swojego stanu posiadania**. Najgroźniejszym rywalem okazało się **imperium arabskie**, które na trwałe oderwało od Bizancjum posiadłości afrykańskie, Palestynę oraz Syrię.
- s. 13 • Ostatni okres świetności Bizancjum przeżyło w czasach panowania **dynastii macedońskiej** (schyłek IX w. – połowa XI w.).
- s. 13 • W VIII i IX w. cesarstwem targal spór związany z **kultem świętych obrazów (ikon)**. Jego przeciwnicy – ikonoklaści – uznawali, że jest on niezgodny z monoteizmem religii chrześcijańskiej.
- s. 15 • Sztuka bizantyńska tematycznie wiązała się z religią chrześcijańską i budowlami kościelnymi. Sposób przedstawiania świętych postaci **w sztukach plastycznych** został poddany sztywnym zasadom – **kanonowi**.
- s. 16 • Typowym elementem architektonicznym świątyń bizantyńskich były **półkoliste kopuły**.

2. Arabowie i islam

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę islamu;
- dowiesz się o głównych zasadach tej religii zapisanych w Koranie;
- zapoznasz się z kierunkami ekspansji arabskiej;
- przeczytasz o kulturze arabskiej; poznasz jej najważniejsze osiągnięcia.

Arabowie i wystąpienie Mahometa

Arabowie zamieszkiwali **Półwysep Arabski** – obszar ograniczony od wschodu Zatoką Perską, a od zachodu Morzem Czerwonym, leżący w zasięgu oddziaływania cywilizacji Mezopotamii i Egiptu oraz ludów wschodniej Afryki, a później przede wszystkim Persji. Kraina ta odpowiadająca rozmiarami jednej czwartej powierzchni Europy ma w większości charakter **pustynny i półpustynny** z nielicznymi oazami. Tereny umożliwiające **uprawę roślin** znajdują się **na południu półwyspu** oraz **na obszarach nadbrzeżnych**.

Znaczna część ludności arabskiej – **beduini** – prowadziła **koczowniczy tryb życia** i utrzymywała się z **pasterstwa** – hodowała kozy, owce, wielbłądy. Trwalsze osadnictwo możliwe było na obrzeżach półwyspu oraz w oazach. Te nieliczne sprzyjające **rolnictwu** obszary pozwalały także na rozwój **miast**. Ich mieszkańcy zajmowali się rzemiosłem, a ponadto specjalizowali się w **handlu**. W początkach średniowiecza **karawany kupców** arabskich docierały regularnie do pogranicznych regionów dwóch sąsiadujących mocarstw – Bizancjum i Persji. Pośredniczyły także w handlu na większą skalę – sięgającym Indii i krajów Afryki. Społeczeństwo arabskie w okresie przed rozwojem religii islamskiej nigdy **nie było zjednoczone**. Okresowo na południu półwyspu powstawały rozwinięte cywilizacje, choć niewielkie terytorialnie ośrodki państwowe. W opisywanym okresie czas ich świetności jednak przeminął. Wśród Arabów dominowały konflikty i podziały o charakterze **plemiennym i rodowym**. Ludność arabską łączyły przede wszystkim tradycje kulturowe i religijne.

Beduini żyjący w trudnych warunkach panujących w głębi Półwyspu Arabskiego tworzyli zwarte wspólnoty plemienne, w których współdzielenie i lojalność stanowiły najwyższą wartość. Niechętni wobec obcych najwyżej cenili więzi rodowe.

pierwotne
wierzenia Arabów

Pierwotne wierzenia Arabów miały charakter **politeistyczny**. Czczono bóstwa związane z **ciałami niebieskimi** i **siłami przyrody**. Bardzo ważną rolę odgrywały obrzędy związane ze **świętymi kamieniami**, jak **Czarny Kamień** z sanktuarium **Al-Kaba** w **Mekce**, który później stał się świętością także dla wyznawców islamu. Zanim jeszcze narodziła się ta religia, wśród Arabów zdążyły się już znacznie rozpowszechnić **wierzenia monoteistyczne**. Chrześcijaństwo (często w postaci herezji) i judaizm zyskały wielu wyznawców.

nauki Mahometa

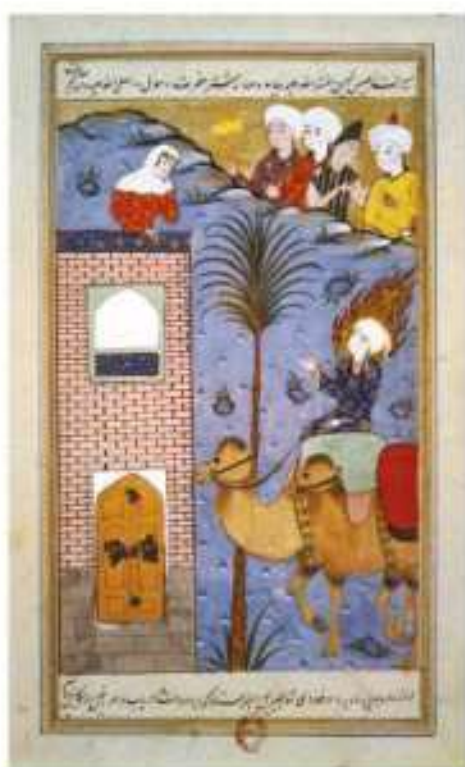
Głównym ośrodkiem miejskim Półwyspu Arabskiego w jego zachodniej części była **Mekka**. To bogate miasto leżało na szlaku handlowym z południa na północ do Palestyny. Czerpało zyski dzięki pielgrzymom przybywającym do Kaby. W Mekce około 570 r. urodził się **Mahomet** (właśc. Muhammad). Pochodził on z wpłyowego kupieckiego rodu. Gdy został sierotą, wędrował jako pomocnik przy karawanach należących do stryja, a później dzięki ożenkowi z bogatą wdową zyskał znaczny majątek. Zgodnie z islamską tradycją **około 610 r.** w czasie pobytu w górskiej jaskini Mahomet doznał **objawienia**. Wrócił przekonany, że widział archanioła Gabriela, poprzez którego jedyny Bóg – **Allah** – przemówił do niego. Potem miały nastąpić kolejne objawienia i Mahomet otrzymał nakaz od Allaha, aby w jego imieniu **głosił ludziom przekazane mu nauki**. Początkowo zwolennicy **proroka Mahometa** i nowej wiary byli nieliczni. Nazwali siebie **muzułmanami** (arab. *muslim*) – czyli poddanymi woli Boga, a swoją religię **islamem** – oddaniem się Bogu.

początek ery
muzułmańskiej

W Mekce Mahomet nie zdobył wielu stronników, natomiast wzbudził wobec siebie niechęć większości mieszkańców, którzy obawiali się utraty wpływów wiążących się z rolą Mekki jako centrum dawnych wierzeń. Ponieważ doszło do prześladowań dotyczących zwolenników Mahometa, **w 622 r.** opuścił wraz z nimi Mekkę. Udał się do niedalekiego miasta Jasrib, nazwanego później **Medyną** (czyli miastem proroka). To wydarzenie, zwane po arabsku **hidżra** (wywędrowanie), stało się później **pierwszym rokiem nowej ery** dla wyznawców islamu. W nowym miejscu liczba zwolenników Mahometa stopniowo rosła. Stał się on nie tylko przywódcą religijnym, lecz także politycznym, kierującym napadami na wędrujące w pobliżu karawany i walkami z Mekką. Stopniowo również i w jego rodzinnym mieście stronnicy proroka urosli w siłę i w **630 r.** miasto się mu podporządkowało. Mekka została odtąd centrum nowej religii, a Czarny Kamień uznano za świętość islamu. Dwa lata później Mahomet zmarł, ale do tego czasu proces jednoczenia się Arabów wokół islamu był tak zaawansowany, że prorok pozostawił jako swoje dzieło założek **państwa arabskiego**.

Przybycie Mahometa do Mekki – miniatura perska z XVI w.

Sztuka islamu zasadniczo nie ukazuje postaci proroka. Wiąże się to z religijnym zakazem tworzenia wizerunków, które mogłyby stać się obiektem kultu, a przez to naruszyłyby czystość wiary w jedyne Boga. Jednak interpretacja tego zakazu bywała w dziejach islamu różna. Bez wątpienia nie wolno wykonywać wizerunków Allaha. Przedstawianie ludzi (a prorok jest dla muzułmanów człowiekiem, a nie istotą boską) bywało jednak w niektórych okresach dopuszczane. Właśnie perska sztuka islamska epoki nowożytności, prezentowana na ilustracji, bez wahania ukazywała postać proroka. Czasami formą kompromisu było przedstawianie samej jego sylwetki pozbawionej twarzy, która była jakby przestłonięta woalem.

Religia muzułmańska (islam)

Mahomet był przekonany, że jest **ostatnim z proroków prawdziwego Boga** (Allaha), który wskazał mu drogę naprawienia błędów popełnionych przez wyznawców judaizmu i chrześcijaństwa. Obie te „religie Księgi” (Biblia) stanowiły w dużej mierze punkt wyjścia dla nauczania Mahometa. Głoszona przez niego wiara uznawała Abrahama i Jezusa za wielkich proroków, na których jednak przekaz boskiego objawienia się nie zakończył. Muzułmanie uważali, że Żydzi i chrześcijanie nie przestrzegali w pełni boskich nakazów i je zafałszowali. Chrześcijanom zarzucali, że nie są oni prawdziwymi monoteistami, ponieważ wierzą w Trójcę Świętą i oddają cześć wizerunkom istot boskich. W islamie tworzenie wyobrażeń Boga zostało całkowicie zakazane.

Nauki Mahometa zostały spisane wkrótce po jego śmierci przez uczniów proroka. W ten sposób powstał **Koran** – święta księga islamu. Jego wyznawcy wierzą, że są to **słowa Allaha** przekazane wprost Mahometowi. Koran został spisany językiem poetyckim, w wielu miejscach niejasnym, dlatego uczeni muzułmańscy stworzyli do niego wiele interpretacji i komentarzy. Zawiera on prawdy wiary i zasady właściwego postępowania wobec Boga i ludzi. Jest tym samym dla muzułmanów nadrzędnym **prawem** (arab. **szariat**) określającym sposób ich życia.

Koran

Czytanie Koranu – ilustracja współczesna

Koran składa się ze 114 rozdziałów, czyli sur. Pierwsza z nich brzmi: *W Imię Boga Miłosiernego i Litościwego! Chwała Bogu, Panu światów, Miłosiernemu i Litościwemu, Królowi Dnia Sądu. Oto Ciebie czcimy i Ciebie prosimy o pomoc. Prowadź nas drogą prostą. Drogą tych, których obdarzyłeś dobrodziejstwami; nie zaś tych, na których jesteś zagniewany, i nie tych, którzy błędzą.* Pozostałe sury są ułożone od najdłuższej, liczącej 286 wersetów, do najkrótszych.

Centralną ideą islamu jest pełne **podporządkowanie się** i oddawanie czci jedynemu Bogu będącemu stwórcą świata. Muzułmanie wierzą w nieśmiertelność duszy, w Sąd Ostateczny, w nagrodę albo karę za popełnione grzechy, w istnienie raju i piekła, w wolną wolę człowieka i miłosierdzie Allaha. Ważną ideą jest równość wszystkich wyznawców islamu wobec Boga.

Praktykowanie islamu opiera się na **pięciu zasadach** określanych jako filary wiary. Są to: **wyznanie wiary**, **modlitwa** odmawiana **pięć razy w ciągu dnia** z twarzą skierowaną ku Mekce, która w miarę możliwości powinna odbywać się w świątyni (**meczecie**), **jałmużna** udzielana biednym, **post** (powstrzymanie się od jedzenia i picia od wschodu do zachodu słońca) trwający przez cały miesiąc **ramadan** i przynajmniej raz w życiu odprawiona **pielgrzymka do Mekki**. Ważną rolę odgrywa też recytacja Koranu (nazwa ta pochodzi od arabskiego *al-Qur'ān* oznaczającego „recytować”). Reguły życia muzułmanina wywiedzione ze świętych tekstów obejmują też między innymi zakaz spożywania wieprzowiny, alkoholu i oddawania się grom hazardowym.

Błękitny Meczet w Stambule XVII w. Meczet jest przede wszystkim miejscem modlitwy, ale także zebrań i nauczania.

Towarzyszące świątyniom wysokie wieże – minarety – służą do zwoływania wiernych na modły. Czyni to muezzin – mężczyzna, który spełnia to zadanie pięć razy dziennie, stając na balkoniku otaczającym minaret. Zgodnie z zaleceniami religijnymi muzułmanie powinni modlić się wspólnie, a nie w samotności.

Jednym z nakazów wiary muzułmańskiej jest także **dżihad** (arab. „zmaganie się”), czyli wysiłek podejmowany w służbie Allaha i wiary. Był on różnie rozumiany w historii islamu. Już w czasach Mahometa służył za narzędzie mobilizowania do walki z niewiernymi, rozumianej jako tzw. święta wojna. Istotną rolę odgrywała tu idea, że ginący na polu walki o sprawę islamu mają pewność zbawienia. Tak pojmowana koncepcja dżihadu jako obowiązku wobec świętej wiary posłużyła arabskim podbojom. Inne, bardziej pokojowe jej interpretacje kładły nacisk raczej na zmaganie się z samym sobą w imię wypełnienia nakazów wiary i podkreślały, że Koran pochwała jedynie walkę w obronie wiary, a nie w imię ekspansji.

Kalifat i podboje arabskie

Już Mahomet, gdy stanął na czele zjednoczonych plemion arabskich, zamierzał opanować przyległe do Półwyspu Arabskiego obszary. Oznaczało to podjęcie równoczesnej walki z Bizancjum i Persją. Zadania tego podjęli się jego następcy noszący tytuł **kalifów**. Dysponowali oni zarówno **władzą religijną**, jak i **świecką**.

W okresie panowania czterech pierwszych kalifów (czyli **do 661 r.**) Arabowie podbili **większą część Persji**, należące do Bizancjum: **Syrię, Palestynę, Egipt i Libię**, oraz zależną od obu pokonanych mocarstw **Armenię**. W przypadku Cesarstwa Bizantyńskiego oznaczało to bardzo poważne osłabienie państwa, a w przypadku **Persji – jej upadek**, choć wschodnie terytoria perskie uległy podbojowi dopiero

kalifowie

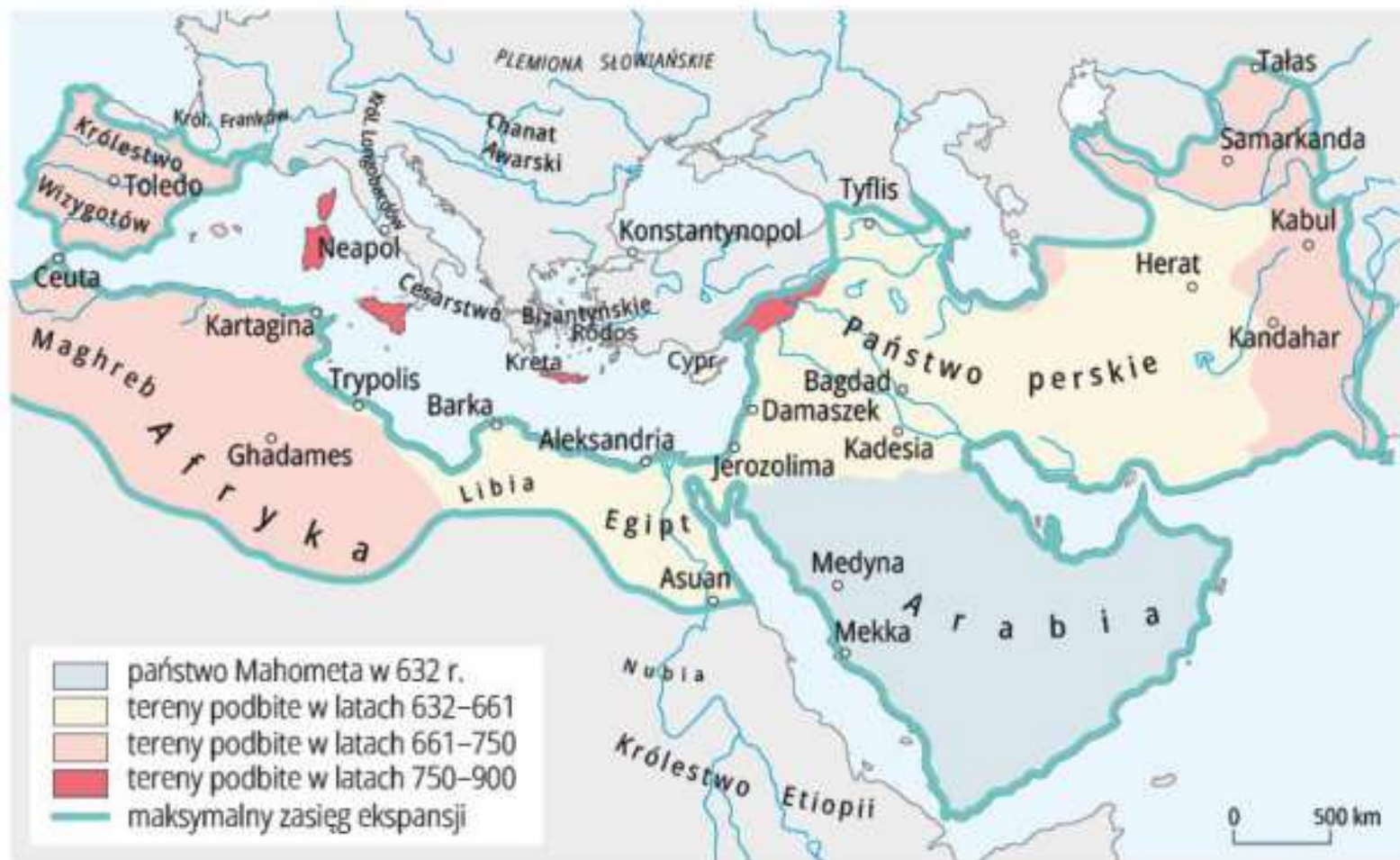
podboje arabskie

w połowie VIII w. W tym czasie Arabowie, posuwając się na zachód, zagarnęli pozostałe posiadłości bizantyńskie w Afryce, a w **711 r.** przeprawili się do Europy na **Półwysep Iberyjski**. Zlikwidowali istniejące tam państwo Wizygotów i opanowali niemal cały półwysep. W tym czasie w skład ich armii wchodziły już oddziały Persów i północnoafrykańskich koczowników – Berberów.

Po przekroczeniu Pirenejów Arabowie zaatakowali **państwo Franków** i wdarli się głęboko w jego terytorium. Tu czekała ich pierwsza klęska, która zadecydowała o zatrzymaniu ich dalszej ekspansji w Europie. W **732 r.** w 100 lat po śmierci Mahometa zostali pokonani przez frankijskie wojsko w **bitwie pod Poitiers** (czytaj: płatje) i musieli zrezygnować z opanowania tego kraju. Nie powiodły się także kolejne próby zdobycia Konstantynopola. Frankowie i Bizantyńczycy zahamowali podboje Arabów, ale i tak udało się im stworzyć imperium sięgające od Pirenejów po Indus. Wojownicy islamu dotarli nawet na terytorium dzisiejszego Kirgistanu, przez które przebiegały wówczas granice Chin. Stoczyli tu zwycięską bitwę z chińskimi wojskami, ale nie kontynuowali ekspansji. W IX w. najcenniejszą nową zdobyczą arabską była **Sycylia**.

bitwa pod Poitiers

Podboje arabskie w VII–IX w.

Arabowie okazali się bardzo sprawni i racjonalni w zarządzaniu zajęętymi obszarami. Przejmowali istniejącą dotychczas administrację i porozumiewali się z miejscowymi elitami. W poszczególnych prowincjach władzę w imieniu kalifa sprawowali obdarzeni szerokimi uprawnieniami dostojnicy zwani **emirami**. Zwycięzcy dzielili się łupami i zagarniętą ziemią, jednak nie niszczyli podstaw gospodarowania podbitej ludności.

Aby nie zrażać do siebie tak licznych podporządkowanych ludów, Arabowie unikali surowych rządów. Gwarantowali wyznawcom religii monoteistycznych, czyli chrze-

polityka wobec
innych religii

dynastia Abbasydów

ścijanom i żydom, **prawo kultywowania własnej wiary**. Wcześniej w Bizancjum prześladowano niektóre wspólnoty chrześcijańskie, które uznawano za heretyckie. Dlatego ich członkowie z zadowoleniem przyjmowali zmianę, jaką przyniosła tolerancyjna postawa Arabów. Niemuzułmańska ludność musiała jednak płacić **dodatkowe podatki**, których nie ściągano od wyznawców islamu. Konsekwencją tego były coraz liczniejsze przypadki dobrowolnego przyjmowania przez podbitą ludność religii muzułmańskiej. W kolejnych stuleciach zdarzały się natomiast przypadki prześladowania ludności chrześcijańskiej i żydowskiej. Miało też miejsce odbieranie chrześcijanom świątyń i zamienianie ich na meczety.

W połowie VIII w. władzę w imperium arabskim zagarnęła nowa dynastia – **Abbasydzi**. W dużym stopniu opierała swoje panowanie na muzułmanach niearabskiego pochodzenia. Stolica kalifatu została przez nich przeniesiona z Damaszku w Syrii na wschód – do nowo założonego nad Tygrysem miasta **Bagdad**. Jednocześnie ze wstąpieniem na tron Abbasydów przedstawiciel obalonej przez nich dynastii **Umajjadów** przejął władzę w **Hiszpanii**. W ten sposób powstało tam **odrębne państwo islamskie** ze stolicą w **Kordobie**.

W następnym stuleciu stopniowo słabła władza Bagdadu nad poszczególnymi posiadłościami imperium. Przyczyniały się do tego istniejące różnice kulturowe i gospodarcze oraz ambicje polityczne emirów i spory religijne wśród wyznawców islamu. Z czasem **imperium się rozpadło** na kilkanaście niezależnych organizmów politycznych. Niektóre z nich uznawały przynajmniej formalnie zwierzchność Abbasydów. Na całym tym terenie językiem religii i władzy był język arabski, a stopniowo stawał się także językiem codziennym coraz większej części ludności. Rdzenni Arabowie przestali jednak odgrywać dominującą rolę. Na początku X w. szczególne znaczenie zyskał **Egipt**, którego władcy (dynastia **Fatymidów**) przyjęli tytuł kalifa i stopniowo rozszerzali zasięg swojego panowania, sięgając między innymi do Jerozolimy. Upowszechnienie się kultury arabsko-islamskiej w południowej części basenu Morza Śródziemnego w okresie, gdy w części północnej umacniało się chrześcijaństwo, spowodowało rozpad jedności śródziemnomorskiego kręgu cywilizacji grecko-rzymskiej.

Kultura materialna i duchowa świata islamskiego

Na obszarze swojego imperium Arabowie okazali się świetnymi organizatorami życia gospodarczego, gorliwymi opiekunami nauki, filozofii, a także twórcami wybitnych dzieł sztuki i literatury. Wiele czerpali z zastanych tradycji kulturowych oraz dorobku cywilizacyjnego podbitych ludów, przejmowali ich wiedzę i umiejętności.

Arabowie spopularyzowali uprawę **wielu roślin**, jak: cytryny, ryż, palmy daktylowe, trzcina cukrowa, bawełna, konopie, brzoskwinie, szafran. Rozwinęli metody melioracji pozwalające objąć kulturą rolną nowe tereny i zwiększyć plony. Produkowali najwyższej jakości **ceramikę**, **wyroby ze szkła** oraz **tkaniny** (z języka arabskiego wywodzą się np. nazwy materiałów: adamaszek, gaza, muślin). Wyroby ze stali, zwłaszcza miecze wytwarzane w Damaszku (**stal damasceńska**) i Toledo, były podziwiane i chętnie kupowane w całym ówczesnym świecie. We wczesnym średniowieczu Arabowie bardzo ożywili **handel** w basenie Morza Śródziemnego

(głównie drogi lądowe). Pośredniczyli w wymianie towarów pomiędzy odległymi regionami, handlowali także z Dalekim Wschodem.

Muzułmanie byli twórcami i opiekunami instytucji naukowych, przy których zakładano **biblioteki**, liczące setki tysięcy dzieł religijnych, filozoficznych i naukowych. Główne **ośrodki kultury oraz nauki** znajdowały się w Bagdadzie, Kairze i Kordobie. Na wysokim poziomie stały arabska **matematyka** oraz **medycyna** i **astronomia**. Arabowie usystematyzowali wiedzę odziedziczoną po antyku, ale również wnieśli swój **wkład w rozwój nauki**. Ich osiągnięcia zostały wykorzystane przez Bizantyńczyków, a z czasem także zachodnich Europejczyków, którzy w wymienionych dziedzinach zawdzięczali wyjątkowo dużo uczonej arabskiej. Najbardziej znanym przykładem takiego osiągnięcia jest stosowany dziś powszechnie sposób zapisu **systemu dziesiętnego** z wykorzystaniem **cyfr** powstałych w Indiach, przejętych przez Arabów, a w dojrzałym średniowieczu podchwyconych przez Europejczyków.

wkład Arabów
w rozwój nauki

Astrolabium to przyrząd astronomiczny służący do wyznaczania wysokości ciał niebieskich nad horyzontem. Odegrał bardzo dużą rolę m.in. w rozwoju żeglugi. Umożliwiał określanie położenia statku. Służył też do pomiarów czasu. Przyrząd ten znano już w czasach antycznych. Udoskonalili go i rozpowszechnili w IX–X w. Arabowie, od których następnie przejęli go Europejczycy. Do XVIII w. astrolabium było jednym z podstawowych narzędzi nawigacji.

Na język arabski przetłumaczono wiele dzieł **greckich filozofów**. W kolejnych wiekach z tych tłumaczeń **zachodnia Europa** poznała antycznych myślicieli (przede wszystkim **Arystotelesa**). Oryginalna **filozofia arabska** wiele czerpała z ich dorobku. Początkowo opierała się na myśli religijnej zawartej w Koranie. Z czasem jednak ten związek przestał być tak silny.

W języku arabskim powstały również arcydzieła **literatury**. Szczególnym uznaniem cieszyła się **poezja**. Natomiast sławę wykraczającą daleko poza krąg kultury arabskiej zdobyła **Księga tysiąca i jednej nocy** czerpiąca zarówno z opowieści arabskich, jak i wcześniejszej tradycji literackiej, zwłaszcza perskiej.

Sztuka arabska, w szczególności architektura, korzystała z licznych inspiracji: bizantyńskich, perskich i hellenistycznych, czego rezultatem były między innymi wspaniałe pałace oraz meczety. Sztuka islamu wypracowała z czasem elementy charakterystyczne wyłącznie dla niej. Ze względów religijnych (zakaz przedstawiania wizerunków Allaha i postaci ludzkich w sztuce sakralnej) rozwinął się w architekturze styl dekoracji oparty na **wzorach geometrycznych i roślinnych**. Funkcję ornamentu pełniły również kunsztownie wykonane napisy. Arabowie byli mistrzami **kaligrafii** – pięknego, ozdobnego pisania, które uważali za jedną z ważniejszych dziedzin sztuki.

IV. WCZESNE ŚREDNIOWIECZE – DO KOŃCA X W.

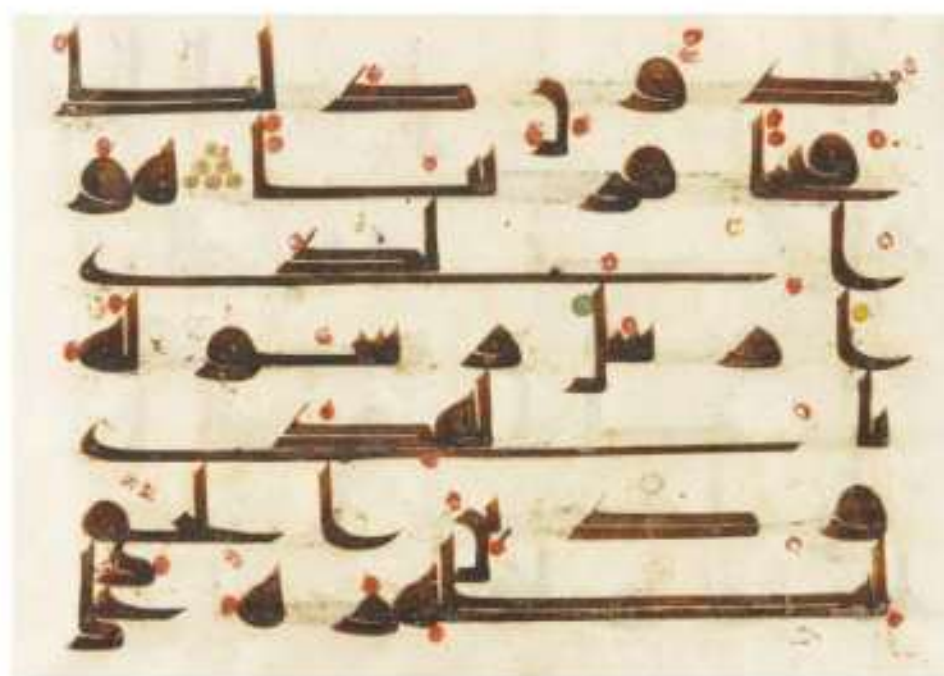

Dziedziniec Meczetu Umajjadów w Damaszku (Syria), początek VIII w.

Obszerny dziedziniec przed wejściem do sali modlitw to rozwiązanie typowe dla islamskiej architektury. Na pierwszym planie widać skarbiec nieco późniejszy niż reszta budowli. Meczet powstał w wyniku przebudowy istniejącego tu wcześniej kościoła św. Jana Chrzciciela. Relikwie świętego nadal znajdują się w jego wnętrzu.

Fragment ruin kompleksu pałacowego Medina Azahara w pobliżu Kordoby, X w.

Najstarsza forma kaligrafii arabskiej – tzw. pismo kwadratowe, stronica Koranu z XI w.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wskaż cechy charakterystyczne dla społeczności arabskiej w okresie przed narodzinami nowej religii – islamu.
2. Wymień wartości i zasady religijne, na które kładł nacisk Mahomet i które znalazły się w Koranie.
3. Określ, w jakich kierunkach zmierzała ekspansja Arabów. Wymień główne zdobycze arabskie do IX w.
4. Przedstaw cechy charakterystyczne kultury arabsko-islamskiej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Pierwotna religia arabska miała charakter politeistyczny, jednak wpływy **wierzeń mono-teistycznych** w początkach VII w. na Półwyspie Arabskim były znaczące. s. 20
- Pomiędzy 610 r. a 632 r. **Mahomet głosił nauki**, które stały się podstawą islamu. s. 20
- Ucieczka Mahometa z Mekki do Medyny w **622 r.** wyznacza **początek ery muzułmańskiej**. s. 20
- Do najważniejszych zasad spisanych w świętej księdze – **Koranie** należą całkowite podporządkowanie się Allahowi i równość wszystkich wyznawców wobec Boga. s. 21
- Po śmierci proroka najwyższą władzę świecką i religijną sprawowali **kalifowie**. s. 22
- W wyniku stuletnich **podbojów arabskich** stworzone zostało ogromne imperium obejmujące obszar od Pirenejów po Indus. s. 22
- Ekspansja Arabów w głąb Europy zakończyła się wraz z przegraną **bitwą pod Poitiers w 732 r.** s. 23
- Arabowie prowadzili tolerancyjną **politykę wobec innych religii monoteistycznych**. Korzystali z osiągnięć kulturalnych i gospodarczych ludów, które podbili. s. 24
- W połowie VIII w. tron przejęła **dynastia Abbasydów**, która przeniosła stolicę kalifatu z Damaszku do Bagdadu. Proces rozpadu imperium zaczął stopniowo narastać i kolejne kraje muzułmańskie zaczynały zdobywać niezależność. s. 24
- **Wkład Arabów w rozwój nauki** jest znaczący, szczególnie dotyczy to matematyki, astronomii, medycyny i filozofii. Najwyższy poziom osiągnęły arabsko-islamska architektura, rzemiosło artystyczne, sztuka kaligrafii oraz poezja. s. 25

3. Europa barbarzyńska po upadku cesarstwa na Zachodzie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o relacjach pomiędzy ludnością barbarzyńską a romańską;
- zapoznasz się z początkami państwa Franków;
- przeczytasz o roli Kościoła we wczesnym średniowieczu.

Barbarzyńcy i ludność romańska

Początki barbarzyńskich królestw w zachodniej Europie sięgają ostatnich dzieścioleci istnienia Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie. Poszczególne plemiona germańskie umacniały swoją władzę na opanowanych terenach, jednak nie była ona początkowo stabilna, a poza tym nadal trwała wielka wędrówka ludów, która zakończyła się dopiero u schyłku VI w.

Pierwotna ludność zachodnich prowincji Cesarstwa w ostatnim okresie rzymskiego panowania była już zromanizowana w sensie językowym i kulturowym oraz w większości (zwłaszcza w miastach) wyznawała chrześcijaństwo. Określić ją można pojęciem „ludność łacińska” lub „**ludność romańska**”. **Germanie, którzy podbili tych mieszkańców Zachodu**, byli dla nich kimś obcym ze względu na swoje pochodzenie, język, obyczaje, organizację społeczną i religię – mimo że wiele **plemion germańskich** zostało **schrystianizowanych** już u schyłku antyku. Jednak chrystianizacja Germanów przypadła na kilkudziesięcioletni okres, w którym cesarze wschodni wspierali arianizm (zobacz rozdz. III.5.). Ludy nawrócone przez ariańskich misjonarzy były później traktowane przez Kościół i romańską ludność jako heretyckie. Natomiast **Frankowie** pozostawali jeszcze przez krótki czas **poganami**. O wiele dłuższy okres upłynął, zanim chrześcijaństwo przyjęły plemiona, które najechały **Brytanię**.

Barbarzyńscy przybysze byli rolnikami, ale przede wszystkim wojownikami. Ich plemienne społeczności cechowały się prostą organizacją i zdyscyplinowaniem wobec władzy królów-wojowników. W królestwach, jakie utworzyli na opanowanych przez siebie terenach, stanowili **zdecydowaną mniejszość** – kilka procent ludności. Swoją władzę opierali na sile militarnej. Zajmowali pozycję rządzącej elity i z reguły starali się o to, aby ich **odrębność** nie uległa zatarciu. Charakterystycznym zjawiskiem było między innymi współistnienie na jednym terytorium państwowym dwóch systemów prawnych. Germanie podlegali własnemu tradycyjnemu prawu wywodzącemu się z czasów plemiennych, a ludność romańska – prawu rzymskiemu.

germańscy przybysze

różnice religijne

powstanie języków
romańskich

Początkowo najeźdźcy odgradzali się od miejscowych wpływów, z czasem jednak zaczęli im ulegać. Porzucali też swoją politykę podtrzymywania dystansu między obiema społecznościami. Znoszono istniejące w pierwszym okresie zakazy zawierania mieszanych małżeństw. Ponieważ najeźdźcy stanowili niewielką mniejszość, **romanizacja plemion germańskich** była nieuchronna co najmniej w zakresie **języków** opartych **na ludowej łacinie**. W ten sposób kształtowały się zaczątki włoskiego, katalońskiego, hiszpańskiego, portugalskiego, prowansalskiego czy francuskiego. Proces ten trwał przez kilka stuleci, ale nie objął Brytanii, gdzie **Anglosasi** (Anglowie, Sasi i Jutowie) zachowali swój **odrębny język**. Romanizacji nie podlegali również Germanie zamieszkali na obszarach, na których nie mieszkała ludność romańska, a więc na terenie dzisiejszych Niemiec oraz Skandynawii.

Stronica tzw. Srebrnej Biblii z VI w. spisanej w języku Gotów (przekład ten i alfabet gocki powstały w IV w.)

Autorem przekładu Nowego Testamentu na język Gotów był biskup i misjonarz arianowski Wulfila. Aby spisać tekst czterech Ewangelii w tłumaczeniu na ten język, opracował pismo oparte na alfabetach greckim i łacińskim. To jego działalność w dużej mierze spowodowała przyjęcie arianizmu przez Gotów. Prezentowana na ilustracji stronica manuskryptu z VI w. zawierającego przekład Wulfila była pisana srebrnymi literami na papirusie nasączanym purpurą. *Srebrna Biblia* nie zachowała się do naszych czasów w całości, jednak dysponujemy ponad połową jej stronic. Uważana jest za jeden z najcenniejszych rękopisów istniejących na świecie.

Italia Ostrogotów i Longobardów

Państwo Odoakra, który w 476 r. obalił ostatniego zachodniorzymskiego cesarza, rozwijało się pomyślnie przez kilkanaście lat. Rozszerzyło nawet swoje granice na Dalmację i Sycylię. Jednak Italię czekał wkrótce kolejny **najazd**. Dokonali go **Ostrogoty** pod przywództwem **Teodoryka Wielkiego**, którzy dotąd zajmowali tereny na pograniczu wschodniego cesarstwa. To właśnie cesarz panujący w Konstantynopolu nakłonił Teodoryka do wyprawy przeciwko Odoakrowi. Dzięki temu oddalił od własnych granic niebezpieczeństwo, jakim były ambicje ostrogockiego króla. Wojna o władzę nad Italią trwała 4 lata i zakończyła się ostatecznie **w 493 r.** śmiercią Odoakra.

ostrogockie
królestwo
Teodoryka
Wielkiego

Teodoryk stał się panem Italii. W utworzonym przez siebie królestwie ze stolicą w Rawennie władca nie tylko podtrzymywał gockie dziedzictwo swojego ludu, lecz także interesował się grecko-rzymską kulturą antyczną (choć bardziej materialną niż duchową) i pielęgnował jej tradycje. Teodoryk formalnie rządził z ramienia wschodniorzymskiego cesarza. Potrafił porozumieć się ze swoimi nowymi romańskimi poddanymi, czym zapewnił pokój na Półwyspie Apenińskim trwający kilkadziesiąt lat. Po jego śmierci zarówno pokój, jak i państwo ostrogockie przetrwały krótko, gdyż wkrótce nastąpiła **inwazja wojsk bizantyńskich Justyniana I Wielkiego**. Zmagania Bizancjum z Ostrogotami zakończyły się ostatecznie klęską tych ostatnich i podporządkowaniem Italii władzy cesarza.

Mauzoleum Teodoryka w Rawennie (Włochy), 1. poł. VI w.

W dzieciństwie i w wieku nastoletnim Teodoryk przebywał przez 10 lat w Konstantynopolu jako zakładnik gwarantujący dotrzymanie przez Gotów porozumienia zawartego ze wschodniorzymskim cesarzem. Królem swojego plemienia został w 474 r. Jego Ostrogoci pozostawali sojusznikami cesarstwa, a sam Teodoryk otrzymał tytuł konsula i został adoptowany przez cesarza Zenona. Władca Wschodu zdawał sobie jednak sprawę, że Ostrogoci są siłą, którą trudno kontrolować, a ich przywódca zamierza skorzystać na osłabieniu imperium rzymskiego i wykroić dla siebie własne państwo. Ostatecznie Teodoryk zrealizował swoje ambicje i stał się panem Italii.

Ustanowiony porządek wkrótce się załamał. W 568 r. nastąpił **najazd Longobardów**, którzy odebrali Bizantyńczykom większość Italii. Centrum państwa longobardzkiego ze stolicą w Pawii znalazło się na północy Półwyspu Apenińskiego – w dolinie Padu i w krainie nazwanej później od ich miana Lombardią. Dopiero oni odsunęli ostatecznie od wpływów moźne rzymskie rody Italii. W VII w. przeszli z arianizmu na **katolicyzm**. Odtąd ulegali procesowi szybkiej romanizacji.

Hiszpania Wizygotów

Wizygoci

Wizygoci panowali początkowo nie tylko nad większością Półwyspu Iberyjskiego, lecz także nad znaczną częścią południowej Galii (dzisiejszej Francji). Jednak zostali wyparci przez Franków **poza Pireneje**. Stosunkowo niewielkie terytorium, które utracili na rzecz Bizancjum za czasów Justyniana, szybko odzyskali. Z kolei sami podbili państwo Swebów. W tym samym czasie, czyli w latach 80. VI w., królowie wizygoccy zdecydowali się porzucić arianizm i **przejsć na katolicyzm**. W kolejnym stuleciu dopełniła się romanizacja Wizygotów. Ich państwo upadło w wyniku **najazdu arabskiego na początku VIII w.**

Metalowe zapinki do spinania szat w kształcie orłów, VI w.

Zaprezentowane zapinki były wykonane z brązu pokrytego złotem i zdobione kolorowym szkłem. Stylizowane motywy zwierzęce pojawiały się często w sztuce plemion germańskich. Jeszcze bardziej charakterystyczne dla niej były ornamenty geometryczne.

Państwo Franków przed Karolem Wielkim

W momencie upadku Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie Frankowie byli podzieleni na kilka związków plemiennych. Największą rolę w ich dalszych dziejach odegrali **Frankowie saliccy** posiadający własne królestwo w **północno-zachodniej Galii** (po obu stronach dzisiejszej granicy belgijsko-francuskiej). Rządziła nimi **dynastia Merowingów**.

Przełomowe okazało się dla Franków i historii tej części Europy panowanie **Chlodwiga I**, który objął tron **na początku lat 80. V w.** W trakcie trwających 30 lat rządów stopniowo opanował on **większą część Galii**, a także sięgnął po ziemie leżące **na wschód od Renu**, które nie należały nigdy do imperium rzymskiego. Pokonał także Wizygotów, wypierając ich niemal zupełnie z Galii. Jedynie Królestwo Burgundów na południowym wschodzie nie padło jego łupem. Podporządkował je Frankom dopiero jego następca. Chlodwig najważniejszym ośrodkiem swojego państwa uczynił rzymskie miasto Lutetia Parisiorum zwane wówczas *Parisium* – **Paryż**. W połowie VI w. Królestwo Franków obejmowało prawie cały obszar dzisiejszej Francji, Belgii i Holandii oraz południowo-zachodnią część dzisiejszych Niemiec.

Meroweusz – na poły legendarny założyciel dynastii Merowingów, obraz malarza francuskiego Évariste'a-Vitala Luminais (czytaj: ewarista witala lumine), XIX w.

Ze względu na brak dostatecznych źródeł, nie ma pewności, czy Meroweusz był postacią legendarną czy historyczną. To jego imię nadało nazwę dynastii Merowingów. Według uznawanej przez nią tradycji był władcą, który zapoczątkował wzrost znaczenia Franków salickich w połowie V w. Plemię to centralnym ośrodkiem kształtującego się wówczas państwa uczyniło Tournai (czytaj: turne; dziś w północnej Belgii).

chrzest Chłodwiga I

Na obszarze dawnego cesarstwa (nie licząc Brytanii) Frankowie byli jedynym dużym plemieniem barbarzyńców, które pozostawało **pogańskie**. Chłodwig postanowił to zmienić i **około 496 r.** przyjął **chrzest**. W odróżnieniu od innych Germanów będących arianami Frankowie stali się wyznawcami **religii katolickiej**, jak ich romańscy poddani. Łatwiej im było pozyskać przez to ich lojalność. Wybór katolicyzmu pozwolił też władcy na nawiązanie ścisłej współpracy z Kościołem. Ponadto ułatwił porozumienie z cesarzem Wschodu, który rzeczywiście zaakceptował rządy Chłodwiga na zajętych przez niego obszarach. W ten sposób katolickie wyznanie Chłodwiga i jego następców dawało im polityczną przewagę nad innymi germańskimi królami. Bariera pomiędzy miejscową ludnością (określaną jako **galorzymska**) a Frankami szybko się zatarła. Frankowie romanizowali się w zakresie języka, a członkowie lokalnych galorzymskich elit włączanych stopniowo w system rządów zaczęli czuć się Frankami w sensie politycznym.

Chrzest Chłodwiga I – tabliczka z kości słońskiej, koniec IX w.

Chrztu udzielił Chłodwigowi św. Remigiusz – biskup Reims leżącego ponad 130 km na wschód od Paryża. Zgodnie z legendą, gdy w trakcie chrztu zabrakło oleju potrzebnego do sakramentu, nadleciała gołębica trzymająca w dziobie ampułkę z olejem. W późniejszych stuleciach katedra w Reims była stałym miejscem koronacji królów Francji aż do początków XIX w.

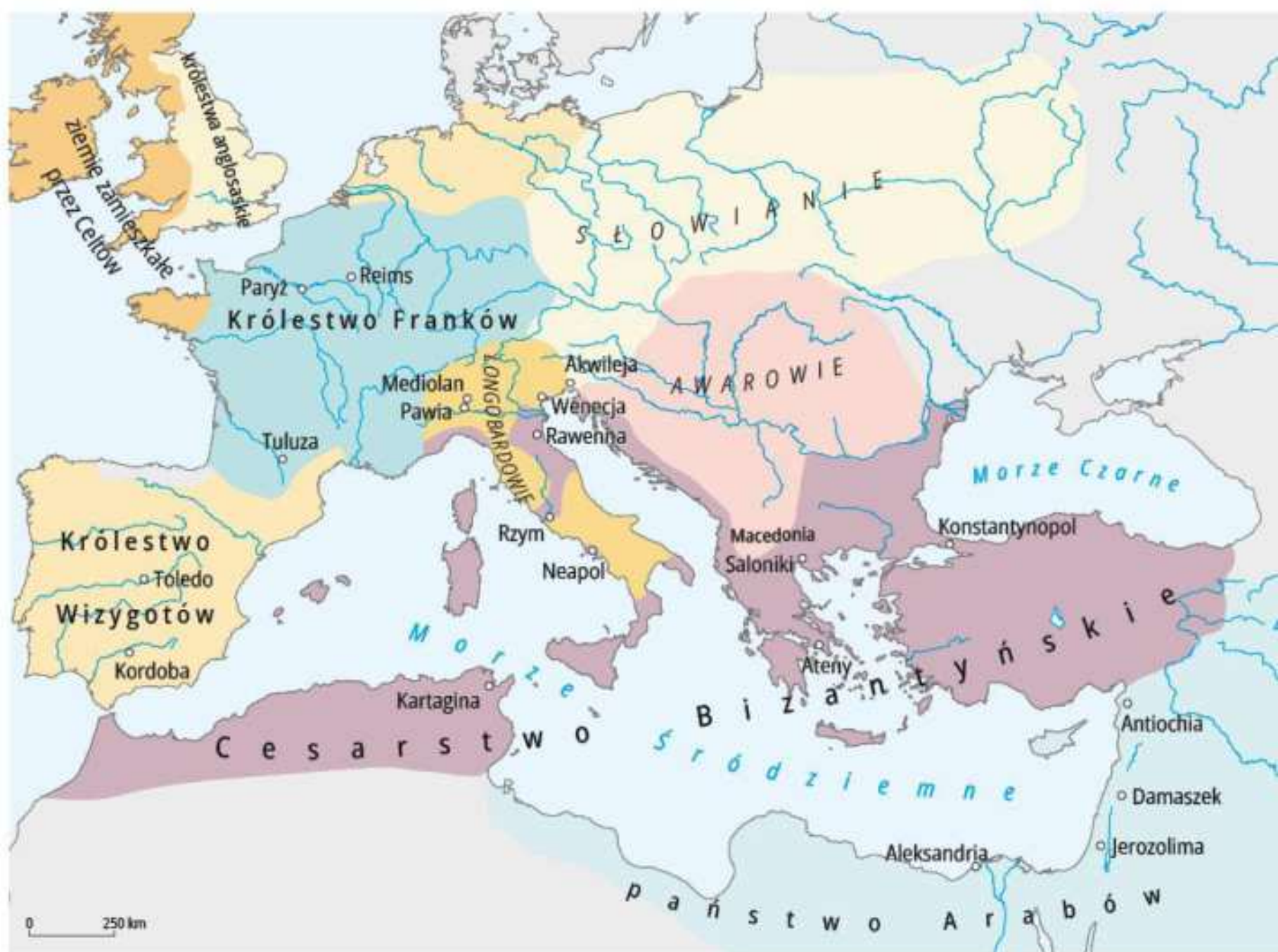
Monarchia Franków pozostawała pod rządami Merowingów do połowy VIII w. Natomiast nie utrzymała się jako jeden organizm państwowy, gdyż zgodnie z ówczesnymi zwyczajami po śmierci władcy należący do niego kraj był dzielony między jego synów.

Niezależność potrafili osiągnąć również niektórzy biskupi oraz możni sprawujący z ramienia króla władzę nad obszarami odległymi od stolicy. Co jednak ważne – władza królewska zachowywała autorytet, a formalne zwierzchnictwo króla było uznawane przez innych frankijskich władców.

Już od połowy VII w. królowie z dynastii Merowingów okazywali się jednak słabymi, nieudolnymi monarchami. Prawdziwą władzę sprawował najwyższy urzędnik dworu królewskiego zwany **majordomem**. Co istotne – urząd ten z biegiem czasu stał się dziedziczny. Jednym z majordomów był **Karol Młot**. To on odniósł historyczne zwycięstwo w bitwie Franków z Arabami pod Poitiers (732 r.). Zarówno Karol Młot, jak i jego syn **Pepin Krótki** włożyli wiele wysiłku w ponowne zjednoczenie królestwa. Sukcesy Pepina w polityce zagranicznej i wewnętrznej spowodowały, że postanowił skończyć z fikcją władzy merowińskich królów. **W 751 r.** pozbawił tronu ostatniego z nich i sam został królem. W ten sposób rządy w kraju przejęła **dynastia Karolingów** (nazwana od imienia Karola Młota, mimo że on sam nie sprawował jeszcze władzy królewskiej). Pepin Krótki został **namaszczone na króla** w czasie uroczystej religijnej ceremonii, na co uzyskał zgodę biskupa Rzymu (papieża). Był to ważny gest – w oczach poddanych władca stał się kimś, kto **rządzi z woli boskiej** (łac. *Dei gratia* – „z Bożej łaski”).

rządy majordomów

objęcie władzy przez dynastię Karolingów

Europa i basen Morza Śródziemnego w połowie VII w.

Ćwiczenie

Na podstawie informacji zawartych w podręczniku porównaj sytuację polityczną Europy i basenu Morza Śródziemnego w połowie VII w. przedstawioną na mapie z sytuacją o 100 lat wcześniejszą oraz o 100 lat późniejszą.

Brytania Anglosasów

Legiony rzymskie **wycofały się z Brytanii już na początku V w.** Miejscowa ludność **celtycka** była słabo zromanizowana, a samych Rzymian także niewiele pozostało na wyspie. Kiedy część Wysp Brytyjskich (głównie późniejsza Anglia) została zasiedlona przez germańskie **plemiona anglosaskie**, nastąpił tu proces odwrotny niż w innych krajach opanowanych przez barbarzyńców. Pozostający w mniejszości najeźdźcy narzucili skutecznie swoją mowę podporządkowanej większości. Stała się ona podstawą języka angielskiego.

plemiona
anglosaskie

Celtowie – grupa ludów, które w okresie swojego największego rozprzestrzenienia w IV–III w. p.n.e. zasiedlały prawie całą Europę Zachodnią (wyjątkiem była przede wszystkim Italia) oraz znaczną część Europy Środkowej (na obszarze obecnych ziem polskich południową Małopolskę i Śląsk). Szczególnie żywotne były ich ośrodki w Brytanii i Irlandii oraz w Galii (ten ich odłam nazywano Galami).

Wiedza historyków na temat losów politycznych anglosaskiej Brytanii w początkach średniowiecza jest ograniczona z powodu braku przekazów źródłowych. Wiadomo, że nie powstały tam tak duże organizmy polityczne, jak na kontynencie. Kraj był **podzielony na wiele** zwalczających się **królestw**. Pod koniec VI w. władca Kentu jako pierwszy spośród pogańskich władców anglosaskich przyjął katolicki **chrzest**. Władcy pozostałych królestw przyjmowali chrześcijaństwo stopniowo – ostatni po 100 latach od chrztu króla Kentu. Dopiero od IX w. zwyciężały tendencje zmierzające do zjednoczenia kraju. Jednak nawet najsilniejszym władcom tego stulecia nie udawało się ich zrealizować. Zjednoczenie nastąpiło dopiero w X w. Jednym z powodów jednoczenia się Anglosasów była potrzeba przeciwstawienia się najazdom Normanów (**wikingów**).

Wikingowie – zbiorcza nazwa pogańskich plemion germańskich zamieszkujących Skandynawię, które od przełomu VIII i IX w. dokonywały zbrojnych najazdów na różne obszary Europy. Na zachodzie kontynentu nazywano ich Normanami, a na wschodzie – Waregami.

W wyniku najazdu Anglosasów znaczne grupy **celtyckich Brytów** i ludności romańskiej zepchnięte zostały do Szkocji, Walii i Kornwalii. Poza tym ich część przeniosła się na drugą stronę kanału La Manche (czytaj: la **mansz**) – na najbardziej wysunięty na zachód półwysep dzisiejszej Francji, który nazwano **Bretanią**. Poza tym Celtowie zamieszkiwali też **Irlandię**.

Rekonstrukcja hełmu ze stanowiska archeologicznego Sutton Hoo (czytaj: saton hu) we wschodniej Anglii, początek VII w.

W pobliżu miejscowości Woodbridge (czytaj: łudbridż) w Anglii odkryto w 1939 r. zakopaną łódź, która była symbolicznym grobowcem jednego z anglosaskich władców. Znajdowała się w niej komora ze skarbem zawierającym m.in. uzbrojenie: hełm, tarczę, kolczugę, miecz, symbole władzy (berło, proporzec), a także biżuterię, naczynia i monety.

Kościół chrześcijański na Zachodzie

Germańscy władcy przyjmowali wobec Kościoła różne strategie działania. Początkowo większość z ich była arianami, co mogło rodzić wrogość, jednak rzadko powodowało prześladowanie katolików (dopuszczali się go na większą skalę w zasadzie tylko Wandalowie w północnej Afryce). Z czasem ariańscy Germanie przechodzili na katolicyzm, a ich królowie podejmowali ścisłą współpracę z dostojnikami Kościoła i hojnie obdarowywali instytucje kościelne. Chrześcijaństwo budowało jedność kulturową Europy (*christianitas*), choć początkowo organizacje kościelne w poszczególnych państwach działały w znacznej mierze niezależnie od siebie. W ostatnim

stuleciu istnienia cesarstwa na Zachodzie było już ono państwem w pełni chrześcijańskim (co nie oznacza, że wszyscy jego mieszkańcy rzeczywiście byli chrześcijanami). Wobec upadku struktur politycznych i podważenia dotychczasowych form organizacji społecznej trwanie Kościoła i religii stanowiło **fundament ciągłości cywilizacyjnej**. Ponadto silna pozycja **biskupów** pozwalała im odgrywać poważną rolę polityczną, a często także chronić ludność przed zagrożeniami z zewnątrz. Biskupi byli wybierani przez duchowieństwo i lud danej diecezji. W kościele chrześcijańskim najwyższy autorytet i do pewnego stopnia zwierzchnictwo nad innymi biskupami mieli **patriarchowie** pięciu miast: Rzymu, Konstantynopola, Antiochii, Jerozolimy i Aleksandrii. Tylko pierwszy z tych ośrodków znajdował się na obszarze zachodniej Europy. Bardzo wcześnie **biskupa Rzymu** zaczęto obdarzać szczególnym poważaniem, co wiązało się między innymi z pamięcią o Rzymie jako miejscu męczeństwa chrześcijan, a zwłaszcza św. Piotra i Pawła. Poza tym Rzym stanowił centrum antycznego świata. Gdy na przełomie IV i V w. przestał on być stolicą cesarza Zachodu, tym większą rolę zaczął w nim odgrywać biskup. W **V w.** pozycja patriarchy Rzymu ugruntowała się, gdyż w okresie rozpadu imperium wyrósł on na przywódcę chrześcijańskiej ludności Zachodu dotkniętej najazdami barbarzyńskimi. Jego **honorowe pierwszeństwo** było z reguły akceptowane także na Wschodzie, choć nie w rozumieniu zwierzchnictwa nad całością Kościoła. Biskupi Rzymu wskazywali, że ich głos powinien decydować w kwestiach doktryny chrześcijańskiej. W tym okresie upowszechniało się przekonanie, że są oni **następcami św. Piotra**, któremu Chrystus powierzył pieczę nad Kościołem. Stąd wzięto się określenie Rzymu mianem **Stolicy Apostolskiej**.

rola Kościoła i religii

pierwszeństwo biskupa Rzymu

Od czasów podbojów cesarza Justyniana Rzym na ponad 200 lat znalazł się pod panowaniem Bizancjum. Zwierzchnictwo to miało jednak charakter czysto formalny; miasto zachowywało niezależność, a wiodącą rolę odgrywał w nim biskup. **Na przełomie VI i VII w.** tytuł **papieża** (gr. *pappas* oznacza „ojczulek”) zaczął być stosowany **wyłącznie przez biskupa Rzymu**. Wcześniej przynależał wszystkim, a następnie tylko najwyższym biskupom Kościoła powszechnego.

W wyniku ekspansji arabskiej bliskowschodnie patriarchaty znalazły się pod władzą muzułmanów i już tylko Konstantynopol mógł konkurować pozycją z Rzymem. Jednak tamtejszy patriarcha był ograniczony przez rolę, jaką w Kościele odgrywał cesarz bizantyński.

W połowie VIII w. zaszły wydarzenia o doniosłym znaczeniu dla dalszych dziejów papiestwa. W związku z sytuacją polityczną w Italii papież udzielił poparcia Pepinowi Krótkiemu i nowej dynastii obejmującej rządy nad państwem Franków. Niezależność Rzymu była bardzo poważnie zagrożona przez Longobardów i biskup Rzymu pilnie potrzebował silnego sojusznika. Nie mógł nim być cesarz Bizancjum, które przeżywało wówczas kryzys, a ponadto było z papieżem skonfliktowane. **Pepin Krótki uderzył na Longobardów**, zadał im klęskę i odsunął od Rzymu grożące z ich strony niebezpieczeństwo. Historyczne znaczenie miała jego decyzja dotycząca odebranych Longobardom **ziem w środkowej Italii**, które zdobyli oni wcześniej kosztem Bizancjum. Nie zwrócił ich cesarzowi Wschodu, lecz przekazał biskupowi Rzymu. W ten sposób **w 756 r.** powstało **Państwo Kościelne** (istniejące do XIX w.), a papież stał się nie tylko przywódcą religijnym, lecz także władcą świeckim – w tym okresie zależnym w znacznym stopniu od króla Franków.

Państwo Kościelne

Donacja Pepina Krótkiego, Watykan

Obraz przedstawia wręczenie przez opata benedyktyńskiego Fulrada (występującego w imieniu Pepina Krótkiego) papieżowi Stefanowi II dokumentu poświadczającego przekazanie ziem zdobytych na Longobardach Stolicy Apostolskiej. Był to egzarchat (obszar podległy namiestnikowi cesarza bizantyńskiego) Rawenny oraz Pentapolis, czyli pięć miast położonych na włoskim wybrzeżu Morza Adriatyckiego – od Rimini po Ankony. Wraz z księstwem Rzymu utworzyły one Państwo Kościelne.

Podobnie jak w Bizancjum, także w zachodniej Europie wielką rolę odegrało **życie zakonne**. W 1. połowie VI w. **regułę**, która stała się z czasem podstawą ruchu monastycznego (gr. *monachos* oznacza „mnich”)

na Zachodzie, stworzył **św. Benedykt z Nursji** (w Italii). Był on założycielem klasztoru na wzgórzu **Monte Cassino** znajdującego się w połowie drogi między Neapolem a Rzymem. Życie klasztorne według jego reguły opierało się przede wszystkim na **wspólnej modlitwie** oraz wyrzeczeniu się doczesnych dążeń i przyjemności. Ważną rolę odgrywała także praca. Motto reguły benedyktyńskiej stanowiły słowa: *ora et labora* (łac. „módl się i pracuj”).

zasługi klasztorów

W chrześcijańskiej Europie powstawało wiele **zakonów religijnych**, opartych na różnych regułach. Wspólną ich cechą była duża władza przełożonego klasztoru, czyli **opata**. Miejsca te odegrały wielką rolę w historii Kościoła. Ich niewątpliwą zasługą było podtrzymywanie kultury umysłowej choćby poprzez przepisywanie ksiąg (co czynili zwłaszcza **benedyktyni**) i gromadzenie **księgozbiorów**, które na Zachodzie poza klasztorami właściwie nigdzie nie istniały.

Źródło historyczne**Fragmenty reguły św. Benedykta z Nursji**

XXXIII. Przede wszystkim trzeba wykorzenić w klasztorze tę wadę, aby nikt nie ważył się cokolwiek darować lub przyjmować bez pozwolenia opata lub mieć cokolwiek na własność; i to żadnej rzeczy, ani książki, ani tabliczek, ani rylca, w ogóle niczego. Nie wolno bowiem mnichom rozporządzać sobą samym, ani ciałem, ani swoją wolą. Wszystkiego, czego potrzebują, mają się spodziewać od ojca klasztoru, więc nie wolno im mieć czegokolwiek, czego opat nie dał lub na co nie pozwolił. Wszystko ma być wspólne dla wszystkich, jak napisano; niech nikt nie nazywa jakiegokolwiek rzeczy swoją ani nie ośmiela się przywłaszczyć jej sobie.

[...]

XXXIX. Sądzymy, że na codzienne pożywienie, czy jada się o godzinie szóstej, czy o dziewiątej, wystarczy dla każdego stołu dwa dania gotowane, a to ze względu na różnice w zdrowiu, aby ten, który jednej potrawy jeść nie może, mógł się posilić drugą. Wiece dwie potrawy gotowane mają wystarczyć wszystkim braciom.

[...]

Jeśli wypadnie cięższa praca, to zależy od uznania i władzy opata, czy będzie stosowne coś dodać; byle tylko nie dopuszczać do obżarstwa [...].

Chłopcom młodym wiekiem nie należy dawać tyle samo, lecz mniej niż dorosłym, we wszystkim zachowując umiarkowanie.

[...]

XLVIII. Lenistwo jest wrogiem duszy. Dlatego też bracia powinni w pewnych godzinach zajmować się pracą ręczną, a w innych Bożym czytaniem.

Sądzimy, że obie te rzeczy unormujemy następującym zarządzeniem: Od Wielkanocy do czternastego września bracia wyjdą z rana i będą wykonywali potrzebne prace od godziny pierwszej prawie aż do czwartej. Od godziny czwartej prawie aż do szóstej zajmą się czytaniem. Po szóstej powstawszy od stołu będą odpoczywali w swoich łóżkach w zupełnym milczeniu. Jeżeli kto chce czytać, może to robić, byle nie przeszkadzał innemu. Nonę odmówi się wcześniej, o godzinie wpół do dziewiątej, po czym znów będą robili to, co jest do roboty, aż do Nieszporów.

Jeżeli konieczność miejscowa lub ubóstwo wymagają, aby bracia sami pracowali przy żniwach, niech się tym nie martwią. Wtedy bowiem są naprawdę mnichami, gdy żyją z pracy rąk własnych jak Ojcowie nasi i Apostołowie. Wszystko ma się odbywać z umiarem ze względu na słabych.

Wielka Historia Świata, t. IV, Kształtowanie średniowiecza, pod red. M. Salamona, Kraków–Warszawa 2005, s. 85.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego opisz, jak wyobrażasz sobie codzienność mnichów w klasztorach kierujących się regułą św. Benedykta. Jakim celom i wartościom miał służyć taki tryb życia?

Ilustracja do *Moralii* papieża Grzegorza Wielkiego powstałych w VI w. – manuskrypt z XI w.

Św. Grzegorz I Wielki był papieżem w latach 590–604. Zaliczany jest do Ojców Kościoła, czyli najwybitniejszych myślicieli i pisarzy chrześcijańskich przełomu starożytności i średniowiecza. Napisał poradnik nauczania Słowa Bożego i wypełniania obowiązków kapłańskich (*Księga reguły pasterskiej*) oraz dzieła będące komentarzami do Biblii. Taki charakter miały właśnie *Moralia* – liczące 35 ksiąg rozważania na temat biblijnego Hioba. Papieżowi Grzegorzowi przypisuje się też zebranie i usystematyzowanie kanonu śpiewów liturgicznych (od jego imienia zwanego *Chorałem gregoriańskim*). Jednak nie ma pewności, czy rzeczywiście było to jego dokonaniem. Wysiłkom Grzegorza Wielkiego Kościół zawdzięczał rozpoczęcie chrystianizacji Anglosasów.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jak układały się relacje pomiędzy Germanami a podbitą przez nich ludnością rzymską. Jakie czynniki utrudniały zbliżenie tych dwóch grup? Co zdecydowało o ostatecznej romanizacji (z wyjątkiem Brytanii) najeźdźców?

2. Omów losy Italii, Półwyspu Iberyjskiego i Wysp Brytyjskich w V–VIII w. Sporządź w zeszycie tabelę zawierającą podobieństwa i różnice ich dziejów w tym okresie.
3. Kim byli Chlodwig I, Karol Młot, Pepin Krótki? Określ, jaką rolę odegrali w dziejach Franków, a przez to i zachodniej Europy.
4. Przedstaw najważniejsze zjawiska, które zachodziły w Kościele na Zachodzie. Jakie było jego miejsce w rzeczywistości społeczno-politycznej, która wytworzyła się we wczesnym średniowieczu?
5. Wyjaśnij, jak rozumiesz pojęcie *christianitas* we wczesnym średniowieczu.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 28 • **Germanscy przybysze zamieszkujący zachodnie prowincje** imperium rzymskiego sprawowali rządy oparte na sile militarnej. Często szukali oni jednak porozumienia z ludnością romańską i wykorzystywali zastane systemy administracyjne.
- s. 28 • Wraz z chrystianizacją plemion pogańskich (Franków, Anglosasów) oraz przyjęciem przez arian (Gotów, Longobardów) wiary katolickiej, **zatarły się różnice religijne** pomiędzy barbarzyńcami a ludnością romańską.
- s. 29 • Mowa najeźdźców została wyparta przez lokalne odmiany języka łacińskiego, czego efektem było **powstanie języków romańskich**. Proces ten nie objął jedynie Brytanii.
- s. 29 • Założone w Italii **ostrogockie królestwo Teodoryka Wielkiego** upadło w połowie VI w. pod naporem Bizancjum.
- s. 30 • **Wizygoci** – wyparci z Galii przez Franków – zbudowali swoje królestwo na Półwyspie Iberyjskim. Zostało ono jednak na początku VIII w. podbite przez Arabów.
- s. 32 • Pod koniec V w. król Franków z dynastii Merowingów **Chlodwig I przyjął chrzest**. Dzięki udanym podbojom Galii, a także zagarnięciu terenów leżących na wschód (nad Renem) **Królestwo Franków** stało się największym państwem barbarzyńskim.
- s. 32 • Na przełomie VII i VIII w. królowie merowińscy utracili realną władzę w państwie na rzecz **majordomów**.
- s. 32 • Za sprawą Pepina Krótkiego na tronie państwa Franków zasiedli w połowie VIII w. przedstawiciele **dynastii Karolingów**.
- s. 33 • **Plemiona anglosaskie** wyparły w znacznej mierze ludność celtycką z obszarów późniejszej Anglii, tworząc tam liczne, zwalczające się królestwa.
- s. 35 • Wobec rozpadu systemu władzy rzymskiej i toczących się w okresie wędrówek ludów walk oraz społecznego zamętu bardzo **ważną rolę odgrywał Kościół**.
- s. 35 • Honorowe **pierwszeństwo biskupa Rzymu** w Kościele zachodnim stało się z upływem czasu niepodważalne. Od przełomu VI i VII w. już tylko on posługiwał się tytułem papieża.
- s. 35 • W 756 r. król Franków Pepin Krótki przekazał papieżowi zdobyte na Longobardach obszary w środkowej Italii. W ten sposób powstało **Państwo Kościelne**.
- s. 36 • Ocalenie części dorobku kultury antycznej i podtrzymywanie kultury umysłowej było zaślugą przede wszystkim **klasztorów**, w tym irlandzkich, m.in. benedyktyńskich.

4. Odrodzenie idei cesarskiej na Zachodzie. Monarchie karolińska i ottońska

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o osiągnięciach Karola Wielkiego;
- poznasz zasięg terytorialny, organizację władzy i gospodarkę państwa Franków;
- przeczytasz o idei cesarskiej za czasów Karolingów i monarchii ottońskiej.

Państwo Karola Wielkiego i odnowienie cesarstwa na Zachodzie

Po śmierci Pepina Krótkiego, w 768 r. władzę w królestwie Franków przejął jego syn **Karol**, nazwany później **Wielkim**. Jego długie panowanie (do 814 r.) stanowiło ciąg **podbojów i sukcesów militarnych**, choć nie zawsze łatwo osiągniętych. Już na początku swoich rządów pokonał Longobardów, którzy znów zagrażali Rzymowi, i ogłosił się ich królem. Włączył tym samym do swojej monarchii **posiadłości longobardzkie w północnej i środkowej Italii**. Zmagania z Arabami (o których opowiada sławny poemat rycerski *Pieśń o Rolandzie*) doprowadziły do opanowania **pogranicznych terenów w północnej Hiszpanii**. Karol podbił też terytoria leżące **na wschód** od dotychczasowych granic państwa: ziemie zamieszkałe przez **Sasów** na północy i **Księstwo Bawarii** na południu dzisiejszych Niemiec. W granicach jego państwa znalazły się w ten sposób ostatnie niezależne dotąd plemiona germańskie w tej części środkowej Europy. **Sasi** okazali się jednak najtrudniejszym z przeciwników Karola Wielkiego. Opór stawiali przez prawie 30 lat. Raz pokonani, na nowo podnosili bunt, a Karol przełamywał go z pełną bezwzględnością i okrucieństwem (mordowano zakładników, masowo przesiedlano ludność). Ostatecznie podbici pogańscy dotąd Sasi zostali przymusowo schryścianizowani.

Władca Franków narzucił także swoje zwierzchnictwo **plemionom słowiańskim** zamieszkującym tereny bezpośrednio na wschód od jego państwa za rzeką Łabą. Jednak nie włączył ich ziem w obręb monarchii karolińskiej. Ciągłym zagrożeniem dla wschodniej części państwa byli **Awarowie** zamieszkujący obszar dawnej rzymskiej Panonii. Karolowi udało się rozbić ich państwo.

podboje Karola Wielkiego

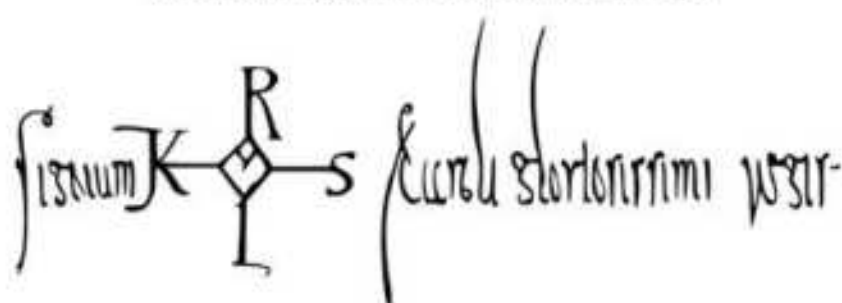

Karol Wielki – brązowa figurka z IX w.

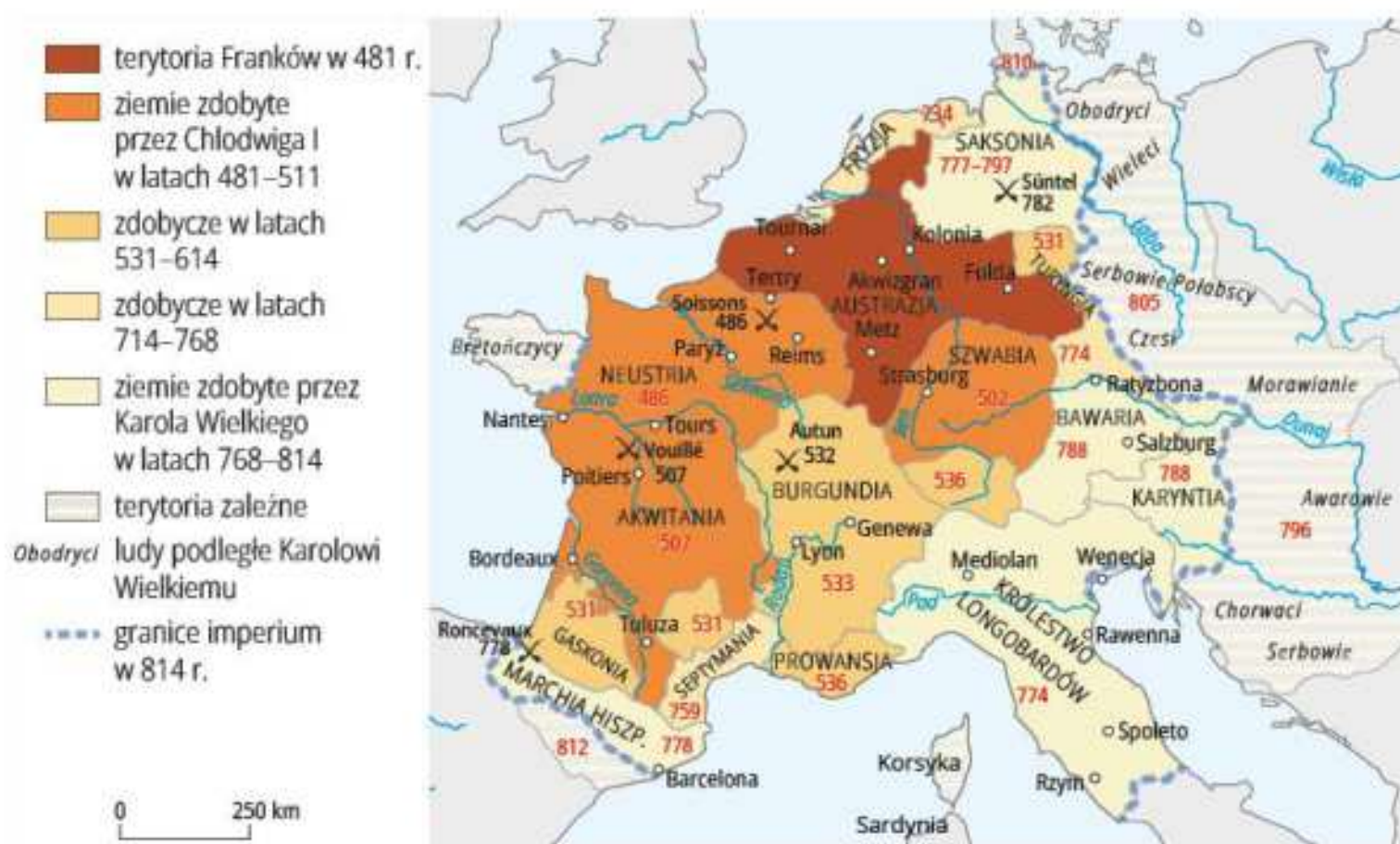

IV. WCZESNE ŚREDNIOWIECZE – DO KOŃCA X W.

Ukrócił tym samym trwające dwa stulecia najazdy awarskie nękające zarówno wschodnią, jak i zachodnią Europę.

Podpis zaprezentowany na ilustracji umieszczano na dokumentach ogłaszanych przez kancelarię dworską Karola Wielkiego. Pośrodku znajduje się monogram – litery imienia Karolus układające się w kształt krzyża.

Rozwój terytorialny państwa Franków w latach 481–814 (od czasów Chlodwiga I do końca panowania Karola Wielkiego)

koronacja Karola na cesarza

W Boże Narodzenie **800 r.** w czasie pobytu **Karola w Rzymie** **papież koronował go na cesarza rzymskiego**. W ten sposób władca Franków uzyskał najwyższy tytuł monarszy znany w świecie chrześcijańskim. Tytuł ten był rozumiany jako wywyższenie przez Boga potwierdzone aktem otrzymania korony z rąk biskupa Rzymu. Wydarzenie to przedstawiano jako **odnowienie** (po ponad 300 latach) **cesarstwa na Zachodzie**. Koronacja Karola wywołała oburzenie w **Bizancjum**. Cesarz Wschodu, który uważał się za jedyne następcę rzymskich imperatorów, nie chciał uznać tytułu przyjętego przez Karola Wielkiego. Bizancjum było jednak wówczas osłabione, a trwający konflikt militarny z monarchią karolińską przynosił mu same niepowodzenia, nie było więc w stanie przeciwdziałać zaistniałej sytuacji.

reorganizacja systemu zarządzania państwem

Karol przeprowadził **reformę sposobu zarządzania** rozległym i zróżnicowanym obszarem swojej monarchii. Kraj podzielono na **hrabstwa**, na czele których stali urzędnicy z tytułem **hrabiów** sprawujący w imieniu króla władzę administracyjną, wojskową, sądową i skarbową. Hrabiowie byli przy tym nadzorowani przez wysyłanych przez władcę **kontrolerów**. Na obszarach pogranicznych zaangażowanych w działania wojenne i zagrożonych najazdami utworzono **marchie** zarządzane przez **margrabiów**. Mieli oni większe uprawnienia i korzystali z większej samo-

działności w podejmowaniu decyzji, które nieraz musiały zapadać szybko. Mogli nawet sami zdecydować o podjęciu działań wojennych.

Rozbudowano system **urzędów dworskich** sprawowanych przez dostojników zarówno świeckich, jak i duchownych. Karol **przemieszczał się** ze swoim dworem po całym państwie, co w średniowiecznej Europie było typowym sposobem sprawowania władzy. Wynikało to z trudności w utrzymaniu dworu przez jedną prowincję, a także z potrzeby osobistego nadzorowania całej monarchii króla. Choć trudno w tej sytuacji mówić o jednej stolicy państwa, szczególną pozycję zajmował **Akwizgran** leżący w północnej części monarchii nad Renem (w pobliżu styku dzisiejszych granic Belgii, Holandii i Niemiec). Władca wybudował tam okazałą siedzibę i postarał się, aby jej wspaniałość odzwierciedlała pozycję największego monarchy Europy.

Źródło historyczne

Kapitularz (zbiór zarządzeń) Karola Wielkiego z 802 r.

Najjaśniejszy i arcychrześcijański Pan i Cesarz Karol wybrał z grona dostojników swoich mężów najroztropniejszych i najmądrzych, tak arcybiskupów, biskupów, opatów, jak ludzi świeckich, rozesał ich po całym królestwie i przez nich nakazał żyć wszystkim podług słusznego prawa. Gdzie by zaś było postanowione coś w prawie inaczej, niż nakazuje słusność i sprawiedliwość, to nakazał z największą pilnością zbadać i sobie do wiadomości podać, co sam za łaską Bożą pragnie ulepszyć. I tak nikt nie ważył się wbrew przepisaniu prawu własnym rozumem i przebiegłością działać – jak to wielu czyni – i samemu sobie wymierzać sprawiedliwość lub używać przemocy względem kościołów Bożych, względem ubogich, wdów, sierot lub jakiegokolwiek chrześcijaninowi. Lecz w ogóle niechaj wszyscy kierują się sprawiedliwością podług przykazania Bożego i każdy niechaj w zgodzie oddaje się swemu zawodowi i powołaniu. Duchowni niech ściśle przestrzegają życia duchowego i trzymają się z dala od spraw o szpetny zysk; zakonni niechaj życie swoje pod pilną trzymają strażą, świeccy niech używają praw swoich należycie i bez złośliwego podstępów, wszyscy niech żyją we wzajemnej miłości i zupełnym pokoju.

Wiek V-XV w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 70.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, na czym polegał należyty i sprawiedliwy sposób sprawowania rządów przez chrześcijańskiego władcę opisany w kapitularzu Karola Wielkiego.

Przemiany objęły **Kościół** na obszarze monarchii karolińskiej, w granicach której znalazły się wszystkie kraje zachodniego chrześcijaństwa z wyjątkiem tych położonych na Wyspach Brytyjskich. Władcę uważano wówczas za opiekuna Kościoła, który jest odpowiedzialny przed Bogiem za zbawienie dusz swoich poddanych i przestrzeganie zasad religii chrześcijańskiej. Był mianowany przez Boga, jak biblijny król Dawid. Karol Wielki **kontrolował** bieżącą działalność Kościoła, zgodnie ze swoją wolą mianował biskupów, wypowiadał się także w kwestiach doktryny religijnej czy na przykład zasad życia klasztoru. Od papieża oczekiwał wsparcia duchowego, czyli przede wszystkim modlitwy i umacniania swoim autorytetem pozycji władcy Franków.

działania
reformatorskie
w Kościele

Jednocześnie monarcha umożliwił dostojnikom kościelnym branie poważnego udziału w zarządzaniu państwem. Zapewnił Kościołowi silną pozycję ekonomiczną poprzez zagwarantowanie mu prawa do **dziesięciny** (dziesiątej części dochodów ludności). Podjął także na dużą skalę **działania reformatorskie** w Kościele. Doprowadził do rozbudowy sieci parafii i budowy świątyń w każdej większej miejscowości. Nie tylko przeprowadził chrystianizację ludności przyłączonych terenów na wschodzie, lecz także dbał o upowszechnianie znajomości prawd wiary wśród swoich chrześcijańskich poddanych.

Renesans karoliński

Karol Wielki był człowiekiem doceniającym znaczenie wiedzy i siłę oddziaływania sztuki. Pragnął wpływać na **życie duchowe** swoich poddanych. Postrzegając siebie jako odnowiciela imperium rzymskiego, sięgał po wzory cywilizacyjne **chrześcijańskiego, późnego antyku**. Okres jego panowania został w dziedzinie kultury określony przez historyków mianem **renesansu** (odrodzenia) **karolińskiego**. Nie zakończył się on zresztą wraz ze śmiercią Karola. Zapoczątkowane przez niego ożywienie cywilizacyjne trwało jeszcze przez pewien czas.

renesans karoliński

Stronica manuskryptu Nowego Testamentu, prawdopodobnie IX w.

W czasach Karola Wielkiego za jedną z najważniejszych kwestii uznano posługiwanie się przez duchownych prawidłowym, to jest zgodnym z nauczaniem Kościoła tłumaczeniem Biblii na łacinę. Oryginalnie Nowy Testament spisano w grece, którą jednak w tym okresie Kościół zachodni przestał się posługiwać i której na Zachodzie nikt nie znał. Tym bardziej dotyczyło to języka hebrajskiego Starego Testamentu. Ostateczną wersją Biblii uznaną w epoce karolińskiej za właściwą i obowiązującą była Wulgata, czyli przekład dokonany przez św. Hieronima na przełomie IV i V w.

Karol nakazał stworzenie sieci **szkół katedralnych i klasztornych**. Kształciły one przede wszystkim przyszłych duchownych. Uczyły się w nich jednak również dzieci możnych, które nie były przeznaczone do kapłaństwa. W szkołach kładziono nacisk na opanowanie przez księży **klasycznej łaciny**, która była konieczna dla rozumienia tekstów kościelnych. W tym celu władca zwrócił się o pomoc do mnichów irlandzkich, którzy posiadali najlepsze umiejętności w tym zakresie. Sama Irlandia od czasów chrystianizacji wyspy przez św. Patryka (IV–V w.) była ośrodkiem ożywionego chrześcijańskiego życia intelektualnego.

Choć sam Karol był analfabetą (podobno uczył się pisanie, jednak bez większego powodzenia), to zainicjował wyszukiwanie i **przepisywanie ksiąg** powstałych w starożytności. Zadaniu temu służyły **skryptoria**. Wiele dzieł antycznych znamy dzisiaj właśnie z kopii wówczas wykonanych. Powróciło zainteresowanie nie tylko dawnymi tekstami chrześcijańskimi, lecz także twórczością autorów pogańskiej starożytności. Władca zapraszał na swój dwór i wspierał **uczonych** z całej zachodniej Europy. Prowadzili oni ze sobą dysputy dotyczące wiary i filozofii, co ożywiało życie intelektualne epoki. Z polecenia Karola przeprowadzono także **reformę pisma**, wprowadzając tzw. **minuskulę karolińską** – pismo uproszczone, czytelne i eleganckie, pozbawione nadmiaru elementów dekoracyjnych. Miało ono kształt zbliżony do znanego nam obecnie.

W epoce renesansu karolińskiego nastąpił rozwój malarstwa, zwłaszcza sztuki wykonywania **miniatur** zdobiących księgi. Rozkwitła także aktywność budowlana – karolińska **architektura** korzystała przy tym z **wzorców późnoantycznych i bizantyńskich**.

Mistrz Einhard przedstawiony jako skryba – miniatura, XIV w.

Jednym z najwybitniejszych uczonych na dworze Karola Wielkiego, a później jego syna Ludwika I Pobożnego był Einhard. W odróżnieniu od innych utalentowanych osób, jakie zgromadził wokół siebie Karol, nie był cudzoziemcem, lecz Frankiem. Einhard jest znany najbardziej jako twórca biografii Karola Wielkiego pod tytułem *Vita Karoli Magni*, którą wzorował na *Żywotach cesarów* Swetoniusza. Uważano go za mistrza w posługiwaniu się piękną łaciną. Ponadto Einhard znał starożytne teksty dotyczące architektury, dlatego władca powierzył mu nadzorowanie powstawania ważnych budowli.

Rozpad cesarstwa Karola Wielkiego i jego następstwa

Po śmierci Karola Wielkiego w 814 r. władzę objął jego jedyny legalny syn **Ludwik I Pobożny**. Koronę **cesarską** uzyskał z rąk ojca (a nie papieża) jeszcze za życia Karola. Panował **do 840 r.** Najstarszy syn Ludwika **Lotar** chciał przejąć panowanie nad całym państwem, co wywołało konflikt z młodszymi braćmi i **wojnę domową**.

Ostatecznie zwyciężyła panująca wtedy powszechnie wśród Germanów zasada, zgodnie z którą państwo jest własnością władcy i po jego śmierci musi zostać **podzielone między jego potomków**. Synowie Ludwika Pobożnego zawarli w **843 r. układ w Verdun** (czytaj: werde) rozstrzygający o przyszłości dziedzictwa Karolingów. Cesarstwo **podzielono** na trzy części. Część **zachodnią** – większość Galii – otrzymał Karol Łysy. Dzielnicę **centralną** – posiadłości w Italii i pas ziem (wschodnia Galia) ciągnący się pomiędzy dzielnicami braci od Morza Śródziemnego do Morza Północnego – objął najstarszy z braci – Lotar. Ziemie **na wschód od Renu** (Germanię) otrzymał Ludwik nazwany później Niemcem. **Tytuł cesarski** przypadł **Lotarowi**. Jednak nie miał on zwierzchności nad braćmi posługującymi się tytułami królów. Lotar sprawował też opiekę na Państwie Kościelnym.

podział monarchii karolińskiej

Podział monarchii karolińskiej w 843 r.

- królestwo Karola Łysego
- królestwo Lotara
- królestwo Ludwika Niemieckiego

Podział monarchii karolińskiej według postanowień traktatu w Verdun z 843 r.

Ćwiczenie

Porównaj granice królestw, na które podzielono Cesarstwo Karolingów w 843 r., z granicami współczesnych państw. Wskaż podobieństwa i różnice.

wzrost znaczenia
lokalnych możnych

W kolejnych pokoleniach konflikty w łonie dynastii nie słabły i towarzyszyło im postępujące **rozbieżności polityczne** imperium karolińskiego. Tylko okresowo część karolińskich ziem była na powrót jednoczona. Władza centralna (królewska) stopniowo słabła, natomiast **rosła pozycja lokalnych możnych**, w tym także sprawujących funkcje niegdyś urzędnicze, hrabiów i margrabiów. W pierwszej kolejności rozdrobnieniu ulegała dzielnica Lotara – najbardziej niejednorodna. Wprawdzie kolejni, coraz mniej znaczący władcy, sięgali aż do początku X w. po godność cesarską, jednak utraciła ona realną wartość. Dynastia karolińska wygasła **w X w.** Na wschodzie dawnej monarchii Karola Wielkiego miało to miejsce w 911 r. wraz ze śmiercią Ludwika Dziecięcia; na zachodzie – w 987 r., kiedy zmarł Ludwik V Gnuśny.

Drzewo genealogiczne dynastii Karolingów – stronica z niemieckiej kroniki, XII w.

Drzewo genealogiczne ukazuje ród Karolingów, poczynając od czasów, gdy nie byli jeszcze władcami państwa Franków. W lewym górnym rogu (w pełnej postaci) jest widoczny biskup Arnulf z Metzu – pradziadek Karola Młota i jednocześnie pierwszy znany z imienia przodek rodu.

Na rozpad jedności monarchii karolińskiej złożyło się **wiele czynników**. Wpływ miał na to patrymonialny charakter państwa, traktowanego jako ojcowizna (łac. *patrimonium*), które można dzielić pomiędzy spadkobierców zmarłego władcy. Cesarstwo Karola Wielkiego było

niejednorodne pod względem rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego. Ludy zamieszkujące państwo bardzo się różniły i nie wszystkie czuły z nim związek. Dotyczyło to zwłaszcza ludności świeżo podbitej. **Lokalni możni i urzędnicy** skłonni byli do niezależnych działań, jeśli tylko pojawiała się przed nimi taka szansa. Musieli zresztą chronić miejscową ludność przed zagrożeniami zewnętrznymi. **Odpieranie** częstych w tej epoce **najazdów** obcych ludów, czemu nie potrafiła podołać władza centralna, stanowiło jedną z przyczyn **wzrostu roli lokalnych ośrodków władzy**.

Ponowne odnowienie cesarstwa przez niemieckich Ottonów

Wraz z wygaśnięciem na obszarze Germanii wschodniej linii Karolingów **tron wschodniofrankijski** stał się **elekcyjny** – wyboru nowego króla ze swojego grona dokonywali **książęta** rządzący krajami leżącymi na tym obszarze. Zasada ta utrzymała się już do końca średniowiecza. Jednak często bywało tak, że na władcę Niemiec wybierano potomka zmarłego króla. W ten sposób rządy spoczywały przez pewien okres w ręku jednej dynastii. **Porzucono** też **zasadę dzielenia państwa** między żyjących synów władcy. Kraj ten nie był w pełni scentralizowaną monarchią, ale raczej związkiem (zwanym **Rzeszą**) księstw plemiennych, na czele których stali **książęta**. Władzę zwierzchnią sprawował wobec nich król. Pierwszy z nich – Konrad – wywodził się ze środkowoniemieckiej Frankonii.

Po jego śmierci tron oddano **w 919 r. Henrykowi I Ptasznikowi**, księciu **Saksonii**, państwa obejmującego ziemie zamieszkane przez Sasów, którzy niegdyś tak długo

opierali się Karolowi Wielkiemu. Saksonia leżała w północnej części Germanii (nie należy jej mylić z dzisiejszym krajem związkowym Niemiec – Saksonią położoną na przeciwległym krańcu Niemiec). Objęcie władzy przez Henryka I, który dał początek **dynastii saskiej**, uznaje się za moment przekształcenia się państwa wschodniofrankijskiego w **Niemcy**. W okresie ponad stuletniego panowania dynastii saskiej należący do niej królowie potrafili zachować bardzo silną władzę. Starali się osłabić pozycję poszczególnych książąt Rzeszy. W tym celu **umacniali rolę Kościoła**, a zwłaszcza znaczenie polityczne podporządkowanych im biskupów. Duchowni ci pochodzili z nominacji monarszej, a ich urzędy nie były dziedziczne.

dynastia saska

Henryk I podbił i schryścianizował część pogranicznych ziem na wschodzie, zamieszkałych przez **Słowian** (Słowianie połabscy). Narzucił też zwierzchnictwo chrześcijańskie już **Czechom**. Na zachodzie objął swoim panowaniem **Lotaryngię** (część dawnej dzielnicy Lotara leżącą na północ od Burgundii). Jego syn **Otton I Wielki** uzależnił od siebie **Burgundię**. Wielkim jego sukcesem było pokonanie w **955 r.** w **bitwie na Lechowym Polu** koczowniczych plemion **Węgrów**, których najazdy stanowiły od początku X w. poważne zagrożenie dla zachodniej Europy, a zwłaszcza ziem niemieckich. W międzyczasie wyprawił się do Italii, zdobył **północną i środkową część Półwyspu Apenińskiego** i koronował się na króla Longobardów.

koronacja Ottona I

odrodzenie idei cesarskiej na Zachodzie

Przełomowe znaczenie miało otrzymanie przez Ottona I w **962 r. w Rzymie korony cesarskiej**. Nastąpiło w ten sposób kolejne **odnowienie (po kilkudziesięcioletniej przerwie) cesarstwa na Zachodzie**. Co najważniejsze – w odróżnieniu od epoki ostatnich Karolingów pozbawionych realnego znaczenia godność cesarska przypadła tym razem potężnemu władcy. Odtąd tytuł cesarza rzymskich pozostawał w rękach władców z kręgu państw niemieckich aż do początku XIX w. Pod koniec średniowiecza (w XV w.) przyjęła się nazwa **Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego**.

Rzesza niemiecka w okresie panowania dynastii saskiej

Ćwiczenie

Wskaż, jakie ludy zamieszkiwały obszar poddany władzy cesarzy z dynastii saskiej.

Korona cesarska Ottona I – insygnium koronacyjne Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego do początków XIX w.

Korona została wykonana ze złota, pereł i szlachetnych kamieni. Na jednej z bocznych płytek umieszczono wizerunek króla Salomona.

Źródło historyczne

Helmold – kronikarz niemiecki z XII w. o Ottonie I

...najmężniejszy Otton skierował swe wojska w celu podbicia buntowniczych Słowian. Ojciec jego poskromił ich w jednej wielkiej bitwie, on zaś następnie z takim męstwem rozgromił, że obiecali zwycięzcy trybut [daninę] i zapewnili o swej gotowości przyjęcia chrześcijaństwa w zamian za pozostawienie im życia i ojczyzny. Przyjął też chrzest cały lud pogański i po raz pierwszy zbudowano wówczas kościoły w Słowiańszczyźnie. [...]

...opromienionego sławą zwycięzcy króla Ottona wezwano do Italii w celu wyzwolenia Stolicy Apostolskiej [...].

...wkrótce został koronowany, a lud rzymski obwołał go cesarzem i Augustem w dwudziestym ósmym roku jego panowania; od koronacji Karola w Rzymie upłynęły 153 lata [kronikarz popełnia błąd; w rzeczywistości: 162]. W tym okresie przebywał cesarz z synem pięć lat w Italii, pokonał w wojnie synów Berengara [króla włoskiego], a Rzymowi przywrócił dawną wolność. Potem wrócił cesarz do ojczyzny i cały swój wysiłek skierował ku nawracaniu pogan, przede wszystkim zaś Słowian. W tej działalności powodziło mu się doskonale za sprawą Boga i przy jego pomocy, wspierającej we wszystkim prawicę najpobożniejszego króla.

Helmold, *Kronika Słowian*, przekł. J. Matuszewski, Warszawa 1974, s. 110–115.

Ćwiczenie

Na czym polegały wielkość i zasługi Ottona I w rozumieniu średniowiecznego niemieckiego kronikarza?

Cesarze z dynastii saskiej uważali się bardziej za kontynuatorów imperium Karola Wielkiego niż antycznego Rzymu. Wyjątek stanowił wnuk Ottona I – **Otton III**. Planował on uczynić z Rzymu swoją stolicę i odnowić *Imperium Romanum*. Podjął próbę uczynienia **idei cesarstwa** prawdziwie **uniwersalną**, to jest obowiązującą powszechnie w świecie zachodnim. Urodzony jako syn księżniczki bizantyńskiej Teofano i cesarza Ottona II młody, wszechstronnie wykształcony dzięki swojej matce władca objął samodzielne rządy w 995 r. Cesarstwo w jego wizji miało

dominować w Europie nie tyle poprzez siłę, ile przez swój autorytet i tworzenie systemu sojuszy. W jego skład weszłyby cztery równoprawne królestwa: Germanii, Italii, Galii (w praktyce Burgundii) i Słowiańszczyzny. Realizacji tych zamierzeń miała służyć wizyta, którą cesarz złożył w 1000 r. polskiemu księciu Bolesławowi Chrobremu. Nagła **śmierć Ottona III w 1002 r.** udaremniła urzeczywistnienie jego planów. Nowy władca Niemiec Henryk II zerwał z polityką swojego poprzednika i powrócił do polityki bezpośrednich podbojów.

Cesarz Otton III odbierający hołd czterech krain – miniatura z *Ewangeliarza Ottona III*, ok. 1000 r.

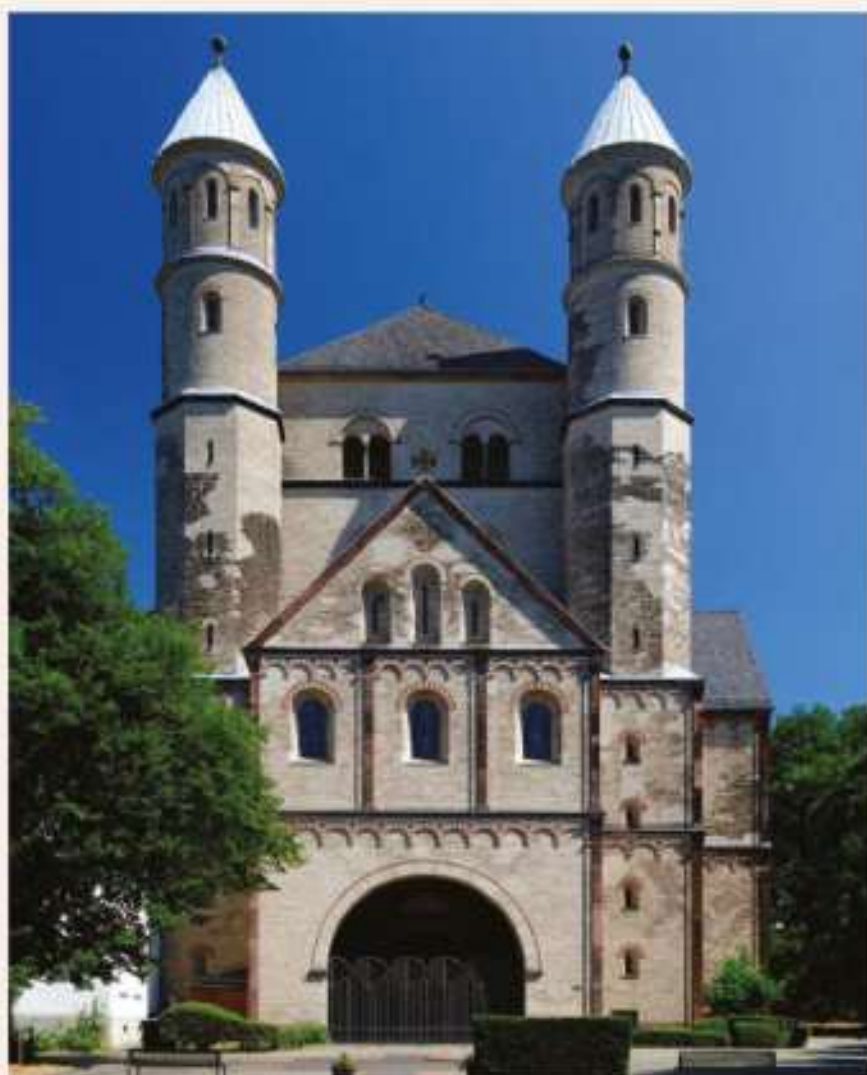
Kobiece postacie symbolizują cztery części zamierzonej przez Ottona III uniwersalnej monarchii. Są to: Roma (Italia), Gallia, Germania i Sclavinia (Słowiańszczyzna). Cesarzowi towarzyszą dostojnicy duchowni (po lewej) i świeccy (po prawej).

Królowie Niemiec koronowani na cesarzy zgłaszali **pretensje do zwierzchnictwa** nad władcami innych państw chrześcijańskich i nad papieżem. Faktyczna władza kolejnych cesarzy nie wykraczała jednak poza terytorium Niemiec, północnej Italii, Burgundii i Czech (w pewnych okresach ich zwierzchność przyjmowali też polscy władcy). Nadrzędnej pozycji cesarzy nie uznawały Francja, Anglia i Hiszpania odzyskiwana powoli z rąk muzułmanów przez chrześcijan. Z nieco większym powodzeniem władcy niemieccy próbowali realizować swoje ambicje na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej, jednak ich zainteresowanie kierowało się głównie **na południe** – ku Italii i papieżowi. W Rzymie obowiązywała początkowo zasada, że nowy papież, zanim obejmie urządowanie, musi zaprzysiąc wierność cesarzowi. Niemieccy władcy niejednokrotnie sami wyznaczali osobę, która miała zostać biskupem Rzymu. W 2. połowie XI w. papieże zaczęli walczyć o zrzućenie tej zależności. Stało się to podłożem jednego z najważniejszych konfliktów politycznych średniowiecza.

Teofano – cesarzowa, regentka* Niemiec

Teofano (956–991) była bizantyńską księżniczką. Cesarz Otton I zabiegał dla swojego syna o małżonkę z rodu cesarzy bizantyńskich. Ślub taki potwierdziłby równorzędność cesarstw Zachodu i Wschodu. Zamiar ten nie w pełni się powiódł, gdyż przysłana do Niemiec księżniczka nie była cesarską córką, lecz siostrzenicą cesarza Jana I Tzimiskesa. Ślub Ottona II i księżniczki Teofano odbył się w 972 r. w Rzymie. Najmłodszym z ich dzieci był Otton III. Gdy w 983 r. Otton II zmarł, jego syn miał zaledwie 3 lata. Został koronowany na króla, a jego matka Teofano została regentką i faktyczną władczynią Niemiec. Walka o zachowanie tronu dla Ottona III nie była łatwa. W 984 r. część możnych poparła roszczenia księcia Bawarii Henryka Kłótnika do korony niemieckiej. Uprowadził on małego Ottona, jednak po kilku miesiącach był zmuszony oddać go matce. Teofano zmarła w 991 r., a regencję przejęła wtedy jej teściowa i babka Ottona III – Adelajda.

Figura Teofano w Eschwege (czytaj: eszwege) w Niemczech

Kościół św. Pantaleona w Kolonii został rozbudowywany z inicjatywy cesarzowej Teofano i wybrany przez nią jako miejsce jej pochówku.

Choć Teofano wątłą była z uwagi na płeć swoją, to jednak odznaczała się pewną odwagą i – co jest rzadkie u Greków – miała ujmujący sposób bycia. Męską zgoła opieką otaczała państwo swego syna, popierając we wszystkim sprawiedliwych, łamiąc zaś i do strachu doprowadzając tych, co głowę podnosili.

Thietmar – biskup niemiecki i kronikarz o Teofano

[...] rozmawia za dużo, nosi drogie szaty i kąpie się każdego dnia! Ale co najgorsze, przy jedzeniu używa nieznanego i ekstrawaganckiego przyrządu z dwoma szpikulcami! [zamiast jeść rękami, jak było przyjęte na Zachodzie, używała widelca].

Alpert z Metzu – mnich benedyktyński i kronikarz o Teofano

* osoba sprawująca władzę w czasie małoletności, choroby czy nieobecności władcy

Współczesna rzeźba
Teofano na fasadzie
gotycko-renesansowego
ratusza w Kolonii

Małżeństwo to stanowiło element układu zawartego pomiędzy oboma cesarstwami. Władca Bizancjum akceptował w ten sposób tytuł cesarski Ottona I, a ten zwracał mu niektóre posiadłości zdobyte w czasie toczących się uprzednio walk. Dwie córki z tego małżeństwa były ksieniami (ksieni to w klasztorach żeńskich odpowiednik opata), a jedna – Matylida – poślubiła hrabiego Lotaryngii. Otton III był jedynym męskim potomkiem.

Chrystus koronujący
Ottona II i Teofano –
okładka księgi
wykonana z kości
słoniowej, koniec X w.

Detal z aktu małżeństwa
Teofano z Ottonem II

Rycheza – żona króla
polskiego Mieszka
II była wnuczką
Teofano. Jej
rodzicami byli Ezzon,
hrabia Lotaryngii
i Matylida – córka
Ottona i Teofano.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw postać Karola Wielkiego. Omów zasięg terytorialny jego monarchii i organizację państwa.
2. Scharakteryzuj renesans karoliński i oceń jego znaczenie dla rozwoju kultury.
3. Omów przyczyny i następstwa rozpadu monarchii karolińskiej po traktacie w Verdun.
4. Wyjaśnij, na czym polegała idea odnowienia cesarstwa na Zachodzie w monarchii karolińskiej i w monarchii niemieckich Ottonów. W jaki sposób cesarze wprowadzali ją w życie?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 39

- **Podboje Karola Wielkiego** doprowadziły do poszerzenia granic państwa o ziemie Longobardów w północnej i środkowej Italii oraz Sasów i Bawarów we wschodniej Germanii. Władca ten pokonał także groźnych Awarów.

s. 40

- **Koronacja Karola na cesarza** odbyła się w 800 r. W ten sposób nastąpiło odnowienie godności cesarskiej na Zachodzie.

s. 40

- Karol Wielki przeprowadził **reorganizację systemu zarządzania państwem**.

s. 42

- Władca **dokonał reform w Kościele**, podnoszących poziom intelektualny duchowieństwa.

s. 42

- **Renesans karoliński** to określenie zjawisk występujących w kulturze i w życiu umysłowym epoki karolińskiej związanych z odnowieniem tradycji chrześcijańskiego antyku.

s. 43

- Po śmierci Ludwika I Pobożnego nastąpił **podział monarchii karolińskiej** (układ w Verdun w 843 r.) między Karola Łysego, Lotara i Ludwika Niemieckiego.

s. 44

- Królestwa ulegały dalszemu rozdrobnieniu, a władza monarsza osłabła. Następowal **wzrost znaczenia lokalnych możnych**. W X w. dynastia karolińska stopniowo wygasła.

s. 45

- Na obszarze wschodniofrankijskim władza królewska znalazła się w rękach **dynastii saskiej**. Rządzone przez nią państwo niemieckie było rodzajem związku księstw plemiennych.

s. 45

- W 962 r. **Otton I koronował się w Rzymie na cesarza**. Nastąpiło ponowne **odrodzenie idei cesarskiej na Zachodzie**, która już na trwałe związała się z władcami niemieckimi.

5. Gospodarka, społeczeństwo, kultura wczesnośredniowiecznej Europy Zachodniej

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z przemianami społeczno-gospodarczymi wczesnego średniowiecza;
- dowiesz się o narodzinach systemu feudalnego;
- przeczytasz o wczesnośredniowiecznej twórczości artystycznej.

Przemiany społeczno-gospodarcze u progu średniowiecza

Na przelomie starożytności i średniowiecza na obszarach zachodniego Cesarstwa Rzymskiego zachodziły procesy zmieniające sposób gospodarowania i relacje społeczne. Rozwijający się system **kolonatu** powodował przywiązanie dużej części ludności chłopskiej do ziemi i uzależnienie jej od wielkich właścicieli ziemskich (**poddanie**). Przy czym obok ludności **poddanej**, a także **niewolnej** istnieli wciąż średni i drobni **wolni rolnicy**.

Po upadku cesarstwa na Zachodzie porządek społeczno-gospodarczy wytworzony przez kolonat funkcjonował nadal, a nawet zyskiwał na znaczeniu. Właścicielami dużych majątności ziemskich byli władcy, możni oraz Kościół. Posiadacze **włości** dążyli do uzyskania **samowystarczalności**. W tym celu organizowali w nich także **produkcję rzemieślniczą**. Dzięki temu ludność związana z danym latyfundiem zaspokajała większość swoich materialnych potrzeb. Nie musiała korzystać z zasobów miast i wytworów tamtejszego rzemiosła, a także w niewielkim tylko stopniu posilkowała się ofertą wędrownych kupców. Oznaczało to **osłabienie wymiany handlowej**. Do zaniku handlu przyczyniały się również ciągłe wojny oraz słabość władzy nieradzącej sobie z rabusiami, przez których podróżowanie szlakami kupieckimi było niezwykle ryzykowne.

Wszystko to miało bardzo niekorzystny wpływ na pozycję i zamożność **miast**, gdyż wiązało się z utratą przez nie kontaktów ekonomicznych z ludnością wiejską. Do **upadku miast** przyczyniły się też najazdy barbarzyńskie i zniszczenia powstałe w ich wyniku. Germańscy władcy i możni świeccy chętniej budowali swoje siedziby poza miastami. W nich oraz w niektórych klasztorach skupiała się teraz wyspecjalizowana i luksusowa produkcja rzemieślnicza. Miasta **wyludniały się** w bardzo poważnym stopniu, a ci, którzy w nich pozostawali, zaczęli zajmować się **działalnością rolniczą**. W ubożących miastach dawne rzymskie budowle publiczne zamieniały się w ruiny lub były przekształcane w obiekty o charakterze obronnym. Większe znaczenie miały jedynie ośrodki miejskie będące centrami największych biskupstw. **Funkcje religijne miast** stały się zresztą na pewien czas podstawą znaczenia wielu z nich.

kryzys produkcji
rzemieślniczej

zanik handlu

upadek dawnych
ośrodków miejskich

Antyczny amfiteatr w Arles (czytaj: arl; rzymskie Arelatum) na południu Francji z dobudowaną w średniowieczu wieżą obronną

Po najazdach barbarzyńskich liczba ludności tego dużego niegdyś rzymskiego miasta zmalała tak bardzo, że wszyscy jego mieszkańcy przenieśli się w obręb amfiteatru. Na jego terenie powstało ponad 200 domów i na długi czas mury amfiteatru stały się granicami miasta. W początkach epoki średniowiecznej ośrodki miejskie wyludniały się niezwykle szybko. Wielu mieszkańców ginęło w wyniku najazdów, uprowadzenia w niewolę lub uciekało, inni opuszczali miasta w poszukiwaniu pracy oraz z powodu epidemii chorób zakaźnych (szczególnie częstych w VI w.). Ogółem między schyłkiem starożytności a 600 r. zaludnienie na terenie zachodniej Europy zmniejszyło się o blisko 30%. Jednak w miastach spadek ten był nieporównanie większy.

Zachód stał się w średniowieczu **światem wiejskim i rolniczym**. Odróżniało go to od miejskiej cywilizacji antycznego Rzymu (w znacznej mierze także od współczesnego mu Bizancjum i krajów islamu). Największą wartość stanowiła w nim ziemia rolna wraz z uprawiającymi ją chłopami. Rzemiosło i budownictwo (z wyjątkiem dworów monarszych czy biskupich) skupiały się jedynie na najbardziej podstawowych potrzebach i prezentowały poziom znacznie niższy niż w czasach antycznych. Istniejące drogi i mosty w znacznej części popadały w ruinę, a nowe nie dorównywały tym, które budowali Rzymianie.

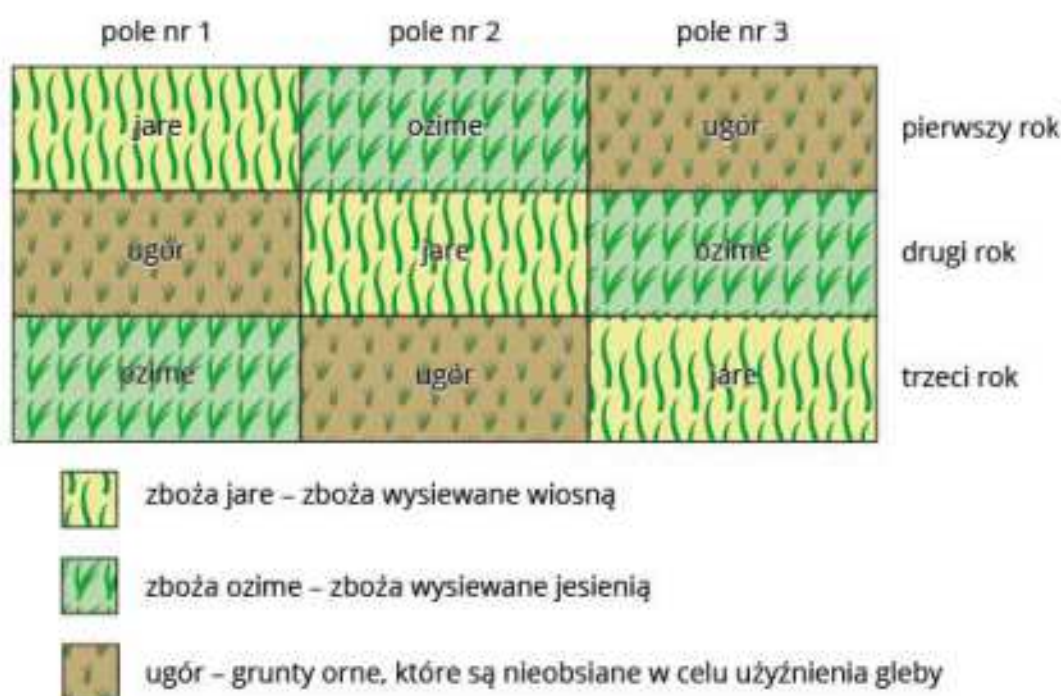
Gospodarka epoki karolińskiej

Już od przełomu VII i VIII w. rozpoczął się stopniowy wzrost zaludnienia zachodniej Europy i związany z nim przyrost produkcji rolnej. Wydajność rolnictwa wciąż jednak ograniczały stosunkowo prymitywne **metody uprawy**. Narzędzia rolnicze wykonywano **z drewna**, gdyż żelazo było materiałem trudno dostępnym i drogim. Ziemię pod zasiew uzyskiwano, wycinając lub wypalając kolejne obszary leśne. Kiedy pozyskana rola ulegała wyjałowieniu, porzucano ją, by zagospodarować kolejny obszar. Dominującym systemem uprawy była **dwupolówka**, która pozwalała zachować dłużej żyzność gleby, ale wymagała w każdym roku pozostawienia jej połowy niewykorzystanej.

udoskonalenie
metod uprawy roli:
trójpólówka i pług

W epoce karolińskiej **ważnym udoskonaleniem** stała się w tej sytuacji **trójpólówka** wprowadzana od połowy VIII w. Ziemię dzielono na trzy części, z których tylko jedna pozostawała nieobsiana, na drugiej uprawiano rośliny **ozime** (czyli wysiewane jesienią, np. pszenicę), a na trzeciej **jare** (wysiewane wiosną, np. owies). W następnym roku zmieniano przeznaczenie poszczególnych pól. Trójpólówka nie była jednak jeszcze stosowana powszechnie. Duże znaczenie miało także stopniowe zastępowanie w orce radła – bardzo prostego narzędzia (spulchniano nim jedynie ziemię) – **pługiem**. Miał on tę zaletę, że odwracał skibę oranej ziemi, dzięki czemu jej spodnia, niewyjałowiona warstwa była wydobywana na wierzch.

Schemat uprawy ziemi przy zastosowaniu trójpólówki

Ćwiczenie

Wyjaśnij, na czym polegał system trójpólówki i jaki mógł mieć wpływ na wydajność produkcji rolniczej.

Orka z użyciem pługa – miniatura pochodząca z początku XV w. (*Marzec z Bardzo bogatych godziniek księcia de Berry*, autorstwa braci Limbourg)

Głównymi zwierzętami pociągowymi używanymi w rolnictwie, a także transporcie były woły. Krowy, kozy i owce dostarczały mleka oraz mięsa (przed zimą większość sztuk wybijano, ponieważ brakowało dostatecznej ilości paszy, aby je w tym czasie wykarmić). Chów świń rozpowszechnił się później. Hodowla zwierząt we wczesnym średniowieczu odgrywała bardzo dużą rolę. Na wielu terenach, zwłaszcza położonych bardziej na północ, przeważała nad uprawą roli.

W okresie, kiedy odbudowana przez pierwszych Karolingów silna władza zapewniła wielu regionom okres pokoju, nastąpił wyraźny **wzrost wymiany handlowej** oraz **użycia pieniądza** (a także rozwój systemu podatkowego). Karol Wielki zreformował też system monetarny, wprowadzając srebrnego denara o stałej, ustalonej zawartości kruszcu, co gwarantowało jego wartość. Bicie monety poddał wyłącznej kontroli królewskiej. Zasada ta nie przetrwała jednak długo po jego śmierci. W średniowieczu używano zazwyczaj różnych monet, w tym wybijanych w obcych krajach, a także przez lokalnych możnowładców. Te z nich, które posiadały odpowiednią zawartość kruszcu, zapewniały stabilność transakcji handlowych. W epoce karolińskiej **rozwinęło się rzemiosło** oraz **handel dalekosiężny**. Sprzyjało temu bogacenie się warstw wyższych i wzrost zapotrzebowania na artykuły luksusowe oraz liczne budowle powstające na polecenie cesarza. Handel prowadzono przede wszystkim z kalifatem, gdzie nabywano dobra luksusowe importowane z odległych regionów Azji, na przykład jedwab z Chin. Ożywienie gospodarcze **nie było jednak trwałe**. Druga połowa IX w. i wiek X przyniosły kolejne załamanie. Przyczyniły się do tego również nowe najazdy – podejmowane przez Normanów i Węgrów, a na południu także przez Arabów.

Ukształtowanie się systemu feudalnego

system feudalny

W czasach karolińskich zapoczątkowany został proces prowadzący do ukształtowania się systemu zależności społecznych określanego przez historyków mianem **feudalizmu** lennego. Jego rozwój nastąpił na przełomie wczesnego i pełnego średniowiecza. Opierał się na **relacjach osobistych** między osobą oddającą się w opiekę (**wasalem**) a osobą, która taką pieczę rozciągała (**seniorem**). Akt oddania się pod opiekę nosił nazwę **komendacji**. Osoby zamożne i wpływowe zapewniały **ochronę i wsparcie** tym, którzy w niepewnych czasach ich potrzebowali. Wasalem mógł stać się wolny rolnik niemogący utrzymać się na swojej ziemi, wo-

jownik oferujący gotowość do służby woj- skowej, a także możny pan poszukujący jeszcze potężniejszego protektora.

Uroczysty akt składania hołdu – miniatura z XIII w.

W trakcie hołdu wasal klękał przed seniorem, wyciągając ku niemu złożone dłonie. Senior obejmował je własnymi dłońmi. Następnie wasal zaprzysięgał wierność swojemu panu, kładąc przy tym rękę na Piśmie Świętym lub na **relikwiach**.

Senior uzyskiwał nad swoim wasalem pozycję nadrzędną. Oprócz ogólnej opieki udzielał mu z reguły pewnej korzyści materialnej, czyli **beneficjum**. Mogła stać się nią gwarancja utrzymania na dworze seniora lub **nadanie ziemi** (czyli **lenna** – łac. **feudum**). Początkowo wraz ze śmiercią wasala lenno powracało do seniora, jednak z czasem zaczęło być **dziedziczone**. Obowiązywała jego **niepodzielność** – przejmował je zazwyczaj najstarszy syn wasala. Każdy kolejny użytkownik nada-

prawo użytkowania
ziemi

nej ziemi musiał na nowo zawrzeć osobistą umowę lenną z seniorem. Stopniowo rozwinął się **ceremoniał**, który towarzyszył aktowi komendacji. Był to **hołd**, czyli zaprzysiężenie wierności przez wasala. Jeśli komendacja wiązała się z nadaniem lenna, hołd łączył się z uroczystym przekazaniem ziemi – **inwestyturą**. Dokonywano jej w sposób symboliczny, na przykład przekazując obdarowanemu chorągiew (w przypadku osób świeckich) lub pierścień (w przypadku duchownych).

Relikwie – w chrześcijaństwie szczątki osób uznanych za święte i przedmioty, z którymi miały one styczność (np. często fragmenty ubrań), obdarzane czcią i odwiedzane przez wiernych zwłaszcza ze względu na przypisywaną im cudowną moc. Relikwie znane są także w wielu innych religiach.

Źródło historyczne

Akt komendacji, XII w.

Ponieważ wszystkim jest doskonale znane, że nie posiadam niczego, co pozwoliłoby mi wyżywić się i odziać, dlatego też zwróciłem się do waszej łaskawości i postanowiłem, że powinienem się oddać i powierzyć waszej opiece. Dokonałem też tego na następujących warunkach: winniście mnie wspierać i wspomagać tak wyżywieniem jak odzieżą, abym mógł stosownie do tego służyć wam i być pożytecznym, a dopóki będę żył, winienem wam służbę i posłuszeństwo na prawach wolnego człowieka i nie jestem w mocy za żywota mego uwolnić się spod waszej władzy i opieki, lecz aż do śmierci winienem pozostać pod waszą władzą i ochroną.

Historia w tekstach źródłowych. Wypisy, wyb. i oprac. T. Maresz, K. Juszczak, t. 1, Toruń 1994, s. 37.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, na czym polegał osobisty stosunek wasala do seniora określony w akcie komendacji. Jaka zależność ich łączyła?

Wasal zobowiązywał się do **zachowania wierności** wobec swojego pana oraz służenia mu pomocą. Obowiązki były przy tym **obustronne**. Senior musiał dotrzymywać swojej części umowy i udzielać wsparcia lennikowi. W zależności od zawartej umowy **wasal przekazywał** seniorowi **świadczenia** w postaci produktów rolnych i wykonywanych posług albo służył mu **zbrojnie**.

Ten drugi rodzaj służby oznaczał zazwyczaj, że do nadanej wasalowi ziemi przypisani są uprawiający ją poddani chłopci. Wojownika obdarzonego takim lennem stać było na zapewnienie sobie odpowiedniego uzbrojenia i utrzymanie bojowego wierzchowca. Jeszcze w czasach Merowingów dominowała na polach bitew piechota. Jednak w epoce karolińskiej decydującą rolę militarną zaczęła odgrywać **jazda** (konnica) składająca się z **poddanych zobowiązanych** wobec seniora **do zbrojnej służby**. Monarcha wspierał zatem system lenny, który był najpewniejszym sposobem zgromadzenia armii. Wysocy rangą feudałowie zwoływali posiadających lenno poddanych-wojów i wraz z nimi oddawali się na służbę króla.

obowiązek
służby zbrojnej

Współczesne odtworzenie wyglądu rycerzy schyłku wczesnego średniowiecza, XI w.

Początkowo rycerstwo stanowiło grupę otwartą – tzn. przynależność do niej nie wynikała z urodzenia. Rycerzem mógł zostać w praktyce każdy, kogo było stać na zakup zbroi, miecza, konia i reszty kosztownego rynsztunku wojownika. Służba rycerska wiązała się z reguły z posiadaniem lenna. Dopiero w pełnym średniowieczu, poczynając od XI w., przynależność do warstwy rycerskiej stawała się dziedziczna.

System feudalny był **wielostopniowy**. Mniej zamożni rycerze mogli stać się panami dla poddanych chłopów, a jednocześnie sami oddawali się na służbę możniejszym od siebie. Ci z kolei szukali opieki u wyżej stojących możnowładców: książąt, hrabiów, biskupów będących wasalami króla (najwyższego seniora, czyli **suzerena**). W ten sposób kształtowała się drabina feudalna. Niektórzy wasale przyjmowali lenna od kilku osób, co mogło stwarzać problemy w przypadku konfliktu dwóch seniorów danej osoby.

Ćwiczenie

Wykonaj schemat funkcjonowania społeczeństwa feudalnego – relacji między seniorem a wasalem występujących na poszczególnych szczeblach hierarchii: od chłopów poddanych do króla. Określ, jakie grupy społeczne znajdowały się na poszczególnych poziomach tej drabiny feudalnej, a także wymień korzyści, jakie sobie wzajemnie świadczyły.

immunitety:
podatkowe i sądowe

W monarchiach wczesnośredniowiecznych cechujących się słabą władzą centralną i znikomym aparatem administracji terytorialnej pozycja wielkich panów feudalnych zarówno świeckich, jak i duchownych umacniała się dzięki uzyskiwanym od króla **immunitetom**. Były to **przywileje** przekazujące w ich ręce część praw przynależnych władzy państwowej i zwalniające ich z pewnych obciążeń. Immunitet **podatkowy** oznaczał, że jego posiadacz uzyskiwał prawo zatrzymywania dla siebie podatków, które podlegała mu ludność wnosila dotąd do skarbca monarchy. Z kolei dzięki uzyskaniu immunitetu **sądowego** to pan feudalny, a nie król, sprawował sądownictwo wobec podległych mu wasali. W ten sposób znaczna część uprawnień przechodziła z rąk monarchy w ręce możnowładców. Zyskiwali oni nad podległą im ludnością chłopską oraz nad miastami daleko idącą władzę zwaną **władztwem gruntowym**. Na należącym do nich obszarze czerpali zyski z opłat nakładanych na przewóz towarów, z targów, z wydobywania surowców mineralnych. Bili także własną monetę.

poddani chłopci

Dotychczas wolni drobni i średni rolnicy przyjmowali teraz stosunek zależności od miejscowego pana gruntowego (feudalnego). Mógł on im udzielić realnej ochrony przed zagrożeniami, jakiej nie zapewniała słabnąca władza centralna. Nie otrzymywali oni nowej ziemi z rąk pana, lecz niejako wnosili własną – oddawali ją seniorowi i dostawali z powrotem jako lenno. W ten sposób grupa wolnych rolników zmniejszała się, a rosła **warstwa chłopów poddanych**. Na najniższym szczeblu system lenny w zasadzie kontynuował antyczny kolonat. Poddani chłopci zobowiązani byli do świadczenia na rzecz pana **renty feudalnej**. Składały się na nią: pewna część wytworzonych przez nich **produktów rolnych**, praca na ziemi należącej bezpośrednio do pana (**pańszczyzna**) oraz inne świadczenia, na przykład **transport towarów** z użyciem własnych wozów i zwierząt pociągowych.

Kultura i sztuka wczesnośredniowieczna

W Europie barbarzyńskiej antyczne kanony piękna i wartości związane z grecko-rzymską kulturą duchową na długi czas przestały być rozumiane i cenione. Zmieniło się to nieco za czasów Karola Wielkiego, kiedy nawrót do dziedzictwa późnej starożytności był w pełni świadomy i wspierany przez władcę. Jednak wpływ renesansu karolińskiego na cywilizację średniowiecza nie był dostatecznie głęboki, by odmienić zdecydowanie jej charakter. **Łacina** stanowiła język kultury wysokiej, przy czym uległa ona przekształceniom i uproszczeniom, przez co już we wczesnym średniowieczu różniła się znacznie od łaciny klasycznej. Stopniowo stała się dla mieszkańców zachodniej Europy **językiem obcym**, odległym od formujących się wówczas języków romańskich, tym bardziej germańskich. Podobnie jak umiejętności czytania i pisania była znana niemal wyłącznie **ludziom Kościoła**.

Średniowieczną twórczość artystyczną cechowały: symboliczność, uproszczenie form, brak zainteresowania realistycznym odtwarzaniem świata, koncentracja na **rzeczywistości duchowej**, skłonność do dydaktyki (dzieła kultury miały przede wszystkim pouczać). Porzucono antyczne rozumienie harmonii i piękna (zwłaszcza piękna ludzkiego ciała) oraz żywe w starożytności tendencje do realizmu przedstawienia. Kultura ta była **chrześcijańska w treści**, chociaż w formach bardzo dużo dziedziczyła z **tradycji germańskiej**. Wpływała na nią także sztuka **bizantyńska**, z czasem też **arabska**.

duchowy wymiar rzeczywistości

Wzorce, jakie przynieśli ze sobą Germanie, bardzo mocno wpłynęły na sztukę użytkową i **sztuki plastyczne**. Broń, biżuteria, naczynia, a później także elementy zdobnicze manuskryptów czy architektury kościelnej pełne były **kunsztownych ornamentów**, splatających motywy zwierzęce i geometryczne (tzw. **ornament zoomorficzny**). Charakteryzowały tę sztukę także **fantazyjność wyobrażeń** oraz zamiłowanie do **przepychu** kolorów i drogocennych materiałów, w tym złota. W **budownictwie kościelnym** nawiązywano do wczesnochrześcijańskich świątyń opartych na schemacie architektonicznym **bazyliki**. Przed epoką Karola Wielkiego niewiele powstawało budynków z kamienia czy cegły. Podstawowym budulcem było drewno. Od czasów karolińskich, a później w monarchii Ottonów nastąpił jednak rozkwit budownictwa sakralnego i wiele kościołów przybierało imponujące rozmiary.

Ornament zoomorficzny

Brama z tzw. salą cesarską – jedyny zachowany fragment klasztoru benedyktynów w Lorsch (czytaj: lorsz) – powstała za panowania Karola Wielkiego, VIII–IX w.

Klasztor w miejscowości Lorsch położonej niedaleko Metzu i Moguncji (dziś w zachodnich Niemczech) uzyskał w czasach karolińskich szczególną rangę, gdyż znajdował się pod patronatem Karola Wielkiego, a następnie Ludwika Pobożnego. W 765 r. klasztor otrzymał od papieża relikwie św. Nazariusza – męczennika z I w. W Lorsch znajdowała się także jedna z największych bibliotek średniowiecza. Przedstawiony na ilustracji budynek miał charakter reprezentacyjny, a szerokie łuki bramne stanowiły nawiązanie do architektury rzymskiej.

Pośród **dzieł literackich** ważną rolę odgrywały **pieśni i poematy epickie** opiewające dawnych **germańskich wodzów i bohaterów**, a także nawiązujące do przedchrześcijańskich wierzeń religijnych. Jednak funkcjonowały one w formie **przekazu ustnego**. Niektóre z nich zostały spisane w późniejszych stuleciach. Jako pierwszy formę pisaną uzyskał już w końcu X w. **anglosaski poemat *Beowulf*** (czytaj: bieulf). Poza tym tworzone **pieśni kościelne** oraz opowieści o żywotach świętych (**hagiografie**). Powstawały też liczne dzieła **historiograficzne**, na przykład w VI w. *Historia Franków* **Grzegorza, biskupa Tours** (czytaj: tur) czy w IX w. *Kronika anglosaska* – zbiór roczników powstały pod patronatem króla Wessexu **Alfreda Wielkiego**.

Alfred Wielki, w latach 871–899 król Wessexu (czytaj: łeseksu), anglosaskiego państwa w południowo-zachodniej Anglii – miniatura z manuskryptu, XIII w.

Alfred Wielki zjednoczył pod swoim panowaniem większość ziem angielskich i powstrzymał postępy duńskich najeźdźców (odzyskał m.in. zajęty przez nich Londyn). Wstąpił się także jako władca o wysokim poziomie intelektualnym, sprzyjający kulturze. Choć dość późno nauczył się sztuki czytania i pisania, a dopiero w wieku średnim poznał łacinę, oddał się pracy tłumacza. Dokonał dość swobodnych przekładów na język anglosaski dzieł m.in. św. Augustyna, Grzegorza Wielkiego i Bedy Czcigodnego.

PYTANIA I POLECENIA

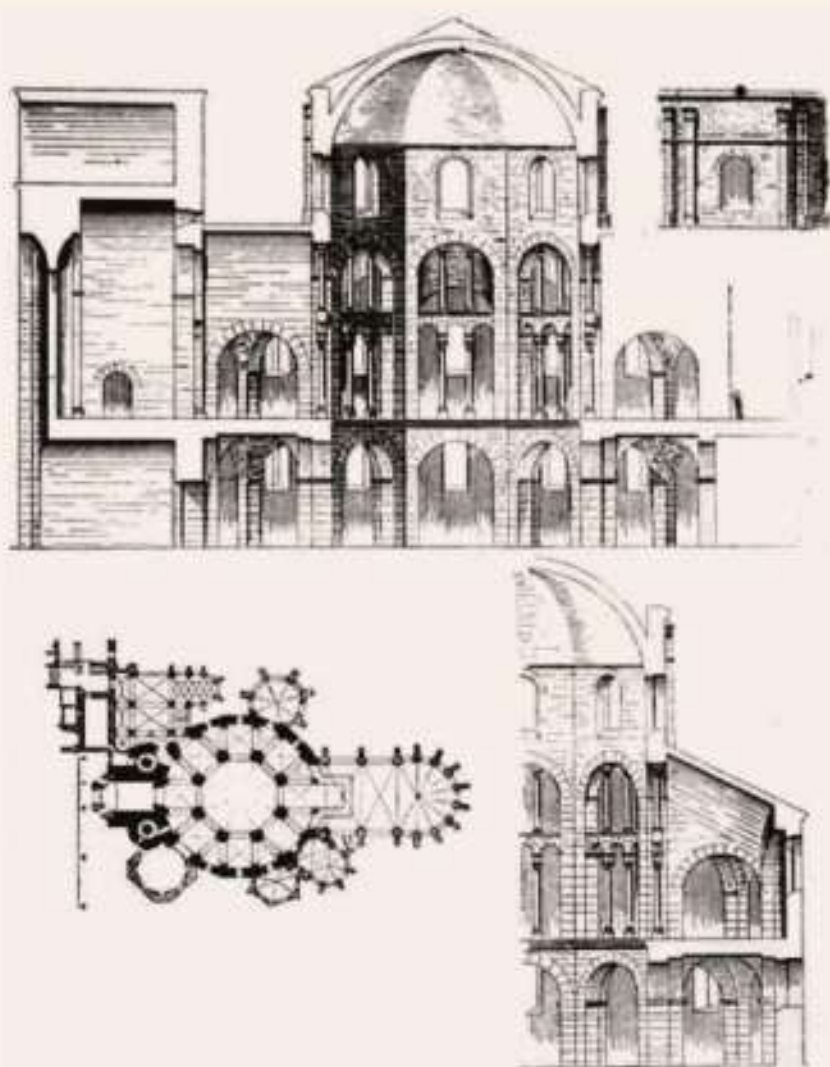
1. Wskaż, jakie problemy gospodarcze występowały w zachodniej Europie w epoce wczesnego średniowiecza. W jaki sposób wpływały one na życie jej mieszkańców?
2. Sporządź w zeszycie zestawienie najważniejszych pojęć związanych z feudalizmem i krótko wyjaśnij ich znaczenie.
3. Wyjaśnij, jakie znaczenie w życiu społecznym i politycznym miał system nadawania ziemi na zasadzie lenna.
4. Scharakteryzuj kulturę wczesnego średniowiecza.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Słabość więzi ekonomicznych pomiędzy miastami a terenami rolniczymi i upadek handlu dalekosiężnego spowodowały **kryzys produkcji rzemieślniczej i zanik handlu**. s. 51
- W okresie wielkiej wędrówki ludów i w początkach panowania Germanów w zachodniej Europie następował stopniowy **upadek dawnych ośrodków miejskich**. s. 51
- Epoka karolińska to **czas ożywienia gospodarczego**. Odradzało się rzemiosło, handel i obrót pieniężny. Pojawiły się pierwsze **udoskonalenia metod uprawy roli – trójpolówka i pług**. s. 53
- **System feudalny** to wielostopniowy układ stosunków społecznych opartych na relacji między seniorem a wasalem. s. 54
- Elementem kształtującym sposób funkcjonowania społeczeństwa średniowiecznego było nadawanie lenna (**prawa użytkowania ziemi**). s. 54
- **Obowiązek świadczenia służby zbrojnej** nałożony na wasala stał się podstawą wyodrębnienia warstwy rycerskiej. s. 55
- Udzielane przez monarchę **immunitety (podatkowe, sądowe)** umożliwiły duchownym oraz możnym przejęcie części uprawnień władzy państwowej. s. 56
- Poprzez akty komendacji znaczna część wolnych dotąd rolników przekształcała się w **poddanych chłopów**. s. 57
- Kultura wczesnego średniowiecza czerpała z wielu źródeł i tradycji, a najważniejsze pozostawały dla niej przekaz treści religijnych i skupienie się na **duchowym wymiarze rzeczywistości**. s. 57

Akwizgran

Akwizgran został założony przez Rzymian w I w. n.e. Wówczas leżał na samych krańcach imperium. W czasach rzymskich nosił nazwę *Aquae Granni*, czyli „wody Grannusa” – celtyckiego boga, który był czczony w tym miejscu słynącym z gorących źródeł o właściwościach zdrowotnych. Do dziś Akwizgran jest miejscowością uzdrowiskową. Po rozpadzie cesarstwa na Zachodzie znalazł się pod władzą Franków salickich. Za czasów Karola Wielkiego, który wybrał go na swoją główną siedzibę, stał się jednym z pierwszoplanowych centrów politycznych i kulturalnych świata zachodniego. Później – poczynając od Ottona I w 936 r. przez kolejnych prawie 600 lat – był miejscem koronacji niemieckich królów. W XII w., gdy Karol Wielki został ogłoszony przez Kościół katolicki błogosławionym, Akwizgran stał się wolnym miastem Rzeszy (tzn. podległym jedynie cesarzowi). Jednak w końcu średniowiecza zaczął podupadać. Dzisiaj Akwizgran leży na obszarze Niemiec, w kraju związkowym Nadrenia Północna-Westfalia. Liczy ok. 250 tys. mieszkańców.

Plan i przekrój kaplicy pałacowej
w Akwizgranie

Władca jeszcze za swojego życia koronował tutaj na cesarza syna – Ludwika Pobożnego. Była to sytuacja wyjątkowa. Koronacje cesarskie poza tym przypadkiem nie odbywały się w Akwizgranie, lecz w Rzymie. W Akwizgranie od 936 do 1531 r. odbyło się natomiast 30 koronacji na króla niemieckiego. W tym okresie tylko ktoś, kto zasiadł na tronie Karola, mógł uzyskać później w Rzymie koronę cesarską. W kolejnych stuleciach ceremonia koronacji została przeniesiona do Frankfurtu nad Menem.

Tron Karola Wielkiego w kaplicy
pałacowej w Akwizgranie.

Kaplica przedstawiona na ilustracji to jeden z najważniejszych zachowanych do dziś zabytków sztuki wczesnośredniowiecznej. Karol Wielki postawił w Akwizgrani okazały pałac, którego częścią była wspólna, ośmioboczna kaplica pałacowa. Jej budowa zakończyła się ok. 800 r. Kształt architektoniczny kaplicy nawiązywał do kościoła San Vitale w Rawennie powstałego w epoce bizantyńskiego cesarza Justyniana Wielkiego. Karol odwoływał się w ten sposób do tradycji imperialnych. Wnętrze kaplicy sprawiało wrażenie przepychu, a przede wszystkim dostojności. Użycie porfiru – ciemnoczerwonego kamienia, który od początku Cesarstwa Rzymskiego był kojarzony z cesarskim majestatem – wzmacniało ten efekt. Plan centralny i ośmioboczna forma nawiązywały do symboliki chrześcijańskiej, zgodnie z którą koło oraz liczba osiem były uważane za doskonałe.

Wnętrze kaplicy pałacowej Karola Wielkiego w Akwizgranie.

Wieża Granus. Oprócz ośmiobocznej kaplicy to jedyna pozostałość pałacu Karola Wielkiego. Stała się częścią ratusza wybudowanego w XIV w. na miejscu cesarskiej rezydencji.

Stronica z Ewangeliarza z Lorsch datowanego na lata 778–820, powstałego w skryptorium mieszczącym się w pałacu Karola Wielkiego w Akwizgranie

6. Narodziny państwa polskiego i rządy Mieszka I

NA TEJ LEKCJI:

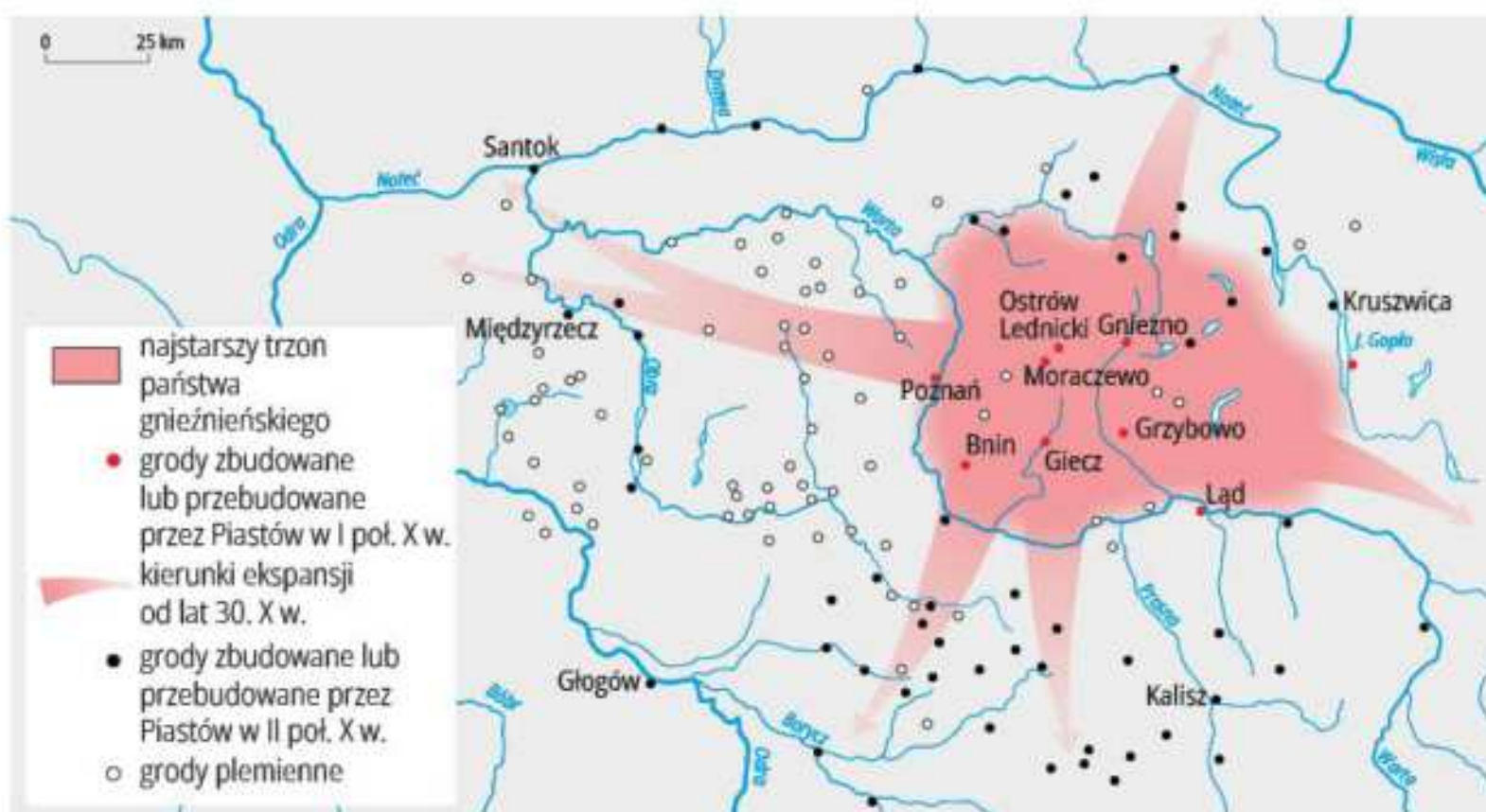
- przeczytasz o narodzinach państwa polskiego;
- dowiesz się o roli Mieszka I w kształtowaniu państwowości polskiej.

Państwo plemienne Mieszka I

Nasza wiedza o początkach państwa plemiennego Polan opiera się głównie na wykopaliskach archeologicznych. Sama nazwa **Polanie** pojawia się w źródłach pisanych dopiero około 1000 r. Zamieszkiwali oni początkowo okolice **Gniezna**. Zdołali podbić i podporządkować sobie okoliczne plemiona mieszkające **na obszarze Wielkopolski**. Stało się to prawdopodobnie w latach 930–940. Na opanowanych przez siebie terenach w miejsce zdobytych i spalonych **grodów** budowali większe, lepiej umocnione ośrodki nowej władzy. Obok Gniezna ważną rolę odgrywał nowo wzniesiony gród w **Poznaniu**. Polanie następnie skierowali swoją ekspansję **na północ**, na ziemie plemion pomorskich, które prawdopodobnie uznały jakąś formę zwierzchnictwa władcy państwa gnieźnieńskiego.

Gród – w początkach średniowiecza osada o charakterze obronnym, otoczona ziemno-drewnianymi obwarowaniami, będąca z reguły ośrodkiem władzy terytorialnej.

ekspansja
plemienia Polan

Kierunki ekspansji państwa Polan

Ćwiczenie

Wymień kierunki ekspansji państwa Polan. Gdzie budowali oni nowe lub przebudowywali dawne grody plemienne po podporządkowaniu sobie danego terytorium plemiennego?

Mieszko I, który **około 960 r.** objął władzę w państwie utworzonym przez Polan, z sukcesem kontynuował ekspansję swoich poprzedników. Na wschodzie podporządkował sobie plemiona zamieszkujące Kujawy i Mazowsze, na południowym wschodzie dotarł do ziem Lędzian. Nie wszędzie poszerzanie władztwa Polan miało charakter militarnego podboju powiązanego z niszczeniem grodów i przesiedlaniem ludności. Nie został zniszczony Kalisz, ale wokół niego powstały liczne mniejsze grody. Inaczej wyglądała sytuacja nowych grodów w Sandomierzu i Lublinie. Ich założenie połączone było – o czym świadczą wykopaliska archeologiczne – z upadkiem okolicznych osad i likwidacją dotychczasowych plemiennych struktur władzy.

Mieszko I

Mieszko I (ok. 935–992) – pierwszy historyczny władca Polski w wyobrażeniu Jana Matejki

Pierwsze informacje o państwie gnieźnieńskim, w tym o jego władcy Mieszku I, pozostawił żydowski kupiec **Ibrahim ibn Jakub**, który w 966 r. prze-

bywał na dworze **cesarza Ottona I**. Mieszko uznaje się za **pierwszego historycznego władcę Polski** – czyli takiego, którego istnienie jest potwierdzone źródłowo. Informacje o jego poprzednikach znamy jedynie z legendy spisanej na początku XII w. przez **Galla Anonima**. Mowa w niej o objęciu władzy przez ród mający wywodzić się od oracza **Piasta**. Książętami sprawującymi władzę przed Mieszkiem mieli być kolejno: Siemowit (syn Piasta), Leszek i Siemomysł – ojciec Mieszka. Badania archeologiczne potwierdzają jedynie, że w latach 20. X w. panujący wówczas przywódca Polan o nieznanym imieniu rozpoczął ekspansję terytorialną. Istnienia wymienionych władców, o których mówiła tradycja **dynastii piastowskiej** przekazana przez Galla, nie sposób potwierdzić.

Szybka ekspansja państwa Mieszka I została zahamowana, gdy zetknęła się ze **Słowianami połabskimi** (plemiona wieleckie, obodrzyckie i serbołużyckie) oraz z **państwem czeskim**. Te plemiona i terytoria znajdowały się w strefie zainteresowania i **wpływow cesarstwa Ottonów**. W różnym stopniu były też od niego uzależnione. Do Czech przynależały wówczas tereny zamieszkane przez Wiślan (ziemia krakowska) oraz plemiona śląskie (Śląsk). Zachowujące dużą niezależ-

ność od cesarstwa **plemiona wieleckie** powstrzymały ekspansję Mieszka I na Pomorzu Zachodnim. Wspierane przez możnowładcę saskiego **Wichmana** (zbuntowanego przeciwko Ottonowi I) zadały w 963 r. klęskę wojskom państwa gnieźnieńskiego. Podbój przez Mieszka **ziemi lubuskiej** leżącej po obu stronach Odry groził jednocześnie bezpośrednim konfliktem z cesarstwem. Władca zapobiegł jednak wojnie, **uznając zwierzchnictwo cesarza** i płacąc mu trybut – prawdopodobnie tylko z nowo zdobytych ziem Lubuszan aż po Wartę. Mieszko kontynuował również ekspansję na wschód na ziemie Lędzian. Zajęte w latach 70. **Grody Czerwieńskie**, między innymi Przemyśl, zostały w 981 r. utracone na rzecz Rusi Kijowskiej.

Przyjęcie chrześcijaństwa i jego następstwa

przyjęcie
chrześcijaństwa

małżeństwo
z Dobrawą

zwycięstwo
nad Wioletami

Przełomowym momentem w dziejach powstającego państwa polskiego był **chrzest** Mieszka w **966 r.** Nie wiemy, jakimi dokładnie przesłankami kierował się władca. **Małżeństwo z księżniczką Dobrawą** (córką księcia Czech) oraz przyjęcie chrześcijaństwa ułatwiło Mieszkowi i jego następcy prowadzenie aktywnej **polityki zagranicznej**. Doprowadziło do chwilowego rozpadu sojuszu między Czechami a Związkiem Wieleckim zagrażającego państwu gnieźnieńskiemu. Już w 967 r. Mieszko wspierany przez posiłki czeskie **zwyciężył w bitwie z Wioletami** dowodzonymi przez Wichmana, który zginął w walce.

Państwo gnieźnieńskie stało się **częścią świata chrześcijańskiego**, a jego władca mógł się uważać za równego innym książętom. W źródłach saskich Mieszko został określony jako ***amicus imperatoris* – sprzymierzeniec cesarza**. Łatwiejsze stało się zawieranie sojuszy z władcami chrześcijańskimi, skierowanych – zależnie od rozwoju sytuacji politycznej – przeciwko pogańskim Wioletom, Czechom, a nawet kolejnym cesarzom. Przyjęcie chrześcijaństwa za pośrednictwem Czech i ustanowienie biskupstwa misyjnego podległego bezpośrednio papieżowi spowodowało, że nowo powstałe arcybiskupstwo w Magdeburgu straciło możliwość prowadzenia akcji chrystianizacyjnej na terenie państwa gnieźnieńskiego. Ułatwiło to w przyszłości zachowanie **niezależności polskiego Kościoła** od niemieckiej administracji kościelnej.

w kręgu kultury
Zachodu

Przyjęcie chrześcijaństwa wzmocniło także autorytet Mieszka w kraju. Narzucenie jednej religii przyspieszyło proces **ograniczania plemiennych odrębności** opierających się na dawnych wierzeniach i ułatwiło budowę jednolitych struktur państwowych. Wybór **obrazdu łacińskiego** spowodował, że państwo Mieszka weszło w krąg **kultury Zachodu**. Wiedza i umiejętności zaczerpnięte od zachodnich sąsiadów, dotyczące między innymi budowy kamiennych świątyń i zamków czy organizacji struktur władzy, mogły być wykorzystane przy organizacji państwa przez polskiego władcę. Za pierwszym biskupem misyjnym **Jordanem** przybyli do państwa Mieszka inni duchowni i zakonnicy. Nie tylko nawracali ludność na chrześcijaństwo, lecz także służyli księciu swoją wiedzą i umiejętnościami, takimi jak znajomość łaciny i **pisma**. Pełnili ważne funkcje na dworze książęcym, a ich kontakty z przywódcami krajów chrześcijańskich ułatwiały nawiązanie z nimi stosunków i zawieranie sojuszy politycznych.

Zaprowadzenie chrześcijaństwa w wyobrażeniu Jana Matejki z końca XIX w.

Chrzest Mieszka, który prawdopodobnie odbył się w 966 r., umownie nazywa się chrztem Polski. Faktycznie to wydarzenie rozpoczęło długotrwały proces chrystianizacji. Początkowo dotyczył głównie najbliższego otoczenia Mieszka, drużyny książęcej i mieszkańców największych grodów, gdzie powstawały pierwsze kościoły i gdzie przebywali nieliczni duchowni. Faktyczna, choć powierzchowna chrystianizacja ludności rozpoczęła się dopiero na początku XI w. za panowania Bolesława Chrobrego.

Ruiny palatium (siedziby książęcej) i kaplicy na Ostrowie Lednickim w pobliżu Gniezna – jedno z prawdopodobnych miejsc chrztu Mieszka I

Fragment kościoła św. Feliksa i Adaukta (także Panny Marii) wraz z rekonstrukcją rotundy, przełom X/XI w., Wawel w Krakowie

Zachowane fragmenty wczesnośredniowiecznego kościoła w kształcie rotundy znajdują się pod zachodnim skrzydłem późniejszego zamku królewskiego na Wawelu. Pochodzą prawdopodobnie z końca X w. Mury z płasko łupanego piaskowca zachowały się do wysokości 3–6 m, co umożliwiło rekonstrukcję budowli.

Rozwój terytorialny państwa Mieszka I

W 972 r. doszło do wyprawy zbrojnej Hodona, **margrabiego Marchii Łużyckiej** (będącej częścią cesarstwa), przeciwko Mieszkowi, mimo że polski książę uchodził za sojusznika cesarza. Powodem konfliktu była prawdopodobnie ekspansja państwa gnieźnieńskiego na Pomorzu Zachodnim mająca na celu zdobycie Wolina. W **bitwie pod Cedynią** nad Odrą wojska dowodzone przez Mieszka i jego brata Czcibora **rozbiły wojska Hodona**. Zwycięstwo to zapobiegło na razie dalszej wojnie. Cesarz Otton I wymusił zaprzestanie walk, polecając obu przeciwnikom stawić się w następnym roku przed swoim obliczem w celu rozsądzenia sporu między nimi. Nie wiadomo, czy Mieszko przybył na ten zjazd, czy też wysłał swojego syna – źródła różnią się w tej kwestii. Decyzje, które podjął wówczas Otton, nie miały jednak znaczenia, ponieważ w tym samym roku zmarł.

bitwa pod Cedynią

Źródło historyczne

Niemiecki kronikarz Thietmar (początek XI w.) o bitwie pod Cedynią

Tymczasem dostojny margrabia Hodo, zebrawszy wojsko, napadł z nim na Mieszka, który był wierny cesarzowi i płacił trybut aż po rzekę Wartę. [...] Kiedy w dzień św. Jana Chrzciciela starli się z Mieszkiem, odnieśli zrazu zwycięstwo, lecz potem w miejscowości zwanej Cedynią brat jego Czcibor zadał im klęskę, kładąc trupem wszystkich najlepszych rycerzy [...]. Cesarz, poruszony do żywego wieścią o tej klęsce, wysłał czym prędzej gońców, nakazując Hodonowi i Mieszkowi, aby pod rygorem utraty jego łaski zachowali pokój do czasu, gdy [...] osobiście zbada sprawę.

Kronika Thietmara, tłum. i oprac. M.Z. Jedlicki, Kraków 2002, s. 32–33.

Ćwiczenie

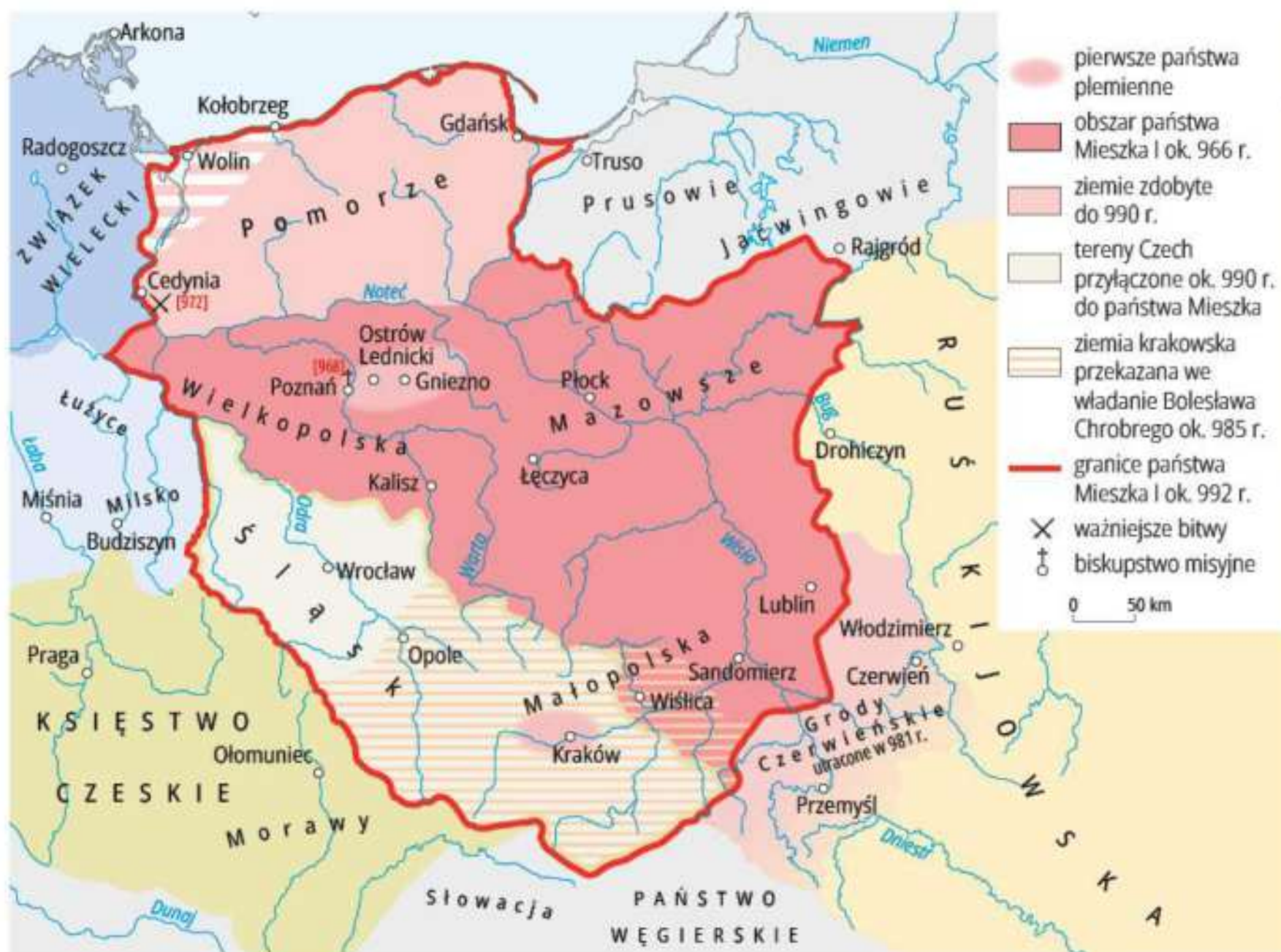
Wyjaśnij, jakie znaczenie dla Mieszka i kształtującego się państwa polskiego miało zwycięstwo pod Cedynią.

Po śmierci Ottona I Mieszko, dążąc do zachowania jak największej niezależności od Cesarstwa, podobnie jak ówczesny władca Czech, poparł opozycję skierowaną przeciwko władzy Ottona II skupioną wokół księcia bawarskiego Henryka Kłótnika (należącego do bocznej linii dynastii saskiej). Kiedy jednak Otton II zatriumfował nad swoimi przeciwnikami, Mieszko porozumiał się z nim. Około 980 r. poślubił córkę margrabiego Marchii Północnej – krewną cesarza – **Ode** (pierwsza chrześcijańska żona Mieszka, Dobrawa, zmarła). Związał się w ten sposób z arystokracją saską i panującą w Niemczech dynastią.

Po śmierci Ottona II w 983 r. sytuacja zdawała się powtarzać. Mieszko początkowo poparł przeciwników małoletniego Ottona III. Szybko jednak przeszedł na jego stronę. Współpraca z Ottonem przeciwko pogańskim plemionom połabskim, które zagrażały zarówno cesarstwu, jak i państwu Mieszka, doprowadziła do konfliktu z Czechami wspierającymi Polabian. Sojusz z Ottonem pozwolił polskiemu księciu na podjęcie ekspansji w kierunku południowym na ziemie plemion śląskich podległych władcy Czech. Prawdopodobnie w jej efekcie w **990 r. Śląsk** został przyłączony do państwa Mieszka I. Natomiast **ziemią Wiślan – Małopolską** (ziemią krakowską) zarządzał od około 985 r. **Bolesław** (nazwany później **Chrobrym**), syn Mieszka I i Dobrawy.

przyłączenie Śląska

W chwili **śmierci Mieszka I w 992 r.** w granicach kształtującego się państwa polskiego znajdowała się: Wielkopolska, Mazowsze z Kujawami, Ziemia Sandomierska, Pomorze i Śląsk. W rękach faktycznego następcy Mieszka I – Bolesława Chrobrego – pozostawała Małopolska.

Granice państwa Mieszka I w 992 r.

Na krótko przed śmiercią Mieszko oddał państwo gnieźnieńskie pod opiekę Stolicy Apostolskiej. Oryginalny dokument, który to potwierdzał, zwany aktem *Dagome iudex*, nie zachował się, podobnie jak jego streszczenie wykonane w Rzymie około 1080 r. Znamy go jedynie z późniejszych kopii. Zarówno osoba sporządzająca dokument, nieznająca kraju i związanych z nim nazw własnych, jak i późniejsi kopiści popełniali szereg błędów i nieścisłości. Uniemożliwiają one historykom pełne zrozumienie i interpretację dokumentu. Wy-

mienia on – jak przyjmują historycy – Mieszka I (jako: sędziego Dagome), jego żonę Odę oraz ich synów: Mieszka i Lamberta, pomijając przy tym Bolesława Chrobrego. Opisane są również granice państwa gnieźnieńskiego.

Ilustracja przedstawia jeden z najstarszych znanych nam odpisów *Dagome iudex* z ok. 1087 r.

Organizacja państwa

Organizacja państwa Mieszka I opierała się na pochodzących z czasów plemiennych **opolach**. Były to leżące w pobliżu siebie osady skupione wokół grodu. Opolo pełniły funkcje administracyjne: były odpowiedzialne za utrzymanie i naprawę umocnień, stawianie zasieków w przypadku najazdu nieprzyjaciela oraz za ciężary na rzecz księcia, a następnie Kościoła. Większość ludności państwa stanowili wolni rolnicy uprawiający ziemię. Ważną rolę odgrywała ludność niewolna, która wywodziła się głównie z jeńców wojennych osadzanych na ziemi i zobowiązanych do świadczeń na rzecz panującego.

opola

Niewolnicy w Pradze ukazani na Drzwiach Gnieźnieńskich katedry w Gnieźnie, XIII w.

Powszechny w tych czasach w Europie handel niewolnikami był prawdopodobnie ważnym źródłem dochodów Mieszka i Bolesława Chrobrego.

Władza Mieszka, podobnie jak na przykład księcia Rusi Kijowskiej, opierała się na **drużynie książęcej**. Wojownicy rekrutowali się głównie spośród **miejscowej wolnej ludności**. Badania archeologiczne poświadczają przy tym, że byli wśród nich również liczni **Normanowie**. W ramach pospolitego ruszenia cała wolna ludność musiała brać udział w obronie swojego terytorium oraz w wyprawach przeciwko nieprzyjacielowi. Jednak główny ciężar walk spoczywał na książęcej drużynie rozmieszczonej w najważniejszych grodach. Początkowo należały do nich: Gniezno, Poznań, Ostrów Lednicki i Giecz. Informacje o drużynie Mieszka I czerpiemy z relacji Ibrahima ibn Jakuba, który określił jej liczebność na 3000 ludzi.

drużyna książęca

Źródło historyczne

Państwo Mieszka I według relacji Ibrahima ibn Jakuba

A co się tyczy kraju Meszko, to [jest] on najrozleglejszy z ich [tj. słowiańskich] krajów. Obfituje on w żywność, mięso, miód i rolę orną. Pobierane przez niego podatki [idą na] [...] żółd jego piechurów.

Co miesiąc [przypada] każdemu oznaczona ilość z nich. Ma on trzy tysiące pancernych [podzielonych na] oddziały, a setka znaczy ich tyle, co dziesięć secin innych [wojowników]. Daje on tym mężom odzież, konie, broń i wszystko czego tylko potrzebują. A gdy jednemu z nich urodzi się dziecko, on każe mu wypłacić żold od chwili urodzenia, czy będzie płci męskiej, czy żeńskiej. A gdy [dziecię] dorośnie, to jeżeli jest mężczyzną, żeni go i wypłaca za niego dar ślubny ojcu dziewczyny, jeżeli zaś jest płci żeńskiej, wydaje ją za mąż i płaci dar ślubny jej ojcu. A dar ślubny [jest] u Słowian znaczny...

J. Wyrozumski, *Dzieje Polski piastowskiej (VIII w. – 1370)*, Kraków 1999, s. 82.

Ćwiczenie

1. Dokonaj krytycznej analizy źródła. Poszukaj w tym celu informacji na temat Ibrahima ibn Jakuba. Zastanów się, skąd autor relacji czerpał wiedzę i jakie ma to konsekwencje dla jej prawdziwości.
2. Wyjaśnij, na czym polegał związek członków drużyny z księciem. Czy mógł on liczyć na ich lojalność?

Nowo powstające na zdobytych terenach **grody** i rozmieszczone w nich załogi **stanowiły znak panowania nad danym terytorium**. Miejscowa ludność była zobowiązana do ciężarów na rzecz drużyny książęcej i do utrzymania grodów w gotowości obronnej. Podczas wojny dawały one okolicznym mieszkańcom schronienie. Bezpieczeństwo zapewniały również trudne do przebycia puszcze, które odgradzały zarówno Wielkopolskę, jak i później podbite tereny od potencjalnych nieprzyjaciół – cesarstwa, Czech, Wietów, Rusi Kijowskiej. Celem bezpieczeństwa służyło również przesiedlanie podbitej ludności i poszerzanie w ten sposób granicznego pasa niezamieszkanego przestrzeni.

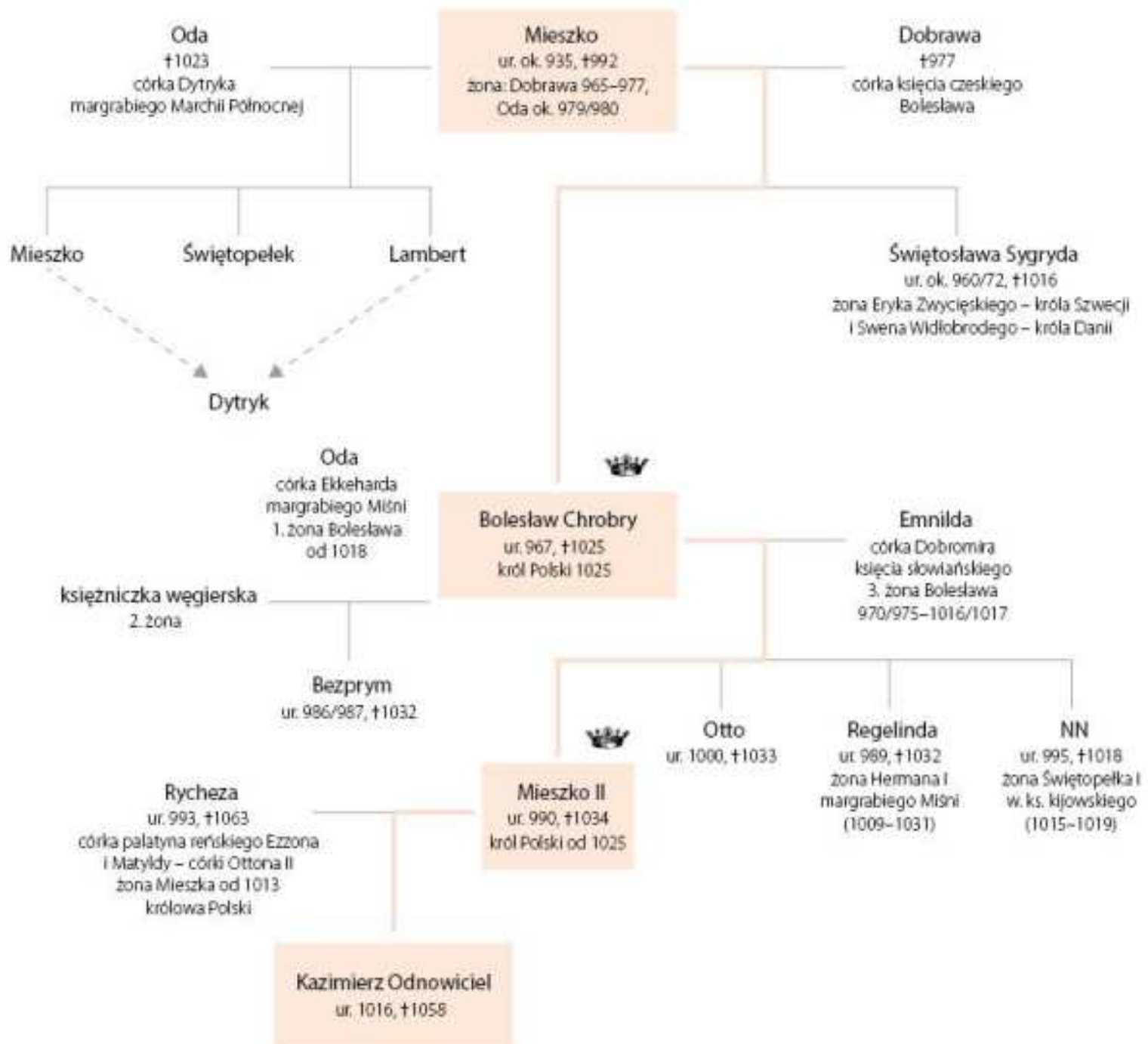

Rekonstrukcja grodu gnieźnieńskiego

Kolejne fazy rozbudowy grodu.

Drzewo genealogiczne Piastów (od Mieszka I do Kazimierza Odnowiciela)

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw kolejne etapy rozwoju terytorialnego państwa Mieszka I.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla powstającego państwa polskiego miało przyjęcie chrześcijaństwa.
3. Opisz, jak układały się stosunki Mieszka I z sąsiadami.
4. Przedstaw rolę drużyny książęcej w państwie Mieszka I.
5. Scharakteryzuj organizację państwa Mieszka I.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 62

- Kolebką państwowości polskiej były obszary położone w Wielkopolsce, w okolicach Gniezna, skąd w X w. rozpoczęła się **ekspansja plemienia Polan**.

s. 63

- Narodziny państwa polskiego związane są z **Mieszkiem I** – pierwszym poświadczonym historycznie władcą Polan z dynastii Piastów.

s. 64

- **Przyjęcie w 966 r. chrześcijaństwa** w obrządku łacińskim ułatwiło Mieszkowi zawieranie trwalszych sojuszy politycznych, których częścią bywały małżeństwa.

s. 64

- Sojusz z księciem Czech (**małżeństwo z jego córką Dobrawą**) ułatwił Mieszkowi **walkę z Wioletami** i pokonanie Wichmana (967 r.) oraz prowadzenie aktywnej polityki na terenie cesarstwa umożliwiającej zapewnienie bezpieczeństwa państwu.

s. 64

- Chrześcijańska Polska stała się częścią **zachodniego (łacińskiego) kręgu kulturowego** i mogła czerpać w pełni z dorobku cywilizacji europejskiej.

s. 66

- Zwycięska **bitwa pod Cedynią (972 r.)** świadczyła o rosnącej potęgze państwa gnieźnieńskiego, które mimo konfliktu z margrabią Hodonem pozostawało sojusznikiem kolejnych cesarzy Ottona II i Ottona III.

s. 67

- Ślub z Odą związał Mieszka z saską arystokracją i panującą w cesarstwie dynastią. Umożliwił m.in. **przyłączenie Śląska** do państwa gnieźnieńskiego po zwycięskiej wojnie z Czechami.

s. 69

- Organizacja państwa Mieszka I opierała się na **opolach** pochodzących z czasów plemiennych.

s. 69

- Władza Mieszka i siła państwa gnieźnieńskiego opierała się na **drużynie książęcej**, której oddziały stacjonowały w grodach na obszarze Wielkopolski oraz na przyłączonych terenach plemiennych.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

IV. Wczesne średniowiecze – do końca X w.

Bizancjum

- W VI w. za czasów **Justyniana I Wielkiego** próbowano odbudować *Imperium Romanum* w jego dawnym kształcie. Bizancjum bardzo poszerzyło swoje granice, opanowało m.in. Italię. s. 10
- W 1. połowie VII w. Cesarstwo Bizantyńskie prowadziło wojny, **broniąc swojego terytorium** przed zagrożeniem ze strony Persji, Słowian, Awarów i Bulgarów. Najgroźniejszym rywalem okazało się jednak **imperium arabskie**, które na trwałe oderwało od Bizancjum posiadłości afrykańskie, Palestynę oraz Syrię. s. 11
- Ostatni okres świetności Bizancjum przeżyło w czasach panowania **dynastii macedońskiej** (schyłek IX w. – połowa XI w.). s. 13
- W VIII i IX w. cesarstwem targał spór związany z **kultem świętych obrazów**. s. 13
- Sztuka bizantyńska była związana z religią chrześcijańską i z budowlami kościelnymi. Sposób przedstawiania świętych postaci w **sztukach plastycznych** został poddany sztywnym zasadom – **kanonowi**. s. 15

Arabowie

- Pomiędzy 610 r. a 632 r. **Mahomet głosił nauki**, które stały się podstawą islamu i które zostały spisane w **Koranie**. s. 20,
s. 21
- Ucieczka Mahometa z Mekki do Medyny w 622 r. wyznacza **początek ery muzułmańskiej**. s. 20
- W wyniku stulecia **podbojów** Arabowie stworzyli ogromne imperium obejmujące obszar od Pirenejów po Indus. Ich ekspansja w głąb Europy zakończyła się wraz z przegraną **bitwą pod Poitiers w 732 r.** s. 22,
s. 23
- Arabowie prowadzili **tolerancyjną politykę wobec innych religii monoteistycznych**. Korzystali z osiągnięć cywilizacyjnych podbitych ludów. s. 24
- Z poważnego **wkładu**, jaki wniesli Arabowie w rozwój matematyki, astronomii, medycyny czy filozofii, skorzystali w kolejnych stuleciach Europejczycy. Najwyższy poziom osiągnęły arabsko-islamska architektura, rzemiosło artystyczne, sztuka kaligrafii oraz poezja. s. 25

Zachodnia Europa

- Różnice pomiędzy **germańskimi najeźdźcami a ludnością romańską** zacieraly się wraz z chrystianizacją plemion pogańskich oraz przyjęciem przez arian wiary katolickiej, a także w wyniku wykształcenia się **języków romańskich**. s. 28,
s. 29
- **Ostrogockie królestwo Teodoryka Wielkiego** na Półwyspie Apenińskim upadło pod naporem Bizancjum. Wkrótce większość Italii opanowali z kolei Longobardowie. s. 29
- Królestwo **Wizygotów** na Półwyspie Iberyjskim podbili na początku VIII w. Arabowie. s. 30
- W **Galii** potężne terytorialnie królestwo utworzyli **Frankowie** rządzeni przez dynastię **Merowingów**. s. 31
- Z czasem królowie merowińscy utracili realną władzę na rzecz **majordomów**. Jeden z nich – Pepin Krótki – sam zasiadł na tronie królewskim. s. 32
- Na terenie Brytanii **plemiona anglosaskie** stworzyły liczne, zwalczające się królestwa. s. 33
- Wobec rozpadu systemu władzy rzymskiej i zamętu związanego z okresem wędrówki ludów **ważną rolę społeczną odgrywał Kościół**. Zaslugą **klasztorów** było natomiast ocalenie części dorobku kultury antycznej. s. 34,
s. 36

- s. 35 • W 756 r. Pepin Krótki przekazał papieżowi zdobyte na Longobardach obszary w środkowej Italii. W ten sposób powstało **Państwo Kościelne**.
- s. 39 • Państwo Franków umocniło się w wyniku **podbojów Karola Wielkiego**.
- s. 40 • W 800 r. **Karol został koronowany w Rzymie na cesarza**.
- s. 40, s. 41 • Karol Wielki przeprowadził szerokie **reformy** w zakresie **systemu zarządzania państwem** oraz **funkcjonowania Kościoła**.
- s. 42 • **Renesans karoliński** to określenie zjawisk występujących w kulturze i życiu umysłowym epoki karolińskiej związanych z odnowieniem tradycji chrześcijańskiego antyku.
- s. 43 • Na mocy układu w Verdun (843 r.) **monarchia karolińska została podzielona** między trzech synów Ludwika I Pobożnego. Władzę objęła **dynastia Karolingów**.
- s. 44 • Powstałe królestwa były dalej dzielone, a władza monarsza na ich obszarach ulegała **osłabieniu na rzecz lokalnych możnych**.
- s. 45 • Na obszarze wschodniofrankijskim władza królewska znalazła się na początku X w. w rękach **dynastii saskiej**. Rządzone przez nią państwo niemieckie było rodzajem związku księstw plemiennych.
- s. 45 • W 962 r. przedstawiciel dynastii saskiej **Otton I koronował się w Rzymie na cesarza**.
- s. 51 • Słabość więzi ekonomicznych pomiędzy miastami a terenami rolniczymi we wczesnośredniowiecznej Europie przyczyniła się do **kryzysu rzemiosła i handlu**. Życie **miejskie** podupadło.
- s. 53 • Czasem **ożywienia gospodarczego** była epoka karolińska.
- s. 54 • W epoce karolińskiej ukształtował się **system feudalny**, czyli wielostopniowy układ stosunków społecznych opartych na relacji między seniorem a wasalem. Jego kluczowym elementem było **nadawanie lenna**, czyli prawa użytkowania ziemi, do którego przypisane były zobowiązania.
- s. 55 • **Obowiązek świadczenia służby zbrojnej** nałożony na posiadacza lenna stał się podstawą wyodrębnienia warstwy rycerskiej.
- s. 56 • Udzielane przez monarchę **immunitety** umożliwiły panom feudalnym objęcie zwierzchności ludności zamieszkującej ich włości (poddanie) oraz przejęcie części uprawnień władzy państwowej.
- s. 57 • Cechami kultury wczesnego średniowiecza były m.in.: symboliczność, brak zainteresowania realizmem, dydaktyzm. Skupiała się ona na **przekazie treści religijnych**.

Ziemie polskie

- s. 62 • Kolebką państwowości polskiej były okolice Gniezna, skąd w latach 20. X w. rozpoczęła się **ekspansja plemienia Polan**.
- s. 63 • Narodziny państwa polskiego wiążą się z **Mieszkiem I** – pierwszym poświadczonym historycznie władcą Polan z dynastii Piastów.
- s. 64 • **Przyjęcie w 966 r. chrześcijaństwa** w obrządku łacińskim spowodowało, że powstające państwo stało się częścią **zachodniego (łacińskiego) kręgu kulturowego** i mogło czerpać z dorobku cywilizacji europejskiej.
- s. 64 • Przyjęcie chrztu ułatwiło Mieszkowi zawieranie trwalszych sojuszy politycznych, których częścią były małżeństwa, m.in. z **Dobrawą**, córką księcia Czech, oraz **Odą**, przez którą związał się z saską arystokracją i dynastią panującą w cesarstwie.
- s. 66 • Zwycięska **bitwa pod Cedynią (972 r.)** świadczyła o rosnącej potęgze państwa Mieszka, które mimo konfliktu z margrabią Hodonem pozostawało sojusznikiem kolejnych cesarzy.
- s. 69 • Władza Mieszka i siła państwa gnieźnieńskiego opierały się na **družynie książęcej** i grodach.

V. Europa i Polska w okresie pełnego średniowiecza – XI–XIII w.

Polska za panowania Bolesława Chrobrego

Kryzys państwa polskiego i jego odbudowa przez Kazimierza Odnowiciela

Europa w XI–XIII w. – polityka, społeczeństwo, gospodarka

Kościół w realiach społeczno-politycznych XI–XIII w.

Polska Bolesławów: Śmiałego i Krzywoustego

Państwo polskie w okresie rozbitcia dzielnicowego

Przemiany gospodarcze i społeczne w okresie rozbitcia dzielnicowego

Kultura europejska XI–XIII w.

1. Polska za panowania Bolesława Chrobrego

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z rządami Bolesława Chrobrego;
- dowiesz się o zjeździe gnieźnieńskim;
- przeczytasz o organizacji państwa wczesnopiastowskiego.

Bolesław Chrobry władcą Polski

Śmierć Mieszka I w 992 r. spowodowała, że zaistniała groźba osłabienia i rozpadu kształtującego się dopiero państwa. Kraj zgodnie ze zwyczajem **został podzielony** między synów zmarłego: Bolesława Chrobrego (syna Dobrawy) oraz Mieszka, Świętopętka i Lamberta (synów Ody). Władzę zwierzchnią objął najstarszy – **Bolesław**, panujący za życia ojca w ziemi krakowskiej.

Bolesław miał doświadczenie w sprawach polityki, które zdobył, zarządzając ziemią krakowską oraz przebywając prawdopodobnie jako zakładnik na dworze cesarskim. Wkrótce (przed 995 r.) **wygnął z kraju** Odę wraz z synami i szybko rozprawił się z popierającymi ich stronnikami. **Objął w ten sposób pełnię władzy w państwie**. Było to jawne naruszenie praw przyrodnych braci Bolesława. Choć przez matkę byli spokrewnieni z rodem panującym w Niemczech, **Otton III nie interweniował**, gdyż zajmowało go tłumienie groźnego powstania plemion słowiańskich Lutyków i Obodrytów na Połabiu. Nastoletni wówczas Otton musiał liczyć się z istniejącą wobec niego opozycją. Brak reakcji z jego strony był spowodowany również utrzymywaniem przez Bolesława bliskich kontaktów z margrabią Marchii Miśnieńskiej Ekkehardem – najbardziej liczącym się na wschodzie cesarstwa możnowładcą i jednym z najbliższych współpracowników Ottona III. O nie najgorszych wówczas stosunkach z Ottonem III świadczy osobisty udział Bolesława w wyprawie prowadzonej przez niemieckiego władcę przeciwko Obodrytom.

Bolesław Chrobry

Bolesław Chrobry (ok. 967–1025) – pierwszy król Polski według wyobrażenia Jana Matejki

Ottona III niepokoił wzrost potęgi Czech. Księżę czeski Bolesław II wymordował właśnie większość członków rywalizującego z Przemyślidami rodu Sławnikowiców, którzy byli sojusznikami Ottona. Należący do nich Sobiesław, przebywający na wyprawie przeciw Obodrytom, pozostał ze swoją drużyną u boku Bolesława Chrobrego. Otton III nie mógł prowadzić aktywnej polityki na wschodzie, gdyż zaangażował się w sprawy wewnętrzne oraz kolejne wyprawy do Rzymu, gdzie w 996 r. koronował się na cesarza. Wzmacniało to pozycję Bolesława Chrobrego.

misja
chrystianizacyjna
św. Wojciecha

Do Polski przybył wówczas należący do rodu Sławnikowiców **biskup praski Wojciech**. Jego bracia Sobiesław i Radzim-Gaudenty już tu przebywali. Otton III popierał Wojciecha planującego wyruszyć z Gniezna do Prus, aby przeprowadzić na ich terenie **misję chrystianizacyjną**. Bolesław Chrobry pomógł mu zorganizować wyprawę, która w **997 r.** przez Gdańsk dotarła **na ziemie Prusów**. Zakończyła się jednak niepowodzeniem. Wojciech nie znał miejscowych zwyczajów i wraz z grupą misjonarzy zatrzymał się w świętym dla Prusów miejscu. Oburzeni członkowie plemienia **zabili biskupa**, a jego towarzyszym pozwolili odejść. Bolesław, w uznaniu dla męczeńskiej śmierci Wojciecha, wykupił jego ciało i uroczyście pochował w Gnieźnie. Postanowił wykorzystać to zdarzenie w interesie swojego państwa. Szybka (po 2 latach) **kanonizacja** Wojciecha spowodowała, że w kilkadziesiąt lat po oficjalnym przyjęciu chrześcijaństwa rozwijające się państwo polskie dysponowało **relikwiami męczennika**. Gniezno stało się miejscem, o którym usłyszano w całym zachodnim świecie chrześcijańskim, podobnie jak o kraju i jego władcy Bolesławie.

Fragment Drzwi Gnieźnieńskich przedstawiający śmierć świętego Wojciecha, XIII w.

Podobizna św. Wojciecha na kielichu, 1351 r.

Kielich stanowił fundację króla Kazimierza Wielkiego dla kościoła przy klasztorze w Trzemesznie – jednego z głównych ośrodków kultu św. Wojciecha.

Zjazd gnieźnieński

zjazd gnieźnieński

Uniwersalistyczna idea odnowienia Cesarstwa Rzymskiego podjęta przez Ottona III była jednym z powodów jego przychylnego nastawienia do Bolesława Chrobrego. **W 1000 r. Otton III przybył do Gniezna.** Bezpośrednim powodem wizyty cesarza była pielgrzymka do grobu św. Wojciecha. Wydarzenie to miało zarówno charakter religijny, jak i polityczny. Wiedzę o jego przebiegu czerpiemy z pochodzącej z tego okresu *Kroniki* Thietmara oraz późniejszej o ponad 100 lat *Kroniki Galla Anonima*. Według tradycji polskiej zapisanej w *Kronice polskiej* Galla, spotkanie z cesarzem było symbolem niezależności Bolesława Chrobrego i świadczyło o jego potędze. Historycy polscy nazwali to wydarzenie **zjazdem gnieźnieńskim** i nadali mu duże znaczenie polityczne.

Gall napisał, że Otton III: *zdejawszy z głowy swej diadem cesarski, włożył go na głowę Bolesława na [zadatek] przymierza i przyjaźni, i za chorągiew tryumfalną dał mu w darze gwoździ z krzyża Pańskiego wraz z włócznią św. Maurycego, w zamian za co Bolesław ofiarował mu ramię św. Wojciecha. I tak wielką owego dnia złączyli się miłością, że cesarz mianował go bratem i współpracownikiem cesarstwa i nazwał go przyjacielem i sprzymierzeńcem narodu rzymskiego.* Gest opisany w relacji Galla można interpretować jako symboliczną zgodę na koronację Bolesława Chrobrego i przyjęcie go do rodziny królów chrześcijańskich. Odwiedziny podkreśliły, że cesarz ma wobec Bolesława szczególne plany. Uważa się, że Otton chciał, by Bolesław został władcą wschodniej części **odnowionego uniwersalistycznego cesarstwa** (*Sclavinii*) – czyli zachodniej Słowiańszczyzny.

Na ilustracji od lewej: 1. Kopia włóczni św. Maurycego podarowana przez Ottona III Bolesławowi Chrobremu, która obecnie znajduje się w skarbcu katedry na Wawelu w Krakowie. 2. Święta Lanca Cesarska – tzw. włócznia św. Maurycego, obecnie jest częścią zbiorów w Cesarskim Skarbcu w Wiedniu. 3. Włócznia rycerza lechickiego odkopana na ziemiach polskich. 4. Św. Maurycy, rzeźba z połowy XIII w. znajdująca się w katedrze w Magdeburgu

Włócznia, będąca w X w. w posiadaniu niemieckich cesarzy, uchodziła za broń należącą do św. Maurycego – dowódcy legionowego i męczennika

chrześcijańskiego z III w. W jej grocie miały się znajdować dwa gwoździe, którymi przybito Chrystusa do krzyża. Losy włóczni przed X w. nie są dokładnie znane. Znajdowała się w posiadaniu przedstawicieli dynastii karolińskiej. Później jej właścicielem był król Burgundii i Włoch Rudolf II, od którego kupił ją pierwszy król niemiecki z dynastii saskiej Henryk I. Od tego czasu stała się najświętszą relikwią królów niemieckich i cesarzy. W 1000 r. jej kopię otrzymał Bolesław Chrobry. Także kilku innych europejskich monarchów uzyskiwało podobne dary.

Według Thietmara spotkanie miało wymiar głównie religijny. Z jego *Kroniki* dowiadujemy się, że cesarz utworzył **w Gnieźnie arcybiskupstwo**, na które powołano Radzima-Gaudentego – brata św. Wojciecha. Podporządkowano mu trzy **nowo utwo-**

arcybiskupstwo w Gnieźnie

rzony biskupstwa w **Kołobrzegu, Wrocławiu i Krakowie**. Niezależność w **diecezji poznańskiej** zachował biskup Unger, następca biskupa Jordana.

Utworzenie arcybiskupstwa – będące wspólną inicjatywą papieża Sylwestra II oraz cesarza Ottona III – miało nie tylko wymiar religijny, lecz także polityczny. Było ważne także dlatego, że tylko arcybiskup mógł koronować władcę na króla. Powstanie arcybiskupstwa w Gnieźnie dało Kościołowi polskiemu niezależność od arcybiskupstwa magdeburskiego, a Bolesławowi Chrobremu umożliwiło późniejszą koronację. Odegrało to ważną rolę w procesie umacniania jedności państwa. Cesarz nadał Bolesławowi i jego następcom **prawo mianowania biskupów** i udzielania im inwestytury, co w tamtych czasach przysługiwało tylko cesarzowi i królom. Miało to duże znaczenie dla prestiżu zarówno władcy, jak i całego państwa, podkreślało jego niezależną pozycję. Spotkanie pokazało, że Bolesław cieszy się zaufaniem i jest sprzymierzeńcem cesarza, najważniejszego „polityka” ówczesnej Europy. O doniosłości opisanych wydarzeń Thietmar był przekonany, ponieważ zapisał w *Kronice*: *Niechaj Bóg wybaczy cesarzowi, że czyniąc trybutariusza panem, wyniósł go tak wysoko*. Starania o koronę królewską, które podjął w Rzymie Bolesław, trwały jednak jeszcze przez kolejne 25 lat. Powodem była między innymi śmierć Ottona III w 1002 r. i konflikt z jego następcą Henrykiem II.

Wojny Bolesława Chrobrego z cesarzem Henrykiem II w latach 1003–1018

Niespodziewana, bezpotomna śmierć Ottona III w 1002 r. doprowadziła do walki o tron niemiecki, do której włączył się Bolesław Chrobry. Wspierał margrabiego Marchii Miśnieńskiej Ekkeharda, jednego z kandydatów do korony. Zamordowanie margrabiego spowodowało, że Bolesław stracił cennego sojusznika. Wykorzystując zamieszanie wywołane bezkrólewiem i śmiercią Ekkeharda, zajęli **Miśnię, Milsko i Łużyce**. Posunięcie to oraz zwycięstwo księcia Henryka bawarskiego (syna Henryka Kłótnika), koronowanego na króla Niemiec jako **Henryk II**, doprowadziło do wybuchu w **1003 r.** wojny polsko-niemieckiej. W sytuacji, gdy nowy król był zajęty umacnianiem dopiero co zdobytej władzy, Bolesław interweniował w **Czechach** i odsunął od władzy tamtejszego księcia Jaromira. Przywrócił natomiast tron wygnanemu wcześniej Bolesławowi Rudemu – jednak na krótko, gdyż wkrótce sam objął rządy. Henryk II wystąpił po stronie Jaromira, co zmusiło w następnym roku Bolesława do opuszczenia Czech. Znacznie dłużej utrzymał się natomiast na **Morawach i Słowacji**. Walki z królem niemieckim trwały ze zmiennym szczęściem i przerwami przez kilkanaście lat. W **1005 r.** wyprawa niemiecka, wspierana przez pogańskich Lutyków, dotarła pod Poznań, gdzie zawarto rozejm.

W **1007 r.** walki wznowiono. Źródłem konfliktu była między innymi kwestia przynależności Milska i Łużyc. Obydwie strony dokonywały najazdów na ziemie przeciwnika, pustosząc je i biorąc jeńców, ale żadnej nie udało się zwycięsko zakończyć zmagania. Przeciw wojnie opowiadali się książęta sascy widzący w Bolesławie sojusznika w walce z plemionami połabskimi. Dla Bolesława pokój z Henrykiem II był niezbędnym

Córka Bolesława Chrobrego – Regelinda – wydana za mąż za Hermana, syna margrabiego Marchii Miśnieńskiej Ekkeharda, rzeźba z połowy XIII w. znajdująca się w katedrze w Naumburgu

nym warunkiem powodzenia wyprawy na Ruś. Chciał ją podjąć, aby wesprzeć swojego zięcia Światopełka, który zbuntował się przeciw ojcu – księciu kijowskiemu Włodzimierzowi Wielkiemu. W **1013 r.** zawarto pokój przypieczętowany **małżeństwem Mieszka**, syna Bolesława, z **Rychezą**, córką hrabiego Lotaryngii (palatyna reńskiego) Ezzona, który był szwagrem Ottona III. Po zawarciu pokoju Bolesław wspierany przez niemieckie posiłki podjął bez powodzenia wyprawę na Ruś Kijowską. W roku następnym Henryk II wyruszył do Rzymu, gdzie koronował się na cesarza.

Po powrocie Henryka II z Italii działania zbrojne zostały w **1015 r.** wznowione. Ekspedycja niemiecka ze wsparciem czeskim, mimo początkowych sukcesów, nie zdołała przełamać polskiej obrony i wdrzeć się w głąb kraju. Podczas odwrotu Niemcy ponieśli duże straty, a wojska dowodzone przez Mieszka dotarły do Miśni, spustoszyły okolicę i zdobyły podgrodzie. Kolejna kampania Henryka II w 1017 r. również zakończyła się niepowodzeniem. Wojska niemieckie ominęły Wrocław i dotarły do Niemcy, ale nie zdołały zdobyć grodu. W tym czasie siły polskie dowodzone przez Mieszka spustoszyły Czechy, uniemożliwiając ich władcy przyjscie z pomocą cesarzowi. W tej sytuacji Henryk II był zmuszony się wycofać. W roku następnym zawarto pokój w **Budiszynie (1018 r.)**. Przypieczętowało go **małżeństwo Chrobrego z Odą**, córką nieżyjącego margrabiego Ekkeharda. Bolesław Chrobry wyszedł z wojny jako zwycięzca, **Milsko i Łużyce pozostały w rękach polskich**. Natomiast od państwa Bolesława **odpadło Pomorze Zachodnie**, którego mieszkańcy powrócili do dawnych, pogańskich wierzeń. Biskupstwo w Kołobrzegu zostało zlikwidowane.

W 1018 r. Bolesław Chrobry wyruszył ponownie na pomoc Światopełkowi, który po śmierci ojca przejął władzę w Kijowie, ale został jej pozbawiony przez młodszego brata. Wyprawa zakończyła się **zajęciem Kijowa** oraz zdobyciem bogatych łupów i jeńców. Po opuszczeniu miasta przez Bolesława Światopełk ponownie utracił władzę. Konsekwencją zwycięskiej wyprawy stało się natomiast **przyłączenie do Polski w 1018 r. Grodów Czerwieńskich**.

Jan Matejko, *Wjazd Chrobrego do Kijowa*, 1884 r.

Malarz przedstawił Bolesława w towarzystwie zięcia księcia Światopełka triumfalnie wkraczającego do Kijowa (1018 r.). Z tym wydarzeniem wiąże się legenda. Chrobry miał wyszczerbić miecz, uderzając nim w Złotą Bramę w Kijowie. Wśród insygniów koronacyjnych królów polskich znajdował się później miecz zwany Szczerbcem (przechowywany dziś na Wawelu) stanowiący rzekomą własność Bolesława Chrobrego. W rzeczywistości powstał on jednak później.

pokój
w Budiszynie

ślub Chrobrego
z Odą

utrata Pomorza
Zachodniego

przyłączenie Grodów
Czerwieńskich

Państwo Bolesława Chrobrego

Ćwiczenie

Wymień terytoria, które znajdowały się pod panowaniem Bolesława Chrobrego po 1018 r.

Koronacja Bolesława Chrobrego – Polska królestwem

Bolesław Chrobry wykorzystał odniesione zwycięstwa oraz zamieszanie w cesarstwie po śmierci w 1024 r. Henryka II i związanego z nim papieża Benedykta VIII, aby **koronować się na króla**. Nastąpiło to w **1025 r.** Uroczystość odbyła się zapewne w Gnieźnie, u grobu świętego Wojciecha, a dokonał jej prawdopodobnie arcybiskup gnieźnieński, wkładając na głowę Bolesława koronę i dokonując namaszczenia. Bolesław stał się w ten sposób – w ówczesnym rozumieniu – pomazańcem Bożym. Był opiekunem Kościoła, a królewska korona dawała mu oficjalnie prawo mianowania biskupów, które to uprawnienie otrzymał od cesarza Ottona III na zjeździe gnieźnieńskim. Mógł się uważać za **suwerennego władcę** równego innym panującym królom. Polska została wyniesiona do rangi królestwa, co stawiało ją

koronacja Bolesława Chrobrego

koronacja
królewska
Mieszka II i Rychezy

na równi z innymi państwami chrześcijańskiej Europy. Warto zwrócić uwagę, że korony królewskiej wciąż jeszcze nie uzyskali wtedy władcy Czech.

Dwadzieścia pięć lat po zjeździe gnieźnieńskim plany Bolesława zostały zrealizowane. Koronując się, stworzył tradycję, do której odwoływały się następne pokolenia. W tym samym roku Bolesław zmarł, a władzę przejął jego syn **Mieszko**. Swoje panowanie rozpoczął od **królewskiej koronacji**. Żona Mieszka II Rycheza została **pierwszą królową Polski**.

Jan Matejko, *Koronacja Bolesława Chrobrego*, 1889 r.

Ćwiczenie

Określ, jaki związek ze zjazdem gnieźnieńskim w 1000 r. mają symbole władzy królewskiej umieszczone przez Matejkę na obrazie.

Organizacja państwa Bolesława Chrobrego

Państwo Mieszka I i Bolesława Chrobrego było nastawione na **ekspansję zewnętrzną**. Wojna stanowiła podstawowe zajęcie władcy i **drużyny książęcej** będącej trzonem sił zbrojnych. Składała się z dobrze uzbrojonych, zawodowych wojowników, powiązanych z władcą relacjami osobistej wierności i pozostających na jego utrzymaniu. Skoncentrowana w głównych grodach państwa, gotowa zawsze do walki, stanowiła podstawę władzy księcia i zapewniała posłuch poddanych. **Drużynnicy** reprezentowali elitę społeczną, wywodzili się z nich zarządcy grodów i książęcy doradcy. W drużynie służyli także synowie przedstawicieli elit podporządkowanych plemion, którzy uznali z własnej woli lub pod przymusem władzę księcia.

Książę był **centrum i źródłem wszelkiej władzy**. Zajmował pozycję przywódcy wojskowego, prawodawcy oraz sędziego. Sprawował rządy, objeżdżając kraj i oso-

biście rozwiązując problemy, rozstrzygając konflikty i wymuszając posłuszeństwo. Jedni krewni byli przez władców dopuszczani do udziału we władzy, na przykład: Czcibor – brat Mieszka I, Mieszko – syn Bolesława Chrobrego, a innych jej pozbawiano, jak synów Ody i Mieszka I.

Już od czasów Mieszka zarządzanie państwem opierało się na dużych **grodach**, których sieć pokrywała cały kraj. Pełniły one funkcje **obronne** i **administracyjne**. Zapewniały obronę przed wrogiem zewnętrznym i utrzymywały w posłuchu poddanych, zwłaszcza na terenach niedawno podporządkowanych. **Gniezno** odgrywało rolę centrum władzy i całego państwa. Stanowiło miejsce pielgrzymek, gdy stało się siedzibą pierwszego arcybiskupstwa. Do zadań panów grodowych należało między innymi pobieranie od ludności **danin** w postaci żywności: zboża, mięsa, miodu itp. Była ona konsumowana na miejscu przez załogę grodu oraz przez towarzyszący władcy dwór i część drużyny, z którymi wędrował po kraju. Zbrojne oddziały wysyłane były również na tzw. leże zimowe (czyli na obóz zimowy) – zwłaszcza na tereny nowo przyłączone do państwa. Za ich wyżywienie odpowiadała miejscowa ludność. W pobliżu dużych grodów rozwijało się rzemiosło oraz organizowano **lokalne targi**.

Grody stały się ośrodkami **administracji kościelnej**. W ich obrębie budowano pierwsze świątynie stanowiące bazę dla działań chrystianizacyjnych. Obok kościołów pojawiły się **klasztory**. Najstarszy, o którym zachowały się wzmianki, założył św. Wojciech w 997 r. w Międzyrzeczu na ziemi zamieszkaną niegdyś przez Lubuszan. Wielkim kultem otoczono Pięciu Braci Męczenników należących do tejże wspólnoty zakonnej. Byli to benedyktyni przybyli z Italii i ich polscy podopieczni. W 1003 r. zostali zamordowani w napadzie rabunkowym w okolicach Międzyrzecza. Ich ciała, tak jak św. Wojciecha, złożono w Gnieźnie. Trzon ludności państwa Bolesława Chrobrego stanowili wolni członkowie plemion (rolnicy uprawiający ziemię) zobowiązani do rozmaitych danin i powinności na rzecz władcy. Ich liczba wzrastała wraz z rozwojem struktur państwowych i kościelnych oraz w okresie wojen. Podstawowym zobowiązaniem, a zarazem prawem całej ludności wolnej było uczestniczenie w obronie ziem w wypadku najazdu nieprzyjaciela oraz budowa i utrzymanie grodów. Niektórzy poddani brali również udział razem z drużyną książęcą w wyprawach, często o charakterze odwetowym, na terytorium nieprzyjaciela.

Uprawnienia władcy w stosunku do ludności i dóbr historycy określają mianem **prawa książęcego**. Regulowało ono w czasach pierwszych Piastów wszystkie dziedziny życia w państwie. Jego zakres był bardzo szeroki, polegał na **zwierzchnictwie sądowym** i egzekwowaniu od ludności **świadczeń, danin** i **służebności** oraz na posiadaniu tzw. **regaliów**, czyli książęcych **monopoli**.

Grodzisko Owidz, rekonstrukcja osady z XI w.

regalia (monopole)

**ciężary prawa
książęcego**

Ponadto władca czerpał korzyści z **ciężarów prawa książęcego**, jakie ponosili poddani grupowo i indywidualnie. Do **ciężarów grupowych** zaliczano między innymi: **stróże** – czyli obowiązek strzeżenia grodu i opieki nad nim lub przekazywania daniny na ten cel; **stan** – polegający na zapewnieniu utrzymania podróży- jącemu władcy i jego orszakowi oraz daninę w **bydle** i **nierogaciźnie**. Do ciężarów **indywidualnych** należała **danina w zbożu** liczona od gospodarstwa, liczby wołów lub powierzchni uprawianej ziemi. Z korzyści wynikających z prawa książęcego czerpał nie tylko władca. Były one źródłem utrzymania i zamożności także jego urzędników. Z upływem czasu w wyniku otrzymywanych przywilejów (immunitetów) niektóre z nich stały się podstawą bogactwa i potęgi rodów możnowładczych.

Liczbę ludności państwa Bolesława Chrobrego historycy szacują na **1,25 mln**. Gęstość zaludnienia wynosiła 5 osób na km² (w Niemczech – ok. 10, we Francji – 17). Rozmieszczenie ludności było bardzo nierównomierne, większość kraju pokrywały puszcze. Największe zamieszkane skupiska znajdowały się **przy ważniejszych ośrodkach politycznych**: wokół Gniezna (gdzie gęstość zaludnienia była największa), nad górną Wisłą wokół Krakowa, na południe od środkowej Odry w okolicach Wrocławia oraz na Kujawach. Niezasiedlone pasy ziemi (pokryte puszciami i bagnami) utrzymywane na obrzeżach państwa miały **znaczenie militarne**. Uzupełnione zasiekami z powalonych i poplątanych drzew, a czasem wałami ziemnymi utrudniały nieprzyjacielowi wtargnięcie w głąb kraju.

Podstawą gospodarki przez cały okres wczesnopiastowski (X–XII w.) było **rolnictwo**. Oprócz zboża uprawiano w przydomowych ogrodach: rzepę, groch, bób, marchew, chmiel, len i konopie. Prace wykonywano za pomocą **prostych narzędzi**: okutego radła oraz sierpa. Z jednego zasianego ziarna otrzymywano jedynie 2–3 ziarna, dlatego uprawiany obszar ziemi musiał być duży. Wyjątkową rolę pozostawiano odłogi na kilkanaście lat, a kolejny kawałek gruntu uprawiano przez okres około 6–7 lat. Uprawie roślin towarzyszyła **hodowla**: krów, świń, owiec i kóz. Ważną rolę odgrywały **łowiectwo** i **zbieractwo**. Lasy dostarczały między innymi: drewna, węgla drzewnego, smoły, miodu i wosku.

PYTANIA I POLECENIA

1. Określ, jak układały się stosunki Bolesława Chrobrego z Ottonem III.
2. Oceń, jakie znaczenie dla Bolesława i Polski miał zjazd gnieźnieński. Przy analizie zagadnienia wykorzystaj źródła cytowane w tekście rozdziału.
3. Scharakteryzuj politykę zagraniczną Bolesława Chrobrego. Zwróć uwagę na małżeństwa zawarte przez Bolesława i jego syna Mieszka.
4. Wymień przyczyny i opisz przebieg wojen prowadzonych przez Bolesława w latach 1003–1018. Jakie były konsekwencje długotrwałych walk polsko-niemieckich?
5. Oceń znaczenie koronacji królewskiej Bolesława Chrobrego oraz scharakteryzuj organizację jego państwa.
6. Podaj znaczenie pojęcia „prawo książęce”.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Bolesław Chrobry** po śmierci ojca wygonił z kraju macochę i przyrodnych braci, dzięki czemu przywrócił jedność państwa. s. 76
- **Misja chrystianizacyjna biskupa praskiego Wojciecha**, a zwłaszcza jego męczeńska śmierć, zwróciły uwagę chrześcijańskiej Europy na Polskę i Gniezno, do którego w 1000 r. pielgrzymował Otton III. s. 77
- **Zjazd gnieźnieński w 1000 r.** wiązał się z uniwersalistyczną ideą cesarstwa Ottona III i stał się symbolem wzrostu znaczenia Bolesława Chrobrego i jego państwa. s. 78
- Sojusz z Ottonem III przyniósł Bolesławowi wymierne korzyści w postaci ustanowienia **arcybiskupstwa w Gnieźnie** oraz prawa mianowania biskupów, co zapewniło niezależność polskiej organizacji kościelnej. s. 78
- Wojny, które prowadził Bolesław z królem Niemiec Henrykiem II w latach 1003–1018, zakończyły się korzystnym dla Polski **pokojem w Budziszynie (1018 r.)**. Obroniła ona swoją niezależność, a Łużyce i Miłsko pozostały w rękach Bolesława. s. 80
- Przypieczętowaniem pokoju z Henrykiem II był **ślub Chrobrego z Odą**, córką margrabiego Ekkeharda. s. 80
- Konsekwencją wojen z lat 1003–1018 było wyniszczenie kraju i **utrata Pomorza Zachodniego**. s. 80
- Na wschodzie **przyłączone zostały Grody Czerwieńskie** zdobyte w 1018 r. kosztem Rusi Kijowskiej. Panowanie Bolesława Chrobrego w Czechach okazało się krótkotrwałe, ale w jego rękach pozostały Morawy i Słowacja. s. 80
- **W 1025 r. Bolesław koronował się na króla**, tym samym Polska, wyniesiona do rangi królestwa, stała się państwem suwerennym. s. 81
- W 1025 r. odbyła się **koronacja królewska Mieszka II i jego żony Rychyzy**. s. 82
- Do uprawnień władcy, określanych mianem prawa książęcego, zaliczano **regalia (monopole)**. s. 83
- Do **ciężarów prawa książęcego** należały: obciążenia grupowe, np. stróże i stan, oraz indywidualne, jak danina w zbożu. s. 84

2. Kryzys państwa polskiego i jego odbudowa przez Kazimierza Odnowiciela

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z rządami Mieszka II;
- przeczytasz o kryzysie monarchii wczesnopiastowskiej;
- dowiesz się o odbudowie kraju za czasów Kazimierza Odnowiciela.

Mieszko II władcą Polski

Śmierć Bolesława Chrobrego zapoczątkowała trudny okres w dziejach państwa polskiego. Bolesław pozostawił trzech synów, z których Mieszko był przewidziany na następcę. Świadczy o tym jego udział u boku ojca w działaniach militarnych i dyplomatycznych w trakcie konfliktów z Niemcami. Jako zakładnik spędził wiele miesięcy na dworze cesarskim, a podczas wojny z Henrykiem II samodzielnie dowodził częścią wojsk polskich. **Małżeństwo z Rychezą** stanowiło potwierdzenie jego pozycji. Koronując się na króla, **Mieszko II** stał się, jak ojciec, pomazańcem Bożym, co miało służyć umocnieniu jego pozycji jako jedynowładcy. Miał prawo uważać się za władcę zwierzchniego w stosunku do braci. Koronacja podnosiła również

Mieszko II

autorytet władcy za granicą. Dzięki koligacjom rodzinnym mógł być partnerem dla książąt niemieckich w konfliktach wewnętrznych, do których dochodziło w cesarstwie. Podobnie jak ojciec zamierzał wpływać na bieg wydarzeń u potężnego, zachodniego sąsiada.

Mieszko II Lambert na obrazie Jana Matejki

Mieszko II (990–1034) był synem Bolesława Chrobrego i Emnildy, córki Dobromira – księcia plemienia Milczan z Łużyc, spokrewnionego z arystokracją saską. Mieszko był wykształcony, czego dowodzi m.in. jego znajomość łaciny, a nawet greki. Miał dwóch braci: młodszego Ottona oraz starszego przyrodniego Bezpryma. Był ojcem Kazimierza Odnowiciela.

konflikty między synami Bolesława

Najstarszy syn Bolesława (i nieznanej z imienia księżniczki węgierskiej) **Bezprym** został odsunięty przez ojca od dziedziczenia i prawdopodobnie przeznaczony do życia zakonnego, z czym nie miał zamiaru się pogodzić. Podobnie jak młodszy brat Mieszka – **Otto** – szukał pomocy u cesarza oraz u księcia Rusi Kijowskiej.

W Niemczech, po bezdzietnej śmierci Henryka II, doszło do konfliktu zbrojnego między kandydatami do korony. Mieszko II wziął udział w sporze, dokonując

utrata Moraw,
Milska i Łużyc

najazdu na Saksonię, której książęta i możnowładcy opowiedzieli się po stronie **Konrada II**. Ponieważ to on ostatecznie wyszedł zwycięsko z konfrontacji i zapoczątkował nową dynastię, polski władca był postrzegany przez nowego cesarza jako wróg. Doprowadziło to w **1029 r.** do odwetowej wyprawy wojsk Konrada na Polskę. Siły cesarskie, bezskutecznie oblegające Budziszyn, zostały odparte, ale równoczesne uderzenie Czechów spowodowało utratę przez Polskę **Moraw**. Dwa lata później – w **1031 r.** – następna wyprawa cesarza Konrada doprowadziła z kolei do utraty na jego rzecz **Milska i Łużyc** wraz z Budziszynem. Prawdopodobnie w tym czasie Węgrzy zajęli **Słowację**.

Miniatura przedstawiająca księżnę Matyldę wręczającą księgę liturgiczną Mieszkowi II

W 1027 r. księżna szwabska Matylda, żona księcia lotaryńskiego Fryderyka – jednego z kandydatów do tronu niemieckiego – przekazała Mieszkowi II cenną, bogato ilustrowaną księgę zawierającą modlitwy. Dar był symbolem sojuszu przeciwko Konradowi II, który koronował się właśnie na cesarza.

Przeciw Mieszkowi wystąpił również Bezprym, który powrócił do kraju, wspierany przez **Jarostawa Mądrego** – księcia Rusi Kijowskiej. Wtargnięcie wojsk ruskich w głąb terytorium Polski, przegrane wojny oraz upadek autorytetu władcy w oczach możnych i drużyny książęcej **zdecydowały o ucieczce Mieszka z kraju**. Udał się do Czech, aby uzyskać pomoc tamtejszego księcia pozostającego wówczas w konflikcie z cesarstwem, ale został uwięziony.

ucieczka Mieszka II
z kraju

Rządy Bezpryma i Mieszka II – kryzys państwa polskiego

Ucieczka Mieszka II umożliwiła **Bezprymowi przejęcie władzy**. Jednak musiał pogodzić się z **utratą Grodów Czerwieńskich**, które w 1031 r. Jarosław Mądry zajął i przyłączył ponownie do Rusi Kijowskiej. Chcąc pozyskać poparcie cesarza, Bezprym odesłał mu insygnia koronacyjne. Zawiozła je do Niemiec żona Mieszka II **królowa Rycheza**, która opuściła kraj wraz z dziećmi – Kazimierzem i Gertrudą. Rządy Bezpryma trwały krótko. Do objęcia władzy wykorzystał niezadowolenie możnych i szerokich warstw ludności, ale wkrótce sam spotkał się z buntem. Już w następnym roku **został zamordowany**. Prawdopodobnym powodem były podjęte przez niego krwawe prześladowania zwolenników Mieszka II.

W okresie rządów Bezpryma doszło do nasilenia ludowych wystąpień, czyli tzw. **reakcji pogańskiej**, skierowanej przeciwko możnym i Kościołowi. **Kryzys**, jaki ogarnął ziemie polskie, miał charakter nie tylko polityczny (konflikt między braćmi), lecz także religijny i społeczny. Rozbudowa aparatu urzędniczego władcy oraz długotrwałe wojny prowadzone przez Bolesława Chrobrego doprowadziły

reakcja pogańska

odzyskanie tronu
przez Mieszka II

do dużego wzrostu **obciążeń ludności na rzecz państwa**. Gdy wojny zaczęły mieć charakter obronny i przestały przynosić łupy, jeszcze bardziej wzrosły świadczenia na rzecz panującego, możnych i książęcej drużyny. Powodem narastającego niezadowolenia była również związana z chrystianizacją kraju budowa świątyń i konieczność utrzymywania duchownych. Pojawienie się nowej religii wolna ludność wiązała z pogorszeniem się jej sytuacji materialnej. Duchownych – w odróżnieniu od pogańskich kapłanów – postrzegano jako ludzi króla. **Wystąpienia przeciw przedstawicielom władzy książęcej** stały się więc równocześnie **buntem wobec nowej religii** i jej kapłanów – niszczone kościoły i pozbawiano życia duchownych.

Sytuacja w kraju została opanowana dopiero wtedy, gdy **Mieszko II**, wypuszczony przez władcę Czech z niewoli, **odzyskał tron**. Tym razem uzyskał poparcie cesarskie, ale musiał zrzec się korony królewskiej, uznać **zwierzchność** cesarza i **wyznaczyć dzielnice** krewnym: młodszemu bratu Ottonowi i Dytrykowi (prawdopodobnie wnukowi Mieszka I i Ody). Śmierć Ottona, która wkrótce nastąpiła, pozwoliła Mieszkowi II przejąć pełnię władzy i zjednoczyć państwo. Wysiłki zmierzające do wzmocnienia państwa przerwała jednak nagła **śmierć** władcy w 1034 r.

utrata władzy
przez Kazimierza

Odbudowa państwa polskiego przez Kazimierza Odnowiciela

Po śmierci Mieszka II władzę w państwie objął jego 18-letni syn **Kazimierz**, który powrócił z Niemiec, gdzie przebywał razem z matką Rychezą. Kazimierz utrzymał się na tronie krótko, już w 1037 r. został zmuszony przez bunt możnych do **ucieczki z kraju** i szukania schronienia na Węgrzech. Nastąpił rozpad państwa zbudowanego przez Piastów. **Pomorze Gdańskie usamodzielniało się** pod rządami rodzimych książąt, **podobnie jak Mazowsze**, gdzie władzę przejął możnowładca **Miećław** (Masław).

Sytuację wykorzystał **czeski książę Brzetysław I**, który w **1038 r.** najechał Śląsk oraz Wielkopolskę – centrum państwa Piastów. Ostrów Lednicki, Poznań i Gniezno zostały zdobyte i splądrowane. Zniszczono katedrę gnieźnieńską, a jej bogate wyposażenie oraz relikwie św. Wojciecha i Pięciu Braci Męczenników wywieziono do Pragi. Czesi uprowadzili wielu jeńców oraz przyłączyli do swojego państwa **Śląsk**.

upadek państwa
pierwszych Piastów

Najazd Brzetysława **doprowadził ostatecznie do rozpadu państwa**. Władza centralna i administracja oparta na drużynie książęcej i grodach przestały istnieć. W niewielkim stopniu schrytyzianizowana ludność wystąpiła po raz kolejny przeciwko przedstawicielom władzy i utożsamianemu z nią Kościołowi (**reakcja pogańska**). Wystąpienia najbardziej nasiliły się w **Wielkopolsce**. Spowodowane to było – jak uważają historycy – dużą liczbą mieszkających na jej terenie jeńców i przesiedleńców (oraz ich potomków) z terytoriów plemiennych podbitych przez Piastów. Ludność ta, wykorzystując upadek dynastii i związanych z nią dotychczasowych struktur władzy, chciała odzyskać dawne swobody i powrócić do starej religii. Niszczono grody i kościoły, zabijano przedstawicieli władzy: zarządców grodów, możnowładców, drużynników i duchownych. Pozbawiona wsparcia ze strony władzy państwowej organizacja kościelna została zniszczona. Jedynie na Mazowszu możnowładca Miećław utrzymał porządek.

Źródło historyczne

Gall Anonim o reakcji pogańskiej i początkach panowania Kazimierza Odnowiciela

Po śmierci [...] Mieszka [...] pozostał [...] Kazimierz z matką, z cesarskiego rodu. [...] A skoro [...] objął rządy, niegodziwcy [...] powstałi przeciw niemu i zmusili go do udania się na Węgry. [...]

W owym zaś czasie rządził Węgrami święty Stefan [...]. Z Czechami, najzawziętszymi nieprzyjaciółmi Polaków, utrzymywał przyjaźń i pokój, toteż jak długo żył [zm. 1038 r.], ze względu na nich nie puścił [Kazimierza] na wolność. [...]

Tymczasem królowie i książęta sąsiedni [...] gnębili Polskę, i do swego władztwa każdy przyłączał miasta i grody graniczne, lub zdobywszy równał [je] z ziemią. I choć tak wielkie krzywdy i klęski znosiła Polska od obcych, to jeszcze [...] dręczoną była przez własnych mieszkańców. Albowiem niewolnicy powstałi na panów, wyzwolenicy przeciwko szlachetnie urodzonym, sami się do rządów wynosząc [...]. Nadto jeszcze, porzucając wiarę katolicką [...], podnieśli bunt przeciwko biskupom i kapłanom bożym i niektórych z nich [...] mieczem zgładzili, a innych [...] ukamienowali.

W końcu zaś zarówno od obcych, jak i od własnych mieszkańców Polska doznała takiego spustoszenia, że w zupełności niemal obraną została z bogactw i ludzi. Wtedy to Czesi zniszczyli Gniezno i Poznań i zabrali ciało św. Wojciecha. Ci zaś, co uszli z rąk wrogów lub uciekli przed buntem swych poddanych, uchodzili za rękę Wisłę na Mazowsze. A wspomniane miasta tak długo pozostały w opuszczeniu, że w kościele św. Wojciecha męczennika i św. Piotra apostoła dzikie zwierzęta założyły swe legowiska.

Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, Wrocław 1989, s. 43–44.

Ćwiczenie

Wskaż konsekwencje, jakie dla Polski i jej mieszkańców przyniosły wydarzenia, które nastąpiły w początkach panowania Kazimierza.

Źródło historyczne

Kosmas – kronikarz czeski z początku XII w. o wywiezieniu relikwii św. Wojciecha do Czech

Książę Brzetysław [...] wtargnął do polskiej ziemi owdowiałej po swoim księciu i nieprzyjacielsko ją napadł [...] wsie rzeziami, rabunkami, pożarami pustoszył, obronne miejsca siłą zdobywał. [...] I gdy przybył do grodu Giecz, grodzianie oraz wieśniacy, którzy się tam schronili, [...] wyszli mu naprzeciw niosąc złotą gałązkę, co było znakiem poddania się [...]. Niedaleko od wspomnianego miasta [Gieczy] przybyli do warownego położeniem i przedmurzem, lecz łatwego do zdobycia przez nieprzyjaciół z powodu małej liczby zamieszkujących je obywateli metropolitalnego Gniezna, gdzie [...] w bazylice [...] spoczywało [...] ciało najbardziej błogosławionego Wojciecha męczennika. Czesi wnet bez walki załadowali tym miastem i [...] żądali wydania [...] drogich szczątków świętego ciała [...]. [Próba zabrania ciała wg Kosmasa zakończyła się niepowodzeniem]: Albowiem przy samym czynieniu swej lekkomyślności stanęli z nieczułymi zmysłami, nie mieli ani głosu, ani czucia, ani wzroku [...], dopóki z przebaczącą łaską Boga znów im nie wróciły dawne władze. [Dopiero gdy ślubowali poprawę moralną, miała

stać się]: Cudowna rzecz i bardzo zadziwiająca: wnet książę i biskup bez przeszkody podnoszą z trumny ciało [...] kładą na głównym ołtarzu [...]. Także wydało się księciu i biskupowi, aby szczątki pięciu braci [...] razem ze świętym ciałem tak samo przenieść z najwyższą pieczołowitością. [...] Z całym świętym ciężarem przybyto do Czech [...] blisko stolicy Pragi rozłożono obóz, gdzie o świcie duchowieństwo i wszystek lud wyszli z procesją. [...] Sam książę i biskup dumni nieśli na ramionach [...] męczennika Chrystusowego Wojciecha; potem opaci pospołu nieśli szczątki pięciu braci...

Kosmasa kronika Czechów, Warszawa 1968, s. 49–53.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego władcy Czech zależało na zabraniu relikwii św. Wojciecha i Pięciu Braci Męczenników. Jakie okoliczności umożliwiły Czechom wkroczenie do Wielkopolski i tak łatwe zdobycie Gniezna – stolicy państwa Piastów?

Wojciech Gerson, *Kazimierz Odnowiciel wracający do Polski* – obraz z końca XIX w.

Kazimierz [...], przez krótki czas zabawiwszy u Niemców [...], postanowił powrócić do Polski i poufnie oznajmił to matce. [...] I zabrawszy ze sobą 500 rycerzy, wkroczył w granice Polski, postępując dalej naprzód, zajął najpierw oddany mu przez swoich zwolenników pewien gród [Kraków], z którego powoli, zarówno męstwem, jak podstępem uwolnił całą Polskę, zajęta przez Pomorzan, Czechów i inne sąsiednie ludy i poddał ją pod swoje władztwo.

Anonim tzw. Gall, Kronika polska, Wrocław 1989, s. 45.

powrót Kazimierza
do Polski

W 1039 r. Kazimierz uzyskał poparcie nowego cesarza Henryka III i prawdopodobnie Węgrów. Pomoc cesarska w postaci 500 wojowników oddanych na służbę polskiemu księciu pozwoliła mu **powrócić do kraju**. Dwuletni, drugi już w niedługim czasie okres anarchii i obcych najazdów spowodował, że możnowładztwo, rycerze i część ludności przyjęła jego powrót z ulgą i zadowoleniem. **Objął władzę** przy poparciu możnych, którzy zapewne zrozumieli, że bez panującej dynastii nie są w stanie odbudować struktur państwowych, a bez silnej władzy centralnej – utrzymać porządku w kraju i zabezpieczyć własnych interesów.

Kazimierz otrzymał wsparcie ze strony tych samych krajów, które uprzednio przyczyniły się do upadku państwa polskiego: Niemiec i Rusi Kijowskiej. Było to spowodowane obawami ich władców związanymi z załamaniem się ładu społecznego w Polsce. **Cesarz** niechętnie widział również wzrost potęgi Czech, będący między innymi skutkiem upadku państwa Piastów. Dla **Jarosława Mądrego** zagrożenie stanowił sojusz Mazowszan (Mieśław) z Pomorzanami. Małżeństwa siostry kijowskiego księcia Dobroniegi Marii z Kazimierzem (1041 r.) i siostry Kazimierza Gertrudy z synem Jarosława przypieczętowały **sojusz polsko-ruski** przeciwko Mieśławowi.

Kazimierz Odnowiciel według Jana Matejki

Kazimierz Odnowiciel (1016–1058) był synem Mieszka II i Rychczy. Żonaty od 1041 r. z Dobroniegą Marią – siostrą władcy Rusi Kijowskiej Jarosława Mądrego – miał czterech synów i córkę. Dwóch z nich: Bolesław Śmiały i Władysław Herman zostało kolejnymi władcami Polski. Jedną siostrę – Gertrudę – wydał około 1043 r. za syna księcia kijowskiego Jarosława Mądrego – Izasława I (przyszłego księcia Rusi Kijowskiej). Drugą, nieznaną z imienia, wydał prawdopodobnie w 1043 r. za pretendenta do tronu węgierskiego, przyszłego króla Belę I. Została królową i matką dwóch kolejnych królów Węgier.

Ćwiczenie

Zastanów się, jaki związek mogły mieć zawierane małżeństwa z polityką prowadzoną przez Kazimierza Odnowiciela.

Kazimierz Odnowiciel rozpoczął odbudowę państwa od **Małopolski**, którą w mniejszym stopniu dotknęły zniszczenia. Głównym ośrodkiem odbudowywanego państwa stał się teraz **Kraków**. Początkowo władca zdołał zjednoczyć jedynie Małopolskę, Wielkopolskę i ziemię łęczycko-sieradzką. Dopiero w **1054 r.** po okresie kilkunastoletnich walk z księciem czeskim Brzetysławem odzyskał **Śląsk**. Jednocześnie pod naciskiem cesarza był zmuszony do zawarcia kompromisu i zobowiązał się do płacenia władcy czeskiemu **trybutu** ze Śląska. Nie oznaczało to jeszcze końca sporu polsko-czeskiego o tę prowincję.

opanowanie
Mazowsza,
podporządkowanie
Pomorza Gdańskiego
i zajęcie Śląska

Równocześnie z walką o odzyskanie Śląska Kazimierz dążył do opanowania **Mazowsza**. Zakończyło się to sukcesem między innymi dzięki pomocy Jarosława Mądrygo. Śmierć Miecława w bitwie położyła w **1047 r.** kres mazowieckiej odrębności. Pod zwierzchnictwem Kazimierza znalazło się prawdopodobnie również **Pomorze Gdańskie**.

Polska za panowania Kazimierza I Odnowiciela

Ćwiczenia

1. Wskaż na mapie etapy odbudowy terytorialnej państwa polskiego przez Kazimierza Odnowiciela.
2. Porównaj obszar, który znalazł się pod panowaniem Kazimierza Odnowiciela, z tym, którym władał Mieszko I.

reformy Kazimierza
Odnowiciela

Reformy Kazimierza Odnowiciela objęły administrację książęcą i częściowo organizację kościelną – odnowiono biskupstwo krakowskie i wrocławskie. Na innych niż dotychczas zasadach zorganizował on siły zbrojne. **Wojowie** – rycerze – nie pozostawali już odtąd na utrzymaniu władcy. Zamiast tego uzyskiwali od księcia nadania ziemi wraz z zamieszkującą ją ludnością. Stawali się jej właścicielami na specjalnych zasadach określanych jako **prawo rycerskie**. Oznaczało ono dziedziczne posiadanie otrzymanej od monarchy ziemi i zwolnienie od większości ciężarów prawa książęcego. Przywilej ten łączył się z obowiązkiem stawiania się na każde wezwanie władcy na wyprawę wojenną konno i w pełnym rycerskim wyposażeniu. Rycerze byli ponadto chronieni wysokimi karami pieniężnymi, jakie nakładało prawo na osoby występujące przeciwko ich życiu i zdrowiu: **główszczyzną** za zabicie i **nawiązką** za zranienie. Ci, którym poszczyściło się na wojnie i zdobyli łupy lub jeńców, szybko się bogacili. Mogli bowiem osadzić jeńców na swojej ziemi, aby dla nich pracowali. Niektórych władca wynagradzał dużymi obszarami ziemi, a nawet grodami. Nie wszyscy wojowie-rycerze posiadali jednak ziemię na prawie rycerskim – niektórzy służyli możnowładcom świeckim i duchownym jako rycerze służebni.

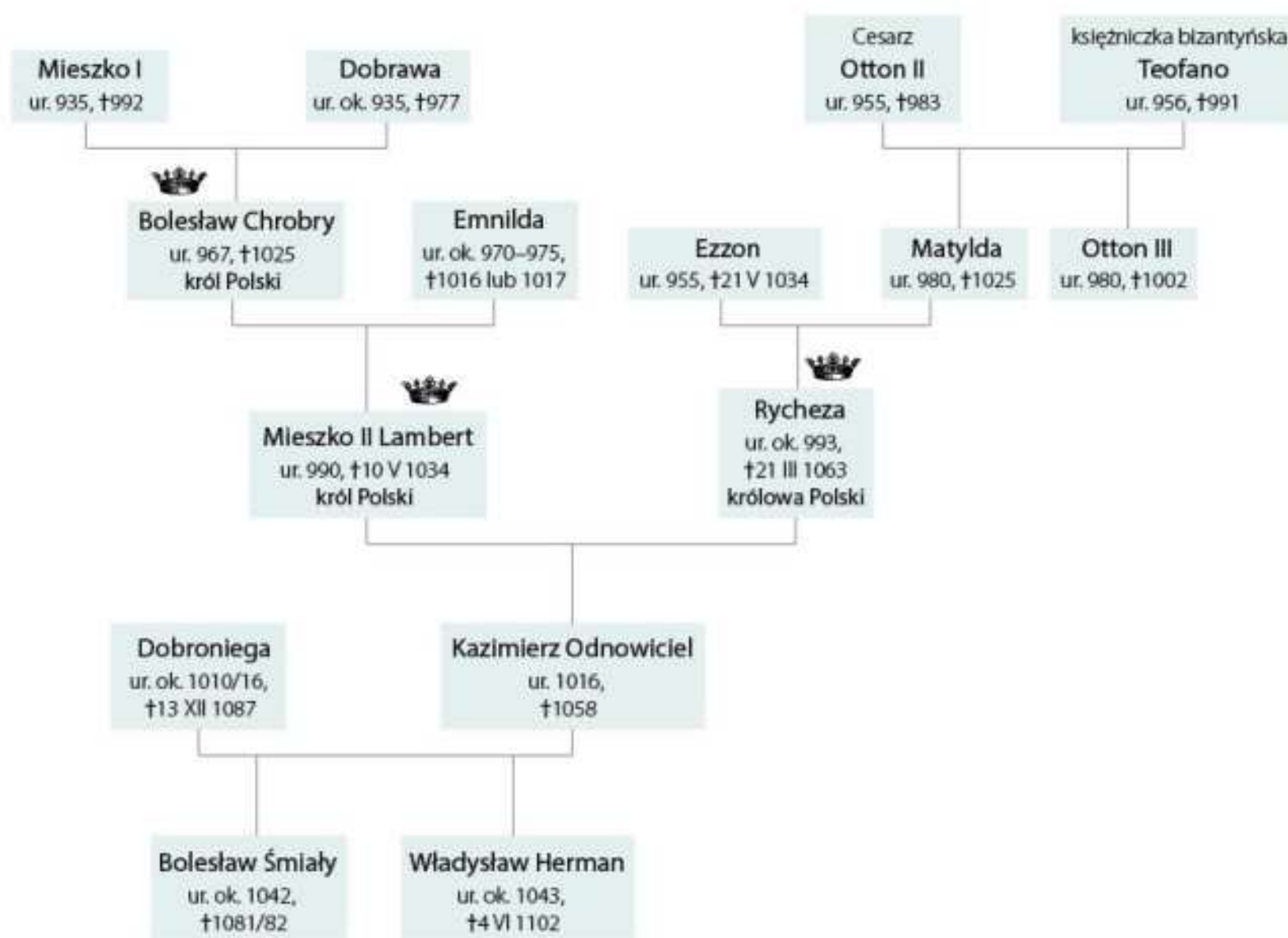
Kazimierz Odnowiciel **zmarł w 1058 r.** po 18 latach rządów, w ciągu których **odbudował państwo polskie** w granicach zbliżonych do tych z końca panowania Mieszka I. Stał się twórcą **drugiej, odrodzonej monarchii piastowskiej**. Wobec niechęci cesarstwa do nadmiernego wzrostu znaczenia władców polskich, nie mógł natomiast uzyskać korony królewskiej. Synowi Bolesławowi zapewnił możliwość pokojowego przejęcia władzy zwierzchniej w państwie.

Opactwo benedyktynów w Tyńcu koło Krakowa (obecnie w granicach miasta)

Opactwo to jest najstarszym z klasztorów istniejących do dziś w Polsce. Prawdopodobnie ufundował je Kazimierz Odnowiciel. Pierwszy opat klasztoru Aaron został także biskupem krakowskim. W 2. połowie XI w. – już za panowania synów Kazimierza – powstała w Tyńcu trójnawowa bazylika.

Genealogia Piastów

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów sytuację, jaka zapanowała na ziemiach polskich po przejęciu władzy przez Bezpryma, a następnie po śmierci Mieszka II. Analizując zagadnienie, wykorzystaj teksty źródłowe.
2. Wyjaśnij, dlaczego powrót Kazimierza do kraju w 1039 r. zakończył się sukcesem i rozpoczął proces odbudowy państwa polskiego.
3. Wymień ziemie, które ponownie znalazły się w granicach Polski pod koniec panowania Kazimierza. Jakie terytoria należące kiedyś do państwa pierwszych Piastów pozostawały poza granicami Polski?
4. Uzasadnij, czy słusznie Kazimierz otrzymał przydomek „Odnowiciel”.
5. Scharakteryzuj reformy wojskowe Kazimierza Odnowiciela i oceń ich znaczenie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Po śmierci Bolesława Chrobrego w 1025 r. władzę w państwie przejął jego syn **Mieszko II**, który w tym samym roku koronował się wraz z małżonką Rychezą. s. 86
- **Konflikty między synami Bolesława** (Mieszkiem II, Ottonem i Bezprymem) doprowadziły do obcej interwencji. s. 86
- Wojny Mieszka II z cesarzem Konradem II, Czechami i Rusią Kijowską skutkowały **utratą Milska i Łużyc, Moraw oraz Grodów Czerwieńskich**. s. 87
- Klęski wojenne, niezadowolenie możnych oraz powrót do kraju brata Bezpryma wspieranego przez wojska księcia kijowskiego Jarosława Mądrego **zmusiły Mieszka do ucieczki (1031 r.)**. s. 87
- W okresie osłabienia władzy centralnej, zwłaszcza w latach 1030–1032 i 1037–1038, doszło do buntów ludności przeciwko możnym, rycerstwu i Kościołowi (tzw. **reakcji pogańskiej**). s. 87
- Po zabójstwie Bezpryma w 1032 r. **Mieszko II powrócił do kraju i odzyskał tron**. Podjął próbę odbudowy państwa polskiego, przerwanej śmiercią w 1034 r. s. 88
- Syn Mieszka II – **Kazimierz nie zdołał utrzymać władzy** i musiał w 1037 r. uciekać z kraju. s. 88
- Połączenie konfliktu dynastycznego z najazdem księcia czeskiego Brzetysława I oraz reakcją pogańską spowodowało **upadek państwa pierwszych Piastów**. s. 88
- **Kazimierz** zapewnił sobie pomoc cesarską i w 1039 r. **powrócił do kraju**. Objął w Krakowie rządy nad Małopolską, Wielkopolską i ziemią sieradzko-łęczycką. s. 91
- W wyniku zwycięskich kampanii wojennych, sojuszy (np. z Rusią) i kompromisów politycznych (trybut dla Czech ze Śląska) Kazimierz **odzyskał Mazowsze (1047 r.)**, **podporządkował sobie Pomorze Gdańskie (po 1047 r.)** i **zajął Śląsk (1054 r.)**. s. 91
- **Kazimierz Odnowiciel** wdrożył szereg **reform** mających na celu odbudowę państwa. Dzięki nim stał się **twórcą drugiej, odrodzonej monarchii piastowskiej**. s. 93

3. Europa w XI–XIII w. – polityka, społeczeństwo, gospodarka

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z narodzinami monarchii Europy Zachodniej;
- przeczytasz o przemianach społecznych i gospodarczych w XI–XIII w.;
- dowiesz się o rozwoju życia miejskiego.

Główne monarchie zachodniej Europy

Do XI w. Wyspy Brytyjskie doświadczały kolejnych fal **najazdów**. Po Celtach i Rzymianach w starożytności zajęli je u progu średniowiecza Anglosasi, którzy od schyłku VIII w. musieli zmagać się z podbojami swoich germańskich pobratymców – Normanów. Początkowo były to odrębne, niepowiązane ze sobą napaści wikingów, jednak skutkowały przejęciem znacznych terenów wyspy. Trwające na przełomie IX i X w. ataki **wikingów pochodzących między innymi z Danii**, grożące podbojem całej **Anglii**, powstrzymał anglosaski król Wessexu Alfred Wielki. Późniejsze wyparcie przeciwnika z wysp było związane ze **zjednoczeniem** ziem angielskich **w X w.** – narodziło się **Królestwo Anglii** rządzone przez dynastię Wessex.

Królestwo Anglii

Zagrożenie powróciło, gdy **Duńczycy** wykształcili własną organizację państwową. Na początku XI w. ich król **Kanut Wielki** nie tylko połączył przejściowo pod swoim berłem kraje skandynawskie, lecz także dokonał skutecznego najazdu na Wyspy Brytyjskie, zdobywając **w 1016 r. koronę angielską**. Przekazał ją synom, którzy jednak żyli krótko, więc tron angielski powrócił do dynastii anglosaskiej. Zasiadł na nim potomek Alfreda Wielkiego **Edward Wyznawca**. Panował przez niemal ćwierć wieku, aż do **1066 r.** To jedna z najważniejszych dat w dziejach Anglii, ponieważ śmierć władcy wywołała konflikt o koronę, który doprowadził do ostatniego historycznego najazdu na Wyspy Brytyjskie.

Dokonał go **Wilhelm książę Normandii** – kraju założonego półtora wieku wcześniej przez Normanów u ujścia Sekwany. Gdy zaatakowali Anglię, nie byli już oni dawnymi wikingami. Po osiedleniu się w 911 r. w północnofrancuskiej Normandii przyjęli miejscową kulturę zachodniofrankijską (francuską). Rozegrana w październiku 1066 r. **bitwa pod Hastings** zapewniła Wilhelmowi, zwanemu odtąd **Zdobywcą**, angielską koronę. Jego dynastia władała krajem do połowy XII w., prowadząc rządy silnej ręki. Wilhelm stworzył scentralizowany system sprawowania władzy, nie dopuszczając do usamodzielnienia się lokalnych możnych, jak to miało miejsce na zachodzie Europy kontynentalnej. Normandzka elita zepchnęła przy tym na dalszy plan Anglosasów.

bitwa pod Hastings

Śmierć w bitwie pod Hastings Harolda II (stojąca postać ugodzona strzałą w oko), który w 1066 r. był przez kilka miesięcy królem Anglii – fragment tkaniny z Bayeux (czytaj: bajoro), schyłek XI w.

Tkanina z Bayeux to długie haftowane płótno o wymiarach ok. 70 m na 0,5 m powstałe niedługo po najeździe normandzkim i przedstawiające go w serii scen.

Zachodniofrankijska część dziedzictwa Karola Wielkiego i Ludwika Pobożnego uległa znacznemu rozdrobnieniu. Zwierzchność króla Franków zachodnich nad władcami państw istniejących na tym obszarze stawała się czysto formalna, nie wiązała się z rzeczywistą nad nimi władzą. Ostatni z zasiadających na tronie **Karolingów** – Ludwik V Gnuśny – **zmarł w 987 r.** Książęta i hrabiowie obrali wówczas królem **Hugona Kapeta** należącego do najbardziej wpływowego rodu możnowładczego, choć posiadającego niewielkie terytorialne posiadłości. Był on między innymi **hrabią Paryża i Orleanu**. Przyjmuje się umownie, że od momentu jego wstąpienia na tron dobiega końca historia monarchii zachodniofrankijskiej zastąpionej teraz przez **Królestwo Francji**. Zapoczątkowana przez niego **dynastia Kapetyngów** rządziła Francją przez blisko 900 lat – aż do połowy XIX w. Wraz z przejmowaniem władzy przez boczne gałęzie rodu używa się w historiografii na ich określenie odrębnych nazw: Walezjusze, Burbonowie.

Hugo Kapet

Koronacja Hugona Kapeta – fragment iluminowanego manuskryptu z XIII w.

Posiadłości Hugona Kapeta (domena królewska) były bardzo skromne. On i jego następcy cieszyli się natomiast **autorytetem** wynikającym z **tradycji** oraz **legitymizacji religijnej** (powszechnego przekonania, że są namaszczeni na króla z woli Bożej). Jednak władcy innych obszarów Francji nie zawsze chętnie ich słuchali. Znaczenie kolejnych królów opierało się także na zasadach funkcjonowania systemu lennego. Jako **suzereni** – najwyżsi seniorzy – mogli od książąt i hrabiów domagać się posłuszeństwa obowiązującego wasali. Długo jednak realia polityczne nie ułatwiały im egzekwowania tych praw. Kilku spośród **lenników królów Francji** było od nich nieporównanie potężniejszych. Posiadali też władztwa przewyższające obszarem posiadłości królewskie. Dlatego starania królów o objęcie pełni realnej władzy nad Francją trwały parę stuleci.

Wielkim zagrożeniem dla Kapetyngów stało się objęcie przez **hrabiego Andegawenii** Henryka II z rodu **Plantagenetów** tronu **Anglii** w 1154 r. W jego posiadaniu znajdowała się już wówczas poprzez dziedziczenie Normandia, a poprzez małżeństwo – potężna terytorialnie Akwitania. W sumie był **panem połowy**

terytorium Francji i choć pozostawał lennikiem jej króla z rodu Kapetyngów, faktycznie znajdował się z nim w ciągłym konflikcie. Plantageneci zasiadali na tronie Anglii prawie do końca XV w. Stanowili drugą z kolei, bezpośrednio po potomkach Wilhelma Zdobywcy, dynastie wywodzącą się z Francji. Utrzymywali bardzo długo **dominację kultury i języka francuskiego** na dworze i wśród elit **państwa angielskiego**. Po utracie większości francuskich posiadłości w XIII w. centrum ich władzy przeniosło się z kontynentu do Londynu. Nie porzucili jednak zainteresowania Francją i możliwością rozciągnięcia na nią swojego władztwa, co zaważyło decydująco na historii obu krajów w średniowieczu.

Posiadłości Henryka II Plantageneta i obszar zajmowany przez królów Francji

Ćwiczenia

1. Porównaj terytoria znajdujące się we władaniu hrabiego Andegawenii, króla Anglii Henryka II Plantageneta i króla Francji.
2. Poszukaj informacji na temat synów Henryka II, którzy zasiadali na tronie Anglii. Jaką rolę odegrali oni w stosunkach angielsko-francuskich oraz w historii Europy?

Zamek możnowładczy w miejscowości Vitre (czytaj: witre) w Bretanii, XIII–XV w. (pierwotny zamek wzniesiono w tym miejscu w XI w.)

Potęga lokalnych możnych miała w średniowieczu w dużym stopniu charakter militarny. Zamek miał zapewniać bezpieczeństwo im samym oraz okolicznej ludności. Taką samą rolę odgrywali służący im rycerze. Dzięki nim było możliwe prowadzenie prywatnych wojen z innymi panami feudalnymi. Władztwo gruntowe i siła zbrojna stanowiły podstawę do zachowania niezależności od władzy centralnej. W tej sytuacji sprawowanie silnej władzy przez suzerena było bardzo trudne, a feudalna Europa w dużej mierze zależała od samowoli lokalnych możnowładców.

osłabienie władzy
królewskiej w Rzeszy
Niemieckiej

Rzesza Niemiecka, z której koroną był związany w praktyce od 2. połowy X w. także tytuł cesarski, przechodziła ewolucję przeciwną do Francji. O ile władza królów francuskich w okresie pełnego średniowiecza stopniowo wzrastała, o tyle **niemieccy królowie** – początkowo dość sprawnie realizujący swoje zwierzchnictwo nad książętami – z czasem **utracili silną pozycję w kraju**. Jednak stało się to ostatecznie dopiero **XIII w.** Wcześniej, po wygaśnięciu dynastii saskiej, w Niemczech panowały kolejno po sobie dynastie: **salicka**, zapoczątkowana przez Konrada II w 1024 r., i **Hohenstaufów** (czytaj: hohenszałfów), którzy objęli władzę ponad 100 lat później i rządili do połowy XIII w. Najbardziej ambitni władcy z tych rodów toczyli walkę z papieżem o pierwszeństwo w świecie zachodniego chrześcijaństwa. Starali się również zapewnić sobie panowanie przynajmniej nad północną częścią Półwyspu Apenińskiego. Często **sprawy włoskie** w takiej mierze zaprzątały ich uwagę, że na drugi plan spychano kwestie wewnętrzne w Rzeszy, co umożliwiało tamtejszym możnowładcom uzyskanie większej niezależności.

Fryderyk II Hohenstauf (1194–1250) – król niemiecki od 1215 r., cesarz od 1220 r. – ilustracja z manuskryptu z końca XIII w. będącego kopią traktatu o polowaniu z sokołem, autorstwa samego cesarza

Fryderyk II był jednym z najlepiej wykształconych monarchów średniowiecza, patronem artystów i uczonych. Jako czteroletnie dziecko objął po rodzicach tron Sycylii. Później połączył go z królewską i cesarską koroną niemiecką. Krótco nosił też tytuł króla Jerozolimy. Jako polityk koncentrował się na sprawach włoskich, prawie w ogóle nie odwiedzał terytorium Rzeszy, gdzie w jego imieniu rządili synowie. W 1235 r. ogłosił w Moguncji tzw. pokój ziemski, w którym potwierdzał wszystkie przywileje książąt Rzeszy. Był to jeden z momentów decydujących o przyszłym upadku władzy królewskiej w krajach niemieckich.

Nowe zagrożenie ze wschodu – Mongołowie

Mongołowie (znani też w Europie jako **Tatarzy**) byli kolejnym koczowniczym ludem wywodzącym się ze stepów Azji, leżących **na północ od Chin**. **Na początku XIII w.** stworzony przez nich związek plemienny zaczął przekształcać się w wielkie imperium. Na jego czele stanął **Temudżyn**, inaczej: **Czyngis-chan** („chan” to tytuł władcy plemiennego, „czyngis” znaczy wielki). Ten mongolski wódz i jego potomkowie okazali się jednymi z największych **zdobywców** w dziejach świata. Już za czasów Czyngis-chana Mongołowie opanowali północne Chiny i Azję Centralną po Morze Kaspijskie. Zapędzili się też po raz pierwszy na ziemie ruskie (Ruś Kijowska przeżywała wówczas okres rozbicia dzielnicowego – podzielona była na wiele księstw). **W 1223 r.** w bitwie **nad rzeką Kałką** pokonali **ruskich książąt**, którzy starali się im wspólnie przeciwstawić, i spustoszyli południową Ruś. Wycofali się wówczas z tych terenów, jednak po śmierci Czyngis-chana powrócili z planami podboju.

Już pod koniec życia Temudżyn **podzielił** swoje państwo pomiędzy synów. Przyjął jednak zasadę **zwierzchności** jednego ze swoich potomków, jako wielkiego chana, nad pozostałymi. Reguła ta obowiązywała jedynie przez niewiele ponad 20 lat po śmierci założyciela imperium. Od 1260 r. można już mówić o jego trwałym **rozpa-**

Mongołowie

Złota Orda

dzie. Poszczególni władcy dokonywali dalszych podbojów. Wnuk Czyngis-chana **Kubilaj** opanował pozostałą część Chin i został **chińskim cesarzem**, zakładając dynastię Yuan władającą tym krajem przez prawie 100 lat. Próbował nawet, ale bez powodzenia, podbić Japonię. Rządy dynastii mongolskiej w Chinach są jednak uważane za jeden z najlepszych okresów w dziejach tego państwa.

Dla historii wschodniej i środkowej Europy największe znaczenie miała ta część dziedzictwa Temudżyna, która przypadła innemu z jego wnuków – **Batu-chanowi**. Objął on zachodnią część imperium od razu po śmierci dziadka, gdyż nie żył już wtedy jego ojciec. Batu-chan i jego następcy kontynuowali najazdy i podboje, tworząc państwo sięgające od obszarów **za Uralem** po nowo zdobyte ziemie leżące **na północ od Morza Czarnego**. Kraj ten nazywano **Złotą Ordą**. Jego stolicą był Saraj nad Wołgą. W latach **1237–1241** wojska Batu-chana dokonały najazdów na ziemie ruskie, w wyniku których Tatarzy **podporządkowali sobie ruskie księstwa**, choć nie włączyli ich bezpośrednio do swojego państwa. Ruscy władcy mogli od-tąd sprawować rządy tylko za zgodą i z ramienia chanów Złotej Ordy, płacili im daniny i wysyłali na żądanie zbrojne oddziały. Ruś zrzuciła zależność od Tatarów dopiero na przełomie XIV i XV w.

W 1241 r. Tatarzy najechali Europę Środkową – **Węgry** i **ziemie polskie** pozostające wówczas w stanie rozbitcia dzielnicowego. Odnosili tu zwycięstwa, łupiąc obszary aż po Morze Adriatyckie na południu i **Śląsk** na północy (po drodze wtargnęli m.in. do Krakowa). Jednak już w następnym roku wycofali się, nie próbując rozciągnąć swojego panowania na te tereny. Okresowo podejmowali jedynie kolejne wyprawy łupieżcze.

Mongołowie oblegający miasto na Bliskim Wschodzie – miniatura z manuskryptu powstałego na początku XIV w.

Dzieło, z którego pochodzi ilustracja, powstało w bliskowschodnim państwie mongolskim, któremu początek dał wnuk Czyngis-chana – Hulagu-chan. Przedstawiono tu oblężenie któregoś z miast Bliskiego Wschodu w latach 50. XIII w. W 1258 r. Hulagu-chan zdobył Bagdad, stolicę arabskiego kalifatu Abbasydów, czym położył kres jego pięćsetletniej historii. Jego wojska zaatakowały następnie Syrię. Pochód Mongołów zatrzymali dopiero ówcześni władcy Egiptu.

ożywienie gospodarki europejskiej

Nowe zjawiska w życiu gospodarczym i społecznym zachodniej Europy

Okres pomiędzy XI a XIII w. to czas **ożywienia gospodarki europejskiej** – nie tylko rozwoju rolnictwa, lecz także handlu, w tym dalekosiężnego, rzemiosła, obrotu pieniężnego. Te właśnie dziedziny ekonomicznej aktywności ludzkiej – najmocniej dotknięte kryzysem epoki wczesnego średniowiecza – decydowały teraz o nowych sposobach życia Europejczyków, zwłaszcza w miastach. Polepszały się warunki bytowe ogółu ludności, przede wszystkim jej **wyżywienie**. Dzięki temu zmniejszyła się śmiertelność i **wzrosła liczba mieszkańców** Europy mniej więcej dwukrotnie w omawianym okresie. Najszybszy przyrost zaludnienia następował w Anglii. Najgęściej zaludnionymi obszarami były natomiast: **Półwysep Apeniński**, niektóre regiony **Francji** oraz **Flandria** (księstwo na pograniczu Francji i Rzeszy Niemieckiej, nad Morzem Północnym, z takimi miastami, jak: Gandawa i Brugia, dziś należącymi do Belgii).

Pod uprawy rolne zajmowano stopniowo coraz więcej obszarów. Karczowano lasy, osuszano bagna. **Nowe wsie** były zakładane przez możnych, władców i duchownych. Wzrastało zaludnienie, więc ziemi często brakowało. Z tego powodu chłopi przenosili się w nieraz bardzo odległe rejony. Następstwem tego był między innymi **ruch kolonizacyjny** w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym na ziemiach polskich – zwłaszcza w XIII w.

Jednak kluczowy dla rozwoju rolnictwa był nie tyle wzrost powierzchni obsianej ziemi, ile większa **wydajność** jej uprawy. Wynikała ona z rozpowszechnienia technik i metod znanych już wcześniej, ale stosowanych dotąd na zbyt małą skalę, to jest **trójpółowki** i **pługa**. Z większą intensywnością **nawożono** też pola. Wynalazkiem, który ogromnie zwiększał możliwości wykorzystania siły zwierząt pociągowych, było **chomąto** (używane wcześniej **jarzmo** dławilo zwierzę). Nowy rodzaj uprzęży pozwalał zaprzęgać do orki nie tylko woły, lecz także konie. **Młyny wodne** i **wiatraki** nie były nowością, ale dopiero teraz zaczęły się bardzo rozpowszechniać. Zboże mielone w nich, a nie na ręcznych żarnach, dawało mąkę znacznie lepszej jakości. **Energia mechaniczna**, którą wytwarzały młyny wodne, była też wykorzystywana w produkcji rzemieślniczej.

Kopia manuskryptu przedstawiająca orkę przy użyciu prostej wersji pługa, XIV w.

Pozytywne przemiany dotyczyły w pierwszej kolejności większych gospodarstw chłopskich. Możliwe stało się w nich produkowanie takiej ilości żywności, że wystarczała ona na potrzeby własne oraz **na sprzedaż**. W konsekwencji mógł wzrosnąć **udział osób niezajmujących się produkcją żywności** (zwłaszcza rzemieślników) **w ogóle ludności**. Dostępne na rynku produkty rolne nabywali rzemieślnicy w zamian za swoje wytwory lub usługi. Zainteresowani ich wyrobami chłopi pozyskiwali od nich rzeczy potrzebne na co dzień oraz narzędzia rolne, które pozwalały im jesz-

rozwój życia
miejskiego

cze lepiej gospodarować. Dzięki temu rosła **produkcja rzemieślnicza** i wymiana dóbr (teraz już z reguły z użyciem pieniędzy, a nie towar za towar), czyli **handel**. Przeludnienie wsi wywoływało nie tylko ruch kolonizacyjny, lecz także skłaniało część ludności chłopskiej do szukania zajęcia w miastach. Rozwój rzemiosła oraz wymiany handlowej (targów) oznaczał odradzanie się części dawnych **ośrodków miejskich** i powstawanie nowych. Sieć miejska bardzo się zagęściła.

Targ odbywający się na miejskim rynku – miniatura z przełomu XIV i XV w.

złagodzenie
ciężarów

Duże zmiany w życiu społecznym przyniósł wzrost znaczenia **pieniędzy**. Chłopi, którzy wcześniej przekazywali panom gruntowym świadczenia głównie w postaci produktów rolnych i pracy, teraz coraz częściej składali daniny w pieniądzu (czyli płacili **czynsz**). Dawało im to większą swobodę gospodarowania, planowania zysków i wydatków oraz zachęcało do sprzedaży nadwyżek żywności. Za odpowiednią kwotę mogli nawet **wykupić się z poddaństwa**. Panowie feudalni, którym zależało na zagospodarowywaniu nowych ziem, godzili się na korzystniejsze dla chłopów zasady wypełniania przez nich powinności. Przyciągali w ten sposób nowych osadników oraz zabezpieczali się przed ucieczką swoich poddanych. Chłopi uzyskiwali stopniowo coraz **więcej swobody**, ich **zależność** od panów **ulegała osłabieniu**. Niektóre wsie uzyskiwały samorząd. Ewolucja zmierzała w kierunku likwidacji poddaństwa i uzyskania przez chłopów pełnej **wolności osobistej**.

Przemiany zachodzące w społeczeństwie feudalnym w dobie dojrzałego średniowiecza prowadziły do **prawnego wyodrębnienia** ściśle oddzielonych od siebie grup społecznych: duchowieństwa, rycerstwa, mieszczaństwa, chłopów. Początkowo podziały te były bardziej skomplikowane, a przechodzenie poszczególnych osób z jednej grupy do drugiej stosunkowo łatwe. Z czasem przynależność do nich stawała się **dziedziczna** (z wyjątkiem duchowieństwa), a reguły określające ich **prawa oraz miejsce w społeczeństwie** coraz liczniejsze. W ten sposób rodziło się **społeczeństwo stanowe**.

Duchowny, rycerz i chłop – miniatura z francuskiego manuskryptu, XIII w.

Adalberon, biskup z Laon, na początku XI w. uzasadniał słuszność podziału ludzi na trzy grupy: **oratores** – modlących się, **bellatores** – walczących i **laboratores** – pracujących. Koncepcja ta stała się w omawianej epoce niezwykle popularna. Uważano wówczas, że taki podział obowiązków zapewnia społeczeństwu harmonijne funkcjonowanie. Doceniano też w ten sposób pracę fizyczną, która wcześniej w myśli chrześcijańskiej traktowana była raczej jako kara za grzechy.

pierwsze usługi
bankowe

Wzrost znaczenia pieniędzy spowodował stopniowy rozwój działalności wprost z nim związanej – operacji bankowych. **Pierwsze banki** (wł. *banca* oznacza „stół”, „kontuar”) powstały w **północnych Włoszech** w XII w. i głównie wspomagały zaможnych **kupców** w prowadzeniu interesów. Przede wszystkim ich usługi stawały się niezbędne w związku z używaniem jednocześnie różnych **monet** wybijanych przez europejskich monarchów i panów gruntowych, ale także pochodzących z krajów arabskich i Bizancjum. Aby oszacować ich wartość i dokonywać **wymiany**, konieczna była fachowa wiedza, jaką mieli bankierzy.

Kolejne udogodnienie oferowane przez banki kupcom zwalniało ich od konieczności przewożenia dużych sum pieniędzy – ryzykownego z powodu powszechności rabunków na drodze. Usługi banków w tej dziedzinie polegały na tym, że osoba udająca się w podróż mogła pozostawić monety u bankiera, a w zamian otrzymać **weksel**, czyli pisemne poświadczenie złożonej sumy. Po przybyciu do innego miasta, gdzie znajdowali się agenci danego banku, podróżny zamieniał weksel na gotówkę. Banki udzielały również **pożyczek**. Jednak pobieranie procentów od pożyczonych pieniędzy było początkowo bezwzględnie potępiane przez Kościół jako **lichwa**, co ograniczało możliwość prowadzenia tego typu działalności. Z tego powodu zajmowanie się powyższymi usługami przejęli w pewnej części **Żydzi**, których kary kościelne wprost nie dotyczyły.

Rozwój miast

Życie miejskie odradzało się w sposób bardzo wyraźny. Skupiało się wokół ośrodków religijnych i administracyjnych, ale jeszcze bardziej w punktach ważnych ze względów gospodarczych, tj. głównie handlowych – na **przecięciu szlaków kupieckich**, wokół **portów**, tam, gdzie istniały duże **targi**. W takich lokalizacjach rozwijało się rzemiosło mające zapewnioną możliwość zbytu towarów. Miasta, które dotąd funkcjonowały w ramach władztwa gruntowego i stanowiły własność panów feudalnych (ewentualnie monarchów), wraz z bogaceniem się szukały sposobów uzyskania **niezależności**. Czasami mieszczenie byli w stanie **wykupić się** spod władzy pana, kiedy indziej wzniecali przeciwko niemu **bunty**. Wielu właścicieli z własnej inicjatywy godziło się na nadanie miastu **samorządu**, ograniczając się do pobierania części miejskich dochodów, ale bez wtrącania się w jego sprawy. Dostrzegali, że wolne miasta szybciej się rozwijają i mogą przynosić większe zyski. Panami gruntowymi kierowała więc w tym przypadku ta sama motywacja, co przy zawieraniu z chłopami korzystniejszych dla nich umów.

Samorząd oznaczał, że władzę w mieście przejmowały **najbogatsze rody** – z reguły **kupieckie**, czasem także rzemieślnicze. Najmożniejszych, w których rękach skupiały się rzędy, określano jako **patrycjusz**y. Mniej bogaci i mający ograniczony wpływ na sprawy miejskie stanowili **pospólstwo**. Wreszcie najbiedniejsi, czyli **plebs**, żyjący z pracy najemnej u kupców czy rzemieślników albo z żebractwa i kradzieży, stanowiący znaczną część mieszkańców, nie mogli współdecydować o życiu miasta. W istocie nie traktowano ich jako jego obywateli, a tylko jako zamieszkujących w jego murach.

Źródło historyczne

Przywilej dla miasta Goslar (w środkowej części Rzeszy Niemieckiej) wydany przez Fryderyka II Hohenstaufa w 1219 r.

Jeśli ktokolwiek przebywał w mieście Goslar i za życia nie zostało udowodnione, że jest poddanym, po jego śmierci nikt nie śmie go poddanym nazywać ani zniżać do stanu poddaństwa.

Jeśli zaś ktoś obcy przybędzie do rzeczonoego miasta, by w nim zamieszkać i w nim przez rok i dzień będzie pozostawał tak, że o stan poddaństwa nie byłby nigdy oskarżony, nie udowodniono by mu go lub sam do niego nie przyznałby się, niechaj cieszy się wspólną wolnością innych mieszczan, a po jego śmierci nikt niechaj nie śmie dochodzić do niego swych praw jako do poddanego. [...]

Poza tym żaden z królów lub książąt albo obcych ludzi nie powinien przeciwko mieszczaninowi Goslaru przywozić obcego na świadectwo, lecz oskarżenia swego winien dowodzić przez mieszczan.

Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, z. 8, Miasta i mieszczaństwo średniowiecza (do schyłku XV w.), oprac. R. Heck, Warszawa 1959, s. 4.

Ćwiczenia

1. Ze średniowiecza wywodzi się powiedzenie „Miejskie powietrze czyni wolnym”. Opierając się na tekście źródłowym, wyjaśnij, co mogło ono oznaczać.
2. Jaki rodzaj swobód miejskich opisuje ostatnie zdanie tekstu?

Wenecja była jednym z najbogatszych i najpotężniejszych miast średniowiecza. Na ilustracji przedstawiono pierwotny (XI w.) wygląd fasady weneckiej bazyliki św. Marka.

cechy rzemieślnicze
i gildie kupieckie

Życie zawodowe mieszczan i ich praca podlegały zazwyczaj bardzo ścisłym regulacjom. Kupcy skupieni byli w **gildiach**, a rzemieślnicy w **cechach**. Gildie kupieckie na pierwszym miejscu stawiały zabezpieczenie interesów swoich członków, na przykład poprzez utrudnienie konkurencji ze strony kupców z innych miast. Dbały o bezpieczeństwo handlu, starały się o ochronę szlaków kupieckich przed rabunkiem.

Cech rzemieślniczy obejmował osoby zajmujące się **określonym zajęciem** – odrębnie grupowali się na przykład szewcy, cieśle, złotnicy, kowale czy farbiarze sukna itd. W jego skład wchodził **mistrzowie**, czyli osoby mające własne **warsztaty rzemieślnicze**. Pracowali w nich **czeladnicy** posiadający już znaczne kwalifikacje zawodowe, ale pozostający wiele lat w warsztacie swojego pracodawcy i od niego zależni. Dopiero z czasem mogli zostać „wyzwoleni na mistrza”, czyli uznani za samodzielnych zawodowo i przyjęci do cechu. Najłatwiej było to osiągnąć synom właścicieli warsztatu, inni czeladnicy miewali z tym większe trudności. Podstawowe **zadania cechu** wiązały się z produkcją: dbał on o przestrzeganie norm zapewniających jej jakość, ale także ustalał dozwoloną **wielkość produkcji** i ceny gotowych wyrobów. Oznaczało to **ograniczenie swobody** działań poszczególnych mistrzów, jednocześnie dawało im zabezpieczenie opłacalności ich pracy, pewność zbytu towarów. Mistrzowie cechowi dbali o to, aby ich pomysły nie zakłóciła konkurencja. Produkcja wyrobów rzemieślniczych **poza cechem nie była dozwolona**, a zgody na otwarcie nowego warsztatu nie udzielano pochopnie. Należało wcześniej złożyć egzamin mistrzowski. W istocie było to przejawem dążenia do ograniczenia konkurencji. Prowadziło to też do licznych buntów czeladników, którym cechy blokowały możliwość zawodowego usamodzielnienia się, uniemożliwiając zdanie egzaminu mistrzowskiego.

Cechy oraz gildie odgrywały w życiu ich członków dużo większą rolę, niż wynikałoby to tylko z ich roli zrzeszeń zawodowych. **Wspierały** należące do nich osoby i ich rodziny w trudnych sytuacjach: mogły udzielić pożyczki, wspomóc finansowo wdowę lub sierotę po zmarłym mistrzu. **Organizowały wiele dziedzin aktywności** swoich członków. Osoby należące do jednego cechu z reguły wspólnie się modliły, razem brały udział w uroczystościach, spotykały się nieraz we własnej karczmie, miewały przeznaczony do obrony dany odcinek murów miejskich. Czasem też mieszkaly przy tej samej ulicy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw krótko specyfikę i odmienności sytuacji politycznej Anglii, Francji i Rzeszy Niemieckiej w dojrzałym średniowieczu.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób zmieniło się położenie ekonomiczne i społeczne ludności chłopskiej oraz mieszkańców miast w wyniku przemian gospodarczych zachodzących w XI-XIII w.
3. Wskaż przyczyny ożywienia gospodarki europejskiej. Które czynniki odegrały – twoim zdaniem – pierwszoplanową rolę?

4. Przedstaw, na czym polegało funkcjonowanie cechów i gildii oraz jakie miały one znaczenie w życiu miast. Jak oceniasz ich wpływ na sposób funkcjonowania rzemiosła i handlu?
5. Wyjaśnij, na czym polegał wzrost znaczenia pieniędzy w gospodarce i codziennym życiu mieszkańców Europy.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 96

- **Królestwo Anglii** powstało w X w. W następnym stuleciu jego koronę zdobył król Danii, jednak z czasem wróciła ona do dynastii anglosaskiej.

s. 96

- W 1066 r. (**bitwa pod Hastings**) Anglia została podbita przez księcia Normandii Wilhelma Zdobywcę.

s. 97

- W 987 r. zmarł ostatni zachodniofrankijski król z dynastii Karolingów. Władzę w państwie przejął **Hugo Kapet**, dając początek nowej dynastii władającej Francją nieprzerwanie do rewolucji francuskiej w 1789 r.

s. 99

- Rzesza Niemiecka przechodziła ewolucję odwrotną do tej dokonującej się we Francji. **Władza królewska uległa znacznemu osłabieniu.**

s. 99

- Wywodzący się ze stepów azjatyckich **Mongolowie** na początku XIII w. rozpoczęli pod wodzą Temudżyna (Czyngis-chana) podboje, które objęły ogromną część Azji.

s. 100

- **Złota Orda** leżąca na zachodzie imperium podzielonego po śmierci Temudżyna odegrała wielką rolę w dziejach wschodniej Europy.

s. 101

- Okres pełnego średniowiecza (XI–XIII w.) to czas dużego **ożywienia gospodarczego w Europie**. Wzrosła produkcja żywności i poziom zaludnienia.

s. 102

- Możliwość sprzedawania przez chłopów nadwyżek produktów rolnych oraz nabywania wytworów rzemiosła zapoczątkowała proces rozwoju rzemiosła, handlu, a w konsekwencji **życia miejskiego**.

s. 102

- Zarówno ludność wiejska, jak i miejska pozostająca dotąd w poddaństwie oraz zależności od panów gruntowych, uzyskiwała stopniowo **złagodzenie ciężarów**, a nawet pełną wolność osobistą i samorząd dla tworzonych przez siebie wspólnot.

s. 103

- Rosła rola pieniędzy w wymianie handlowej, a wraz z nimi pojawiły się **pierwsze usługi bankowe**.

s. 105

- Mieszczanie organizowali się w **cechy rzemieślnicze** i **gildie kupieckie**, które nadzorowały ich życie zawodowe, a także dbały o interesy członków cechu, ale ograniczały konkurencję, co prowadziło do konfliktów społecznych w miastach.

4. Kościół w realiach społeczno-politycznych XI–XIII w.

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przyczyny kryzysu w Kościele zachodnim;
- zapoznasz się z cesarsko-papieską rywalizacją o zwierzchnictwo nad średniowieczną Europą;
- przeczytasz o przyczynach, przebiegu i skutkach wypraw krzyżowych.

Ruch reformatorski w Kościele zachodnim i konflikt o inwestyturę

Schyłek wczesnego średniowiecza – cały X w. – był jednym z najtrudniejszych w historii Kościoła na Zachodzie. Również początek następnego stulecia nie przyniósł pozytywnej zmiany, choć **idea naprawy życia kościelnego** przybierała na sile. Jej zwolennicy wywodzili się głównie z **klasztorów**, które jako pierwsze przeszły proces reformy, a następnie starały się przenieść wyznawane ideały poza swoje mury. Kryzys Kościoła na przełomie wczesnego i pełnego średniowiecza miał wiele przejawów. Szczególnie dotkliwie postrzegano **zeświecczenie ludzi Kościoła**, ich zainteresowanie sprawami materialnymi i polityką zamiast duchowością i nauczaniem wiernych oraz ich **uzależnienie od świeckich możnych**. Wskazywano także na potrzebę przestrzegania przez księży **celibatu** (niezawierania małżeństw). Wprawdzie reguła ta w Kościele zachodnim, w przeciwieństwie do wschodniego, dominowała już wcześniej, jednak nie była bezwzględnie obowiązująca. Zwłaszcza w X w. wielu szeregowych księży, a także niektórzy biskupi, miało żony i dzieci, co uznano za jeszcze jedną przyczynę ich nadmiernej dbałości o sprawy doczesne i majątkowe.

Kwestia zależności ludzi Kościoła od świeckiej władzy wiązała się z włączeniem ich **w system feudalny**. Monarchowie byli zwierzchnikami kościelnych instytucji, przyznawali stanowiska biskupów i opatów, z którymi były związane wielkie posiadłości ziemskie. Nadawali im lenna oraz wskazywali osoby, które miały sprawować te godności. Stanowiło to tzw. **inwestyturę świecką**. Wiele kościołów i opactw było własnością **prywatną** panów feudalnych średniego szczebla. Możni, którzy finansowali ich założenie, rościli sobie prawo do decydowania o ich funkcjonowaniu i obsadzie stanowisk kościelnych. Władza papieska nad kościołami lokalnymi była w tym okresie bardzo słaba, co wynikało także z uzależnienia papieża od arystokratycznych rodów rzymskich oraz od cesarzy.

Problemy istniejące w Kościele przybrały formę **symonii** i **nepotyzmu**. **Symonia** (świętokupstwo) polegała na **kupowaniu od monarchów godności kościelnych** w celu uzyskiwania z nich dochodów. Dzięki nim zyskiwano bogate lenna, z których czerpano zyski przewyższające koszty związane z kupnem biskupstwa czy opactwa. Osoby obejmujące w ten sposób urzędy nie były zwykle zainteresowane

symonia

nepotyzm

wypełnianiem kościelnych obowiązków. Czasem byli to świeccy. **Nepotyzm** oznaczał natomiast nadużywanie swojej pozycji w hierarchii kościelnej poprzez zapewnianie w niej stanowisk krewnym. Od zjawisk tych oraz licznych skandali nie była także wolna Stolica Apostolska.

W 2. połowie XI w. przeciwnicy opisanych praktyk zaczęli zdobywać przewagę w Kościele i umacniać swoją pozycję w otoczeniu papieskim. W **1059 r.** dzięki poparciu cesarza Henryka III przyjęto zasadę, że **wyboru papieża** ma odtąd dokonywać zgromadzenie **kardynałów**. Dotychczas czynił to „kler i lud rzymski”, co w praktyce oznaczało możliwość wywierania decydującego wpływu przez cesarza lub rzymskie frakcje arystokratyczne.

Kardynałowie – w omawianej epoce byli to duchowni z najbliższego otoczenia papieża, stojący na czele wybranych parafii Rzymu oraz diecezji znajdujących się w pobliżu miasta.

reforma
gregoriańska

W **1073 r.** tron papieski objął mnich benedyktyński Hildebrand, konsekwentny zwolennik przeprowadzenia odnowy w Kościele. Przybrał on imię **Grzegorz VII**. W ramach **reformy gregoriańskiej** – nazwanej tak od imienia tego papieża – **zakazano** duchownym przyjmowania **inwestytury z rąk świeckich**, potępiono **symonię**, położono też nacisk na przestrzeganie przez księży **celibatu**. Ponadto zamiarem Grzegorza VII była zupełna zmiana relacji pomiędzy władzą świecką i duchowną. W 2 lata po objęciu przez niego Stolicy Apostolskiej w jego otoczeniu powstał dokument znany jako **Dictatus papae** – zbiór zasad określających uprawnienia papieża i głoszących **przewagę władzy papieskiej nad cesarską** (tzw. **papocezaryzm**). Uzyskanie takiej pozycji stanowiło cel polityki papieskiej, jednak Grzegorz VII nie zdecydował się na jawne ogłoszenie i rozpowszechnianie tych założeń. *Dictatus papae* był jedynie notatką przeznaczoną dla najbliższego kręgu współpracowników papieskich.

spór o inwestyturę
świecką

Grzegorz VII, chcąc umocnić pozycję papiestwa, znalazł się w ostrym konflikcie z **królem Niemiec Henrykiem IV**. Kategoryczne żądania papieża, aby Henryk zaprzestał samowolnego obsadzania wyższych stanowisk kościelnych, doprowadziły do konfrontacji. Papieża wspierała bardzo silna antykrólewska opozycja możnowładcza w Niemczech. Henryk IV miał natomiast poparcie Kościoła w Rzeszy. Biskupi niemieccy ogłosili na jego polecenie **pozbawienie Grzegorza VII urzędu papieża**. Ten odpowiedział obłożeniem Henryka **ekskomuniką** oznaczającą zwolnienie poddanych z przysięgi posłuszeństwa wobec niemieckiego władcy, który został wyłączony ze wspólnoty wiernych. **Kłątwa papieska** wzmocniła opozycję wewnątrz kraju. Książęta zagrozili Henrykowi IV usunięciem z tronu, jeśli nie uzyska od papieża jej cofnięcia. Król postanowił zapobiec spotkaniu się Grzegorza VII z jego stronnikami w Rzeszy i wyruszył do Italii, chcąc zawrzeć z nim ugodę. W styczniu **1077 r.** ukorzył się przed nim – stał przez 3 dni w stroju pokutnym przed zamkiem w **Canossie**, gdzie przebywał papież. Ostatecznie uległ on żądaniom swojego otoczenia i odwołał ekskomunikę.

Ten odpowiedział obłożeniem Henryka **ekskomuniką** oznaczającą zwolnienie poddanych z przysięgi posłuszeństwa wobec niemieckiego władcy, który został wyłączony ze wspólnoty wiernych. **Kłątwa papieska** wzmocniła opozycję wewnątrz kraju. Książęta zagrozili Henrykowi IV usunięciem z tronu, jeśli nie uzyska od papieża jej cofnięcia. Król postanowił zapobiec spotkaniu się Grzegorza VII z jego stronnikami w Rzeszy i wyruszył do Italii, chcąc zawrzeć z nim ugodę. W styczniu **1077 r.** ukorzył się przed nim – stał przez 3 dni w stroju pokutnym przed zamkiem w **Canossie**, gdzie przebywał papież. Ostatecznie uległ on żądaniom swojego otoczenia i odwołał ekskomunikę.

Henryk IV prosi Hugona opata Cluny (czytaj: klini) i Matyldę margrabinę Canossy o wstawiennictwo u papieża – miniatura z XII w.

Zdjęcie ekskomuniki pozwoliło królowi **rozprawić się z opozycją w Rzeszy**, a następnie ponownie wystąpić przeciwko Grzegorzowi VII. Niemiecki władca wyznaczył nowego papieża, **antypapieża**, i w 1084 r. zajął Rzym, gdzie został przez niego koronowany na cesarza. Grzegorz VII zmarł rok później **na wygnaniu**. Próba realizacji idei pierwszeństwa władzy papieskiej przed cesarską zakończyła się klęską, ale spór trwał nadal.

Dopiero w **1122 r.** przyjęto kompromisowe rozwiązanie. Na mocy **konkordatu**, czyli umowy z Kościołem, zawartego w **Wormacji** urzędy biskupa i opata miały być odtąd **obieralne zgodnie z prawem kościelnym, kanonicznym**, a wybór zatwierdzany przez papieża. Stolica Apostolska zgodziła się jedynie, aby odbywało się to **w obecności** władcy lub jego przedstawiciela. Wybrany dostojnik miał ponadto składać przysięgę na wierność władcy. Monarchowie i panowie feudalni nie mogli więc już odtąd wyznaczać osób obejmujących godności kościelne. Jednak nadal zachowywali **prawo przekazywania** im **lenna** związanego z daną godnością, a to dawało im realną możliwość nieformalnego wpływu na zapadające decyzje. Najczęściej przedstawiciele władzy świeckiej i duchownej uzgadniali między sobą kandydata do objęcia funkcji kościelnej.

konkordat
w Wormacji

Rozłam w Kościele w XI w.: katolicyzm i prawosławie

Chrześcijański Kościół nigdy nie był jednorodny, **różnice** pomiędzy Kościołem Zachodu a Wschodu narastały. Życie kościelne toczyło się w obrębie odmiennych kręgów kulturowych (**łacińsko-germańskiego i greckiego**) oraz w zupełnie różnych realiach politycznych. Na Zachodzie już we wczesnym średniowieczu bardzo dużą, symboliczną rangę miał papież. Nawet jeśli realną władzę, także w kwestiach codziennej działalności Kościoła, sprawowali raczej władcy świeccy niż on, to jego głos i autorytet wiele znaczyły. Papież uosabiał ciągłość istnienia Kościoła od czasów apostołów i jego uniwersalny charakter dominujący nad podziałami politycznymi Zachodu. Od schyłku epoki wczesnego średniowiecza przyjęła się reguła, że nowe biskupstwa na pogańskich dotąd terenach nie mogą być zakładane bez jego zgody. Reformy z XI w. zmierzające do umocnienia pozycji papieża zostały źle przyjęte w Kościele wschodnim. Funkcjonował on w dużej mierze w cieniu władzy cesarzy bizantyńskich. Konstantynopol był siedzibą zarówno władców, jak i kościelnych metropolitów. Rzymskiego papieża także i tu obdarzano szacunkiem i uznawano jego szczególną pozycję, jednak nie dopuszczano go do bezpośrednich ingerencji w miejscowe sprawy.

W odniesieniu do kluczowej kwestii **doktrynalnej** spór zaczął narastać od IX w. Za czasów Karola Wielkiego i pod jego naciskiem synod kościelny przyjął jako część wyznania wiary sformułowanie, że Duch Święty pochodzi nie tylko od Boga Ojca, lecz także „**i od Syna**” (łac. **Filioque**), czyli Chrystusa. Formuła ta była powszechnie używana w zachodnim Kościele, choć ówczesny papież jej formalnie nie zaakceptował. Przyjęli ją i stosowali natomiast jego następcy w **XI w.** W Kościele wschodnim jednoznacznie odrzucano ją jako niezgodną z wyznaniem wiary przyjętym na I soborze nicejskim w IV w. Spór ten stał się bezpośrednią przyczyną rozłamu w Kościele chrześcijańskim, choć w istocie skupiły się w nim liczne różnice i rozbieżności interesów obu kręgów cywilizacyjnych i politycznych.

**wielka schizma
wschodnia**

W połowie XI w. kontrowersje i wzajemne oskarżenia przybrały ostrzejszą formę. W 1054 r. do Konstantynopola przybyli **wysłannicy papieża**. Po burzliwej dyskusji **rzucili klątwę** na miejscowego **patriarchę** i część jego współpracowników. W odpowiedzi synod biskupów Kościoła wschodniego obłożył klątwą papieskich przedstawicieli. W efekcie nastąpiło zerwanie kontaktów. Ten incydent współczesnym wydawał się jedynie momentem zaostrzenia sporu, który uda się załagodzić, jednak okazał się początkiem **ostatecznego rozłamu w Kościele**. Na Zachodzie rok 1054 uznano z czasem za datę wyłamania się Kościoła wschodniego z jedności chrześcijańskiej i początek **wielkiej schizmy** (z gr. „rozłam”) **wschodniej**. Naturalnie przedstawiciele obu stron uważali, że zachowują prawdziwą wiarę, a wyznanie przeciwników postrzegali jako heretyckie. Kościoły uznające zwierzchność papieża są określane jako **katolickie** (gr. *katholikos* – oznacza „powszechny”). Kościół wschodni nosi nazwę ortodoksyjnego (gr. *orthodoxos* oznacza „prawowierny”) – w języku polskim **prawosławnego**. Rozłam utrwalił się w wyniku wydarzeń 1. połowy XIII w. (IV krucjata i utworzenie Cesarstwa Łacińskiego, o czym będzie mowa dalej).

Katolicyzm i prawosławie w Europie po wielkiej schizmie wschodniej (1054 r.)

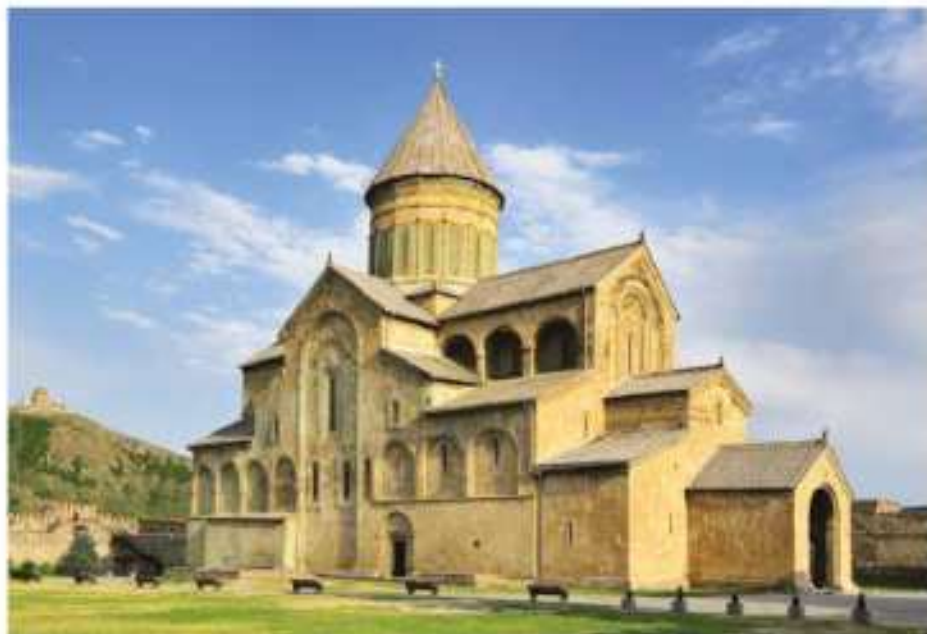
Ćwiczenie

Wymień współczesne państwa, w których przeważa prawosławie. W razie potrzeby poszukaj odpowiednich informacji w internecie.

Katedra prawosławna w mieście Mccheta (czytaj: Mtskheta) w Gruzji, początek XI w.

Ośrodki chrześcijaństwa rozwijały się dynamicznie już na przełomie starożytności i średniowiecza na obrzeżach cywilizacji śródziemnomorskiej. Jednym z pierwszych była Gruzja, w której chrześcijaństwo stało się religią państwową w IV w. W XI w. uzyskała ona odrębny patriarchat. Dziś Kościół gruziński należy do Kościołów prawosławnych.

Krucjaty

Ruch krucjatowy wiązał się z umocnieniem pozycji Kościoła w świecie Zachodu, wzrostem autorytetu papieża i silnym powiązaniem wzorców życia rycerskiego z ideą walki za wiarę. Początkowo był skierowany przeciw muzułmanom, następnie objął szeroką kategorię niewiernych (pogan i heretyków), których należało zgładzić jako nieprzyjaciół Chrystusa. Do narodzin koncepcji krucjat przyczyniła się trwająca już od VIII w. **rekonkwista**, czyli proces odbierania zajętych przez Arabów ziem **na Półwyspie Iberyjskim**. Zapoczątkowali ją Wizygoci, którym udało się utrzymać w północnej części Hiszpanii – jedynym jej obszarze nieopanowanym przez wyznawców islamu. Odzyskiwanie kolejnych obszarów Półwyspu przez chrześcijańskich władców przyspieszyło dopiero **w XI w.** po rozpadzie Kalifatu Kordoby. W 1063 r. papież wezwał wszystkich chrześcijan do udziału w walkach o wyzwolenie Półwyspu Iberyjskiego spod panowania wyznawców islamu, co było traktowane jako **święta wojna**.

Z ogromnym odzewem w świecie chrześcijańskim spotkała się zapowiedź podjęcia walki o wyrwanie z rąk muzułmańskich **Ziemi Świętej**, czyli Palestyny wraz z Jerozolimą i Grobem Pańskim. Pomysł ten zgłosił **papież Urban II** na **synodzie** we francuskim **Clermont** (czytaj: **klermą**) w **1095 r.** W idei wojny świętej widział bowiem szansę na wzmocnienie autorytetu papiestwa w trudnym okresie nieustającego sporu o inwestyturę.

Palestyna była jednym z najważniejszych **celów pielgrzymek** podejmowanych przez chrześcijan z całej Europy. Od lat 30. VII w. znajdowała się pod **panowaniem Arabów**, którzy odnosili się tolerancyjnie do chrześcijaństwa i nie utrudniali jego wyznawcom pielgrzymowania do miejsc świętych. Jednak w 1070 r. **Jerozolimę** zajęli **Turcy Seldżuccy**. Wcześniej podbili rozległe terytorium sięgające od Persji po Azję Mniejszą, której

synod w Clermont

Przemówienie papieża Urbana II podczas synodu w Clermont – miniatura z XV w.

znaczną część zdobyli kosztem Bizancjum. Był to lud stosunkowo świeżo nawrócony na islam i w przeciwieństwie do podbitych przez siebie Arabów nie wykazywał się tolerancyjną postawą. Organizatorzy krucjat głosili więc hasło niesienia pomocy zagrożonym chrześcijanom w Ziemi Świętej. Ponadto Turcy Seldżuccy stanowili **zagrożenie dla Bizancjum** i z tego powodu przedstawiciele wschodniego cesarstwa zwrócili się o pomoc do synodu obradującego w Clermont.

Istotą idei wypraw krzyżowych – **krucjat** (łac. *crux* oznacza „krzyż”) – było przekonanie, że walka prowadzona w imię krzyża o **wyzwolenie Ziemi Świętej** jest obowiązkiem każdego chrześcijanina, a poniesiona w jej trakcie śmierć gwarantuje zbawienie. Dzieje ruchu krucjatowego pokazały wielką **żarliwość religijną** związaną z tą ideą. Istotne znaczenie miał też fakt, że następujący wówczas przyrost ludności i przeludnienie niektórych obszarów Europy ułatwiało decyzję o opuszczeniu swojego domu. Biorący udział w świętej wojnie kierowali się także własnymi ambicjami oraz chęcią zdobycia **łupów i ziemi**. Młodszy synowie możnych i rycerzy, którzy nie mogli przejąć posiadłości lennych po ojcach (obowiązywała zasada niepodzielności lenn), spodziewali się uzyskać ziemię dla siebie na Bliskim Wschodzie.

Udział w wyprawie pozwalał jej uczestnikom zarówno realizować nakaz poświęcenia się za wiarę, jak i zyskać doczesną chwałę.

Rycerz przed wyruszeniem na wyprawę krzyżową – miniatura z Psalterza Westminsterskiego, ok. poł. XIII w.

Połączenie idei rycerskiej z chrześcijańską nie odbyło się od razu. Chrześcijaństwo jako religia miłości i miłosierdzia nie mogło łatwo zaakceptować wzorców zachowań związanych z życiem wojownika. W X–XI w. Kościół więcej uwagi poświęcał poskramianiu nadmiaru wojowniczności niż jej wychwalaniu. Wiązało się to z problemem wojen prywatnych toczonych przez feudałów, które powodowały znaczne zniszczenia na Zachodzie. Dopiero idea walki z niewiernymi ukształtowała w pełni wzorzec rycerza chrześcijańskiego jako obrońcy Kościoła i słabszych. Wtedy też rozwinął się np. religijny ceremoniał pasowania na rycerza.

I krucjata odbyła się w latach **1096–1099**. Apel papieża został podchwycony nie tylko przez rzesze rycerstwa, lecz także zwykłych ludzi. Mężczyźni oraz kobiety pochodzący z różnych warstw społecznych wyruszyli na wyprawę nazwaną później **krucjatą ludową**. Nie dotarła ona jednak do Jerozolimy, a jedynie nieliczni z jej uczestników przedostali się na tereny należące do Turków, gdzie szybko zostali rozgromieni. Fanatycznie nastawieni uczestnicy tej wyprawy dokonali pogromów ludności żydowskiej na pograniczu Francji i Niemiec. Nie mając środków do życia, plądrowali po drodze ziemie węgierskie i bułgarskie. Król Węgier musiał wystąpić zbrojnie w obronie swoich poddanych.

Wkrótce po spontanicznej wyprawie ludowej wyruszyła lepiej przygotowana **krucjata rycerska** (prawdopodobnie blisko 50 tys. pieszych i konnych wojowników). Krzyżowcy przeprawili się z Konstantynopola na tereny znajdujące się we władaniu Turków. Mieli ułatwione zadanie, ponieważ opanowane przez Turków obszary uległy w międzyczasie podziałowi pomiędzy kilka skonfliktowanych ze sobą ośrodków władzy. Mimo to trwające 2 lata zmagania były bardzo ciężkie i krwawe. Ostatecznie krzyżowcy **zdobyli w 1099 r. Jerozolimę**, masakrując miejscową ludność. Pozwoliło im to utworzyć **Królestwo Jerozolimskie**. Na terenie Syrii i Palestyny

Królestwo Jerozolimy

powstały także inne **chrześcijańskie państwa**, którymi przywódcy wyprawy władali jako **lennicy** króla jerozolimskiego. Było to księstwo Antiochii oraz hrabstwa Edessy i Trypolisu. Już wtedy jednak wśród krzyżowców wybuchały spory, a zwierzchność króla Jerozolimy miała charakter czysto formalny.

Émile Signol (czytaj: emil sinjol), *Zdobycie Jerozolimy przez krzyżowców, XIX w.*

Pierwszym władcą Jerozolimy został Gotfryd z Bouillon (czytaj: buja), książę Dolnej Lotaryngii, jeden z wodzów I krucjaty. Nie przyjął on godności królewskiej, lecz tytuł obrońcy Grobu Świętego. Zmarł w rok po zdobyciu Jerozolimy podczas oblężenia Hajfy. Następcą Gotfryda został jego brat, dotychczasowy hrabia Edessy – Baldwin I. On i jego następcy posługiwali się już tytułem królewskim.

Państwa chrześcijańskie w Palestynie po I wyprawie krzyżowej

Chrześcijańscy zdobywcy byli nieliczni i otoczeni przez przeciwnika pałającego chęcią odzyskania straconych ziem. Dopóki jednak muzułmanie pozostawali politycznie podzieleni, krzyżowcy mogli utrzymać swoje nabytki. Turcy zjednoczyli się i przystąpili do ofensywy przeciw chrześcijanom w latach 40. XII w. Odbili Edesę, masakrując jej obrońców. Stało się to jednym z powodów **II krucjaty** (1147–1149), do której wzywał **św. Bernard z Clairvaux** (czytaj: **klerwo**) traktowany jako największy autorytet chrześcijański tej epoki. Wysilek rycerstwa europejskiego nie przyniósł jednak sukcesów. Dowodzący wyprawą królowie Niemiec i Francji pozostawali w konflikcie ze sobą oraz z Bizancjum. Brak współdziałania przyniósł porażkę militarną, ale chrześcijanie utrzymali się w Ziemi Świętej.

podboje Saladyna

Sytuacja zdecydowanie się pogorszyła, gdy w sąsiednim **Egipcie** objął władzę po obaleniu dynastii Fatymidów wybitnie uzdolniony wódz – **Saladyn** – który zdołał zjednoczyć świat muzułmański wokół idei świętej wojny – dżihadu z niewiernymi w Lewancie (czyli w krajach leżących na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego). W **1187 r. zdobył on Jerozolimę** i zagroził pozostałym posiadłościom chrześcijańskim. Stolica Królestwa Jerozolimskiego została przeniesiona do **Akki**. Wydarzenia te stały się powodem **III krucjaty** (1189–1192), na czele której stanęli najwięksi monarchowie zachodniej Europy: królowie Anglii **Ryszard Lwie Serce** i Francji **Filip II August** oraz cesarz **Fryderyk I Barbarossa**. Klęska wojsk niemieckich i śmierć cesarza (utonął w rzece) oraz niesnaski pomiędzy dwoma pozostałymi monarchami doprowadziły do niepowodzenia wyprawy. Jedynym jej sukcesem był tymczasowy rozejm i zgoda Saladyna na odwiedzanie przez chrześcijan Grobu Pańskiego w Jerozolimie.

Miniatura z Psalterza Luttrella (XIV w.) przedstawiająca pojedynek Ryszarda Lwie Serce z Saladyńem

Cesarstwo Łacińskie

Na początku następnego stulecia została zorganizowana kolejna wyprawa, której przebieg wskazywał, że idea świętej wojny przeżywa kryzys. Uczestnicy **IV krucjaty** zamiast planowanego ataku na Egipt postanowili w porozumieniu z **Wenecją** zapewniającą im przeprawę morską uderzyć na **Konstantynopol**. W **1204 r. zdobyli i złupili miasto**. Państwo bizantyńskie zostało rozbite, a na jego gruzach zachodni zdobywcy utworzyli własne **Cesarstwo Łacińskie**. Było ono jednak słabe i nie odegrało większej roli w walce z muzułmanami. Jego władcy zostali w końcu **obaleni przez miejscową ludność**, a następcy cesarzy Wschodu **odbudowali w 1261 r. Cesarstwo Bizantyńskie**. Ono także nie powróciło już do dawnej potęgi. Jednym ze skutków tych wydarzeń było ostateczne rozejście się dróg katolików i prawosławnych. Dopiero oburzenie, jakie wzbudził na Wscho-

gdzie podbój Konstantynopola przez krzyżowców, **przypieczęto** rozłam w Kościele.

W XIII w. prowadzono na mniejszą skalę kolejne krucjaty, na które wciąż wyruszali europejscy królowie, ale bez większego powodzenia. **Cesarzowi Fryderykowi II** udało się odzyskać Jerozolimę w wyniku rokowań z sułtanem Egiptu. Jednak po kilkunastu latach została ponownie utracona. **W 1291 r. upadła** ostatnia twierdza krzyżowców w Palestynie – **Akka**. Oznaczało to koniec epoki krucjat i obecności politycznej chrześcijan w Ziemi Świętej.

upadek Akki

Następstwa wypraw krzyżowych były wielorakie. Bardzo wzrósł **autorytet papieża** jako przewodzącego chrześcijanom w ich zmaganiach z wrogami. Ziemie zdobywane na niewiernych – czy to w Hiszpanii, czy w Palestynie – były uważane za pozostające w gestii papieża, a monarchowie sprawujący na ich obszarze władzę uznawali jego zwierzchność. Choć kontakt ze światem islamu miał w tym czasie charakter walki zbrojnej, to wzmógł zainteresowanie i zapotrzebowanie na towary pochodzące ze Wschodu i rozbudził **handel śródziemnomorski**. Skorzystały z tego miasta włoskie – przede wszystkim **Wenecja**, która wspierała krucjaty i czerpała z nich zyski. W znacznej mierze to dzięki nim stała się potęgą gospodarczą, ale i polityczną, dominującą we wschodniej części Morza Śródziemnego.

Oprócz ugruntowania rozłamu pomiędzy wschodnim i zachodnim chrześcijaństwem krucjaty przyniosły nasilenie **wrogości** (ksenofobii) wobec wszelkich obcych: w pierwszej kolejności muzułmanów, ale także żydów, pogan czy heretyków. Papież w tym czasie ogłaszał krucjaty na różnych obszarach, na przykład przeciwko pogańskim Słowianom Połabskim i Prusom oraz przeciw ruchowi heretyckiemu na południu Francji. W dobie krucjat ostatecznie ukształtował się **wzorzec rycerza chrześcijańskiego** i związana z tym obyczajowość, literatura oraz symbolika charakterystyczne dla kultury europejskiej. W Ziemi Świętej narodziły się ponadto **zakony rycerskie**, które odegrały wielką rolę w historii Europy, w tym także Polski (Krzyżacy).

Cesarsko-papieska rywalizacja o *dominium mundi*

Rozwiązania przyjęte w ramach **konkordatu w Wormacji** miały charakter połowiczny i nie zakończyły sporów pomiędzy cesarstwem a papieżem. Ambicje obu stron były bardzo duże. Ich przedmiot stanowiło **przodownictwo w chrześcijańskim świecie** (na obszarze *christianitas*), co określano jako **dominium mundi** (z łac. „władztwo nad światem”). Rywalizacja ta odnowiła się za czasów **Fryderyka I Barbarossy**, cesarza w latach 1155–1190. Rozgrywała się nie tylko na poziomie konkretnych działań. Obejmowała też uczone wywody rzesz teoretyków prawa występujących po obu stronach sporu. Cesarz stał się na tyle potężny, że zaczął znów decydować o obsadzie tronu papieskiego. Najtrudniejszym jego przeciwnikiem okazały się natomiast miasta północnych Włoch, które dla obrony swojej suwerenności zawiązały **Ligę Lombardzką**. W zacieklej rywalizacji osiągnęły one swoje główne cele, umożliwiając ponadto papieżowi odzyskanie samodzielności.

walka o *dominium mundi*

Ówczesny sukces zawdzięcza ono osobie wybitnego papieża **Innocentego III** (na Stolicy Piotrowej w latach 1198–1216), który uważał się nie tylko za następcę św. Piotra, lecz także za namiestnika Chrystusa na ziemi. Innocenty III

Innocenty III

ingerował w spory między monarchami Europy, gdyż uznał się za ich zwierzchnika. Ponadto ogłaszał krucjaty przeciw muzułmanom i heretykom. W XIII w. **zwierzchność** Stolicy Apostolskiej uznawały między innymi: Węgry, Polska, Anglia, kraje skandynawskie, Sycylia oraz państwa powstałe na Półwyspie Iberyjskim. Kraje te płaciły na rzecz papieża specjalną opłatę, czyli **świętopietrze** (tzw. denar św. Piotra).

Po śmierci Innocentego III pozycja papieża osłabła. Pojawił się ponadto silny przeciwnik – **Fryderyk II Hohenstauf**. Jego posiadłości jako króla Sycylii i Niemiec otaczały Państwo Kościelne od południa i północy. Jednak śmierć tego władcy w 1250 r. rozpoczęła w Niemczech okres tzw. **wielkiego bezkrólewia**, który przypieczętował ostatecznie upadek znaczenia władzy cesarskiej w Rzeszy. W tym okresie wzrastała natomiast **siła monarchów europejskich**, którzy umacniali władzę centralną osłabioną wcześniej rozdrobnieniem feudalnym. Z czasem papież musieli się z nimi coraz poważniej liczyć i nie mogli z taką łatwością, jak na początku stulecia, wywierać na nich wpływu. Trwająca długo rywalizacja pomiędzy cesarstwem a papieżem miała się w ten sposób skończyć – przynajmniej na płaszczyźnie politycznej – **przegraną obu stron**. Zwyciężała suwerenność świeckich monarchów.

Nowe zakony

Rola klasztorów w życiu Kościoła była już we wczesnym średniowieczu bardzo duża i nadal rosła. Od X w. klasztory zaczęły się łączyć w **kongregacje**, czyli duże grupy domów zakonnych pozostające pod nadzorem jednego ośrodka. Dotyczyło to zwłaszcza klasztorów uznających zwierzchność opactwa w **Cluny**, których pod koniec X w. było w Europie kilkadziesiąt, a w 100 lat później – aż 1450.

zakon cystersów

W XII w. najbardziej dynamicznie rozwijał się i odgrywał wielką rolę cywilizacyjną **zakon cystersów**. Jego nazwa pochodzi od opactwa w Cîteaux (czytaj: **sito**, łac. *Cistercium*) w Burgundii, które dało początek temu zgromadzeniu zakonnemu. Cystersi opierali się, tak jak dotychczasowe domy zakonne, na regule św. Benedykta. Wysunęli natomiast na pierwszy plan – przed modlitwą – **pracę**. Swoje klasztory budowali z reguły w miejscach odludnych, które **sami zagospodarowywali**. W odróżnieniu od innych zakonów nie mieli lenn ani poddanych chłopów. W związku z tym musieli uprawiać rolę, a także zajmować się rzemiosłem, co pozwalało im utrzymać się przy życiu i rozwijać gospodarstwo. W wielu regionach to oni właśnie przynosili ze sobą nowe techniki i usprawnienia metod uprawy roli, oddziałując w ten sposób na **rozwój cywilizacyjny Europy**.

zakony rycerskie

W okresie istnienia Królestwa Jerozolimskiego wielkim problemem okazał się **nie-dostatek zbrojnych**, którzy walczyliby w obronie terenów zdobytych na Bliskim Wschodzie. Większość rycerzy biorących udział w wyprawach krzyżowych powracała do ojczystych krajów po zakończeniu krucjaty. Rozwiązaniem tego problemu stały się przede wszystkim **zakony rycerskie**. Obowiązkiem ich członków była w pierwszym rzędzie walka, a nie modlitwa czy praca. Oprócz obowiązujących w innych zakonach ślubów, czyli: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa wobec przełożonych, członkowie zakonów rycerskich składali dodatkowy **ślub walki z niewiernymi**. Ponadto prowadzili między innymi szpitale (miały one raczej charakter

przysługów w obecnym rozumieniu). Okazali się najsukuteczniejszą, najlepiej zorganizowaną siłą zbrojną chrześcijan w Ziemi Świętej.

Jako pierwszy powstał w **Jerozolimie** w 1118 r. zakon **templariuszy**. Nazwa ta pochodzi od jego siedziby w pobliżu dawnej Świątyni Salomona (łac. *templum* oznacza „świątynia”). Kolejny – prawdopodobnie w latach 30. XII w. – powstał zakon **joannitów** w wyniku przekształcenia zgromadzenia prowadzącego szpital w zakon rycerski. Jako ostatni w latach 90. powstał Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, czyli **Krzyżacy**. Członkowie poszczególnych zakonów wywodzili się w większości z określonych nacji: wśród templariuszy przeważali Francuzi, pośród joannitów – Włosi, a krzyżakami byli prawie wyłącznie Niemcy. Zakony rycerskie zdobywały szybko wielkie majątki i znaczenie – silną pozycję zarówno polityczną, jak i ekonomiczną. Zakładały domy klasztorne także w **Europie**, a po ostatecznym upadku posiadłości chrześcijańskich w Palestynie były zmuszone się do niej przenieść.

Baldwin II przekazuje templariuszom tereny Świątyni Salomona, miniatura z XII/XIII w.

Naprzeciw króla stoi Hugues de Payns (czytaj: hju de pą) – pierwszy mistrz zakonu. Przed przybyciem do Jerozolimy był on wasalem hrabiów Szampanii.

Rozpowszechnienie się w XII i XIII w. w zachodniej Europie wezwań do ograniczenia zamożności Kościoła i powrotu duchowieństwa do ubóstwa pierwszych chrześcijan stało u podstaw narodzin i rozwoju **zakonów żebraczych** (franciszkanie, dominikanie). Chcieli **żyć z jałmużny**, zbliżyć się do zwykłych ludzi z **nauczaniem prawd wiary i zasad pobożnego życia**. O ile dotychczasowe klasztory koncentrowały się na zbawieniu ich własnych członków i modlitwie o dusze innych ludzi, o tyle nowi zakonnicy podjęli działalność duszpasterską zwykle należącą do duchownych parafialnych. Zakładali też swoje klasztory nie na terenach wiejskich, lecz **w miastach**.

zakony żebracze

Św. Franciszek z leżącego w środkowych Włoszech **Asyżu** na początku XIII w. zaczął prowadzić życie ubogiego jałmużnika i głosić nauki moralne skoncentrowane na przestaniu miłości, dobrowolnego ubóstwa i zachwyty nad boskim dziełem stworzenia. Wokół niego skupiło się grono naśladowców i uczniów. Jako człowiek świecki, który nie miał prawa do głoszenia kazań, mógł się obawiać oskarżeń ze strony Kościoła. Jednak uzyskał od papieża Innocentego III zgodę na stworzenie bractwa religijnego. W **1225 r.**, tuż przed śmiercią Franciszka, wobec ogromnej popularności jego nauk zostało ono przekształcone w **Zakon Braci Mniejszych** zwany **franciszkańskim**. Po śmierci założyciela zakonu wśród franciszkanów dochodziło do podziałów i ostrych sporów związanych głównie z pojmowaniem za-

sady ubóstwa i kwestią udziału w życiu światowym (zwłaszcza intelektualnym). Jeszcze za życia Franciszka powstało żeńskie zgromadzenie zakonu franciszkańskiego założone przez św. Klarę – **klaryski**.

Św. Franciszek w otoczeniu scen z jego życia – dzieło włoskiego malarza Bonaventury Berlinghieri (czytaj: bonawentury berlinieriego), 1235 r.

Św. Franciszek, czyli Giovanni (czytaj: dziowani) Bernardone, był synem zamożnego kupca. W wieku 20 lat brał udział w konflikcie zbrojnym pomiędzy rodzinnym Asyżem a Perugią (czytaj: perudzią). Pragnął zostać rycerzem. Jednak pod wpływem wizji Chrystusa przemawiającego do niego z krzyża w kościele San Damiano pod Asyżem postanowił zmienić swoje życie i odbudować Kościół, co miał mu nakazać Chrystus.

Św. Dominik był kapłanem pochodzącym z północnej Hiszpanii. Uważał on, że skuteczną metodą zwalczania herezji jest przekonywanie jej zwolenników o fałszywości ich przekonań i dawanie im przykładu właściwego chrześcijańskiego życia poprzez pokorę i ubóstwo. W **1216 r.** uzyskał zgodę papieża na stworzenie **Zakonu Kaznodziejskiego** zwanego **dominikańskim**. Głównym jego celem miało być dbanie o czystość wiary i nawracanie heretyków poprzez prowadzenie z nimi debat religijnych. Aby to osiągnąć, członkowie zakonu musieli zdobyć rozległą wiedzę i umiejętność argumentacji, dlatego też przed kandydatami stawiano **wysokie wymagania intelektualne**. Już od lat 30. XIII w. dominikanie przeważali wśród członków **inkwizycji** – najważniejszej instytucji kościelnej zajmującej się zwalczaniem herezji drogą śledczo-sądową.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym polegał spór o inwestyturę świecką i *dominium mundi* pomiędzy papieżem a cesarstwem.
2. Wskaż metody reformy Kościoła podjęte w XI–XIII w. Uwzględnij działania Stolicy Apostolskiej (zwłaszcza reformę gregoriańską), a także rolę zakonów.
3. Przedstaw okoliczności, w jakich doszło do rozłamu w Kościele w 1054 r. (data umowna).
4. Scharakteryzuj cele podjęcia przez chrześcijan wypraw krzyżowych oraz sposoby ich realizacji.
5. Omów znaczenie krucjat w dziejach Europy średniowiecznej i ich następstwa.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W X w. Kościół na Zachodzie przeżywał głęboki kryzys. Najpoważniejszymi problemami, z jakimi musiał się zmierzyć, były **symonia** i **nepotyzm** oraz upadek autorytetu papieskiego. s. 107,
s. 108
- ✂ • Zwolennicy **reformy gregoriańskiej** Kościoła opowiadali się m.in. przeciwko inwestyturze świeckiej oznaczającej w praktyce obsadzanie funkcji biskupów i opatów przez świeckich władców i możnych. s. 108
- W latach 70. i 80. XI w. rozgorzał **spór o inwestyturę świecką**. Grzegorz VII przegrał walkę o prymat władzy papieskiej nad cesarską, ale jego porażka nie zakończyła sporu, który kompromisowo został rozstrzygnięty dopiero w 1122 r. na mocy tzw. konkordatu zawartego w Wormacji. s. 108
- **Konkordat w Wormacji** był kompromisem pomiędzy stroną kościelną a cesarską. Świeccy monarchowie tracili odtąd możliwość bezpośredniego wskazywania osób obejmujących urzędy kościelne. Zachowali jednak wiele uprawnień dających im wpływ pośredni. s. 109
- Rok 1054 uznaje się za datę rozpadu jedności Kościoła chrześcijańskiego (**wielka schizma wschodnia**) i jego podziału na katolicyzm oraz prawosławie. s. 110
- W 1095 r. za sprawą papieża **Urbana II (synod w Clermont)** rozpoczął się ruch krucjatowy, który umożliwił chrześcijanom objęcie władaniem obszarów na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego na okres niemal 200 lat. s. 111
- W 1096 r. rozpoczęła się I wyprawa krzyżowa, która skończyła się **zdobyciem Jerozolimy** w 1099 r. s. 112
- Władzę w **Królestwie Jerozolimskim** i pozostałych krajach chrześcijańskich w Palestynie i Syrii sprawowali panowie feudalni przybyli z Europy na czele rycerstwa. s. 113
- W 1187 r. Jerozolimę podbił wybitnie uzdolniony wódz muzułmański **Saladyn**. s. 114
- Po zdobyciu Konstantynopola (IV krucjata) krzyżowcy na gruzach Cesarstwa Bizantyńskiego utworzyli **Cesarstwo Łacińskie**, które przetrwało do 1261 r. s. 114
- **W 1291 r. upadła** ostatnia twierdza krzyżowców w Palestynie – **Akka**. s. 115
- Konkordat wormacki nie zakończył ostatecznie konfliktu papieżstwa z cesarstwem, jego ponowna odsłona określona jako **walka o dominium mundi** (łac. władztwo na świecie) rozpoczęła się za panowania dynastii Hohenstaufów: Fryderyka I Barbarossy i Fryderyka II. s. 115
- Okres pontyfikatu **Innocentego III** przypadający na przełom XII i XIII w. był czasem świetności i wielkich wpływów politycznych papieżstwa. s. 115
- W pełnym średniowieczu wielką rolę cywilizacyjną odegrał **zakon cystersów**. s. 116
- Uczestniczące w krucjatach **zakony rycerskie** stały się z czasem potęgą polityczną i ekonomiczną (templariusze, joannici, Krzyżacy). s. 116
- Na początku XIII w. powstały **zakony żebracze** (franciszkanie, dominikanie), które zdobyły ogromną popularność, zwłaszcza w miastach, dzięki swojej działalności kaznodziejskiej. Ich głównym zadaniem było zwalczanie herezji. s. 117

5. Polska Bolesławów: Śmiałego i Krzywoustego

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z panowaniem Bolesława Śmiałego;
- dowiesz się o rządach Władysława Hermana;
- poznasz największe dokonania Bolesława Krzywoustego.

Bolesław Śmiały
(Szczodry)

Polska pod panowaniem Bolesława Śmiałego (Szczodrego)

Książę **Bolesław**, najstarszy syn Kazimierza Odnowiciela, kontynuował politykę ojca, której celem było wzmocnienie państwa polskiego i jego usamodzielnienie się na arenie międzynarodowej. Jego zwierzchniej władzy nad całym państwem nikt nie kwestionował. W chwili śmierci ojca w **1058 r.** miał 17 lat. Młodszy o rok **Władysław Herman** prawdopodobnie sprawował z jego nadania władzę na Mazowszu, uznając w pełni zwierzchnictwo Bolesława. Najmłodszy żyjący brat Mieszko nie odegrał roli politycznej (zmarł kilka lat później).

Na początku panowania Bolesław poniósł porażkę, jaką była zakończona niepowodzeniem wyprawa na Czechy. **Utracił** również **Pomorze Gdańskie**, które ponownie stało się niezależne od Polski. Podjął próbę poprawy stosunków z południowym sąsiadem, wydając za władcę Czech swoją siostrę, jednak jego działania nie odniosły zamierzonego rezultatu. Bolesław Śmiały nie godził się na płacenie Czechom trybutu ze Śląska i próbował bezskutecznie rozwiązać spór na drodze wojny. Wyprawy podjęte w 1069 i 1072 r. nie powiodły się. Król niemiecki Henryk IV planował z kolei ekspedycję odwetową przeciwko Polsce, ale nie doszła ona do skutku z powodu powstania Sasów i wojny domowej w Rzeszy. Sukcesem zakończyło się wmieszanie się Bolesława w spór dynastyczny **na Węgrzech**. Tron objął tam ostatecznie wspierany przez niego kandydat.

Bolesław zaangażował się również w konflikt dynastyczny na **Rusi**. Udzielił pomocy **Izastławowi**, najstarszemu żyjącemu synowi Jarosława Mądrego, ożenionemu z siostrą Kazimierza Odnowiciela. Kilkakrotnie odniósł krótkotrwałe sukcesy, jakimi było dwukrotne osadzenie **Izastława** na tronie książęcym. Zdobyte podczas tych wypraw **Grody Czerwieńskie** nie zostały jednak na stałe przyłączone do Polski.

Polski władca prowadził aktywną politykę zagraniczną. Dążył do usamodzielnienia się od Cesarstwa i uzyskania korony królewskiej, więc zajął stanowisko także w sprawie konfliktu o inwestyturę pomiędzy papieżem Grzegorzem VII a Henrykiem IV, **wiążąc się z obozem papieskim**. Współpraca ta zaowocowała przybyciem w 1075 r. do Polski zaproszonych przez Bolesława **legatów** Stolicy Apostolskiej. Ich działalność przyczyniła się do pełnej odbudowy polskiej organizacji kościel-

koronacja
Bolesława Śmiałego

nej – ponownie opartej na **arcybiskupstwie gnieźnieńskim**. Efektem znalezienia się Bolesława w obozie gregoriańskim stała się też **papieska zgoda** na jego **koronację na króla Polski**. Nastąpiło to w **1076 r.** W akcie tym wzięło udział 15 biskupów, wśród nich znaleźli się biskupi polscy, sascy i prawdopodobnie wystannicy papiescy. Był to wielki, ale zarazem ostatni sukces Bolesława.

Legat papieski – przedstawiciel papieża w danym kraju wysłany dla osiągnięcia wyznaczonych mu przez Stolicę Apostolską celów religijnych i politycznych.

Bolesław II Śmiały według Jana Matejki

Bolesław Szczodry, inaczej: Śmiały (1042–1081/82), był pierworodnym synem Kazimierza Odnowiciela i księżniczki Dobroniegi, siostry księcia kijowskiego Jarosława Mądrego. Przydomek „Szczodry” zawdzięcza prawdopodobnie licznym fundacjom kościołów i klasztorów.

Polska w latach 1058–1138 – w okresie panowania: Bolesława Śmiałego, Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego

W 1079 r., w 3 lata po królewskiej koronacji, **Bolesław Śmiały stracił tron**. Była to konsekwencja konfliktu króla z opozycją możnowładczą i **biskupem krakowskim Stanisławem**. Biskup Stanisław prawdopodobnie należał do przywódców opozycji, co Bolesław potraktował jako zdradę. Biskupa skazano i stracono, co spowodowało, że część dotychczasowych zwolenników opuściła króla. **Bolesław**, widząc, że traci poparcie, **uciekł** z rodziną **na Węgry**, gdzie zmarł w 1081 lub 1082 r. Ułtwiło to zadanie opozycji, która osadziła na tronie jego młodszego brata **Władysława Hermana**.

Polska pod panowaniem Władysława Hermana

ucieczka
Bolesława Śmiałego
z kraju

Władysław Herman

Władysław I Herman według Jana Matejki

Brak źródeł nie pozwala historykom stwierdzić, czy **Władysław Herman** brał udział w buncie przeciwko Bolesławowi. Możliwe, że dopiero po śmierci brata przejął rządy w kraju. Faktyczna władza nie spoczywała jednak w jego rękach. Sprawowały ją rody możnowładcze skupione wokół **palatyna (wojewody) Sieciecha**.

Palatyn (wojewoda) – jeden z najstarszych urzędów w Polsce. Łączył funkcje zarządcy dworu oraz dowódcy (w zastępstwie władcy) wojska podczas wypraw lub organizowania obrony kraju. Jako naczelnik dworu sprawował nadzór nad administracją państwową poprzez specjalnych wysłanników. Miał prawo mianowania naczelników grodowych oraz uprawnienia sądowe.

Rekonstrukcja pieczęci Władysława Hermana z ok. 1100 r.

Pieczęć Władysława Hermana zachowała się w więcej niż połowie, z widoczną niemal całą postacią władcy. Dzięki temu można dokonać rekonstrukcji jej pełnego kształtu. Książę siedzi w tzw. pozie majestatycznej – na tronie, a na kolanach trzyma miecz. To najstarsza zachowana pieczęć władców polskich.

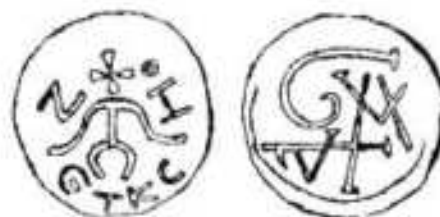
Początek panowania Władysława Hermana przypadł na okres, gdy zwycięstwo w konflikcie Grzegorza VII i Henryka IV zaczęło przechylać się na stronę króla niemieckiego. Władca Polski opowiedział się **po stronie Henryka IV**. O zmianie, jaka zaszła w stosunku do polityki prowadzonej przez Bolesława Śmiałego, świadczy zawarte przez jego następcę (ok. 1080 r.) **matrimonyum z Judytą** – córką księcia czeskiego Wratysława II, najbliższego sojusznika Henryka IV. Władysław Herman ponownie zaczął płacić Czechom trybut, uznając ich prawa zwierzchnie do Śląska. Zakończona sukcesem konfrontacja Henryka IV z opozycją krajową i z papieżem oraz jego koronacja cesarska w 1084 r. powodowały, że rządzący Polską musieli pozostać w obozie politycznym zwycięzcy. Około 1088 r. owdowiały Władysław Herman poślubił **Judytę-Marię**, siostrę Henryka IV.

W gronie polskich możnowładców toczyła się walka polityczna, o której świadczyć może powrót z Węgier, a następnie **otrucie** 20-letniego wówczas syna Bolesława Śmiałego – **Mieszka** (1089 r.). **Swoją władzę umocnił Sieciech** przez wyeliminowanie z życia publicznego syna Władysława Hermana z pierwszego małżeństwa (wcześniejszego niż związek z Judytą czeską) – **Zbigniewa**. Został on **oddany do klasztoru** w Saksonii.

Denar z krzyżem
„kawalerskim” Sieciecha

Denar z monogramem palatyna
Sieciecha – ZETECH (Sieciech)

Ćwiczenie

Wyjaśnij, o czym świadczy bicie przez Sieciecha własnej monety.

Kościół św. Andrzeja, Kraków, XI w.

Kościół powstał w latach 1079–1098 z fundacji palatyna Sieciecha. Miał charakter obronny i stanowił główną świątynię osady Okół – podgrodzia Krakowa. Był później wielokrotnie przebudowywany, ale zachował pierwotną bryłę w stylu romańskim. Widoczne w zewnętrznym wyglądzie kościoła elementy barokowe to powiększone okna i barokowe hełmy nałożone na romańskie wieże.

Możnowładcy – dotychczasowi **zwolennicy Mieszka i Zbigniewa**, będący w opozycji do palatyna Sieciecha – nie pogodzili się z przegraną. Wykorzystując zakończoną klęską próbę podbicia przez niego Pomorza Gdańskiego oraz narastające niezadowolenie w kraju, wydostali Zbigniewa z klasztoru i wywołali **bunt**. Sojuszników zyskali na Śląsku. Początkowo Władysław Herman uznał prawa Zbigniewa i przekazał mu Śląsk w zarząd. Wkrótce jednak Sieciech pokonał Zbigniewa w bitwie i wziął go do niewoli. Mimo zwycięstwa, palatyn nie odzyskał pełni władzy.

Zjednoczona opozycja możnowładcza skupiona wokół Zbigniewa i małoletniego Bolesława (Krzywoustego) wymusiła w **1097 r.** na Władysławie Hermanie podzielenie się władzą z synami. **Zbigniew** dostał w zarząd **Wielkopolskę**, **Bolesław** –

wygnanie
palatyna Sieciecha

Śląsk. Sieciech zachował urząd palatyna, ale jego władza została faktycznie ograniczona do Mazowsza i Małopolski pozostających we władaniu Władysława Hermana. **Dwa lata później** obaj bracia zażądali od ojca usunięcia Sieciecha. Książę początkowo odmówił, ale wobec zwycięstw wojsk opozycji zgodził się na **pozbawienie Sieciecha urzędu i wygnanie go z kraju.**

Bolesław Krzywousty władcą Polski

W **1102 r. Władysław Herman zmarł**, pozostawiając kraj w rękach stronnictw możnowładczych skupionych wokół jego synów. Powstały dwa niezależne księstwa prowadzące własną politykę zagraniczną: **Zbigniewa** obejmujące **Wielkopolskę i Mazowsze** oraz **Bolesława** na obszarze **Małopolski i Śląska**. Konflikt między braćmi narastał. Pozycję Zbigniewa, będącego pierworodnym synem Władysława Hermana, osłabiał fakt, że jego matka nie pochodziła z książęcego rodu. Umiejętna polityka zagraniczna **Bolesława**, w tym małżeństwo z córką **księcia kijowskiego Świętopetka II Zbysławą** oraz pomoc w objęciu tronu **węgierskiego** przez **Kolomana I**, zapewniły mu sojuszników. Wsparcie wojskowe tych państw ułatwiło Bolesławowi **pokonanie w 1106 r. Zbigniewa**. Nadał mu początkowo jako lenno Mazowsze, ale rok później odebrał je i zmusił do opuszczenia kraju. **Jedność państwa polskiego została przywrócona.**

Bolesław
Krzywousty

przywrócenie
jedności państwa

Bolesław Krzywousty według Jana Matejki

Bolesław Krzywousty (1086–1138) był synem Władysława Hermana i Judyty, córki władcy Czech Wratysława II. Z małżeństwa ze Zbysławą urodził się pierworodny Władysław II Wygnaniec; a z Salomeą z Bergu synowie: Leszek (1115/16–1131), Bolesław IV Kędzierzawy, Mieszko III Stary, Henryk Sandomierski, Kazimierz II Sprawiedliwy i córki: Ryksa, Gertruda, Dobroniega Ludgarda, Judyta, Agnieszka.

W polityce zagranicznej Bolesław już na początku panowania zerwał z procesarskim nastawieniem ojca oraz Sieciecha. **Zaprzestał też płacenia Czechom trybutu ze Śląska** i zorganizował wyprawę, aby osadzić na tronie w Pradze wygnanego z kraju księcia Borzywoja II. Mimo odniesionych zwycięstw i zajęcia licznych grodów, musiał zrezygnować z realizacji planu ze względu na ataki Pomorzan. Wyprawa polska ułatwiła królowi Węgier Kolomanowi powstrzymanie najazdu króla Niemiec Henryka V i zawarcie z nim pokoju.

W roku następnym – **1109** – Henryk V zaatakował Polskę. Za pretekst posłużyła mu obrona praw przebywającego na dworze niemieckim Zbigniewa. Liczył na pomoc jego zwolenników. Mimo dysponowania dużymi siłami nie zdołał zdobyć **Bytomia** nad Odrą i **Głogowa** ani przekroczyć **Odry**. Podobnym niepowodzeniem

bitwa na Psim Polu

zaprzeszanie
płacenia trybutu
śląskiego

podbój Pomorza

zakończyła się próba zdobycia **Wrocławia**. Zmusiło to Henryka V do rezygnacji z planów przywrócenia Zbigniewowi władzy i tym samym podporządkowania sobie Polski. Podczas odwrotu jedna z kolumn wojsk niemieckich została **rozbita na Psim Polu** pod Wrocławiem. Niewielka potyczka urosła później w ustnych przekazach do rangi wielkiego zwycięstwa i stała się początkiem legendy.

Bolesław kontynuował politykę wspierania w konflikcie jednego z pretendentów do czeskiego tronu. Ostatecznie w wyniku zawartego kompromisu popierany przez Bolesława Krzywoustego książę Sobiesław miał powrócić do Czech i zostać odpowiednio uposażony. **Władca Czech Władysław zrezygnował** również z **trybutu śląskiego**, którego Bolesław nie płacił od początku panowania. W zamian Bolesław zgodził się na powrót Zbigniewa i wydzielił mu własną dzielnicę – Mazowsze. Wkrótce po powrocie **Zbigniew** został jednak oskarżony o spiskowanie i na rozkaz Bolesława **oślepiiony**, w wyniku czego zmarł (**1112**). Okrutny czyn wywołał oburzenie w kraju, ale przeciwnicy Bolesława byli za słabi, aby pozbawić go władzy. Biskupów pozyskał sobie książę, przeznaczając znaczne środki na budowę nowych świątyń i odbywając **publiczną pokutę** oraz **pielgrzymkę** do grobu św. Stefana na Węgrzech.

Zatargi z **Czechami** ostatecznie zakończyły się w **1115 r. pokojem**, potwierdzającym między innymi rezygnację Czech z trybutu śląskiego. W tym samym roku **Bolesław** za pośrednictwem księcia czeskiego Władysława, przy akceptacji cesarza Henryka V, **ożenił się z Salomeą**, córką Henryka hrabiego Bergu.

Po zakończeniu konfliktu z cesarzem Henrykiem V i zawarciu układów z Władysławem czeskim Bolesław przystąpił **do podboju Pomorza**, zajmując w pierwszej kolejności pas grodów nad Notecią. Poprzednie wyprawy organizowane jeszcze przez Sieciecha, a także przez Bolesława, gdy współrządził krajem ze Zbigniewem, nie przyniosły rezultatów. Był to czas popularności idei krucjat – zbrojnej walki z niewiernymi. Zamieszkane przez pogan **Pomorze Zachodnie** było **terenem ekspansji** księcia **Saksonii Lotara** (późniejszego króla Niemiec, a następnie cesarza), co zagrażało polskim interesom.

Bolesław popadł wówczas w konflikt z wojewodą **Skarbimirem**, dotąd swoim najbardziej zaufanym człowiekiem. Konfrontacja mogła doprowadzić do buntu możnych, jednak zakończyła się zwycięstwem władcy. Pozbawienie Skarbimira stanowiska (został również oślepiiony) położyło kres ambicjom możnowładztwa i doprowadziło do dalszego wzmocnienia władzy Bolesława Krzywoustego. Natomiast śmierć Zbigniewa spowodowała, że ewentualna opozycja nie miała swojego kandydata do tronu. Nowym **wojewodą** został **Piotr Włostowic**, możnowładca śląski, który odegrał ważną rolę polityczną po śmierci Bolesława.

Zatarg ze Skarbimirem utrudnił, ale nie zahamował polskiej ekspansji na północy. Do **1119 r.** Bolesław **opanował Pomorze Nadwiślańskie** (Wschodnie, Gdańskie) i rozpoczął podbój **Pomorza Zachodniego**. Walki trwały do **1122 r.** Zdobyć Szczeciną przez rycerstwo polskie spowodowało, że pokonany **książę pomorski Warcisław uznał zwierzchność Polski** oraz zgodził się na płacenie trybutu i dostarczanie polskiemu władcy posiłków wojskowych. Pomorze Gdańskie zostało natomiast objęte taką samą strukturą administracyjną, jak państwo polskie i pozostało na dłu-

żej w polskim kręgu kulturowym. Losy Pomorza Zachodniego potoczyły się inaczej, gdyż już po śmierci Bolesława Krzywoustego zostało ono oddzielone od Polski.

Warcisław zgodził się wpuścić do swojego kraju misjonarzy. Chrystianizację Pomorza w imieniu Lotara III i Bolesława Krzywoustego prowadził **biskup Bambergu Otto**. Próba zbudowania na Pomorzu przez Krzywoustego organizacji kościelnej podporządkowanej arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem Kościoła niemieckiego. Arcybiskup magdeburski wysuwał nawet roszczenia do zwierzchnictwa nad Kościołem polskim, uzyskując od papieża poświadczenie zwierzchnictwa nad metropolią gnieźnieńską. W 1136 r. strona polska otrzymała jednak od papieża **potwierdzenie praw i niezależności arcybiskupstwa gnieźnieńskiego**.

niezależność
arcybiskupstwa
gnieźnieńskiego

Kopia czternastowiecznej figury św. Ottona z Bambergu, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie

Otto z Bambergu w latach 80. XI w. przebywał na dworze księcia Władysława Hermana w Płocku, gdzie był kapłanem jego żony Judyty-Marii, siostry Henryka IV. Po powrocie do Niemiec został kapłanem i nadwornym kanclerzem tego cesarza, a następnie biskupem Bambergu. W latach 20. i 30. XII w. z sukcesem prowadził w imieniu Krzywoustego i Lotara III chrystianizację Pomorza Zachodniego. Zakładał kościoły i klasztory, tworząc podstawy organizacji kościelnej na tych terenach. Przeszedł do historii jako „Apostoł Pomorza”.

Tzw. bulla gnieźnieńska – bulla papieża Innocentego II z 1136 r.

Bulla potwierdzała niezależność polskiej organizacji kościelnej, zwierzchnictwo arcybiskupa gnieźnieńskiego nad Kościołem polskim. Jest też jednym z najcenniejszych zabytków języka polskiego. W dokumencie zapisanym po łacinie znajduje się ponad 400 słów w języku polskim – nazw miejscowości (posiadłości arcybiskupa gnieźnieńskiego) oraz staropolskich imion.

Bulla – ważny dokument wystawiony przez papieża, rzadziej monarchę. Termin ten pochodzi od pieczęci, jakimi opatrywano dokumenty.

Pod koniec panowania Bolesława sytuacja międzynarodowa ukształtowała się niekorzystnie dla Polski. Lotar III po odbytej w Rzymie koronacji na cesarza (1133 r.) oraz pozyskaniu przychylności władców Węgier i Danii zażądał od Bolesława uznania zwierzchnictwa i przybycia w 1135 r. na **zjazd do Merseburga**. Bolesław został zmuszony złożyć **hołd** cesarzowi i **zapłacić** zaległy **trybut**, jednak uzyskał potwierdzenie swojego zwierzchnictwa nad Pomorzem Zachodnim.

zjazd w Merseburgu

Bolesław Krzywousty zmarł w 1138 r. – rok po śmierci Lotara III. Pozostawił Polskę jako państwo liczące się w polityce europejskiej. Wielkim sukcesem był podbój Pomorza oraz zrzucenie obowiązku płacenia trybutu Czechom i zagwarantowanie przynależności Śląska do Polski. Współpraca z Lotarem III, a następnie uznanie jego zwierzchnictwa, ułatwiło polską ekspansję na Pomorzu i chrystianizację jego ludności. Liczne fundacje Bolesława Krzywoustego i Piotra Włostowica świadczą, że był to również okres rozwoju gospodarczego i wzrostu zamożności państwa.

Romański kościół św. Idziego w Inowłodzu, zrekonstruowany w latach 1936–1938

Świątynia została wybudowana z fundacji Bolesława Krzywoustego.

Zachowany fragment romańskiego Portalu Ołbińskiego

Portal obecnie jest wmurowany w kościół św. Marii Magdaleny we Wrocławiu. Opactwo benedyktynów na Ołbinie (obecnie w granicach Wrocławia) zostało ufundowane w latach 30. XII w. przez palatyna Piotra Włostowica.

Statut (testament) Bolesława Krzywoustego

Sprawa następstwa tronu została uregulowana przez Bolesława prawdopodobnie już w 1117 r. po narodzinach Leszka – pierwszego syna z drugiego małżeństwa. Krzywousty mógł się obawiać gwałtownych konfliktów między swoimi synami, podobnych do tych, jakie miały miejsce między nim a bratem.

statut (testament)
Bolesława
Krzywoustego

Zamiarem Bolesława było ustanowienie takiego porządku dziedziczenia, który zapewniłby **jedność państwa**, zapobiegając walkom między synami po jego śmierci. Zasady **ustawy sukcesyjnej**, nazwanej później **testamentem Bolesława Krzywoustego**, zostały zapewne zaprzysiężone na zjeździe możnych. Ich treść nie zachowała się w żadnym źródle historycznym, nie wiadomo również, czy miały formę spisanego dokumentu.

princeps (senior)

Jedność państwa miała zapewnić **zasada senioratu**, zgodnie z którą **władzę zwierzchnią** w kraju miał sprawować każdorazowo **najstarszy z całego piastowskiego rodu**. Jako **księciu zwierzchniemu (princepsowi)** przysługiwała mu uprzywilejowana pozycja. Dzielnicą senioralną princepsa miała być Małopolska (dzielnica wielkoksiążęca) i pas terytoriów biegnący przez środek księstwa, aż po Pomorze Gdańskie, a siedzibą – Kraków. **Senior** – wielki książę – zachowywał pełnię władzy w całym państwie. Odpowiadał za politykę zagraniczną, miał prawo bicia monety, mianował urzędników centralnych, w tym wojewodę, który wyznaczał urzędników administracji lokalnej. Pełna kontrola nad prowincjami – dzielnicami – oraz jedność państwa były w ten sposób zagwarantowane. **Młodszy synowie** Bolesława otrzymali **własne prowincje**, jednak **nie miały one mieć charakteru dziedzicznego**.

Dopiero złamanie zasady senioratu, jakie nastąpiło w późniejszym czasie, spowodowało, że przekazane w zarząd prowincje przekształciły się w dziedziczne księstwa. Śmierć Bolesława Krzywoustego nie oznaczała jeszcze początku rozbicia państwa na niezależne dzielnice. Najstarszy syn Władysław przejął pełnię władzy w państwie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj i oceń politykę zagraniczną Bolesława Śmiałego (Szczodrego). Wymień jego najważniejsze osiągnięcia.
2. Wskaż przyczyny i omów przebieg konfliktu między Zbigniewem i Bolesławem – synami Władysława Hermana.
3. Przedstaw i oceń politykę zagraniczną Bolesława Krzywoustego. Wymień jego najważniejsze osiągnięcia.
4. Omów reguły zawarte w testamencie Krzywoustego. Dlaczego władca ustanowił zasady senioratu i pryncypatu?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Bolesław Śmiały (Szczodry)** objął władzę po śmierci ojca w 1058 r. Kontynuował aktywną politykę zagraniczną ojca. s. 120
- W 1076 r., za zgodą papieża Grzegorza VII, Bolesław **koronował się na króla Polski** i uzyskał pozwolenie na odtworzenie metropolii gnieźnieńskiej. s. 121
- W 1079 r. w wyniku buntu możnowładztwa i konfliktu z biskupem Stanisławem **Bolesław Śmiały uciekł z kraju**. s. 122
- Panowanie **Władysława Hermana** było okresem walk wewnętrznych między faktycznie rządzącym palatynem Sieciechem a opozycją możnowładczą, skupioną wokół synów władcy: Zbigniewa i Bolesława. s. 122
- Zwycięstwo opozycji i **wygnanie Sieciecha** z kraju nie zakończyło konfliktów w państwie, które rozgorzały po śmierci Władysława Hermana w 1102 r. s. 124
- **Zwycięstwo Bolesława Krzywoustego nad Zbigniewem** w 1106 r. oznaczało **przywrócenie jedności państwa**. s. 124
- Panowanie Krzywoustego to okres wzmocnienia państwa polskiego:
 - powstrzymania najazdu Henryka V (**bitwa na Psim Polu** w 1109 r.), s. 125
 - **zaprzestania płacenia trybutu śląskiego** Czechom, s. 125
 - **podboju Pomorza**, s. 125
 - potwierdzenia **niezależności arcybiskupstwa gnieźnieńskiego**. s. 126
- **Zjazd w Merseburgu w 1135 r.**, na którym Bolesław uznał zwierzchnictwo cesarza Lotara III (hold, trybut), nie zagroził faktycznej niezależności Polski. s. 127
- Ustawa sukcesyjna (statut, **testament Krzywoustego**), mająca za zadanie zapobiec walkom o tron i zagwarantować jedność państwa, weszła w życie z chwilą śmierci władcy w 1138 r. s. 128
- **Princeps (senior)** posiadał najwyższe uprawnienia związane z władzą centralną. Dzielnicą senioralną była Małopolska, a siedzibą princepsa – Kraków. s. 128

6. Państwo polskie w okresie rozbicia dzielnicowego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o podziale państwa polskiego po śmierci Bolesława Krzywoustego;
- poznasz przyczyny i skutki rozbicia dzielnicowego.

Państwo polskie w okresie pryncypatu i senioratu 1138–1180/81

Zasady pryncypatu i senioratu stanowiły, że władza zwierzchnia, czyli pryncypat, księcia, zwanego princepssem, nad państwem nie będzie dziedziczna, ale przekazywana w rodzie Piastów na zasadzie starszeństwa – seniorat.

Ustawa sukcesyjna gwarantowała utrzymanie jedności państwa po śmierci Bolesława Krzywoustego, ale nie zapobiegła konfliktom między braćmi. Władzę w państwie – jako **książę zwierzchni (princeps)** – objął **Władysław**, zwany później Wygnańcem, najstarszy syn zmarłego. Władysław sprawował rządy osobiste na **Śląsku** oraz w dzielnicy senioralnej obejmującej **Małopolskę** z Krakowem, **część Wielkopolski** z Gnieznem i prawdopodobnie Kujawy. Posiadał ponadto władzę zwierzchnią nad Pomorzem oraz prowincjami przyrodnych braci – synów księżnej Salomei. Dzielnice otrzymali ci potomkowie Krzywoustego, którzy w chwili jego śmierci osiągnęli pełnoletność. **Bolesław Kędzierzawy** objął rządy na **Mazowszu**, a **Mieszko**, zwany później **Starym**, w **Wielkopolsce**. Mieli je sprawować dożywotnio. Kilkuletni Henryk i urodzony w 1138 r. Kazimierz nie uzyskali własnych dzielnic. Natomiast Salomea otrzymała, jako zaopatrzenie, grody z ich uposażeniem między innymi w ziemi łęczyckiej znajdującej się pod nadzorem princepsa.

Władysław
Wygnańiec

Podział Polski po śmierci Bolesława Krzywoustego

rządy Bolesława
Kędzierzawego

Konflikt zbrojny, do którego doszło między braćmi po śmierci księżnej Salomei, zakończył się w **1146 r.** klęską seniora Władysława Wygnańca, który – zmuszony do opuszczenia kraju – udał się do Niemiec. Władzę nad państwem jako **książę zwierzchni** objął teraz **Bolesław Kędzierzawy**. Rządy osobiste sprawował na Mazowszu, Śląsku oraz w dzielnicy senioralnej pomniejszonej o ziemię sandomierską, którą otrzymał jego młodszy brat **Henryk Sandomierski**. Dzielnicę Mieszka Starego została powiększona o część Kujaw oraz o fragment Wielkopolski należący dotąd do dzielnicy senioralnej. **Władysław Wygnaniec** próbował bezskutecznie odzyskać tron. Starał się przy tym o pomoc króla niemieckiego Konrada III, a później jego następcy Fryderyka I Barbarossy. Interweniujący w 1146 r. Konrad III zadowolili się jednak tylko otrzymaniem zaległego trybutu. Wyprawa Barbarossy z **1157 r.** dotarła do **Krzyszkowa** niedaleko Poznania, gdzie cesarz wymusił niekorzystny dla Bolesława Kędzierzawego i jego braci układ. Musieli podporządkować się władzy cesarskiej, zapłacić trybut i oddać najmłodszego brata – Kazimierza – jako zakładnika.

W **1163 r.** doszło do porozumienia **Bolesława Kędzierzawego** z **Fryderykiem Barbarossą**. Bolesław uznał zwierzchność cesarza i zgodził się przekazać Śląsk synom zmarłego w międzyczasie Władysława Wygnańca. Musieli oni jednak wyrzec się pretensji do Krakowa oraz przekazać princepsowi główne grody na Śląsku. **Układ wzmocnił pozycję Bolesława Kędzierzawego**, uprawomocnił jego władzę wielkoksiążęcą jako zwierzchnika całego państwa. Śmierć Henryka Sandomierskiego podczas wyprawy krzyżowej do Prus w 1166 r. pozwoliła wkrótce Bolesławowi przejąć dzielnicę sandomierską. Wydzieloną z niej ziemię wiślicką otrzymał pełnoletni już Kazimierz Sprawiedliwy. Na wiecu zwołanym do Jędrzejowa w 1168 r. opozycja możnowładcza oraz młodszy bracia i ich dorośli synowie wymusili na Bolesławie **przekazanie Kazimierzowi Sprawiedliwemu całej ziemi sandomierskiej**.

W **1172 r.** cesarz ponownie interweniował zbrojnie, tym razem w obronie **Bolesława Wysokiego** (syna Władysława Wygnańca). Został on zmuszony do opuszczenia Śląska przez swojego brata oraz syna, którzy wystąpili przeciwko niemu, domagając się własnych dzielnic. Działali prawdopodobnie z inspiracji Bolesława Kędzierzawego. Bolesław Wysoki odzyskał Śląsk, ale musiał wydzielić dzielnicę

bratu i zobowiązał się płacić cesarzowi trybut. Przewidziany na następcę Bolesława Kędzierzawego Mieszko Stary, który reprezentował princepsa w rozmowach z cesarzem, musiał złożyć mu **przysięgę wierności** i zapłacić wysoki okup. Po śmierci Bolesława Kędzierzawego w **1173 r.** tron wielkoksiążęcy objął – zgodnie z ustawą sukcesyjną – **Mieszko Stary**.

Pieczęć Mieszka III Starego

Już w **1177 r.** wybuchł **bunt w Małopolsce**. Spiskowcy usunęli urzędników Mieszka Starego i ofiarowali tron Bolesławowi Wysokiemu. **Wojna domowa objęła również Śląsk**, gdzie z kolei przeciwko Bolesławowi Wysokiemu wystąpił ponownie jeden z synów oraz młodszy brat. Walki toczyły się w **Wielkopolsce**, w której najstarszy syn Mieszka Starego – Odon – zwrócił się przeciwko ojcu i pozbawił go władzy. **Kraków** udało się opanować **Kazimierzowi Sprawiedliwemu**.

zjazd w Łęczycy

rozbięcie Polski
na dzielnice

Wydarzenia te stanowiły zwrotny moment w dziejach Polski dzielnicowej. W **1180 r. na zjeździe w Łęczycy**, w którym wzięli udział książęta i biskupi, Kazimierz Sprawiedliwy uzyskał uznanie swojej zwierzchniej władzy, chociaż najstarszym w rodzie był odsunięty od niej Mieszko Stary. Wprowadzono zasadę dziedziczenia tronu krakowskiego przez potomków Kazimierza Sprawiedliwego. W ten sposób **złamana została zasada senioratu**. W następnym roku Mieszko Stary odzyskał Wielkopolskę. Uzyskał też poparcie książąt śląskich oraz Leszka, syna Bolesława Kędzierzawego, rządzącego na Mazowszu. W ten sposób **powstały dwa niezależne ośrodki władzy**: w **Gnieźnie i Krakowie**, co oznaczało **faktyczny upadek pryncypatu i senioratu** oraz rzeczywisty **początek rozbięcia dzielnicowego**.

Kazimierz II Sprawiedliwy
(1138–1194) według Jana
Matejki

Apogeum rozbięcia dzielnicowego i próby zjednoczenia Polski w XIII w.

wybór Leszka
Białegoklęska
Mieszka Starego
nad Mozgawą

Po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego w 1194 r. **możnowładztwo krakowskie dokonało wyboru** jego 10-letniego wówczas syna **Leszka Białego**. Mieszko Stary próbował zająć Kraków, ale jego wojska zostały rozbite w następnym roku w bitwie nad **Mozgawą**. Ostatecznie zawarł porozumienie z wdową po Kazimierzu Sprawiedliwym i uznał prawa Leszka do tronu. Mieszko Stary powrócił do Krakowa jako opiekun Leszka w okresie małoletności i sprawował rządy do swojej śmierci w 1202 r.

Po śmierci Mieszka możnowładcy krakowscy powierzyli początkowo rządy jego ostatniemu żyjącemu synowi – Władysławowi Laskonogiemu. Jednak w wyniku konfliktów Władysław musiał opuścić Kraków. Prawdopodobnie już w 1206 r. na tronie krakowskim zasiadł **Leszek Biały**, który zjednoczył całą **Małopolskę** (ziemię krakowską i sandomierską). Jego brat **Konrad Mazowiecki** rządził na Mazowszu i Kujawach.

W **1227 r.** podczas wiecu książąt w **Gąsawie** doszło do zamachu zorganizowanego przez księcia Pomorza Gdańskiego Świętopetka. **Leszek Biały** został **zamordowany**, a książę ze śląskiej linii dynastii Piastów Henryk Brodaty ciężko ranny. Małopolskie elity polityczne powierzyły wkrótce śląskiemu księciu **tron krakowski**. Zgodnie z wcześniejszą umową po śmierci Władysława Laskonogiego zajął on również część Wielkopolski. **Monarchia Henryka Brodatego** obejmowała tym samym całą Śląsk, ziemie krakowską i sandomierską oraz fragment Wielkopolski, a więc bardzo znaczną część ziem polskich. To dziedzictwo przejął po nim jego syn **Henryk Pobożny**. Jednak jego śmierć w **1241 r.** w bitwie pod **Legnicą**, gdy próbował powstrzymać najazd mongolski, doprowadziła do **rozpadu monarchii Henryków śląskich**. Proces zjednoczenia ziem polskich, który zapoczątkowali, został zahamowany. Sam Śląsk został podzielony między synów poległego księcia. Próba jego zjednoczenia podjęta w latach 80. XIII w. przez Henryka IV Probusa (wnuka Henryka Pobożnego) zakończyła się niepowodzeniem. Z czasem rozdrobnienie tej

bitwa pod Legnicą

dzienicy postępowało bardziej niż pozostałych części kraju.

Henryk Brodaty z żoną Jadwigą i z dziećmi, miniatura z Kodeksu ostrowskiego (inaczej: Kodeksu lubińskiego) z połowy XIV w.

Od lewej stoją: Gertruda, Agnieszka, Henryk II, Bolesław; u stóp rodziców siedzą: Zofia i Konrad.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakie były konsekwencje posiadania przez książąt piastowskich licznych potomków.

Bitwa pod Legnicą, miniatura z Kodeksu ostrowskiego (inaczej: Kodeksu lubińskiego) z połowy XIV w.

Wielki najazd Mongołów (Tatarów) na Europę Środkową w 1241 r. zagrażał niezależności księstw piastowskich. Nie doszło jednak do ich podporządkowania przez tatarską Złotą Orde, jak to miało miejsce w przypadku księstw ruskich. Tatarzy nie podjęli próby zawładnięcia ziemiami polskimi, ale poważnie zniszczyli ich południowe części. Szczególnie ucierpiał złupiony Sandomierz, a także Kraków.

Mazowsze rządzone przez **Konrada Mazowieckiego** było zagrożone powtarzającymi się najazdami **pogańskich Prusów**. Próby pokojowej chrystianizacji tej ludności, a także ekspedycje zbrojne nie przynosiły rezultatów. Niepowodzeniem zakończyły się wyprawy polskiego rycerstwa z lat 1222–1223, które uzyskały od papieża status krucjat. Również powołany w celu podboju i chrystianizacji Prus **zakon** Pruskich Rycerzy Chrystusowych, tzw. **braci dobrzyńskich**, nie odegrał swojej roli. W **1226 r. Konrad** zaprosił **rycerzy zakonu krzyżackiego**, aby pomogli mu w walce z poganami z Prus napadającymi na polskie ziemie. Nadał Krzyżakom **ziemię chełmińską**. Nieliczni początkowo zakonnicy rozpoczęli od lat 30. podbój ziemi pruskiej. Zakon cieszył się wówczas poparciem książąt piastowskich i polskich biskupów. W 1234 r. uzyskał od papieża nadanie całych Prus i rozpoczął budowę na ich terenie własnego państwa. **Podbój Prus trwał do 1283 r.**, kiedy to Krzyżacy stłumili ostatnie pruskie powstanie.

sprowadzenie
Krzyżaków przez
Konrada
Mazowieckiego

Ruiny zamku krzyżackiego w Toruniu

Toruń był jednym z grodów, które padały ofiarą najazdów Prusów. Krzyżacy przystąpili do jego odbudowy w 1236 r. Zamek zaczęto w Toruniu wznosić w latach 50. XIII w. Był on pierwszym krzyżackim zamkiem na ziemi chełmińskiej. Służył im jako baza wypadowa podczas podboju Prusów i tworzenia państwa zakonnego. Jego budowę ukończono przed połową XIV w.

Dokument papieski z 1243 r. polecający dominikanom krakowskim głosić krucjatę do Prus i Liwonii (część dzisiejszej Łotwy) dla wspomoczenia zakonu krzyżackiego

Książęta **wielkopolscy** byli zmuszeni przeciwstawić się **ekspansji margrabiów brandenburskich** (walki toczyły się zwłaszcza o grody Santok i Drezdenko) oraz prowadzić zmagania z **księciem Pomorza Gdańskiego**, który zajął ważny strategicznie gród Nakło. Wielkopolskę zjednoczył w 1257 r. **Bolesław Pobożny**. Zawarł porozumienie ze swoim dotychczasowym pomorskim przeciwnikiem, któremu także zagrażali Brandenburczycy. Pozwoliło to powstrzymać postępy Marchii Brandenburskiej – sojusznicy odbili między innymi zajęty przez nią Gdańsk. Po bezpotomnej śmierci Bolesława Pobożnego w 1279 r. **władzę w Wielkopolsce** przejął jego bratanek **Przemysław II**.

W Krakowie po śmierci Henryka Pobożnego panowali kolejno: Bolesław

Wstydlivy (syn Leszka Białego), Leszek Czarny (wnuk Konrada Mazowieckiego) i książę wrocławski **Henryk IV Probus**. Rozpoczął on na dworze papieskim starania o koronę królewską. Przerwała je jednak jego śmierć w **1290 r.** Na mocy wcześniejszych porozumień księstwo krakowskie przejął **Przemysław II**. Z pretensjami do tronu wystąpił również **Władysław Łokietek** (przyrodni brat Leszka Czarnego) oraz król Czech **Wacław II**. Ten ostatni powoływał się na testament swojej ciotki, wdowy po Leszku Czarnym, która rzekomo zapisała mu ziemię krakowską i sandomierską. **Wacław II zajął Kraków**, a następnie pokonał Przemysła II i Władysława Łokietka. Przyjął tytuł księcia krakowskiego i sandomierskiego. Łokietek zrzekł się opanowanej tymczasowo ziemi sandomierskiej. Zachował jednak ziemię sieradzką i brzeską w zamian za hołd lenny. Do złożenia hołdu lennego Wacław II zmusił również książąt śląskich.

Czeski król pozyskał duchowieństwo, rycerstwo i mieszczaństwo małopolskie **przywilejem** nadanym w **Lutomyślu** w 1291 r. gwarantującym zachowanie nadań i praw wcześniej przez nich uzyskanych. Ponadto obiecał, że nie nałoży nowych podatków oraz nie obsadzi urzędów bez porozumienia z dostojnikami danej ziemi. Przywilej lutomyski jest najstarszym przywilejem wydanym dla ogółu szlachty małopolskiej.

Przemysław II nie zamierzał rezygnować z tronu krakowskiego. Rozpoczął też starania na dworze papieskim o zgodę na koronację królewską. W **1294 r.**, po śmierci księcia **Pomorza Gdańskiego**, objął **bezpośrednią władzę** nad tym obszarem. Była to konsekwencja wcześniejszego uznania przez pomorskiego władcę **zwierzchnictwa Przemysła II**, co zaakceptowały elity polityczne Pomorza. Przemysław stał się jednym z najznaczących książąt piastowskich. **Sojusz z zachodniopomorskim księciem** Bogusławem IV pozwolił mu dodatkowo zabezpieczyć Wielkopolskę przed Marchią Brandenburską.

sojusz Przemysła
z księciem
pomorskim

W **1295 r.** arcybiskup gnieźnieński, za zgodą papieża, **koronował Przemysła II na króla Polski**. Była to pierwsza od ponad dwóch stuleci królewska koronacja. Odbyła się – jak nakazywała tradycja – w katedrze gnieźnieńskiej. Jednak **król Przemysław II** został **zamordowany** już na początku następnego roku w **Rogoźnie**. Zamachowcy prawdopodobnie działali na polecenie margrabiów brandenburskich. Zniweczyło to próbę odbudowy Królestwa Polskiego. Walka o ziemie będące we władaniu zamordowanego Przemysła II zakończyła się kompromisem między **Władysławem Łokietkiem** a Henrykiem Głogowskim. W rękach Łokietka pozostało w efekcie Pomorze Gdańskie i część Wielkopolski, ale jego zwierzchnictwo nad tymi terenami nie trwało długo. Nieudolnymi rządami zniechęcił do siebie duchowieństwo i możnowładztwo, co wykorzystał **Wacław II**. Zajął on obie dzielnice i w **1300 r. koronował się** w Gnieźnie na **króla Polski**.

zamordowanie
Przemysła II

koronacja
Wacława II

Jan Matejko, *Śmierć króla Przemysła II*

Przemysław II został zamordowany 8 lutego 1296 r. Zaatakowany król bronił się i został ranny. Następnie zamachowcy porwali go i zabili. Król nie pozostawił męskiego potomka, ale wyznaczył na dziedzica Henryka Głogowskiego. Moźni wielkopolscy zdecydowali jednak inaczej – wybrali swoim księciem Władysława Łokietka. W efekcie wywiązała się walka pomiędzy pretendenciami do spadku po Przemysławie.

Przyczyny polityczne i społeczno-gospodarcze rozbicia dzielnicowego

Rozbicie dzielnicowe nie było zjawiskiem charakterystycznym tylko dla Polski. Rozdrobnienie feudalne czy decentralizacja władzy dotyczyły także Niemiec i Francji. Na ziemiach polskich do rozpadu jedności politycznej przyczynił się **podział dziedzictwa w ramach panującej dynastii**. Zasada dzielenia księstwa między synów panującego, z zachowaniem zwierzchniej władzy jednego z nich, obowiązywała także u sąsiadów Polski: w Czechach, na Węgrzech i Rusi Kijowskiej. Rozbicie dzielnicowe na Rusi rozpoczęło się wcześniej (połowa XI w.) i trwało dłużej (do XV w.) niż w Polsce. Konflikty między członkami panującej dynastii, szukanie pomocy u władców sąsiednich państw i ich interwencje były typowe dla średniowiecza. Śmierć księcia, króla czy cesarza zwykle stanowiły początek walk wewnętrznych i zbrojnej interwencji sąsiadów. Aktywny udział w takich konfliktach brali również polscy władcy.

Głównymi sprawcami **upadku pryncypatu i senioratu** w Polsce oraz rozbicia dzielnicowego byli sami książęta piastowscy – synowie Bolesława Krzywoustego oraz ich potomkowie. Ambicje i dążenia jednych do narzucenia władzy zwierzchniej oraz obawy innych przed utratą swoich dzielnic prowadziły do powtarzających się konfliktów zbrojnych. Troska o **własną dzielnicę** i potomstwo często stały w sprzeczności z interesem całego kraju. Ważną rolę odgrywały ponadto separatyzmy (czyli dążenia do wyodrębnienia się jakiejś grupy z większej całości polityczno-społecznej) i niechęci **regionalne** wywodzące się jeszcze z czasów plemiennych. Powodem utrzymywania się podziałów były też rozbieżne interesy polityczne i gospodarcze bogacących się w wyniku rozwoju gospodarczego elit skupiających **możnowładców** świeckich i duchownych oraz rycerzy, a także bogatych mieszczan. Od słabych książąt dzielnicowych łatwiej mogli oni uzyskać przywileje – immunitety (pojęcie wyjaśnione w rozdz. IV.5.) przynoszące im wymierne korzyści. Na ich dworach robili kariery. W Krakowie w dużym stopniu to miejscowe elity polityczne decydowały o tym, kto zasiądzie na tronie książęcym.

Przyczyną podziału monarchii Bolesława na tak wiele księstw była duża liczba wnuków Bolesława Krzywoustego. To właśnie doprowadziło do podziału Śląska na drobne księstwa po śmierci Henryka Pobożnego. Osłabienie państwa polskiego ułatwiło Tatarom w 1241 r. najazd i zwycięstwo pod Legnicą. Klęska Henryka Pobożnego i jego śmierć przerwały proces jednoczenia ziem polskich przez Piastów śląskich.

Pieczęć Leszka Białego

Leszek Biały po objęciu tronu krakowskiego starał się o uzyskanie papieskiej opieki, co udało mu się osiągnąć w 1207 r. Gdy w tym roku zmarł biskup krakowski, Leszek zgodził się na wybór nowego zwierzchnika diecezji krakowskiej przez kapitułę (kolegium kapłanów związanych bezpośrednio z katedrą biskupią). Został wówczas obrany Wincenty Kadłubek, autor *Kroniki*, której pisanie przerwał w związku z objęciem nowych obowiązków. Był to pierwszy w Krakowie, a drugi na ziemiach polskich przypadek wyboru biskupa zgodnie z prawem kościelnym, którego stosowanie papież wywalczyli sobie w wyniku sporu o inwestyturę.

Konsekwencje rozbicia dzielnicowego

Ostateczny upadek zasady senioratu i pryncypatu pod koniec XII w. spowodował wzrost **zagrożenia zewnętrznego** ziem polskich. Sprzeczne interesy książąt piastowskich uniemożliwiały prowadzenie wspólnej polityki zagranicznej. Ułatwione zadanie mieli margrabiowie **Marchii Brandenburskiej**, którzy prowadzili ekspansję na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. W 1252 r. została przez nich zagarnięta **ziemia lubuska**, która stała się zaczątkiem **Nowej Marchii**. Było to spowodowane niewypłacalnością księcia Bolesława Rogatki, który 4 lata wcześniej zastawił ją u Brandenburczyków. Władający Wielkopolską książęta musieli sami przeciwstawiać się ekspansji brandenburskiej, której celem były tereny pograniczne. Utracona została możliwość przyłączenia do Polski **Pomorza Zachodniego**, które w 1181 r. stało się lennem niemieckim, a w kilka lat później – duńskim (na kilkadziesiąt lat).

Straty terytorialne ostatecznie sprowadzały się tylko do ziemi chełmińskiej (Krzyżacy) i lubuskiej oraz Pomorza Zachodniego, którego książęta w poprzednich wiekach tylko okresowo uznawali zwierzchnictwo władców Polski. Niekorzystne było osłabienie związków **książąt śląskich** z odbudowującym się Królestwem Polskim, co jednak nie przesądzało na razie o dalszych losach Śląska.

Realne zagrożenie dla odbudowującego się Królestwa zaczęło stanowić pod koniec XIII w. **krzyżackie Państwo Zakonne**. Powstało w wyniku sprowadzenia rycerzy zakonnych przez Konrada Mazowieckiego na pogranicze mazowiecko-pruskie. Książę chciał z ich pomocą uporać się z najazdami Prusów. Krzyżacy jednak zbudowali w Prusach silne, dobrze zorganizowane państwo i zaczęli zagrażać sąsiadującym z nimi księstwom polskim. Najbardziej bolesną stratą była **utrata Pomorza Gdańskiego** zajętego przez Krzyżaków w 1309 r.

Decentralizacja władzy i wzrost liczby ośrodków politycznych wpłynęły pozytywnie na proces **kształtowania się świadomych politycznie elit**. Liczne dwory książęce pozwalały zaangażować się w sprawy polityki większej grupie możnych i rycerstwa. Wiele **kościołów i klasztorów** zawdzięcza swoje powstanie lub rozwój fundacjom konkurujących ze sobą książąt i możnowładców. O rozwoju gospodarczym świadczą liczne **miasta i wsie** zakładane na prawie niemieckim (zobacz rozdz. V.7.) oraz wzrost zamożności ludności. O rozkwicie **kultury** mówią budowle, rzeźby, obrazy i wyroby rzemiosła oraz kroniki (nastąpił rozwój dziejopisarstwa), które przetrwały do naszych czasów.

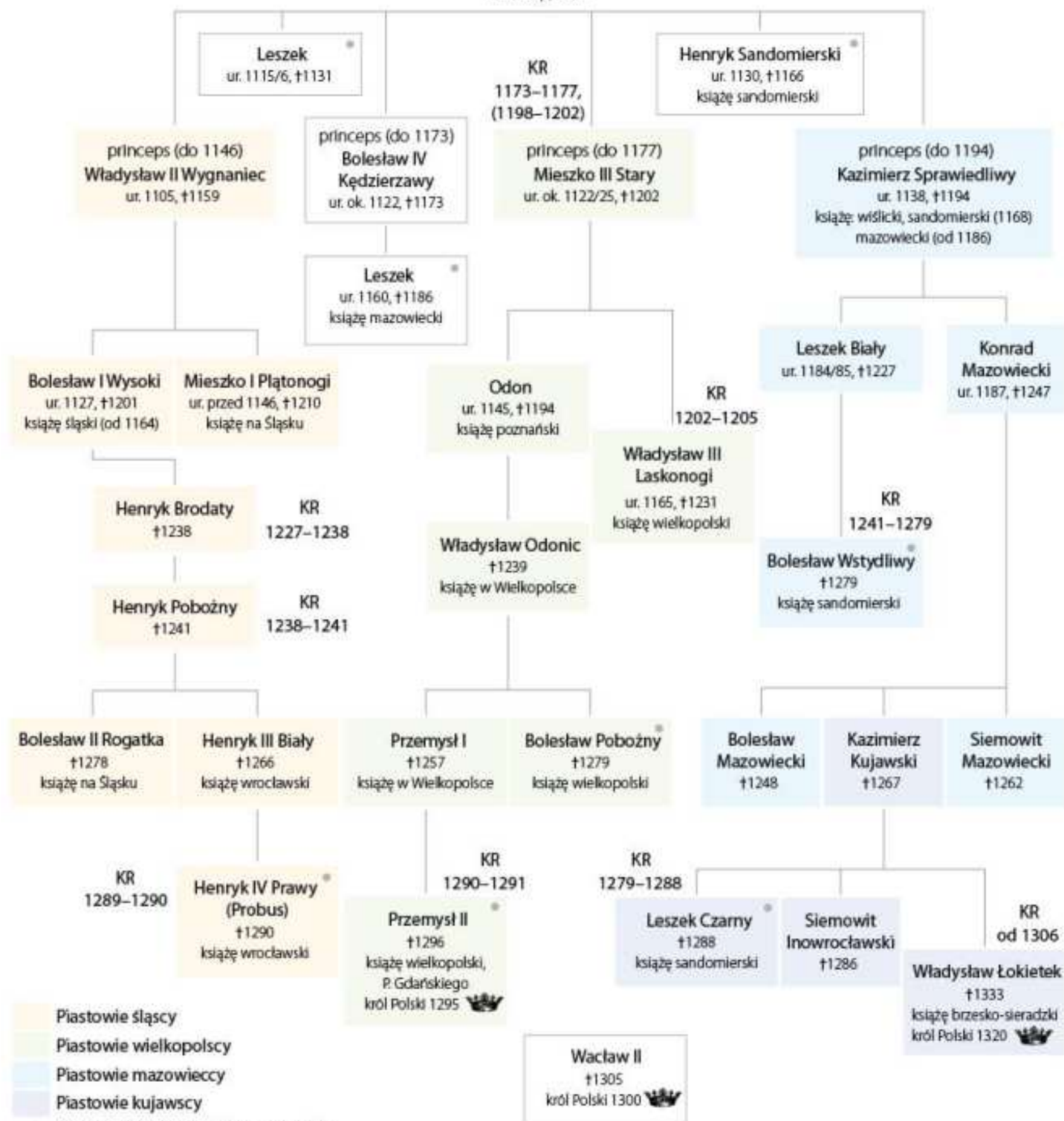
straty terytorialne

kształtowanie się elit politycznych

Drzewo genealogiczne Piastów (od Bolesława Krzywoustego do Władysława Łokietka)*

Bolesław III Krzywousty
ur. 1086, †1138

Piastowie śląscy

Piastowie wielkopolscy

Piastowie mazowieccy

Piastowie kujawscy

* książęta, którzy zmarli bezpotomnie

CR panujący w Krakowie

* tylko książęta, którzy odegrali ważną rolę polityczną

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, dlaczego Władysław Wygnaniec, a później Mieszko Stary utracili godność princepsa.
2. Podaj przyczyny i konsekwencje upadku zasady pryncypatu i senioratu. Jakie wydarzenia do tego doprowadziły?
3. Wskaż, jakie konsekwencje miały następujące wydarzenia:
 - a) powierzenie tronu krakowskiego Leszkowi Białemu i bitwa nad Mozgawą,
 - b) sprowadzenie zakonu krzyżackiego,
 - c) zamordowanie Leszka Białego w Gąsawie,
 - d) bitwa pod Legnicą,
 - e) koronacja Przemysła II i jego zabójstwo w Rogoźnie oraz koronacja Wacława II.
4. Wymień przyczyny i konsekwencje rozbicia dzielnicowego.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Po śmierci Bolesława Krzywoustego pierwszy senior – **Władysław Wygnaniec** – w wyniku konfliktu z braćmi został już po kilku latach pozbawiony tronu. s. 130
- Rządy nad państwem jako książę zwierzchni objął w 1146 r. **Bolesław Kędzierzawy**. s. 131
- Faktyczne **rozbicie Polski na dzielnice** – niezależne dziedziczne księstwa – nastąpiło pod koniec XII w. Etapami, które zadecydowały o upadku zasady senioratu i pryncypatu, były:
 - **zjazd w Łęczycy** (1180 r.) i oddanie tronu krakowskiego w ręce Kazimierza Sprawiedliwego, s. 132
 - **wybór Leszka Białego**, syna Kazimierza Sprawiedliwego, na tron krakowski, dokonany przez możnowładztwo krakowskie, s. 132
 - **klęska Mieszka Starego** w bitwie nad Mozgawą. s. 132
- Starania o zjednoczenia ziem polskich, podjęte przez Henryków śląskich, zakończyły się wraz ze śmiercią Henryka Pobożnego w **bitwie pod Legnicą** w 1241 r. s. 132
- **Sprowadzenie rycerzy krzyżackich** przez **Konrada Mazowieckiego** doprowadziło w 2. połowie XIII w. do powstania na ziemiach podbitych Prusów Państwa Zakonnego, które stało się zagrożeniem dla Polski. s. 133
- Konsekwencją **sojuszu Przemysła II z księciem pomorskim** było połączenie w 1294 r. Pomorza Gdańskiego z Wielkopolską. s. 135
- W **1295 r. Przemysł II** koronował się w Gnieźnie na **króla Polski**. Jednak jego śmierć w zamachu, która nastąpiła **już rok później**, opóźniła zjednoczenie ziem polskich. s. 135
- Król Czech **Wacław II** opanował w 1300 r. Wielkopolskę i **koronował się w Gnieźnie** na króla Polski. s. 135
- Rozbicie dzielnicowe to okres **strat terytorialnych** (ziemia lubuska, chełmińska, Pomorze Gdańskie), utraty wpływów na Pomorzu Zachodnim oraz wojen domowych, ale także rozwoju gospodarczego i kulturalnego, wzrostu zamożności społeczeństwa i **kształtowania się elit politycznych**. s. 137

7. Przemiany gospodarcze i społeczne w okresie rozbitcia dzielnicowego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o przemianach społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich;
- przeczytasz o społeczno-kulturowych skutkach kolonizacji na prawie niemieckim.

Ożywienie gospodarcze na ziemiach polskich w XII–XIII w.

Okres rozbitcia dzielnicowego (1138–1320) to **czasy rozwoju gospodarczego ziem polskich**. Nie zahamowały go wojny domowe ani ponawiające się w XIII w. najazdy Mongołów pustoszące Małopolskę (zwłaszcza ziemię sandomierską) i docierające nawet na Śląsk. Brak władzy centralnej również nie przeszkodził w rozwoju ekonomicznym. Książęta piastowscy, szukając nowych źródeł finansowania swoich dworów i sił zbrojnych, prowadzili aktywną politykę gospodarczą. Chcieli zagospodarować nowe ziemie i zakładać osady. Wojny, które prowadzono – głównie domowe i o charakterze obronnym oraz wyprawy na Prusów – przynosiły jednak niewielu jeńców, których można by osadzić na ziemi. Możliwość nadawcy, rycerze i Kościół nadal posiadali liczne ziemie nadające się do zagospodarowania, jednak **brakowało poddanych** mogących je uprawiać.

Sytuacja przedstawiała się inaczej w cesarstwie, gdzie gęstość zaludnienia była dwukrotnie, a nawet trzykrotnie większa niż na ziemiach polskich. Na przełomie XIII i XIV w., gdy kolonizacja wiejska i miejska Europy Środkowej znajdowała się w rozkwicie, w Polsce na 1 km² przypadało 7 osób, w Czechach – 14, a na zachodzie cesarstwa – blisko 20. W zachodniej Europie istniał, przeciwnie niż na ziemiach polskich, niedobór ziemi i nadwyżka siły roboczej. Konsekwencją był **ruch kolonizacyjny** skierowany ku Europie Środkowo-Wschodniej. Intensywną kolonizację Połabii i Pomorza Zachodniego prowadziła już w XII w. Marchia Brandenburska.

Na ziemiach polskich niektórzy właściciele ziemscy (książęta, możnowładcy duchowni i świeccy) starali się zachęcić ludność do osiedlania się w ich dobrach poprzez obniżenie wysokości obowiązujących w nich dotychczas danin i wymiaru posług. Cennym nabytkiem byli tzw. **wolni goście** – przybysze, zwykle zbiegowie z majątków z innych regionów kraju oraz cudzoziemcy. Wędrowali po kraju w poszukiwaniu lepszych warunków do życia. Osadzani byli przez właścicieli ziemskich na **prawie polskim**, będącym prawem zwyczajowym, niespisanym. Zgodnie z nim otrzymywali oni w użytkowanie ziemię, często z prawem do wycinania lasów lub nieużytki. Podlegali zarówno obciążeniom wynikającym z prawa książęcego, jak i powinnościom wobec właściciela ziemskiego, ale **mieli zagwarantowaną wolność osobistą**. Mogli opuścić dobra po wywiązaniu się z umów, w których określano wa-

lokowanie wsi
i miast

runki dzierżawienia przez nich ziemi. Możliwość opuszczenia majątku powodowała, że warunki gospodarowania (obciążenia na rzecz właściciela) musiały być dla przyszłych atrakcyjne i zachęcać ich do pozostania.

Lokacja – ustanowienie zasad organizacyjnych i prawnych danej osady (wiejskiej i miejskiej). Mogła dotyczyć zarówno założenia osady nowej, jak i reorganizacji już istniejącej.

Kolonizacja wewnętrzna w możnowładczych majątkach ziemskich była łatwiejsza do przeprowadzenia, gdy ich właściciel posiadał **immunitet**. Immunitet **ekonomiczny** zwalniał dobra (całkowicie lub częściowo) z ciężarów wynikających z prawa książęcego, a **prawny** wyłączał ludność danej posiadłości spod sądownictwa księcia. Właściciel ziemski miał prawo sądenia i egzekwowania kar, ale mógł z niego zrezygnować na rzecz mieszkańców lokowanej wsi lub miasta. Gwarantował atrakcyjne warunki, aby łatwiej nakłonić osadników z zagranicy do osiedlania się na jego ziemiach. Ponieważ w XII–XIII w. istniało wiele zwalczających się księstw, możnowładcom i dostojnikom kościelnym szybciej udawało się wymusić immunitet na księciu lub otrzymać go za udzielone poparcie.

immunitet

Kolonizacja na prawie niemieckim

Określenie „**kolonizacja na prawie niemieckim**” oznacza, że umowy zawierane w związku z lokacjami opierały się na **zasadach prawa lokacyjnego** obowiązującego w **Niemczech**. Poza tym większość napływowej ludności, osiedlającej się w XIII w. na ziemiach polskich, pochodziła z obszaru Rzeszy niemieckiej (choć sporo także z Flandrii).

lokowanie na prawie niemieckim

Kolonizacja na prawie niemieckim miała inny charakter i skalę niż na prawie polskim. Była lepiej zorganizowana, objęła znacznie większe obszary, a interesy obydwu stron – pana gruntowego i osadników – zabezpieczano **spisanym dokumentem**. Pierwszymi terenami masowej kolonizacji były Pomorze Zachodnie oraz **Śląsk**, gdzie popierali ją miejscowi książęta, zwłaszcza Henryk Brodaty. Osadnictwu na tych terenach sprzyjała bliskość geograficzna księstw niemieckich oraz istniejące kontakty gospodarcze i polityczne z nimi. Pomorze Zachodnie było w XIII w. terenem ekspansji Danii oraz Brandenburgii i Meklemburgii – księstw powstałych na ziemiach Słowian połabskich. W 2. połowie XIII w. terenem kolonizacji stały się ziemie podbitych Prusów, na których powstało państwo zakonu krzyżackiego. Akcję osadniczą **na terenach wiejskich** podjęli najpierw książęta śląscy, a później biskupi: wrocławski i krakowski. **Pierwsza lokacja gminy miejskiej** na ziemiach polskich **na prawie niemieckim** nastąpiła w 1211 r. i dotyczyła **Złotoryi** na Śląsku. Prawa miejskie nadał tej górniczej osadzie, zajmującej się wydobywaniem złota, książę Henryk Brodaty. Wzorem dla jej organizacji był przywilej wystawiony dla **Magdeburga** przez tamtejszego arcybiskupa.

Lokowanie nowej **wsi** na **prawie niemieckim** zwykle łączyło się z zagwarantowaniem sobie przez właściciela ziemskiego (o ile nie był nim sam książę) immunitetu ekonomicznego i sądowego. Po jego otrzymaniu zawierał on umowę z **zasadźcą**, który sprowadzał osadników i organizował osadę. **Umowa** miała charakter **przywileju lokacyjnego** wystawianego przez właściciela ziemi na ręce zasadźcy, który zostawał **sołtysem** wsi. Określała **obszar ziemi** przeznaczony dla kolonistów i **wymiar świadczeń**, jakie miały ich obowiązywać, oraz prawa i obowiązki sołtyśa. Treść przywilejów lokacyjnych

była różna, najczęściej zwalniano osadników z wszystkich ciężarów prawa książęcego oraz wyłączano ich spod kompetencji urzędników władcy. Wyznaczano granice osady i mierzono grunty – zwykle dla każdej rodziny wyznaczano jeden **tan** ziemi, tj. 24 (tan frankoński) lub 17 (tan chełmiński) hektarów ziemi. Wymiar świadczeń określano

z jednego tanu. Pastwiska, łąki i lasy przeznaczono do wspólnego użytkowania.

Założenie wsi, ilustracja ze *Zwierciadła saskiego* (spisu prawa zwyczajowego z terenu Saksonii), 1300 r.

Mężczyzna przedstawiony na ilustracji w czapce na głowie to zasadzca. *Zwierciadło saskie* zawierało m.in. prawo sądowe, które w Polsce stanowiło główny zbiór prawa niemieckiego stosowanego w sądownictwie lokowanych miast.

Sołtys otrzymywał od właściciela od 2 do nawet 4 tanów, które były wolne od czynszu. Posiadał wyłączne prawo do polowania i połowu ryb oraz zakładania stawów rybnych, karczem i młynów. Ponadto miał zapewnione dochody z opłat czynszowych, które sam zbierał od osadników (zatrzymywał dla siebie 1/6 z nich) oraz z kar sądowych (1/3) nakładanych przez sąd ławy wiejskiej, któremu formalnie przewodniczył. Zapewniało mu to uprzywilejowane stanowisko we wsi. W dobrach książęcych sołtysi byli nieraz zobowiązani do służby wojskowej, co pozwalało niektórym z nich, nawet jeszcze w XIV w., przechodzić do stanu rycerskiego.

Osadnikom przysługiwała tzw. **wolnizna**, czyli trwający od 2 do 20 lat okres zwolnienia ze świadczeń na rzecz właściciela ziemskiego. Ten czas przewidziano na zagospodarowanie – najdłuższy był w przypadku nieużytków lub terenów, które dopiero należało wykarczować. Osadnicy mieli zapewnione **dziedziczne użytkowanie** gospodarstwa. **Świadczenia (renta feudalna)** na rzecz właściciela ziemi, czyli pana gruntowego (feudalnego), były **ściśle określone** w dokumencie lokacyjnym wsi. Uiszczano je w formie **odrobkowej**, czyli pracy na rzecz pana (tzw. pańszczyzna – praca na polach pana, a ponadto np. wyrąb lasów, zwożenie opał czy kamieni na budowę), w formie **naturalnej** (oddawanie części plonów) oraz **pieniężnej** (czynsz). Wybór formy renty feudalnej zależał od warunków miejscowych, odległości od rynków oraz umowy zawartej pomiędzy zasadzcą i gminą a panem gruntowym. Osadnicy musieli także płacić **dziesięcinę Kościołowi**.

Zwykle osadników zwalniano z większości ciężarów prawa książęcego, jeżeli gwarantował to immunitet. Mieli też zapewniony **samorząd i sądownictwo** się według własnego prawa (obowiązującego w miejscu zamieszkania, z którego przybyli). **Sąd** składał się z **sołtysa i ławy**, w której zasiadali **ławnicy**, wywodzący się spośród osadników. Mieli oni zagwarantowaną także **wolność osobistą**. Mogli po wywiązaniu się z zobowiązań za dany rok oraz przepracowaniu okresu równego otrzymanej wcześniej wolniznie opuścić gospodarstwo i przenieść się w inne miejsce. Ich samych nie można natomiast było usunąć z gospodarstwa wbrew ich woli, o ile wypełniali swoje zobowiązania.

dziedziczne prawo użytkowania ziemi

Na prawie niemieckim lokowano na ziemiach polskich nie tylko przybyszy z zachodniej Europy. W istocie stanowili oni zaledwie kilka procent mieszkańców ziem polskich. Waga lokacji na prawie niemieckim polegała na tym, że objęto nią również **ludność miejscową**. Wsie mogły być zakładane od podstaw na tzw. **surowym korzeniu**, gdy na przykład zachodziła konieczność wycięcia lasów. Lokacje mogły również polegać na określeniu na nowo i spisaniu praw oraz obowiązków ludności **już istniejącej osady** według wzorca prawa niemieckiego. Mogło w tym wypadku dojść także do nowego wytyczenia wsi i podziału gruntów.

Powstanie miast

W czasach pierwszych Piastów nie było na ziemiach polskich ośrodków miejskich podobnych do tych istniejących w zachodniej Europie. Kupcy oraz niektórzy rzemieślnicy pracujący na potrzeby księcia, jego drużyny oraz nielicznych mieszkańców **grodów** żyli w **podgrodziach**, które z czasem otaczano wałami. Istniały również **ośrodki targowe** o częściowo miejskim charakterze. Wytwórcy produktów rzemieślniczych zwykle zajmowali się równocześnie uprawą roli. Wymiana handlowa obejmowała tylko niewielką część ludności, większość zaspokajała swoje potrzeby, wyrabiając własnoręcznie przedmioty codziennego użytku i narzędzia.

Wymiana towarowo-pieniężna mogła rozwinąć się dopiero, gdy nastąpił rozwój rolnictwa i pojawiły się nadwyżki żywności. Osadnicy w nowo lokowanych wsiach, zwłaszcza na prawie niemieckim, byli zmuszeni uczestniczyć w handlu, aby zarobić na zapłacenie czynszu. Wzrost zamożności pozwalał chłopom na zakup wyrobów będących dziełem rzemieślników. Ci z kolei, dzięki wzrastającym zyskom, mogli porzucić zajęcia rolnicze. Rozwój rzemiosła i handlu powodował w XII w. rozrastanie się dotychczasowych podgrodzi w ośrodki miejskie. Status tych ośrodków i ich ludności nie był natomiast określony prawnie, nie miały one samorządu ani odrębnych praw. Określeniem „**miasto**” przyjęło się nazywać w historiografii dopiero te osady, które zostały objęte lokacją i zorganizowane na podstawie dokumentów lokacyjnych.

Napływ osadników z Niemiec, wśród których znaleźli się również rzemieślnicy i kupcy, sprzyjał rozwojowi miast. Były one zakładane głównie z inicjatywy książąt, w mniejszym stopniu przez możnowładców i Kościół. **Zasady ich lokacji** opierały się na wzorcach ustrojowych mających samorząd miast niemieckich, głównie **Magdeburga**, a w przypadku Pomorza – **Lubeki**. Obok **prawa magdeburskiego** i **lubeckiego** istniały również lokalne jego odmiany: prawo **średzkie** (wzorem była Środa Śląska), prawo **chełmińskie** (powstałe w Chełmnie i Toruniu). Prawa miejskie nadawano istniejącym osadom, ale nie dokonywano lokacji miejskich na tzw. surowym korzeniu.

lokacja miasta

Podobnie jak w przypadku wsi organizatorem gminy miejskiej był zasadzca, który jako **wójt** reprezentował później miasto wobec osoby dokonującej lokacji. Dokument lokacyjny miał charakter przywileju zwalniającego wspólnotę miejską od ciężarów prawa książęcego i nadającego jej określone prawo, na przykład magdeburskie. Wytyczano **rynek** i **ulice** oraz **parcele** budowlane, które otrzymywali osadnicy i za które **płacili czynsz** określony w dokumencie lokacyjnym. Parcele otrzymywali w wieczyste użytkowanie, mogli je dziedziczyć i sprzedawać. Poza czynszem byli **zobowiązani** jedynie **do obrony miasta** w przypadku najazdu nieprzyjaciela. Posiadali podobny do wiejskiego samorząd sądowy na czele z wójtem.

wójt

Wójt miał liczne przywileje, otrzymywał parcele wolne od czynszu (zwykle co szóstą) oraz prawo do zakładania kramów, jatek, młynów, łaźni oraz pobierania jednej trzeciej kar sądowych. Stanowisko wójta było dziedziczne, ale w miarę kolejnych podziałów majątku między spadkobierców oraz bogacenia się pozostałych mieszczan jego rola malała. W największych miastach dochodziło z czasem do wykupienia uprawnień wójta przez wspólnotę miejską i likwidacji tego urzędu. Władzę w mieście przejmowała wówczas wybierana przez mieszczan **rada** na czele z **burmistrzem**. W miastach lokowanych na prawie niemieckim tworzone były cechy rzemieślnicze znane z zachodniej Europy.

Panorama Lubeki

Upowszechnienie prawa lubeckiego było związane ze znaczeniem Lubeki oraz rozwojem osadnictwa miejskiego w regionie północnego Bałtyku (miasta hanzeatyckie).

Hanza – związek miast i działających w nich kupców (głównie niemieckich), który powstał w XIII w., zapoczątkowany porozumieniem Hamburga i Lubeki. Z czasem objął ok. 160 ośrodków miejskich, przede wszystkim portowych, ale także niektóre leżące w głębi lądu. Skupiał miasta od Niderlandów przez Gdańsk po Nowogród. Największe znaczenie Hanza miała w XIV–XV w., później zdecydowanie podupadła.

Układ przestrzenny Krakowa w XIII w.

Centrum miasta stanowił kwadratowy rynek, od którego biegły przecinające się pod kątem prostym ulice. Szachownicowy układ Kraków zawdzięczał prawu magdeburskiemu. Parcele budowlane mające kształt prostokąta przylegały do ulic krótszym bokiem. Niektóre ulice zamieszkiwali przedstawiciele określonego rzemiosła, na co wskazują ich zachowane do dziś nazwy: Szewska, Stolarska, Garbarska. Rynek stanowił centrum życia politycznego i gospodarczego miasta. W narożniku rynku znajdował się romański kościół św. Wojciecha (później przebudowany na barokowy), który istniał jeszcze przed lokacją miasta. Szachownica ulic miasta lokowanego na prawie niemieckim została zaburzona poprzez bezpośrednią bliskość zamku królewskiego/książęcego (Wawel), a w konsekwencji powstanie ulicy Grodzkiej.

Stare Miasto we Wrocławiu na grafice z XVII w.

Widok z lotu ptaka przedstawia Stare Miasto we Wrocławiu i jego średniowieczne mury – przed modernizacją w czasach nowożytnych. Wyraźnie widoczny jest typowy dla lokowanych miast regularny układ ulic i parceli budowlanych.

Pierwsze miasta na ziemiach polskich lokowano **na Śląsku**, poczynając od drugiej dekady XIII w. Także **największa liczba lokacji** – około 130 – przypadła na tę dzielnicę. W Wielkopolsce było ich około 40, w Małopolsce – około 30, na Kujawach i w ziemi łęczyckiej – około 20. Na Pomorzu Gdańskim lokowano jedynie 6 miast, a na Mazowszu – 4. Niewiele później niż książęta piastowscy na Śląsku w swoim państwie zakładali miasta **Krzyżacy**. Najwcześniej w 1233 r. lokowali **Chełmno** i **Toruń**. Odmiana chełmińska prawa magdeburskiego była później wykorzystywana głównie przy lokowaniu miast w państwie zakonnym oraz na Mazowszu (w XIV w.).

Lokacje miast na ziemiach polskich – przykłady

Śląsk	Złotoryja (1211), Lwówek Śląski i Opole (przed 1217), Cieszyn , Nysa , Środa Śląska (1223), Wrocław (1226)
Wielkopolska	Gniezno (1243), Poznań , Głogów (1253), Kalisz (przed 1268)
Małopolska	Sandomierz (przed 1243), Bochnia (1253), Kraków (1257). Pierwsza lokacja Krakowa miała miejsce prawdopodobnie ok. 1225 r. Sandomierz był ponownie lokowany w 1286 r. po zniszczeniu przez Tatarów.
Pomorze Gdańskie	Gdańsk (przed 1263)
Mazowsze	Płock (1237)

Pieczęć miejska Poznania z XIV w.

Poznań lokował na prawie magdeburskim w 1253 r. książę wielkopolski Przemysław I.

Dokument lokacyjny Miasta Krakowa nadany przez Bolesława V Wstydlivego 5 czerwca 1257 r.

Źródło historyczne

Dokument lokacyjny Miasta Krakowa nadany przez Bolesława V Wstydlivego 5 czerwca 1257 r. we wsi Kopernia koło Pińczowa

Pragnąc założyć miasto w Krakowie i zgromadzić tam ludzi z różnych okolic, obwieszczamy uszom pojedynczych, tak obecnych jak przyszłych, że my Bolesław z łaski Bożej książę Krakowa i Sandomierza, razem z najjaśniejszą matką naszą Grzymisławą i szlachetną naszą małżonką Kunegundą zakładamy je na tem prawie, na którym założone jest miasto Wrocław; w ten sposób, aby stosowano nie to, co się tam dzieje, ale to, co wedle prawa i formy miasta Magdeburga stosować się powinno; aby w razie jakiegokolwiek wątpliwości odwoływano się do prawa pisanego.

Naprzód więc [...] wójtom naszym [...] przyrzekamy, że wszyscy obywatele, w temże mieście mieszkający, przez przeciąg lat sześciu żadnego czynszu ani żadnej powinności nie mają nam dawać ani czynić od swych osób lub posiadłości swoich, lub przynależnych do miasta, z wyjątkiem sklepów, gdzie sukna będą sprzedawane i sklepów przekupniów, które zwykle kramami nazywają, z których, po wybudowaniu ich naszym kosztem i staraniem, ponieważ i to im przyrzekliśmy, pięć części czynszu nam przypadną, wójtowie zaś wyżej rzeczeni szóstą część dziedzicznie z nich pobierać będą; jednak nie z prawa, lecz z naszej szczególnej łaski. Gdy zaś upłynie sześć lat rzeczonych, z każdego siedliska winni będą nam płacić pół luta srebra wagi niemieckiej wtedy, kiedy jest zwyczaj płacenia; [...]. Chcemy także i zezwalamy miastu już wymienionemu, aby na rolę i pastwiska, i na inne użytki mieli prawem dziedzicznym wieś, która zwyczajnie Rybitwy się zowie [...].

Nadajemy także miastu prawo użytkowania rzeki Wisły z obu brzegami od granic Zwierzyńca aż do granic klasztoru w Mogile, tak, że w niej każdy może swobodnie łowić ryby, a wspomniani wójtowie mogą postawić trzy młyny wolne od wszelkich opłat i posiadać je prawem dziedzicznym, z tem jednak zastrzeżeniem, że będą obowiązani mleć zboże na nasze potrzeby w temże mieście lub blisko niego, w szczególności w obrębie trzech mil. Jeżeli zaś jacyś chcieli na rzeczonych przestrzeni rzeki więcej młynów wybudować, wolno im to będzie za zgodą wójtów, tak jednak, że pół grzywny obiegowego srebra od każdego koła płacić na mrocznie będą powinni. Dodajemy także na wieczność na użytek tegoż miasta wszystkim cały las nad wyższą częścią Wisły, który pospolicie Chwacimiech bywa nazywany.

T. Węclawowicz, „Założenie miasta w Krakowie” – czyli o symbolicznym wymiarze Wielkiej Lokacji z roku 1257, „Wiadomości Konserwatorskie” 2007, nr 21, s. 15–16.

Ćwiczenie

Wskaż, jakie korzyści uzyskiwali osadnicy i mieszczenie na mocy przywileju lokacyjnego.

Następstwa ożywienia gospodarczego i kolonizacji na prawie niemieckim

Napływający z zachodniej Europy osadnicy przywieźli ze sobą i upowszechnili **nowe metody gospodarowania i techniki uprawy roli** (m.in. pług z żelaznym lemieszem, czyli częścią podcinającą ziemię), co powodowało **wzrost plonów i dochodowości gospodarstw**. Nastąpiło upowszechnienie **trójpólówki**, która pojawiła się na ziemiach polskich w XII w. Lokacje na prawie niemieckim pozwoliły szybko odbudować osady zniszczone w wyniku obcych najazdów, zwłaszcza mongolskich. Korzyści odnieśli zarówno chłopci, których warunki życia się poprawiły, jak i książęta oraz możni, których dochody wzrosły. Historycy przyjmują, że postęp w metodach uprawy roli pozwolił zwiększyć wysokość plonów z 2–3 ziaren z jednego zasianego do 4–5. Właśnie w okresie rozbicia dzielnicowego **przyrost ludności ziem polskich** był najszybszy. Postępujące zwiększanie się jej liczby oraz **zamożności** sprzyjało rozwojowi wymiany handlowej i wszelkich dziedzin gospodarki.

rozwój gospodarczy
ziem polskich

trójpólówka

Wzrost zamożności mieszkańców ziem polskich pozwolił na rozwój **budownictwa**. Powstały liczne **zamki**, siedziby książąt i możnych oraz **kościół i klasztory** wznoszone między innymi przez zakon **cystersów**, którzy pojawili się w Polsce przed połową XII w. i włączyli się w proces zagospodarowywania nieużytków rolnych. Nastąpił rozwój sztuki romańskiej, a na początku XIII w. pojawiły się pierwsze budowle z elementami w stylu gotyckim (na temat obu tych stylów w sztuce – zobacz rozdz. V.8.). Były to między innymi kościoły cystersów w Trzebnicy i Jędrzejowie. Dzięki temu zakonowi oraz **dominikanom i franciszkanom** styl gotycki upowszechnił się w XIII w. w całej Polsce. Wiele spośród powstałych wówczas budowli, zwłaszcza sakralnych, przetrwało do naszych czasów.

XII–XIII w. to **okres faktycznej chrystianizacji** całej ludności ziem polskich związany z rozbudową sieci parafialnej oraz pogłębionej pobożności wśród części ówczesnych elit. Podstawą ówczesnej religijności był kult świętych – Wojciecha oraz biskupa Stanisława kanonizowanego w 1254 r. Żywoty św. Wojciecha i św. Stanisława były czytane w całym kraju przez księży i znane powszechnie ludności.

Święty Stanisław – witraż z kościoła dominikanów w Krakowie, XIII w.

W XIII w. narodziła się legenda, w której porównywano państwo polskie do ciała św. Stanisława, które poćwiartowane miało się w cudowny sposób zrosnąć. Podobnie Królestwo Polskie, podzielone na księstwa, miało się zjednoczyć.

Wiek XIII był okresem zacieśniania kontaktów ze **światem zewnętrznym** – coraz częstszych wyjazdów polskich kupców, duchownych i młodzieży udającej się po naukę do zachodniej Europy. Nasilenie kontaktów sprzyjało poznawaniu i przyswajaniu dorobku cywilizacji i kultury zachodnioeuropejskiej i wpływało na rozwój rodzimej. Elity skupione wokół dworów książęcych przejęły **kulturę rycerską**, która w poprzednich wiekach ukształtowała się na Zachodzie. Dystans cywilizacyjny między Polską a zachodnią Europą w tym czasie znacznie się skrócił.

Posąg św. Stanisława, 2. poł. XIV w.

Figura pierwotnie była usytuowana na szczycie fasady katedry na Wawelu. Obecnie jest eksponowana na wystawie „Wawel Zaginiony” na Zamku Królewskim w Krakowie.

Napływ obcej ludności mówiącej zwykle w różnych **dialektach niemieckich** prowadził do **zmian w charakterze etnicznym** niektórych obszarów ziem polskich. Miało to miejsce już w XIII w. na Śląsku i w ziemi chełmińskiej oraz na Pomorzu Zachodnim, a w XIV w. na Pomorzu Gdańskim. W przypadku miast dotyczyło to również Wielkopolski i Małopolski. Mimo że z czasem wzrastała liczba Polaków wśród osób objętych prawem miejskim, to jeszcze pod koniec XIV w. na liście krakowskich mieszczan 76% osób figurowało jako Niemcy. Przybysze z **Niemiec** byli nie tylko osadnikami. Na dworach książąt piastowskich przebywali duchowni i rycerze niemieccy. Stanowili oni wprawdzie – poza Śląskiem – stosunkowo niewielką grupę ludzi, często jednak bardzo wpływowych, gdyż nie mieli powiązań lokalnych. Zależeli tylko od łaski księcia – wobec niego byli szczególnie lojalni.

Od przełomu XII i XIII w. coraz liczniej napływała też z terenu cesarstwa prześladowana tam **ludność żydowska**. Żydzi zamieszkiwali w miastach – w dobrach książęcych na Śląsku, w Wielkopolsce i na Mazowszu. Trudnili się początkowo głównie handlem i rzemiosłem, a niektórzy także działalnością finansową. Przywilej księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego z 1264 r. (**statut kaliski**) uznawał ich za ludność wolną, podległą tylko księciu.

Brakteat (moneta wybijana tylko z jednej strony) Mieszka III Starego. Napis w języku polskim, zapisanym alfabetem hebrajskim, głosi „Mieszko król”.

Żydzi dzierżawili mennice książęce Kazimierza Sprawiedliwego, Bolesława Wysokiego, Mieszka Starego i jego syna Władysława Łaskonogiego, a także zarządzali nimi. Znane są denary Mieszka Starego z hebrajskimi napisami bite w mennicy w Kaliszu i w Krakowie. Ze względu na rolę w gospodarce Żydzi zajmowali uprzywilejowaną pozycję i byli chronieni przez władców.

Coraz powszechniejsze – w większym stopniu w miastach niż na wsi – kontakty miejscowej, polskiej ludności z obcymi przybyszami uświadamiały jej własną **odrębność etniczną** (językową, obyczajową). Towarzyszyły temu niejednokrotnie **nastroje wrogości** zwłaszcza wobec uprzywilejowanych często na dworach i w miastach Niemców. W dużych ośrodkach miejskich stanowili oni większość wśród patrycjatu i w organach samorządu. Także w życiu Kościoła, zwłaszcza zakonów, odgrywali rosnącą rolę. Zaniepokojony tym arcybiskup Jakub Świnka doprowadził na synodzie w Łęczycy w 1285 r. do wydania statutu nakazującego wygłaszanie kazań w języ-

ku polskim. Pochodzenie etniczne i język niemieckich przybyszów nie stawały się jednak powodem niepokojów społecznych na większą skalę. Do nielicznych należał w początkach XIV w. bunt wójta Alberta (zobacz rozdz. VI.3.), który miał podłoże ekonomiczne i polityczne. Niechęć do uprzywilejowanych obcych – w tym wypadku nastroje antyniemieckie – wykorzystał Władysław Łokietek do stłumienia tego wystąpienia. **Proces osadniczy przebiegał na ziemiach polskich pokojowo.** Ważniejsze od różnic etnicznych i językowych były wspólnota interesów i przynależność do danej warstwy społecznej oraz do państwa, w granicach którego zamieszkiwano. Świadczą o tym małżeństwa zawierane przez szlachtę i mieszczan, a z czasem – nasilające się procesy asymilacyjne.

Pośród **polskich elit społecznych** mimo rozbicia dzielnicowego nie zanikło przekonanie o istnieniu pewnej jedności ziem rządzonych przez Piastów i duma ze **wspólnej tradycji historycznej**. Niektórzy historycy uważają, że w związku z tymi zjawiskami można mówić o pojawieniu się już w tym okresie polskiej **świadomości narodowej**.

Narodziny społeczeństwa stanowego

W XIII w. został zapoczątkowany proces kształtowania się **społeczeństwa stanowego**. Przyczyniła się do tego decentralizacja władzy, upowszechnienie immunitetów i rozwój osadnictwa na prawie niemieckim oraz związane z tym wyłączenie coraz szerszych grup ludności spod prawa książęcego. Społeczeństwo stanowe charakteryzowało się podziałem na wielkie grupy społeczne – **stany: duchowieństwo, rycerstwo (później szlachtę), mieszczan i chłopów**. Poszczególne stany wyróżniały się posiadanymi prawami oraz własną władzą sądowniczą.

Najwcześniej, bo już w połowie XIII w., jako odrębny stan ukształtowało się **duchowieństwo**. Przyczyniły się do tego reformy w Kościele powszechnym, wprowadzone również w Kościele polskim, oraz przemiany społeczno-gospodarcze, jakie dokonywały się w tym czasie na ziemiach polskich. Już na początku XIII w. duchowieństwo uzyskało prawo wyboru biskupa bez ingerencji władzy świeckiej oraz rozległe **immunitetowe przywileje** ekonomiczne i prawne. W **1210 r.** arcybiskup Henryk Kietlicz otrzymał od książąt piastowskich, przybyłych na odbywający się synod w **Borzykowej**, immunitet sądowy i podatkowy dla dóbr kościelnych. Pięć lat później przywilej borzykowski został potwierdzony przez książąt na zjeździe w **Wolborzu**. Tym samym Kościół, zwolniony z podatków i poddany wyłącznie własnemu sądom kościelnemu, uniezależnił się od władzy państwowej.

O przynależności do stanu duchownego – w odróżnieniu od innych stanów – nie decydowało urodzenie, ale święcenia przyjmowane przez kandydata. Był to stan najbardziej zróżnicowany społecznie. Najwyższe stanowiska i godności w praktyce mogły zajmować tylko osoby wywodzące się z najzamożniejszych i najbardziej znaczących rodów rycerskich. Formalnie wszyscy duchowni cieszyli się takimi samymi przywilejami, choć o ich rzeczywistej pozycji społecznej decydowały sprawowana funkcja, zamożność i wpływy.

społeczeństwo
stanowe

duchowieństwo

Źródło historyczne

Przywilej Leszka Białego, Konrada Mazowieckiego, Władysława Odonica i Kazimierza I Opolskiego dla Kościoła nadany w 1215 r. w Wolborzu*

My, z bożego miłosierdzia książęta: Leszek krakowski, Konrad mazowiecki, Władysław kaliski i Kazimierz opolski [...] przyrzekamy i przysięgamy panu Henrykowi, arcybiskupowi polskiemu, i jego następcom, wszystkim jego sufraganom** oraz następcom sufragánów, że od tej godziny aż do końca życia naszego strzec będziemy immunitetu Kościoła bożego, aby z powodu nas lub naszych [poddanych] nie doznał żadnej straty, lecz aby wsie kościelne i mieszkańcy ich pod każdym względem cieszyli się przywilejem wolności. Najpierw więc postanawiamy i chcemy, aby tego przestrzegano, żeby nikogo z ludzi mieszkających w posiadłościach kościoła nie pociągano do sądu inaczej jak przed przełożonego ich kościoła lub przed jego sędziego dla wydania wyroku. [...] I będziemy przechodzić przez Łowicz tylko raz w roku zgodnie z dawnym zwyczajem i zwracamy wszystkie wsie należące do św. Wojciecha, podobnie i lasy z ich pożytkami. Pragniemy zaś, aby wszyscy nasi niewzruszenie przestrzegali tych postanowień, tak że jeśli by ktoś spróbował z lekkomyślną śmiałością ograniczyć je, niech wie, że narazi się na gniew nasz i książąt Kościoła.

Wybór źródeł do historii Polski średniowiecznej (do połowy XV wieku), t. I, Społeczeństwo i państwo polskie do połowy XIII wieku, oprac. G. Labuda i B. Miśkiewicz, Poznań 1966, s. 186–187.

*Potwierdzał postanowienia przywileju borzykowskiego i rozszerzał gwarancje immunitetowe dla posiadłości kościelnych na ziemie Kazimierza I Opolskiego.

**sufragan – biskup pomocniczy

Ćwiczenie

Wyjaśnij znaczenie immunitetu borzykowskiego i wolborskiego dla Kościoła katolickiego na ziemiach polskich.

rycerstwo

Stan rycerski (szlachecki) wyróżniało **dziedziczne posiadanie ziemi na prawie rycerskim** i związany z tym **obowiązek odbywania konno służby wojskowej** na rzecz księcia. Rycerze posiadali **pełne prawo do ziemi**, podobnie jak książęta i panujący władcy oraz Kościół. **Rezerwa pańska**, czyli część ziemi tworząca własne gospodarstwo rycerza (niewydzierżawiona chłopom), była wolna od świadczeń na rzecz księcia. Rycerze mogli wybierać instytucję kościelną, której płacili dziesięcinę – była to tzw. **dziesięcina swobodna**. Za zabicie albo zranienie rycerza obowiązywały najwyższe kary – odpowiednio: **główszczyzny** i **nawiązki**.

W XIII w. rycerstwo stanowiło grupę społeczną zróżnicowaną nie tylko majątkowo, lecz także prawnie. Odrębność praw możnowładców w następnym wieku zanikała, co doprowadziło do ukształtowania się jednolitego pod względem prawnym stanu rycerskiego (szlacheckiego). Potwierdziły to przywileje z XIV i XV w. nieodróżniające zwykłych rycerzy czy szlachciców od możnowładców i gwarantujące formalnie wszystkim te same prawa. Rycerze wywodzący się od wspólnego przodka (lub za takich uznawani) od około XIII w. tworzyli **ród heraldyczny**, który odróżniał się od innych rodów **zawołaniem bojowym** oraz **herbem**.

W XIII–XIV w. stan rycerski był jeszcze względnie **otwarty**, tzn. jego członkami mogły stać się osoby o innym pochodzeniu społecznym. Do stanu rycerskiego wchodził na przykład niektórzy sołtysi, na których spoczywał obowiązek służby wojskowej na rzecz księcia.

Ewolucja stanu rycerskiego w następnym stuleciu zmierzała w kierunku jego powolnego zamykania się i uznawania szlacheckiego urodzenia za jedyny wyznacznik przynależności do niego. W rosnącym stopniu źródłem utrzymania warstwy rycerskiej stawała się ziemia, a nie udział w wojnie i zdobywanie na niej łupów czy jeńców. Można powiedzieć, że w ten właśnie sposób rycerze, wychodząc ze swojej roli militarnej, przekształcali się w **szlachciców**. Przemiana ta była oczywiście rozciągnięta w czasie. Używanie tych dwóch pojęć dla poszczególnych stuleci jest więc kwestią umowną. Dla schyłku średniowiecza można stosować je zamiennie.

Bolesław I Wysoki (książę śląski w latach 1163–1201) przedstawiony jako rycerz w pełnym rynsztunku – drzeworyt według rysunku Jana Matejki

Mieszczanie jako stan ukształtowali się w wyniku procesu lokowania miast. Mieli własne prawa i sądownictwo. Cieszyli się wolnością osobistą. Przywilejów tych nie posiadali jednak jako zbiorowość obejmująca cały kraj (tzw. przywileje generalne), jak to było w przypadku duchowieństwa, a z czasem też szlachty. Otrzymywali je jako obywatele **konkretnego miasta** na mocy dokumentu lokacyjnego. Ich prawa

mieszczanie

i obowiązki były jasno określone; niewiele się przy tym różniły w poszczególnych miastach. Wśród mieszczan istniało duże zróżnicowanie majątkowe. Podobnie jak w zachodniej Europie dzielili się oni na patrycjat, pospółstwo i plebs. **Patrycjat** rządzący miastem stanowił niewielką liczebną elitę, w większości obcego pochodzenia. Najliczniejszą grupę obywateli stanowiło **pospółstwo**. Biedota miejska, czyli **plebs**, nie posiadała praw miejskich (obywatelstwa).

Chłopi jako odrębny stan ukształtowali się w wyniku rozwoju osadnictwa na prawie niemieckim i przenoszenia na to prawo już istniejących wsi. W XIII i XIV w. **zatarły się różnice** w położeniu prawnym chłopów. Z dwóch podstawowych grup ludności wieśniaczej: osobiście wolnych oraz „przypisańców” występujących głównie w dobrach kościelnych, powstała jedna kategoria ludzi wolnych osobiście. Byli oni jednak związani z panem gruntowym kontraktem (zobowiązania i prawa zawarte w dokumencie lokacyjnym). Sytuacja chłopów w tym okresie się poprawiała. Chłop zamieszkujący wieś lokacyjną jako dzierżawca posiadał wprawdzie tylko **użytkową własność ziemi**, ale miał prawo do jej **dziedziczenia**. O jego stosunkowo mocnej pozycji decydowały: gwarancja nieusuwalności z gospodarstwa, stały wymiar czynszu, samorząd wiejski i możliwość opuszczenia wsi po wywiązaniu się ze zobowiązań.

chłopi

Cystersi na ziemiach polskich

Mnisi cysterscy przy pracy – francuska miniatura z 1111 r.

Pierwsze klasztory cysterskie powstały w **Brzeźnicy** (obecnie Jędrzejów, Małopolska) po 1140 r. i **Łeknie** (Wielkopolska) w 1143 r.

Do końca XII w. było już 9 opactw. Zostały ufundowane w Wielkopolsce w **Łądzie** (1153), na Śląsku w **Lubiążu** (1163), na Pomorzu Zachodnim w **Kołbaczu** (1174), w Małopolsce w **Sulejowie** (1176), **Wąchocku** (1179) i **Koprzywnicy** (1185) oraz na Pomorzu Gdańskim w **Oliwie** (1186). Powstałe w 2. połowie XII w. opactwa dopiero w następnym stuleciu rozwinęły szerszą działalność, a ich liczba zwiększyła się o kolejne 16 nowych fundacji.

Romański kościół św. Tomasza w Sulejowie

Opactwo cystersów w **Sulejowie** zostało ufundowane przez Kazimierza Sprawiedliwego w 1177 r. Zespół klasztorny jest jednym z najlepiej zachowanych na ziemiach polskich. Bryła kościoła wybudowanego w latach ok. 1177–1232 zachowała się w nienaruszonym kształcie. Najciekawiej prezentują się **romański portal i rozeta**.

Zespół klasztorny opactwa cysterskiego w Sulejowie

Portal kościoła romańskiego w Przyklasztorzu

Dokument Konrada Mazowieckiego z 1242 r. Pismo wyznaczało granice na terenach spornych między klasztorem cystersów w **Sulejowie** i norbertanów w **Witowie**.

W 2. połowie XII w., gdy na ziemiach polskich powstawały pierwsze klasztory cysterskie, zakon posiadał w Europie ponad 350 opactw. Podstawowe znaczenie miała dla cystersów izolacja od świata świeckiego. Jej osiągnięciu pomagało istnienie w zakonie grupy braci, którzy nie sprawowali normalnych obowiązków liturgicznych, natomiast zajmowali się sprawami gospodarczymi w klasztorze i jego dobrach.

Cystersi jako jedni z pierwszych w Polsce używali na szeroką skalę cegły – materiału typowego dopiero dla gotyku.

Zakon przejawiał dużą inicjatywę w podnoszeniu w swoich dobrach kultury rolnej: przeprowadzano prace melioracyjne, budowano młyny, regulowano rzeki, rozwijano ogrodnictwo, uprawiano chmiel.

Klasztor w **Lubiążu** został założony przez księcia śląskiego Bolesława I Wysokiego ok. 1163 r. W 1175 r. fundacja została zatwierdzona, a w wystawionym dokumencie książę określił uposażenie klasztoru. Od kolejnych książąt, zarówno śląskich, jak i wielkopolskich oraz pomorskich klasztor otrzymał olbrzymie nadania majątkowe w postaci nieruchomości oraz czynszów, dziesięcin i innych danin pieniężnych. Bogate uposażenie spowodowało, że stał się jednym z największych klasztorów na ziemiach polskich.

Dokument fundacyjny klasztoru cystersów w Lubiążu, 1175 r.

Dokument wydany 16 lutego 1271 r. przez księcia Bolesława Wstydliwego zatwierdzający prawa klasztoru cystersów w Jędrzejowie. Dokument zezwalał klasztorowi na lokację miasta na prawie niemieckim i nadawał mu cztery wsie.

Opactwo cystersów w **Kolbaczu**, na Pomorzu Zachodnim, ufundowane w 1173 r. przez kasztelana szczecińskiego Wacława II Świętoborzyca. Kościół Najświętszej Maryi Panny), powstał w latach 1210–1347 w stylu późno-romańskim i gotyckim.

Romański portal w kościele cystersów w Kolbaczu

Opactwo cystersów w **Wąchocku** ufundowane w 1179 r. Zespół klasztorny jest mieszanką stylów architektonicznych. Romański kościół św. Floriana został zbudowany w XIII w. na miejscu spalonego przez Mongołów. Zasadniczy plan świątyni zachował się niezmieniony. Kościół zbudowano (wzorując się na świątyniach północnych Włoch) z naprzemiennie ułożonych ciosów czerwonego i jasnego piaskowca. Pozostałością po epoce gotyku są m.in. podniesione szczyty. Kościół był wielokrotnie przebudowywany (zwłaszcza w XVII w.).

Krużganek klasztoru cystersów w Pelplinie

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie były przyczyny ożywienia gospodarczego na ziemiach polskich w XII–XIII w.
2. Omów przemiany gospodarcze i społeczne, które zaszły na wsi w okresie rozbitcia dzielnicowego.
3. Wskaż przyczyny narodzin społeczeństwa stanowego w XIII w. Scharakteryzuj poszczególne stany.
4. Przedstaw skutki kolonizacji na prawie niemieckim oraz przemian społeczno-ekonomicznych, jakie zaszły na ziemiach polskich w XII–XIII w.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 140

- Dążenia książąt, możnowładców i Kościoła do zwiększenia zysków z posiadanej ziemi oraz brak gruntów pod uprawę na zachodzie Europy skutkowały napływem ludności z Niemiec i **lokowaniem licznych wsi i miast**.

s. 141

- **Immunitety** (ekonomiczny i prawny) zwalniające dobra możnowładców świeckich i duchownych z ciężarów prawa książęcego i wyłączające spod sądownictwa księcia zamieszkującą ją ludność pozwalały na **lokowanie wsi i miast na prawie niemieckim**.

s. 142

- W wyniku lokacji wsi na prawie niemieckim ukształtował się stan chłopski składający się z osób wolnych, posiadających **dziedziczne prawo użytkowania ziemi**, zobowiązanych do ściśle określonego czynszu na rzecz pana gruntowego.

s. 143

- **Lokacja miasta** oznaczała wyodrębnienie pod względem przestrzennym (wały, mury miejskie) i prawnym ludności zajmującej się głównie handlem i rzemiosłem.

s. 144

- **Wójt w mieście**, a sołtys na wsi mieli uprzywilejowaną pozycję. Mieli więcej łanów ziemi (lub parceli miejskich), nie płacili czynszu, pobierali 1/6 opłat z czynszu i 1/3 kar sądowych i stali na czele ławy sądowej.

s. 147

- Konsekwencją akcji lokacyjnej był **rozwój gospodarczy ziem polskich** przejawiający się wzrostem zamożności mieszkańców i zwiększeniem się wymiany towarowo-pieniężnej.

s. 147

- Wraz z kolonizacją na prawie niemieckim na wsi upowszechniła się **trójpółowka**, a rądko coraz częściej zastępował pług.

s. 149–
151

- Wyodrębnianie się stanów i kształtowanie się **społeczeństwa stanowego** były konsekwencjami przyznawanych immunitetów i przywilejów generalnych (**duchowieństwo, rycerstwo**) oraz lokacji wsi i miast na prawie niemieckim (**chłopi, mieszczaństwo**).

8. Kultura europejska XI–XIII w.

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z kulturą europejską pełnego średniowiecza;
- przeczytasz o architekturze romańskiej i gotyckiej;
- poznasz przemiany dokonujące się w filozofii średniowiecznej.

Uniwersalny charakter kultury zachodniej Europy

W stosunku do okresu wczesnego średniowiecza, w kolejnych stuleciach poszerzył się terytorialnie krąg obecności i oddziaływania kultury, którą **w obrębie cywilizacji zachodnioeuropejskiej** można określić jako **uniwersalną** – była to sfera *christianitas*. Wykroczyła ona poza obszar dawnej monarchii karolińskiej. Objęła tereny środkowej i północnej Europy. Jej centrum pozostawało jednak nadal w Europie Zachodniej, gdzie wyłaniały się nowe trendy oraz kierunki. W tej kulturze dominowały wartości, tradycje i treści **chrześcijańskie**. Można wręcz powiedzieć, że głównym celem było szerzenie prawd wiary i zasad życia chrześcijańskiego. W przeważającej mierze tworzyło ją lub bezpośrednio inspirowało **katolickie duchowieństwo**. Ponadto opierała się na języku wspólnym ludziom wykształconym oraz Kościołowi – **łacinie**. Od XII w. coraz intensywniej zachodziła wymiana myśli między osobami, którym można by nadać miano **uczonych**. Ich postrzeganie świata kształtował w coraz większym stopniu powrót do dziedzictwa europejskiego **antyku**.

uniwersalny
charakter kultury
zachodnio-
europejskiej

Również **normy życia społecznego i obyczaje**, przynajmniej wśród **warstw wyższych** i zamożniejszych, były niezwykle podobne na obszarze oddziaływania tej kultury. One także wywodziły się w istotnej mierze z religii, ale nie wyłącznie. **Kultura rycerska i dworska** oraz **etos rycerski**, które były związane z systemem lennym, miały w sobie duży pierwiastek świecki. Sposób życia **mieszczan** miał również wiele cech wspólnych na obszarze całej zachodniej Europy. Z rozwojem miast, ich zamożności i znaczenia wiązał się rozkwit nowych tendencji w sztukach plastycznych oddziałujących na cały kontynent.

Zarówno kultura rycerska, jak i miejska coraz rzadziej posługiwały się łaciną, a w rosnącym stopniu **lokalnymi językami**. Można to uznać za osłabienie uniwersalizmu kultury Europy Zachodniej. Cechą średniowiecznej cywilizacji nie była więc wyłącznie jedność i uniwersalność. Na równi – szczególnie wśród niższych warstw społecznych – charakteryzowała ją lokalność i różnorodność. **Podziały społeczne** dominowały przy tym wówczas zdecydowanie nad etnicznymi. Stąd też kultura w niewielkim stopniu miała charakter narodowy.

Architektura romańska i gotycka

sztuka pełnego
średniowiecza

W odniesieniu do **sztuki**, a przede wszystkim architektury, można powiedzieć, że właśnie **okres pełnego średniowiecza** przyniósł czas prawdziwego uniwersalizmu. Rozwinęły się wówczas dwa następujące po sobie **style**, które rozprzestrzeniły się na cały zachodnioeuropejski krąg kulturowy (oddziaływały także na wschodnią Europę): **romanizm** i **gotyk**. Narodziły się **we Francji**, ale ich charakterystyczne cechy można rozpoznać wszędzie, mimo lokalnych odmian i odrębności.

Kościół św. Michała w Hildesheim w centralnych Niemczech, pocz. XI w.

Kościół ten powstał w dobie tzw. sztuki ottońskiej – stylu rozwijającego się w okresie panowania dynastii saskiej w Niemczech. Można go traktować jako zapowiedź stylu romańskiego, choć nie ma on wszystkich jego cech. Duże okna widoczne w dolnej części kościoła są późniejsze – gotyckie. W okresie powstawania kościoła tak dużych otworów okiennych nie stosowano.

styl romański

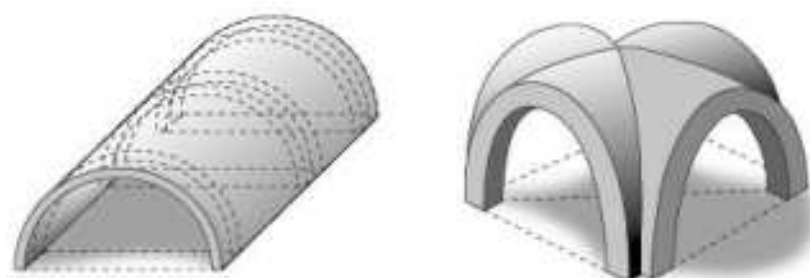
Styl romański ukształtował się w **połowie XI w.**, choć jego zapowiedzi można dostrzec już w budowlach powstających od początku stulecia. Wzrastająca po okresie kryzysu siła Kościoła i pogłębiająca się religijność ogółu wiernych przyczyniły się do rozwoju **architektury sakralnej**. Duchowieństwo i władcy znaleźli dla wznoszonych przez siebie kościołów powszechnie zrozumiały język sztuki. Czasami dużą rolę odgrywały względy praktyczne – szczególnie imponujące świątynie powstawały na przykład na **szlakach pielgrzymich**. Ruch pielgrzymkowy przybrał w tej epoce bardzo duże rozmiary. Jego celem (poza Ziemią Świętą) był zwłaszcza Rzym i położone na północno-zachodnim skraju Hiszpanii **Santiago de Compostela**. Z północnej i centralnej Europy pielgrzymi zmierzali na południe, a po drodze odwiedzali miejsca słynące z relikwii obdarzanych szczególnym kultem. Styl romański był odpowiedzią na żarliwość religijną epoki.

Większość świątyń romańskich wznoszono na planie **prostokąta** lub **krzyża łacińskiego** (jego jedno ramię było dłuższe w odróżnieniu od równoramienne go krzyża greckiego). Zamiast płaskich stropów pojawiły się **sklepienia kolebkowe** i **krzyżo-**

we. Cechą stylu romańskiego był **półkolisty łuk** nadający kształt sklepieniom, wieńczący otwory okienne oraz obramowania (czyli **portale**) wrót kościelnych. Wnętrze kościoła opierało się na schemacie **bazyliki** – tworzyło je trzy lub pięć **naw**, z których środkowa była wyższa od pozostałych. Między nawami znajdowały się rzędy kolumn. Często, choć nie zawsze, przecinała je w części bliższej ołtarza nawa poprzeczna (**transept**) – w ten właśnie sposób powstawał plan krzyża łacińskiego. Poprzez układ kolumn i rytmiczną powtarzalność poszczególnych elementów (np. okien) nawy były podzielone na wyraźne, wyodrębnione wizualnie, następujące po sobie **przęsta**.

**Romańskie sklepienie
kolebkowe
oraz krzyżowe**

Wnętrze romańskiego kościoła Saint-Sernin (czytaj: sę-serną) w Tuluzie w Prowansji (Francja), przełom XI i XII w.

Doskonale widoczne są takie elementy stylu romańskiego, jak: sklepienie kolebkowe, półkolisty łuk, masywne kolumny, które wraz z podziałem przebiegającym przez sklepienie nadają rytm wnętrzu budowli. Część kościoła w głębi, z ołtarzem, to prezbiterium przeznaczone dla duchowieństwa, zamknięte półokrągłą przestrzenią zwaną apsydą. Kościół w Tuluzie cieszył się szczególną popularnością wśród pielgrzymów ze względu na wyjątkowo liczny zbiór relikwii.

Ćwiczenie

Poszukaj w internecie lub literaturze popularnonaukowej definicji pojęć: „nawa główna”, „nawy boczne”, „transept”, „prezbiterium”, „apsyda”. Następnie narysuj w zeszycie uproszczony plan kościoła na planie krzyża łacińskiego i oznacz na nim te elementy.

Kościół i klasztor romańskie miały **grube ściany** o **niewielkich oknach** i **masywne kolumny**. Było to konieczne, gdyż musiały wytrzymać **ciężar** sklepienia. Sprawiły wrażenie surowych, monumentalnych, czasami ciężkich. Wewnątrz świątyni romańskiej panował półmrok, gdyż wąskie okna przepuszczały niewiele światła. Stwarzało to tajemniczą i podniosłą atmosferę, przypominającą o Bogu, który dla ówczesnych chrześcijan był potężny, nieprzenikniony, sprawiedliwy, ale surowo karzący. W sylwetce budynków dominowały **proste bryły geometryczne**. Po obu stronach fasady, a często także przy transepcie, kościoły miały wieże.

Na zewnątrz świątynie były ubogie w zdobienia czy rzeźby – ich funkcje mogły spełniać na przykład szeregi kolumnienek, gzymsy. Wyjątek stanowiły **portale** zdobione nieraz rozbudowanymi scenami, obejmującymi wiele postaci. W ich centrum, nad głównym wejściem do świątyni najczęściej ukazywano Chrystusa osądzającego ludzkie grzechy w trakcie Sądu Ostatecznego. We wnętrzu płaskorzeźby umieszczano przede wszystkim na głowicach kolumn. **Elementy rzeźbiarskie** zdobiące zarówno portale, jak i kolumny były w nie wpasowane, często wręcz wciśnięte. Dlatego przedstawiane postacie przybierały nienaturalne pozycje, bywały też zdeformowane – miały zbyt wielkie głowy, stopy lub dłonie. W dekoracjach, oprócz postaci osób boskich i świętych, pojawiały się wizerunki zwierząt, czasem fantastycznych, potworów, a nawet diabłów. Stosowano też ornamenty geometryczne oraz roślinne.

Romański kościół Świętej Trójcy w Caen (czytaj: ką) w Normandii (Francja), przełom XI i XII w.

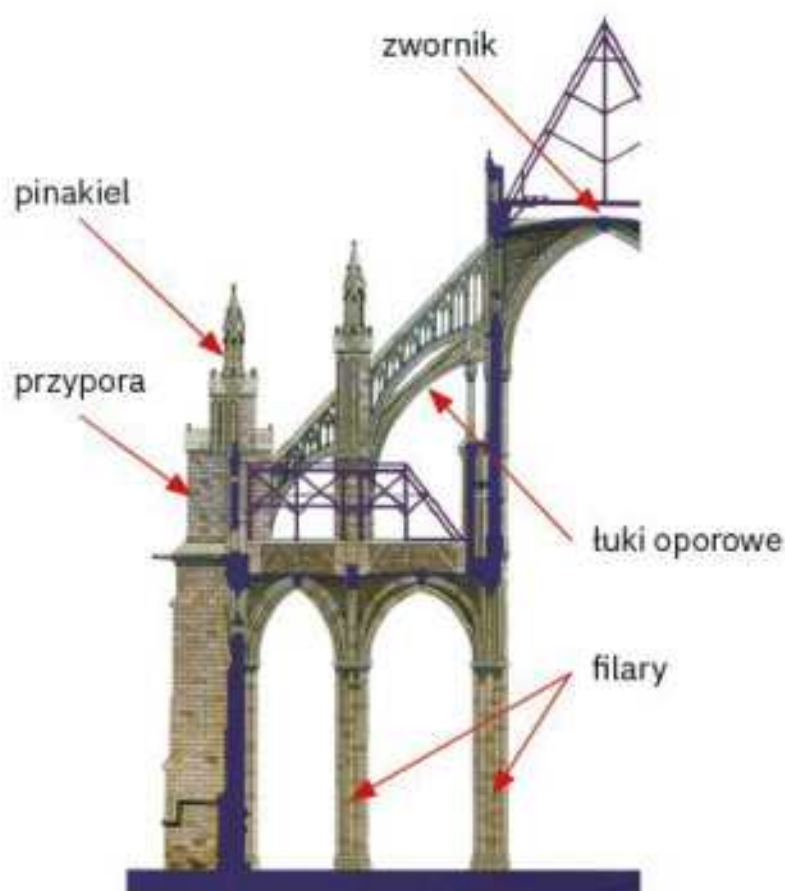
Byk – jeden ze znaków zodiaku umieszczonych na zewnętrznej ścianie apsydy kościoła Saint-Austremoine (czytaj: sant-astremien) w Issoire (czytaj: islar) we Francji, XII w.

sztuka gotycka

Od lat 40. XII w. styl romański był stopniowo wypierany przez **sztukę gotycką**. Szczególne znaczenie w powstaniu gotyckiego stylu miało opactwo w Saint-Denis (czytaj: sant-deni) pod Paryżem, którego opat **Suger** (czytaj: sużer) w zupełnie nowy sposób spojrzał na przestrzeń, jaką miało być wnętrze świątyni chrześcijańskiej. Chciał, aby było ono wypełnione **światłem** symbolizującym miłość Chrystusa. Tę

ideę realizowano w bazylice w **Saint-Denis** (czytaj: są deni) i wielu katedrach francuskich, poczynając od **Chartres** (czytaj: szartr). Później rozprzestrzeniła się na całą Europę. Kluczem do wytworzenia się stylu gotyckiego w architekturze było uwolnienie w znacznym stopniu ścian od konieczności dźwigania ciężaru sklepienia (teraz **krzyżowo-żebrowego**). Nastąpiło to poprzez przeniesienie **obciążenia** od żeber na cały system kolumn, **przypór** i **łuków oporowych** przerzuconych ponad dachami naw bocznych.

Elementy konstrukcyjne gotyckiej katedry w Amiens (czytaj: amję) we Francji, XIII w.

Gotyckie sklepienie krzyżowo-żebrowe w klasztorze Santa Dorotea w Burgos w Kastylii, XIV w.

Gotycka katedra w Kolonii w zachodnich Niemczech, początek budowy w połowie XIII w.

Budowa katedr gotyckich trwała z reguły przez kilka pokoleń. W przypadku największych budowli czasami wystarczyło kilkadziesiąt lat na ich wzniesienie, ale często potrzeba było stu kilkadziesiąt lat, a i tak nie udawało się dokończyć szczególnie trudnych do wykonania lub kosztownych elementów – najczęściej głównej fasady i wież. W przypadku katedry w Kolonii, będącej największym kościołem w Niemczech, prace rozpoczęte w 1248 r. kontynuowano do końca średniowiecza. Nie ukończono jednak wież, które zostały zbudowane dopiero w XIX w. Ponieważ wzniesiono je zgodnie z zachowanymi planami, można obecny wygląd świątyni uznać za zgodny z zamiarem jej średniowiecznych twórców.

Źródło historyczne

Napis na drzwiach gotyckiej bazyliki opactwa Saint-Denis umieszczony na polecenie opata Sugera

Kimkolwiek jesteś, jeśli chcesz ocenić chwałę tych drzwi,
Podziwiaj nie złoto i koszt, lecz mistrzostwo dzieła,
Jasne jest dzieło szlachetne; lecz będąc szlachetnie jasnym
Winno oświecać umysły, tak by przez światło prawdziwe
Ku prawdziwemu szły światłu, gdzie Chrystus –
Wrota prawdziwe. A jak to w tym świecie możliwe
Drzwi mówią: myśl prosta do prawdy się wznosi
Poprzez materię, a widząc to światło, unosi się
Wzwyż z poniżenia swojego!

J. Białostocki, *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery*, Warszawa 2017, s. 158.

Ćwiczenie

Określ, jakie oczekiwania wobec sztuki miał opat Suger. W jaki sposób miała ona wyrażać wartości związane z chrześcijaństwem?

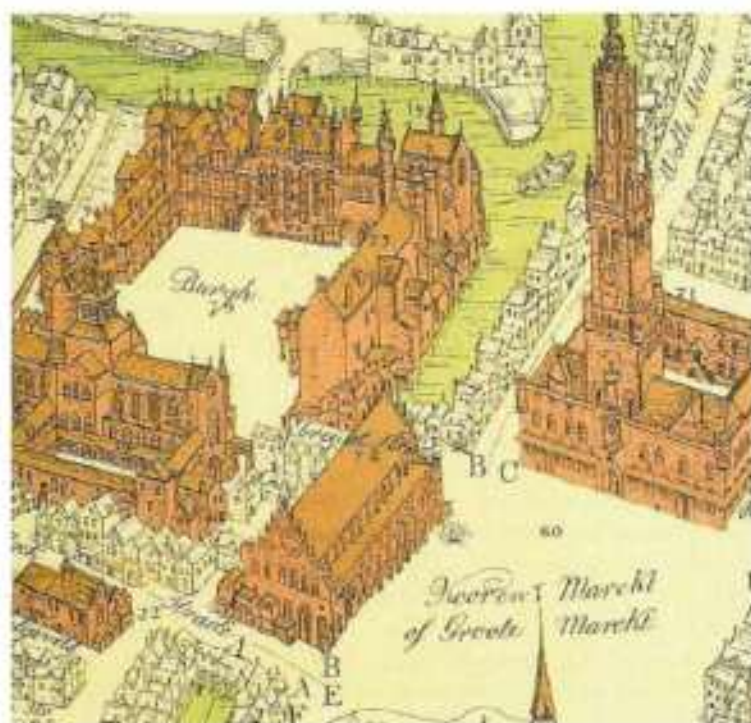
Małe okna romańskie w dobie gotyku zastąpiono olbrzymimi, **wysokimi oknami**, którymi zostały przeprute ściany. Znajdując się wewnątrz świątyni, można było odnieść wrażenie, że ściany te zniknęły zastąpione przez promienie wielobarwnego **światła** (okna były wypełnione **witrażami**). We wnętrzu zwracał uwagę las bardziej wysmukłych niż w architekturze romańskiej **kolumn**, jeszcze wyraźniejszy podział na przęsła i **rozległość przestrzeni**. Gotyckie katedry pięły się ku górze – najbardziej charakterystyczną cechą, która kojarzy się zazwyczaj z gotykiem, jest właśnie **strzelistość**. Formy romańskie, raczej łagodne i bardziej poziome, zostały zastąpione pionowymi liniami i wysmukłymi kształtami. Półkolisty łuk romański ustąpił miejsca **łukowi ostremu**. Wysokie **wieże**, mnożenie **pinakli** i ażurowych elementów zdobniczych (wielka **rozeta** w centrum fasady kościoła) tworzyły niezwykle skomplikowaną, misterną strukturę, każącą myśleć raczej o kunszcie jublera niż architekta. Potęgą tych świątyń nie przytłaczała, lecz porywała ku górze.

W kościołach gotyckich **rzeźba** uwolniła się od ścisłego związku z architekturą – powstawały pełnopostaciowe, **swobodnie stojące posągi**, rozwinęło się także **malarstwo ołtarzowe**. W tych wyobrażeniach miejsce Chrystusa karzącego zajmował **Chrystus miłujący** i **cierpiący** za ludzkość. Ogromnie wzrosła też popularność **wizerunków Matki Bożej**. Chociaż gotyk powstał jako styl budownictwa sakralnego, objął z czasem **obiekty świeckie**, zwłaszcza zamki, ratusze, domy zamożnych mieszczan. Nawet kiedy budowle te nie były w całości wznoszone w stylu gotyckim, wykorzystywały wiele jego elementów: ornamenty, kamieniarkę okien, smukłe wieże. Styl gotycki stał się **uniwersalny w każdej dziedzinie** odwołującej się do poczucia estetyki – gotyckie były oprawy rękopisów, okucia drzwi,

skrzynie do przechowywania ubrań, naczynia itd. Dominował on aż do końca średniowiecza. Kiedy u początków epoki nowożytnej zaczął się rozpowszechniać renesans, nie wyparł on od razu twórczości w stylu gotyckim, która nadal równolegle powstawała.

Burgia (w dzisiejszej Belgii) w XVI w. W jej architekturze wciąż dominują elementy gotyckie. Po prawej stronie widoczny jest wybudowany w XIII w. ratusz.

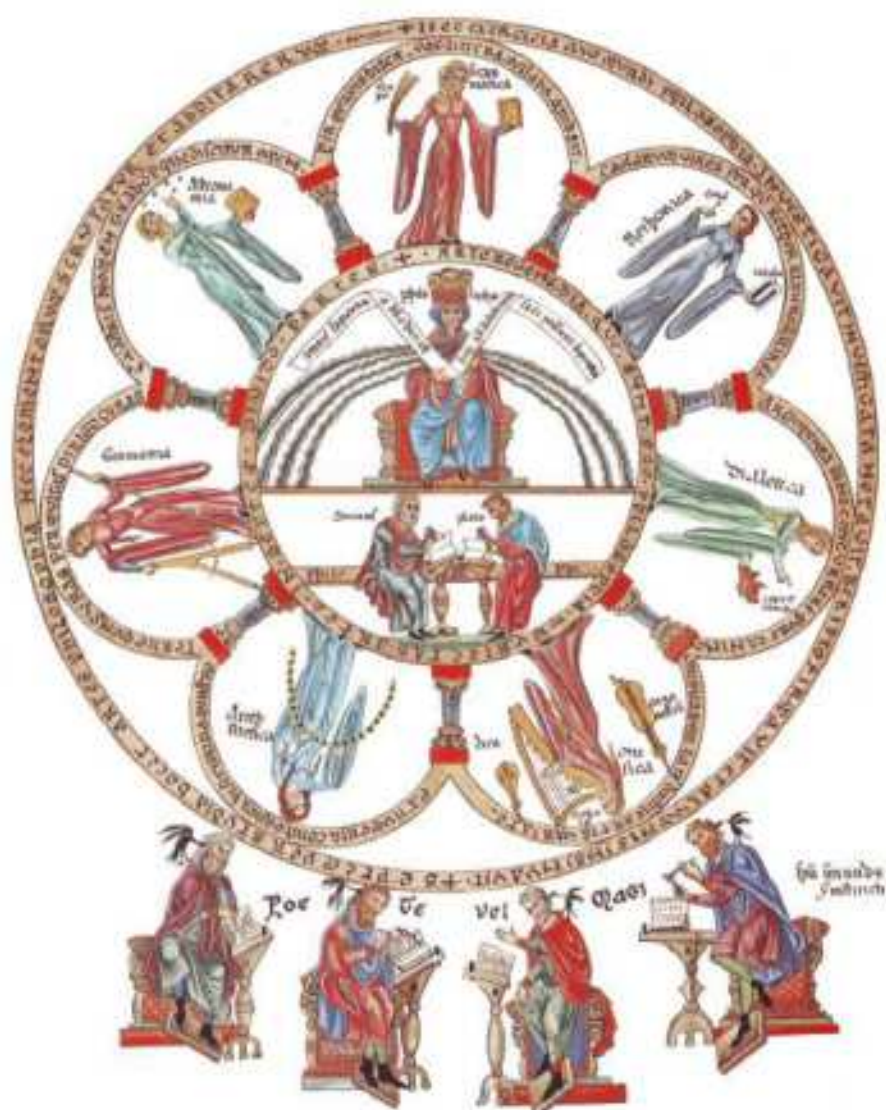
Nicola Pisano, ambona w baptysterium w Pizie, Włochy, 1260 r.

Nicola Pisano był wielkim włoskim mistrzem. Zaprojektowana przez niego ambona jest zaliczana do sztuki gotyckiej, ale cechuje ją duża oryginalność. Twórca korzystał też z inspiracji antykiem – w stopniu, w jakim nie było to wówczas przyjęte w sztukach plastycznych.

Wiedza i jej nauczanie

Podstawą nauczania w średniowiecznych szkołach był od czasów Karola Wielkiego system **siedmiu sztuk wyzwolonych**, znany zresztą już w starożytności. Przekazywaną wiedzę i umiejętności zgrupowano w dwa cykle. Poziom podstawowy – **trivium** – obejmował: **gramatykę** (naukę łaciny i zasad budowy języka), **retorykę** (umiejętność sporządzania dokumentów oraz innych wypowiedzi pisemnych) oraz **dialektykę** (umiejętność logicznego rozumowania i prowadzenia dyskusji). W celu nabycia umiejętności nauczanych na tym poziomie czytano **klasyczne teksty łacińskie** zarówno Ojców Kościoła, jak i niektórych autorów pogańskich. Nieliczni uczniowie mieli możliwość zapoznania się z wiedzą z wyższego poziomu,

siedem sztuk
wyzwolonych

czyli **quadrivium**. W jego skład wchodziły: **arytmetyka**, **geometria** (w jej ramach geograficzno-przyrodniczy opis świata), **astro-nomia** (głównie umiejętność ustalania dat ruchomych świąt kościelnych) i **muzyka**. Większość szkół przyklasztornych i przykatedralnych ograniczała się do nauki gramatyki, rachunków, śpiewu kościelnego i znajomości wybranych fragmentów Biblii.

Filozofia w otoczeniu siedmiu sztuk wyzwolonych – miniatura z *Hortus deliciarum* – zbioru cytatów autorstwa Herrady z Landsbergu, przeoryszy klasztoru w Alzacji (Francja), ok. 1180 r.

Określenie „wyzwolone” należy rozumieć jako wolne od przyziemnych celów praktycznych, nastawione na mądrość samą w sobie. W realiach średniowiecznych ich nauczanie wiązało się przede wszystkim z potrzebami Kościoła. Jednak nie wyłącznie – grono pobierających nauki osób, które nie planowały kariery duchownej, rośło.

W dojrzałym średniowieczu zdecydowanie wzrosła liczba osób potrafiących **czytać i pisać** po łacinie, a także w językach lokalnych. Umiejętność ta stawała się dość powszechna wśród wyższych i zamożniejszych grup społecznych. Twórczość piśmiennicza była też bogatsza i bardziej różnorodna. Przemiany związane z kształtowaniem się społeczeństwa stanowego, rozwojem kultury dworskiej, ale i miejskiej, wzrastającym zainteresowaniem światem oraz kulturą antyczną rozbudzały **nowe potrzeby intelektualne**.

Mapa przedstawiająca znany w średniowieczu świat, stworzona w VII w. przez Izydora z Sewilli, tutaj w wersji z XII w.

Układ kontynentów na mapie (Azja u góry) odbiega od dziś przyjętego. Na średniowiecznych mapach wschód umieszczano na górze mapy, a nie po jej prawej stronie, jak dzisiaj. Według średniowiecznych przekonań centrum świata stanowiła Jerozolima.

Dużą, a w przypadku filozofii wręcz decydującą, rolę w rozwoju wiedzy odegrały **kontakty ze światem islamu**. Na pograniczach dwóch cywilizacji – w Toledo w Hiszpanii czy w Palermo na Sycylii następowała wymiana myśli, idei i konkretnych tekstów, co okazało się bardzo ważne dla kultury europejskiej. Chodzi tu głównie o dzieła **antycznych filozofów greckich**. W zachodniej Europie znano je słabo, głównie z omówień i przeróbek, które dawały niewielkie wyobrażenie o oryginałach. Dopiero

przekłady arabskie

w XII w. zaczęto przekładać je **na łacinę z tłumaczeń arabskich**. Przy tej okazji zapoznawano się również z oryginalną filozofią arabską. Teksty antyczne trafiały ponadto na Zachód **z Bizancjum** (jakaś ich część w wyniku rabunku dokonanego po zdobyciu Konstantynopola przez krzyżowców na początku XIII w.).

Ibn Ruszd w Europie zwany Awerroesem – pomnik w Kordobie w Hiszpanii

Awerroes był żyjącym w XII w. filozofem, prawnikiem i lekarzem arabskim, działającym na dworach muzułmańskich władców Kordoby oraz Sewilli. Dla chrześcijańskiej Europy największe znaczenie miały opracowane przez niego komentarze do dzieł Arystotelesa. Tłumaczenia greckich tekstów tego filozofa, jakich dokonał, stały się z kolei podstawą dla przekładów na łacinę. To głównie dzięki Awerroesowi Zachód poznał Arystotelesa, a zwłaszcza jego dzieła z zakresu logiki. Oryginalna myśl arabskiego filozofa miała także zwolenników wśród europejskich uczonych, przede wszystkim w ośrodku paryskim.

Ogół zjawisk związanych z nawracającym zainteresowaniem kulturą antyczną oraz z nowymi prądami myślowymi historycy określili jako **renesans XII wieku** – kolejny po karolińskim, silniej natomiast i trwale przekształcający europejską kulturę i mentalność. Największą rolę odegrało szersze zapoznanie się zachodniej Europy w XII–XIII w. **z pismami Arystotelesa**. Stopniowo uczeni łączyli jego idee z doktryną chrześcijańską, a także uczynili z jego systemu myślowego podstawowe **narzędzie rozumowania**. Choć Arystoteles był poganinem, jego wizerunki pojawiały się w katolickich świątyniach. Nazywano go po prostu „Filozofem”. Natomiast gdy używano określenia „Komentator”, odnoszono się do **Awerroesa**.

dzieła Arystotelesa

Świeckiej myśli filozoficznej: ani Arystotelesa, ani żadnego innego z myślicieli, nie stawiano przy tym wyżej niż Objawienia, czyli Pisma Świętego. Wiarę uznawano za znajdującą się bliżej prawdy niż rozum. Jednak **rozumowi** przypisywano coraz większe znaczenie. Mógł on wyjaśniać prawdy wiary, czynić je bardziej przystępnymi, a także odnajdywać przykłady potwierdzające mądrość boskiego dzieła. Tego typu poglądy były przez wielu traktowane podejrzliwie. Bardzo ostro występował przeciw nim **Bernard z Clairvaux**. Uważał on, że przez nadawanie rozumowi większego znaczenia następuje obniżenie rangi prawd wiary. Stał się z najwybitniejszym przedstawicielem nowego sposobu myślenia **Piotrem Abelardem**. Już na początku XII w. rozwinęła się metoda uprawiania filozofii nazywana **scholastyką**, której głównym celem było wspomniane wyżej spożytkowanie rozumu dla dowiedzenia prawd wiary i ich lepszego pojmowania. Rozwijala się ona w istniejących w dużych miastach szkołach katedralnych, a także prywatnych, działających bez bezpośredniej kontroli Kościoła.

rozwój scholastyki

„ *Fides quaerens intellectum* – „Wiara poszukująca zrozumienia”.

~ Anzelm z Canterbury
(czytaj: kanterbery; uważany za jednego z twórców scholastyki)

św. Tomasz
z Akwinu

Spośród wielu osób starających się o **pogodzenie myśli Arystotelesa z chrześcijaństwem** najwybitniejszy był **św. Tomasz z Akwinu** – mnich dominikański, teolog i filozof działający w 2. połowie XIII w. W swoim dziele przedstawił świat jako rządzący się pewnymi **naturalnymi regułami**, które tak jak całe dzieło stworzenia pochodzą od Boga. Uważał, że do wiedzy dotyczącej świata fizycznego możemy dojść za pomocą rozumu i posługując się zmysłami, czemu służy **filozofia**. Pozwala ona również na poznawanie świata duchowego, a także Boga. Jednak ma pewne ograniczenia, ponieważ istnieją prawdy wiary tak tajemnicze (jak Trójca Święta i przyjęcie ludzkiej natury przez Syna Bożego), których pojmowanie pozostaje niedostępne dla rozumu. Ich rozważaniem zajmuje się **teologia**. Przedmioty badań filozofii i teologii są zatem z reguły rozbieżne i nie ma powodu, by dziedziny te wchodziły ze sobą w konflikt. Zarówno dążenie do zdobycia wiedzy, jak i zdolność wiary zostały człowiekowi zaszczipione przez Boga i obie są dobre. Stwierdzenia te pozostawiały swobodę poszukiwaniu wiedzy świeckiej i odsuwały podejrzenia wobec filozofii jako dziedziny, która mogłaby podważyć wiarę. Nie od razu Kościół zaakceptował system filozoficzny Tomasza z Akwinu. Kiedy to jednak nastąpiło, **tomizm** stał się najważniejszym nurtem filozofii katolickiej późnego średniowiecza, a w poważnym stopniu i późniejszych czasów.

Dlatego bowiem niektóre stworzenia nazywamy wyższymi, że są doskonalsze w dobroci.

Pożądanie chwały ludzkiej pozbawia duszę wielkości: kto bowiem szuka przychylności u ludzi, musi służyć ich woli we wszystkich słowach i czynach; w ten sposób, usiłując wszystkim się podobać, staje się niewolnikiem poszczególnych.

Każda rzecz jest nazwana piękną, jeśli posiada blask właściwy swemu rodzajowi, duchowy lub cielesny, i jeśli jest zbudowana w należytej proporcji.

~ św. Tomasz z Akwinu

rozwój
uniwersytetów

W XIII w. scholastyka, a także szczegółowe dziedziny wiedzy rozkwitły w nowych instytucjach, jakimi były **uniwersytety**. Jako pierwsze powstały uniwersytety w północnych Włoszech (Bologna, Padwa), we Francji (Sorbona w Paryżu), w Anglii (Oksford, Cambridge) oraz w Hiszpanii. Do końca stulecia było ich w zachodniej Europie kilkanaście. Kształcenie odbywało się w nich najczęściej w ramach czterech fakultetów: **sztuk wyzwolonych**, **prawa** (kanonicznego i na nowo odkrywanego rzymskiego), **medycyny** oraz **teologii**. Tworzyły one pewną hierarchię. Sztuki wyzwolone traktowano jako **przygotowawcze** do właściwych studiów. Ich nauczaniem obejmowano studentów pomiędzy 14. a 20. rokiem życia. Natomiast teologia stanowiła najwyższy etap kształcenia. Często dany ośrodek specjalizował się szczególnie w jednej z nauczanych dziedzin.

Uniwersytety stanowiły **niezależne** (dzięki uzyskiwanym przywilejom) **wspólnoty** studentów i zazwyczaj także nauczających ich mistrzów. Profesorami były osoby duchowne, a wśród nich szczególnie dużą grupę tworzyli dominikanie oraz franciszkanie, których zakony za główny cel przyjmowały działalność kaznodziejską, wymagającą głębokich studiów. Studia podejmowało bardzo dużo osób świeckich. Niektóre uniwersytety (we Włoszech) dopuszczały do studiowania także kobiety.

Literatura

Początkowo literatura w średniowieczu w formie pisanej powstawała wyłącznie **w języku łacińskim**. Tworzono hymny kościelne, bardzo popularne żywoty świętych, a także dzieła historiograficzne. Jednak stopniowo od XII w. wzrastała rola twórczości **w językach narodowych**, przede wszystkim: starofrancuskim, prowansalskim, środkowoniemieckim, kastylijskim (hiszpańskim). Należały do niej heroiczne **poematy rycerskie**, jak *Pieśń o Rolandzie*, *Pieśń o Nibelungach*, utwory z **cyklu arturiańskiego**.

twórczość
w językach
narodowych

Ilustracja do dzieła Chrétiena de Troyes (czytaj: krecjena de tła) *Percewal z Wali, czyli opowieść o Graalu*. Utwór powstał ok. 1180 r. Prezentowana miniatura powstała ok. 1330 r.

Opowieści o królu Arturze, znane już wcześniej, nawiązywały do legend celtyckich. Stały się niezwykle popularne w XII w. i doczekały się wielu wersji literackich. Przystosowano je też do realiów epoki. Pojawili się w nich rycerze Okrągłego Stołu – dzielni i wierni lennicy króla. Bardzo ważną rolę odgrywały motywy chrześcijańskie – zwłaszcza idea poszukiwania Świętego Graala. Symbolizuje on pragnienie poznania tajemnic wiary i odnalezienia drogi do Boga. U późniejszych autorów staje się kielichem, z którego Jezus pił wino w czasie Ostatniej Wieczerzy.

W średniowieczu powstawała również **poezja miłosna**, która była związana z przemianami **w kulturze rycerskiej**. W wymienionych wcześniej tekstach epickich dominował wzorzec rycerza – wojownika za wiarę i króla. W pieśniach miłosnych pojawił się nowy model obyczajowości rycerskiej – bardziej subtelny i związany **z życiem dworskim**. Najważniejszym przymiotem rycerza nadal była wierność, jednak już nie tylko wobec pana lennego, lecz także wobec nieosiągalnej ukochanej. Ten typ twórczości narodził się **w Prowansji**, gdzie uprawiali go **trubadurzy** (czyli wędrowni poeci i śpiewacy). Dość szybko rozpowszechnił się na inne regiony Europy. W XIII–XIV w. recytowali lub śpiewali miłosne pieśni liryczne i ballady **minstrele** wędrujący po kontynencie. Szczególnym dziełem była powstała w 1. połowie XIII w. w języku starofrancuskim *Powieść o Róży* opowiadająca w konwencji snu o przeżyciach młodzieńca trafiającego do ogrodu miłości. Historia zakochanego w Róży bohatera, na którego drodze stają różne alegoryczne postaci, to traktat o dworskiej miłości oraz związanych z nią udrękach i radościach. Cieszyła się ona pod koniec średniowiecza niezwykłą popularnością.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, na czym opierał się uniwersalny charakter kultury zachodnioeuropejskiego średniowiecza. Jakie były jej wspólne źródła i przejawy?
2. Porównaj ze sobą style romański i gotycki w architekturze. Wskaż okoliczności, w jakich się narodziły i dążenia, jakie realizowały.
3. Sporządź w zeszycie tabelę zestawiającą najważniejsze cechy stylu romańskiego oraz gotyckiego.
4. Podaj znaczenie pojęć „scholastyka”, „renesans XII wieku”.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 155

- **Kultura zachodnioeuropejska**, obejmująca swoim zasięgiem kraje katolickie, miała **charakter uniwersalny** – oparty na wspólnej religii i roli duchowieństwa oraz na języku, jakim posługiwali się ludzie wykształceni i Kościół, którym była łacina.

s. 156

- We Francji w **okresie pełnego średniowiecza** wykształciły się dwa nowe style, które **zdominowały sztukę europejską**: romański (od połowy XI w.) i gotycki (od połowy XII w.).

s. 156

- **Styl romański** najpełniej rozwinął się w budownictwie sakralnym. Jego charakterystycznym elementem był półkolista łuk, a nowością – sklepienia kolebkowe i krzyżowe.

s. 158

- W **sztuce gotyckiej** używano łuku ostrego, sklepień krzyżowo-żebrowych i elementów architektonicznych, które pozwalały odciążyć ściany, takich jak przypory i łuki oporowe. Cechowały ją ponadto duże okna wypełnione witrażami, strzeliste wieże świątyń oraz smukłe kolumny.

s. 160

- W stylu gotyckim tworzone zarówno budowle kościelne, jak i świeckie. **Gotycki uniwersalizm** przejawiał się we wszystkich dziedzinach sztuki oraz w przedmiotach codziennego użytku.

s. 161

- Podstawą nauczania w średniowieczu był system **siedmiu sztuk wyzwolonych**. Kształcenie opierało się na Piśmie Świętym i tekstach Ojców Kościoła, a także niektórych pogańskich autorów antycznych.

s. 163

- W XII–XIII w. Zachód zaczął w większej mierze poznawać dzieła filozofów starożytnych. Następowo to głównie za pośrednictwem **przekładów arabskich**, a także dzięki tekstom, jakie docierały z Bizancjum.

s. 163

- W narodzinach tzw. renesansu XII w. największą rolę odegrały **dzieła Arystotelesa**. W stuleciu tym nastąpił wzrost zainteresowania antykiem oraz rozbudzenie intelektualne, którego skutkiem był m.in. **rozwój scholastyki**.

s. 164

- Problemem, który podjęły największe umysły epoki, było pogodzenie dążeń rozumu do poznawania świata z prawdą objawioną. Autorem najbardziej spójnego systemu, godzącego myśl Arystotelesa z chrześcijaństwem, był **św. Tomasz z Akwinu**.

s. 164

- Od XI w. na Zachodzie rozwijał się nowy typ instytucji zajmujących się rozwojem wiedzy oraz kształceniem. Były to **uniwersytety** (m.in. w Bolonii, Paryżu, Oksfordzie, Cambridge) – niezależne zrzeszenia studentów i profesorów.

s. 165

- W okresie dojrzałego średniowiecza nowym zjawiskiem stała się **twórczość w językach narodowych**. Dla kultury rycerskiej typowe były poematy bohaterstwa, a później wywodząca się z dworskiej obyczajowości poezja miłosna.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

V. Europa i Polska w okresie pełnego średniowiecza – XI–XIII w.

Historia powszechna

- **Królestwo Anglii** powstało w X w. W 1066 r. (**bitwa pod Hastings**) zostało podbite przez księcia Normandii Wilhelma Zdobywcę. s. 96
- W 987 r. zmarł ostatni zachodniofrankijski król z dynastii Karolingów. Władzę w państwie przejął **Hugo Kapet**. s. 97
- W **Rzeszy niemieckiej** władza królewska uległa stopniowo **osłabieniu**. s. 99
- Na początku XIII w. **Mongolowie** rozpoczęli podboje pod wodzą Czyngis-chana. Leżąca na zachodzie podzielonego po jego śmierci imperium **Złota Orda** odegrała wielką rolę w dziejach wschodniej Europy. s. 99, s. 100

- XI–XIII w. to czas **ożywienia gospodarczego** w Europie. s. 101
- Wiejska i miejska ludność pozostająca dotąd w zależności od panów gruntowych uzyskiwała stopniowo **złagodzenie ciężarów**, a często także pełną wolność osobistą. s. 102
- Rosła rola pieniędzy w wymianie handlowej, a wraz z tym pojawiły się **usługi bankowe**. s. 103
- Mieszczanie organizowali się w **cechy rzemieślnicze** i **gildie kupieckie**, które nadzorowały ich życie zawodowe, a także dbały o ich interesy. Rozwijał się samorząd miejski. s. 105
- W X w. Kościół na Zachodzie musiał się zmierzyć z problemami, jakimi były **symonia** i **nepotyzm** oraz upadek autorytetu papieskiego. s. 107, s. 108
- Na przełomie XI i XII w. trwał spór związany z **inwestyturą świecką** oraz relacjami pomiędzy **władzą cesarską a papieską**. Najostrzejszą formę przybrał w trakcie konfliktu pomiędzy papieżem Grzegorzem VII a niemieckim królem Henrykiem IV. s. 108
- Kompromis pomiędzy stroną kościelną a cesarską stanowił **konkordat w Wormacji** (1122 r.). Świeccy monarchowie tracili odtąd możliwość bezpośredniego wskazywania osób obejmujących urzędy kościelne. s. 109
- Rok 1054 uznaje się za datę **rozpadu jedności Kościoła chrześcijańskiego** i jego podziału na katolicyzm oraz prawosławie. s. 110
- U schyłku XI w. rozpoczął się **ruch krucjatowy**. W 1099 r. chrześcijanie **zdobyli Jerozolimę**. Na obszarze Palestyny i Syrii powstało kilka **państw**, w których władzę sprawowali zachodnioeuropejscy panowie feudalni. s. 112, s. 113
- Po zdobyciu Konstantynopola (IV krucjata) krzyżowcy na gruzach Cesarstwa Bizantyńskiego utworzyli **Cesarstwo Łacińskie**, które przetrwało do 1261 r. s. 114
- W 1291 r. **upadła** ostatnia twierdza chrześcijańska na Bliskim Wschodzie – **Akka**. s. 115
- W pełnym średniowieczu wielką rolę cywilizacyjną odegrał **zakon cystersów**. s. 116
- W okresie wypraw krzyżowych zostały powołane do życia **zakony rycerskie**. s. 116
- Na początku XIII w. powstały **zakony żebracze** (franciszkanie, dominikanie), które prowadziły działalność kaznodziejską. s. 117
- We Francji wykształciły się dwa nowe style, które **zdominowały sztukę europejską**: romański i gotycki. s. 156
- Charakterystycznymi cechami **romanizmu** były: półkolisty łuk, małe okna, masywna konstrukcja, a nowością – sklepienia kolebkowe i krzyżowe. s. 156

- s. 158 • W sztuce **gotyckiej** używano łuku ostrego, sklepień krzyżowo-żebrowych i elementów architektonicznych, które pozwalały odciążyć ściany, takich jak przypory i łuki oporowe. Cechowała ją ponadto smukłość konstrukcji oraz duże okna wypełnione witrażami.
- s. 161 • Podstawą nauczania w średniowieczu był system **siedmiu sztuk wyzwolonych**. Kształcenie opierało się na Piśmie Świętym i tekstach Ojców Kościoła, a także niektórych pogańskich autorów antycznych.
- s. 163 • W XII–XIII w. Zachód zaczął w większej mierze poznawać dzieła filozofów starożytnych. Następowало to m.in. za pośrednictwem **przekładów arabskich**.
- s. 163 • W narodzinach renesansu XII w. największą rolę odegrały **dzieła Arystotelesa**. Rozkwitła wówczas **scholastyka** przypisująca rozumowi kluczową rolę w wyjaśnianiu prawd wiary.
- s. 164 • Autorem systemu godzącego myśl Arystotelesa z chrześcijaństwem był **św. Tomasz z Akwinu**.
- s. 164 • Od XI w. na Zachodzie rozwija się nowy typ instytucji zajmujących się rozwojem wiedzy oraz kształceniem, czyli **uniwersytety** – niezależne zrzeszenia studentów i profesorów.
- s. 165 • W okresie dojrzałego średniowiecza nowym zjawiskiem stało się **piśmiennictwo w językach narodowych**.

Historia Polski

- s. 76 • Po śmierci ojca (992 r.) **Bolesław Chrobry** wygonił z kraju macochę i przyrodnych braci, dzięki czemu została zachowana jedność państwa.
- s. 78 • **Zjazd gnieźnieński w 1000 r.** wiązał się z uniwersalistyczną ideą cesarstwa Ottona III i stał się symbolem wzrostu znaczenia Bolesława Chrobrego i jego państwa.
- s. 78 • Sojusz z Ottonem III przyniósł Bolesławowi wymierne korzyści w postaci ustanowienia **arcybiskupstwa w Gnieźnie**, co zapewniło niezależność polskiej organizacji kościelnej.
- s. 80 • Wojny, które prowadził Bolesław z królem Niemiec Henrykiem II (1003–1018), zakończyły się korzystnym dla Polski **pokojem w Budziszynie (1018 r.)**. Obroniła ona swoją niezależność, a Łużyce i Miłsko pozostały w rękach Bolesława. Konsekwencją wojen było jednak wyniszczenie kraju i **utraćta Pomorza Zachodniego**.
- s. 80 • Na wschodzie zostały **przyłączone do Polski Grody Czerwieńskie** zdobyte w 1018 r.
- s. 79, s. 80 • Ważne dla stosunków polsko-niemieckich i znaczenia Polski były zawarte **małżeństwa: Mieszka**, syna Bolesława, **z Rychezą**, siostrzenicą cesarza Ottona III, oraz **Bolesława z Odą**, córką margrabiego Miśni – bliskiego współpracownika Ottona III.
- s. 81 • W 1025 r. **Bolesław koronował się na króla**, tym samym Polska, wyniesiona do rangi królestwa, stawała się państwem suwerennym.
- s. 83 • Do uprawnień władcy określanych mianem prawa książęcego zaliczano **regalia (monopole)**: ziemne, górnicze, wodne, handlowe, mennicze, celne i drogowe.
- s. 84 • Do **ciężarów prawa książęcego** należały: obciążenia grupowe, np. stróże i stan, daniny w bydło i nierogaciznie, oraz indywidualne, jak danina w zbożu.
- s. 82 • Po śmierci Bolesława Chrobrego w 1025 r. władzę w państwie przejął **Mieszko II**, który w tym samym roku **koronował się wraz z małżonką Rychezą**.
- s. 86, s. 87 • **Konflikty między Mieszkiem II, Ottonem i Bezprymem** doprowadziły do interwencji cesarza Konrada II oraz Czech i Rusi Kijowskiej. W ich następstwie Polska **utraciła Miłsko i Łużyce, Morawy oraz Grody Czerwieńskie**.
- s. 87 • Klęski wojenne, niezadowolenie możnych oraz powrót do kraju brata Bezpryma wspieranego przez wojska księcia Jarosława Mądrego zmusiły **Mieszka do ucieczki** (1031 r.).

- W okresie osłabienia władzy centralnej, zwłaszcza w latach 1030–1032 i 1037–1038, doszło do tzw. **reakcji pogańskiej**. s. 87
- Po zabójstwie Bezpryma w 1032 r. **Mieszko II powrócił do kraju i odzyskał tron**. Podjął próbę odbudowy państwa, przerwana śmiercią w 1034 r. s. 88
- Syn Mieszka II **Kazimierz nie zdołał utrzymać władzy** i musiał w 1037 r. uciekać z kraju. s. 88
- **Upadek państwa pierwszych Piastów** był spowodowany połączeniem konfliktu dynastycznego z najazdem Brzetysława I oraz reakcją pogańską. s. 88
- **Kazimierz** zapewnił sobie pomoc cesarską i w 1039 r. **powrócił do kraju**. Odbudował państwo polskie obejmujące: **Małopolskę**, **Wielkopolskę**, ziemię sieradzko-łęczycką oraz **Mazowsze** (1047 r.), **Pomorze Gdańskie** (po 1047 r.) i **Śląsk** (1054 r.). s. 91
- **Kazimierz Odnowiciel** stał się **twórcą drugiej, odrodzonej monarchii piastowskiej**. s. 93
- **Bolesław Śmiały (Szczodry)** objął władzę po śmierci ojca w 1058 r. s. 120
- W 1076 r., za zgodą papieża Grzegorza VII, **Bolesław koronował się na króla Polski** i uzyskał pozwolenie na odtworzenie metropolii gnieźnieńskiej. s. 121
- W 1079 r. w wyniku buntu możnowładztwa i konfliktu z biskupem Stanisławem **Bolesław Śmiały uciekł z kraju** i zmarł 2 lata później na wygnaniu. s. 122
- Panowanie **Władysława Hermana** było okresem walk wewnętrznych między faktycznie rządzącym palatynem Sieciechem a opozycją skupioną wokół synów władcy. s. 122
- Zwycięstwo opozycji i **wygnanie Sieciecha** z kraju nie zakończyło konfliktów w państwie, które rozgorzały po śmierci Władysława Hermana w 1102 r. s. 124
- **Zwycięstwo Bolesława Krzywoustego nad Zbigniewem** (1106 r.) oraz powstrzymanie najazdu Henryka V (1109 r.) pozwoliły na **przywrócenie jedności państwa**. s. 124
- Panowanie Krzywoustego to okres wzmocnienia państwa: zakończona sukcesem wojna z cesarstwem (jej symbolem stało się zwycięstwo na **Psim Polu**), **zaprzestanie płacenia trybutu śląskiego Czechom**, **podbój Pomorza** i potwierdzenie **niezależności arcybiskupstwa gnieźnieńskiego**. s. 126,
s. 125
- Ustawa sukcesyjna (statut, **testament Krzywoustego**) mająca zapobiec walkom o tron i zagwarantować jedność państwa weszła w życie z chwilą śmierci władcy w 1138 r. s. 128
- **Princeps (senior)** posiadał najwyższe uprawnienia związane z władzą centralną. Dzielnicą senioralną była **Małopolska**, a siedzibą princepsa – **Kraków**. s. 128
- Po śmierci Bolesława Krzywoustego pierwszy senior **Władysław Wygnaniec** w wyniku konfliktu z braćmi został już po kilku latach pozbawiony tronu. s. 130
- Rządy nad państwem jako książę zwierzchni objął w 1146 r. **Bolesław Kędzierzawy**, a następnie władali **Mieszko Stary** i **Kazimierz Sprawiedliwy**. s. 131
- Faktyczne **rozbiecie Polski na dzielnice** – niezależne dziedziczne księstwa – nastąpiło pod koniec XII w. Etapami, które zadecydowały o upadku zasady senioratu i pryncypatu, były: **zjazd w Łęczycy** (1180 r.), **wybór małoletniego Leszka Białego** na tron krakowski (1194 r.) i **klęska Mieszka Starego** w bitwie nad **Mozgawą** (1195 r.). s. 132
- Próba zjednoczenia ziem polskich podjęta przez Henryków śląskich zakończyła się wraz ze śmiercią Henryka Pobożnego w **bitwie pod Legnicą** w 1241 r. s. 132
- **Sprowadzenie rycerzy krzyżackich przez Konrada Mazowieckiego** doprowadziło w 2. połowie XIII w. do powstania na ziemiach podbitych Prusów **Państwa Zakonnego**. s. 133
- **Zamordowanie Przemysła II**, który rok wcześniej (1295 r.) koronował się w Gnieźnie na króla Polski, opóźniło zjednoczenie ziem polskich. s. 135

- s. 135 • W 1300 r. król Czech **Wacław II** **koronował się w Gnieźnie** na króla Polski.
- s. 137 • Rozbicie dzielnicowe to okres **strat terytorialnych** (ziemia lubuska, chełmińska, Pomorze Gdańskie), utraty wpływów na Pomorzu Zachodnim, ale także rozwoju gospodarczego i kulturalnego, wzrostu zamożności społeczeństwa i **kształtowania się elit politycznych**.
- s. 140 • Dążenia książąt, możnowładców i Kościoła do zwiększenia zysków z posiadanej ziemi oraz brak wystarczających gruntów pod uprawę na zachodzie Europy prowadziły do napływu ludności na ziemie polskie i **lokowania licznych wsi i miast**.
- s. 141 • **Immunitety** (ekonomiczny i prawny) zwalniające dobra możnowładców świeckich i duchownych z ciężarów prawa książęcego i wyłączające spod sądownictwa księcia zamieszkującą ją ludność pozwalały na **lokowanie wsi i miast na prawie niemieckim**.
- s. 142 • W wyniku lokacji wsi na prawie niemieckim ukształtował się stan chłopski, składający się z osób osobiście wolnych, posiadających **dziedziczne prawo użytkowania ziemi**, zobowiązanych do ściśle określonego czynszu na rzecz pana gruntowego.
- s. 143 • **Lokacja miasta** oznaczała wyodrębnienie pod względem przestrzennym (wały, mury miejskie) i prawnym ludności zajmującej się głównie handlem i rzemiosłem.
- s. 147 • Konsekwencją osadnictwa na prawie niemieckim był **rozwój gospodarczy ziem polskich**. Nastąpił wzrost zamożności mieszkańców, zwiększyła się wymiana towarowo-pieniężna. Na wsi upowszechniła się **trójpółowka**, a radło coraz częściej zastępował pług.
- s. 149 • Konsekwencją immunitetów i przywilejów generalnych oraz lokacji wsi i miast na prawie niemieckim było wyodrębnianie się stanów i kształtowanie się **społeczeństwa stanowego**.

VI. Schyłek średniowiecza w Europie i Polsce – XIV – poł. XV w.

▶ Przemiany społeczne i zjawiska kryzysowe w Europie późnego średniowiecza

▶ Przeobrażenia polityczne i konflikty militarne w Europie

▶ Odbudowa Królestwa Polskiego przez Władysława Łokietka

▶ Polska za panowania Kazimierza Wielkiego

▶ Od unii polsko-węgierskiej do unii polsko-litewskiej

▶ Polska i Litwa za panowania Władysława Jagiełły

▶ Polska i Litwa za panowania Władysława Warneńczyka i Kazimierza Jagiellończyka

▶ Europejska kultura artystyczna u schyłku średniowiecza

▶ Kultura polska w epoce średniowiecza.
Miejsce Polski w średniowiecznej Europie

1. Przemiany społeczne i zjawiska kryzysowe w Europie późnego średniowiecza

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o zjawiskach kryzysowych w Europie XIV–XV w.;
- dowiesz się o przemianach społecznych, gospodarczych i politycznych późnego średniowiecza.

Kryzys gospodarczy i epidemia czarnej śmierci

Spółeczeństwo europejskie **XIV–XV w.** przechodziło głębokie przeobrażenia związane z załamaniem się struktur charakterystycznych dla epoki średniowiecznej: stosunków lennych oraz władzy uniwersalnej. Przemiany dotyczyły też sfery światopoglądu. Zmiany te były na tyle duże, że schyłek średniowiecza można traktować jako **okres przejściowy**, zapowiedź nowożytności. Najczęściej uznaje się, że był to czas **kryzysu** obejmującego wiele dziedzin życia. Bardzo silnie dał się on odczuć w zakresie funkcjonowania gospodarki, struktur społecznych, życia Kościoła oraz idei uniwersalistycznych. Jednak stwierdzenie, że zachodnia Europa znalazła się w stanie kryzysowym, jest pewnym uproszczeniem. Zjawiska zachodzące w omawianym okresie stanowiły proces cywilizacyjnej **przemiany** i narodzin nowej epoki. Wyłanianie się nowej rzeczywistości społecznej przebiegało w sposób nieraz gwałtowny i bez wątpienia trudny.

Rozwijająca się pomyślnie w XI–XIII w. gospodarka zahamowała. Stosunkowo szybki w tym okresie **przyrost liczby mieszkańców** zachodniej Europy oznaczał konieczność zwiększania produkcji żywności. Tymczasem technologia rolna nie była jeszcze wystarczająco zaawansowana, aby utrzymać poziom wydajności upraw. Intensywnie **eksploatowana ziemia** wyjąławiła się z powodu zbyt ubożego nawożenia. Wielkość plonów zmalała, a niektóre pola przestawały nadawać

eksploatacja gleby

się pod uprawę. Ponadto po trwającym około 500 lat ociepleniu, warunki klimatyczne na przełomie XIII i XIV w. pogorszyły się – zimy stały się dłuższe i cięższe, a lata zimniejsze i bardziej wilgotne.

Żniwa w angielskiej domenie królewskiej – scena z *Psałterza Królowej Marii* z początku XIV w.

Ludność późnego średniowiecza mierzyła się z coraz częstszymi okresami **nieurodzaju** i związanymi z nimi klęskami **głodu**. Taka sytuacja dotyczyła z reguły tylko pewnych obszarów. Jednak dostarczenie żywności z okolic, gdzie istniały jej nadwyżki, nie było łatwe. Problem stanowiły ograniczone wówczas możliwości transportu towarów, poza tym najbardziej potrzebujący po prostu nie mieli środków na zakup żywności. W XIV w. klęski zaczęły obejmować już całą Europę. Większość kontynentu **w latach 1315–1317** dotknął **wielki głód**, który przyniósł miliony ofiar śmiertelnych. Po nim nadchodziły kolejne, więc na wielu obszarach Europy **ponownie spadała liczba ludności**.

Niedożywienie stało się stanem trwałym, w jakim żyła większość mieszkańców wsi i miast. Wiązało się to z osłabieniem i większą podatnością na choroby. Prawdopodobnie z tego powodu **epidemia dżumy**, która rozprzestrzeniła się w Europie **w połowie XIV w.**, przybrała niespotykane dotąd, katastrofalne rozmiary. Epidemie poważnych chorób zakaźnych powtarzały się w średniowieczu regularnie, jednak tym razem żniwo śmierci było tak wielkie, że zupełnie zmieniło rzeczywistość społeczną, gospodarczą, a także mentalną Europy. Zarazę z lat 1348–1351 nazywano **czarną śmiercią**.

epidemia dżumy

Wybuchła ona w Azji Środkowej, następnie dotarła nad Morze Czarne. Z Krymu przeniosła się na statkach poprzez pchły żerujące na szczurach do portów śródziemnomorskich. Bardzo szybko rozprzestrzeniła się na całą Europę (a także Bliski Wschód i wybrzeże afrykańskie). W wyniku epidemii zmarło **od jednej trzeciej do połowy ludności** kontynentu europejskiego. Szczególnie wiele ofiar było **w miastach**. Praktycznie wszystkie kraje europejskie zostały dotknięte czarną śmiercią. Cała południowa, zachodnia i północna część kontynentu ucierpiała w niebywały sposób. Z mniejszym nasileniem epidemia wystąpiła jedynie w Europie Środkowej, zwłaszcza na ziemiach polskich. Mimo wielu stawianych hipotez, nie znaleziono dotąd przekonującego wyjaśnienia tego faktu.

Śmierć – jeden z czterech jeźdźców Apokalipsy – fragment tkaniny dekoracyjnej, Francja, 2. poł. XIV w.

Śmierć w trakcie wielkiej epidemii dżumy ukazała najbardziej przerażające oblicze. Liczba ofiar była tak wielka, że nie udawało się wszystkich pogrzebać. W wiosce Givry (czytaj: **żiwri**) w Burgundii, gdzie zwykle umierało rocznie od 14 do 37 osób, w 1349 r. zmarło ich 649. W Anglii w dobrach Taunton, należących do biskupa Winchesteru (czytaj: **linczesteru**), zmarło w 1349 r. 707 osób, wobec 23 w 1346 r. i 54 w 1347 r. Osoby zapadające na chorobę nie miały prawie żadnej nadziei na wyzdrowienie. Chorzy wymiotowali krwią, puchli, a ich ciało pokrywały czarne wrzody.

Skutkiem tak ogromnie licznych zgonów było **wyludnienie wielu obszarów**. Nastąpił gwałtowny spadek liczby mieszkańców miast. Okresy epidemii stale nawracały, ale za każdym razem ich śmiertelne żniwo było mniejsze. Przyrost naturalny utrzymywał się więc na niskim poziomie. W 100 lat po czarnej śmierci liczba mieszkańców Europy była o blisko **40% mniejsza** niż przed epidemią. Na wsiach brakowało rąk do pracy, więc wiele gruntów wcześniej zagospodarowanych teraz leżało odłogiem. Kolonizacja wewnętrzna na Zachodzie niemal ustała, ponadto osłabł ruch kolonizacyjny w Europie Środkowej. Ponieważ w obawie przed roznoszeniem choroby starano się ograniczać przemieszczanie się ludności, ucierpiał na tym handel. Po tak silnym ciosie gospodarka europejska podnosiła się przez niemal całe stulecie. **Załamanie gospodarcze** dotknęło przy tym południa i zachodu kontynentu, podczas gdy północ i wschód (w tym ziemie polskie) rozwijały się pomyślnie.

kryzys gospodarczy

Spoleczne konsekwencje wystąpienia zjawisk kryzysowych

Ponieważ na Zachodzie liczba ludności miast zmniejszyła się bardziej niż ludności wiejskiej, umocniła się istniejąca już wcześniej tendencja do **obniżenia się cen żywności**. Jednocześnie produkcja rzemieślnicza dzięki staraniom cechów nie taniała tak szybko. Wobec braku rąk do pracy, z powodu epidemii dżumy, **praca najemna** (w mieście i na roli) stała się o wiele lepiej płatna. Była to sytuacja **niekorzystna** zwłaszcza **dla właścicieli ziemskich**. Tracili oni na spadających cenach produktów rolnych, uzyskiwali mniej pieniędzy z czynszów (gdyż mieli teraz mniej poddanych), a więcej musieli płacić pracownikom najemnym. Sytuacja **ludności chłopskiej** była niejednoznaczna. Z jednej strony chłopci także tracili na spadku cen żywności, zwłaszcza gdy wyroby rzemieślnicze pozostawały względnie drogie. Z drugiej – mogli poszukiwać dla siebie lepszych warunków życia i uzyskiwać korzystniejsze umowy dzierżawcze lub podejmować pracę najemną. Wobec braku siły roboczej istniało duże **zapotrzebowanie na ich pracę**.

Rycerstwo, możni i instytucje kościelne starali się wynagrodzić sobie straty, które wynikały ze spadku dochodów z własności ziemskich. W tym celu podnosili czynsze i przywracali pańszczyznę. Próby takie spotykały się jednak z niezadowoleniem chłopów, co skutkowało ich odejściami lub buntami. Poddaństwa osobistego, które zanikało w poprzednich stuleciach, nie przywrócono. Część właścicieli ziemskich zaczęła się koncentrować na produkcji przynoszącej większe dochody niż podstawowe produkty rolne. Miejsce upraw zajmowały **pastwiska** przeznaczone dla owiec (na wełnę) i bydła (na mięso).

Zwykli rycerze znacznie silniej odczuli kryzys niż możnowładztwo, które ewentualnie mogło zostać dotknięte zmniejszeniem swojego bogactwa. **Rycerstwo** nie było natomiast w stanie podtrzymywać dotychczasowego poziomu życia. Spadek dochodów rycerzy szczególnie dało się zauważyć w porównaniu z bogaceniem się mieszczaństwa. Sposobem wyjścia z trudności stały się rabunki (pojawili się liczni **raubritterzy** – „rycerze rozbójnicy”) i łupy wojenne. Jednak ta druga możliwość w coraz większym stopniu była ograniczona. Powodem tego stały się zakończenie krucjat oraz coraz częstsze zastępowanie armii rycerskiej **wojskiem najemnym**, które składało się z przedstawicieli niższych warstw społecznych.

W tej trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej spadek dochodów odczuli także **monarchowie**. Aby poprawić stan finansów, władcy **pożyczali pieniądze** od ro-

dów mieszczańskich trudniących się bankierstwem oraz od templariuszy, którzy na wielką skalę rozwinęli tego typu działalność. Często jednak pożyczek tych nie mogli później spłacić. Doprowadziło to do **upadku** największych **domów bankierskich** Europy (zwłaszcza florenckich) i spowodowało kryzys w handlu i obrocie pieniężnym.

Nieszczęścia, jakie przyniosła czarna śmierć, wpływały na ludzkie postrzeganie niebezpieczeństw świata. Bardzo szybko zaczęto poszukiwać kozła ofiarnego, na którego można by złożyć winę za tak przerażającą katastrofę. Nienawiść skierowano przeciwko **Żydom** jako

obcym kulturowo i przede wszystkim religijnie. Oskarżano ich o celowe szerzenie zarazy – zatrutowanie studni. W całej zachodniej Europie nastąpiły **pogromy Żydów**; ich ofiarą padło kilkadziesiąt tysięcy osób. Więcej niż połowa gmin żydowskich doznała jakiejś formy przemocy. Jednym ze skutków była **emigracja** dużych grup ludności żydowskiej do Europy Środkowej, zwłaszcza do Polski.

Pogrom – zbiorowa, zorganizowana napaść na przedstawicieli jakiejś grupy mniejszościowej (najczęściej etnicznej lub religijnej); łączyła się z niszczeniem dobytku i przemocą fizyczną. W trakcie pogromów członkowie zaatakowanej społeczności często byli zabijani.

Okropności epidemii dżumy, a także towarzyszącego jej chaosu społecznego i toczących się w tym czasie wojen spowodowały istotne **zmiany w mentalności**. Przekonanie o nikłości ludzkiego żywota było typowe dla całego średniowiecza europejskiego. Teraz jednak o wiele silniejsze stały się uczucia **lęku**, rozpacz oraz grozy, jaką budziła skala przeżytego nieszczęścia. Epidemię postrzegano jako wyraz Bożego gniewu, w związku z tym szukano sposobów jego odwrócenia. Charakterystycznym zjawiskiem stało się pojawienie się grup **biczowników** przemierzających w procesjach drogi i ulice miast i chłostających do krwi swoje ciała. Mimo potępienia ich działalności przez papieża nawroty epidemii przyniosły w 2. połowie XIV w. wzrost aktywności biczowników.

Źródło historyczne

Giovanni Boccaccio (czytaj: dziowani bokaczio), *Dekameron* (napisany w połowie XIV w.) – fragment opisujący skutki czarnej śmierci w Toskanii w 1348 r.

Powiem więc, że w roku od narodzenia Pana naszego, Jezusa Chrystusa, tysiąc trzysta czterdziestym ósmym, w sławnym mieście Florencji, klejnot miast włoskich stanowiącym, wybuchła zaraza morowa, sprowadzona wpływem ciał niebieskich albo też słusznie przez Boga zesłana dla ukarania grzechów naszych.

[...]

Palenie żywcem Żydów – miniatura z *Kroniki Świata*, Norymberga, XV w.

pogromy Żydów

...chcę [...] powiedzieć o wsiach, gdzie nieszczęśliwi kmiecie wraz z rodzinami, pozbawieni pomocy medyków i jakiegokolwiek pieczy, marli na polach, drogach i w domach nie jak ludzie, ale jak bydłota. We wsiach nastąpiło to samo, co i w miastach, a więc obyczajów rozwiązłość i brak dbałości na obowiązki swoje i sprawy. Ludzie jakby na śmierć każdego dnia czekali i dlatego też nie przykładali nijakiej pilności do uprawy pól, do utrzymywania trzód i dobytku swego; przeciwnie całkiem, starali się roztrwonić plody swej pracy.
[...]

Dawniej nikt by może nie był pomyślał, że w Florencji można naliczyć tylu żywych mieszkańców, ile w niej się później okazało zmarłych. Ileż to pięknych domów, wspaniałych pałaców, przedtem przez mnogie rodziny, przez rycerzy i znamienite damy zamieszkałych, teraz pustką stanęło! Wy-marli w nich wszyscy, aż do ostatniego sługi!

G. Boccaccio, *Dekameron*, Warszawa 1975, s. 33–39.

Ćwiczenia

1. Przedstaw obraz zarazy, jaki ukazał w swoim dziele Boccaccio.
2. Na podstawie tekstu źródłowego i informacji zawartych w podręczniku scharakteryzuj skutki, jakie na umysłowość i zachowania ludzi wywarła czarna śmierć.

Fortuna kręcąca kołem ludzkiego losu, 2. poł. XIV w.

W wyobrażeniach plastycznych schyłku średniowiecza bardzo dużą popularność zdobyły tematy koła fortuny oraz tańca śmierci (włączającej w swój upiorny taneczny korowód przedstawicieli wszystkich stanów społecznych). W obu przypadkach dochodziło do głosu przekonanie o nietrwałości ludzkiego powodzenia i marności spraw ziemskich. Los i śmierć zrównują wszystkich, nawet tych chwilowo wywyższonych.

Monarchie stanowe

Na pograniczu pełnego i schyłkowego średniowiecza, w XIII, XIV w., zmalała rola systemu lennego w relacjach pomiędzy władzą a społeczeństwem. Silna dotąd pozycja wielkich lenników królewskich stopniowo malała przez wzrost znaczenia i uprawnień innych grup społeczeństwa stanowego (szlachty, zamożnego mieszczaństwa, ludzi wykształconych). Wraz z możnowładztwem i duchowieństwem uzyskały one możliwość **ograniczenia samowoli władcy**. Wykorzystywali do tego **reprezentacje stanów** przypominające organy parlamentarne. Na ich podstawie powstawał system polityczny **monarchii stanowych**. Wymienione **uprzywilejowane warstwy społeczne**, które miały wpływ na decyzje w państwie, tworzyły jego „**naród polityczny**”. Dla tych osób ważne były świadomość przynależności do wspólnej ojczyzny oraz więź z królem i tradycją państwową. Oznaczało to narastanie poczucia **odrębności narodowej**. Monarchie stanowe silnie podkreślały swoją **suwerenną** pozycję wśród państw europejskich.

Kościół i papieństwo w późnym średniowieczu

Wiek XIII był okresem umocnienia rangi autorytetu papieskiego. Po śmierci cesarza Fryderyka II konflikt cesarstwa z papieństwem trwał jeszcze do 1268 r., kiedy zmarł wnuk Fryderyka Konradyn, pokonany przez wojska króla Sycylii Karola Andegaweńskiego, sojusznika papieża. Po klęsce Hohenstaufów Stolica Apostolska nie miała już w praktyce konkurencji w walce o władzę uniwersalną. Jednak wzrost siły **monarchii europejskich** dążących do uzyskania **pełnej suwerenności** utrudniał Kościołowi podtrzymanie zdobytej pozycji. W okresie schyłkowego średniowiecza **papieństwo** przeszło kolejny **kryzys**. Dał on o sobie znać już w trakcie konfliktu z francuskim królem Filipem Pięknym. Ten władca, dążąc do podporządkowania sobie kościoła francuskiego, uzyskał w sporze z papieżem Bonifacym VIII poparcie **Stanów Generalnych** (zgromadzenia przedstawicieli społeczeństwa stanowego). Następnie oskarżył papieża o najcięższe przewinienia. Latem 1303 r. wysłał oddział zbrojnych, który pojmał papieża na terytorium Państwa Kościelnego. Uwolnili go wprawdzie okoliczni mieszkańcy, ale łatwość, z jaką dostał się do niewoli, ukazała faktyczną słabość jego władzy. Kilka miesięcy później Bonifacy VIII umarł.

Jego następca także zmarł prędko, a wybór kolejnego papieża trwał aż 11 miesięcy. Ostatecznie wśród kardynałów zwyciężyła opcja profrancuska i **na tronie papieskim zasiadł Francuz** – arcybiskup Bordeaux (czytaj: **bordo**). W **1309 r.** pod naciskiem Filipa Pięknego przeniósł on swoją rezydencję z Rzymu **do Awinionu** leżącego na pograniczu francusko-burgundzkim. Tutaj król mógł łatwiej wywierać na niego wpływ. Także kolejni papieże pozostawali w tej siedzibie, która w połowie XIV w. została przez nich wykupiona. Ta sytuacja, nazywana **niewolą awiniońską papieży**, trwała **do 1377 r.** Wszyscy papieże byli w tym okresie Francuzami. Nie powracali do Rzymu, ponieważ sprzeciwiali się temu francuscy władcy oraz panowała tam niespokojna sytuacja polityczna.

niewola
awiniońska

Pałac Papieski w Awinionie, poł. XIV w.

Pałac wzniesiony w latach 1334–1352 przybrał kształt warownej twierdzy w stylu gotyckim. Był jedną z największych budowli średniowiecza.

Jedną z oznak przewagi, jaką zdobył Filip Piękny nad papieństwem, stały się losy **templariuszy**. Ten zakon rycerski słynął ze zgromadzonych bogactw, a wielu władców europejskich, w tym król Francji, było jego dłużnikami. Templariusze mieli też znaczne wpływy polityczne. Stanowili liczącą się siłę militarną – we Francji posiadali 80 zamków i ufortyfikowanych domów zakonnych. Król pragnął złamać ich potęgę i zagarnąć majątek. W 1307 r. **oskarżył ich** o herezję i bluźnierstwa przeciw Bogu. Papież ugiął się przed francuskim władcą i przystał na proces sądowy, a następnie – wbrew woli synodu – na **rozwiązanie zakonu w 1312 r.** W 2 lata później wielki mistrz i inni dostojnicy zakonu spłonęli na stosie. Dobra zakonne miały być przekazane joannitom, jednak w międzyczasie znaczna część majątku została już zagarnięta przez europejskich władców na czele z Filipem Pięknym.

Pieczęć templariuszy z widocznym napisem *Sigillum Militum Christi* (pieczęć wojowników Chrystusa)

Wkrótce doszło do konfliktu pomiędzy ówczesnym papieżem a nowo wybranym **królem niemieckim Ludwikiem Bawarskim**. Papież nie godził się na koronację Ludwika na cesarza, który mimo to wybrał się do Rzymu, gdzie przyjął **koronę cesarską** od przedstawiciela miejscowej arystokracji – formalnie „z rąk ludu rzymskiego”. Następnie mianował własnego **antypapieża**, który powtórzył koronację. W 10 lat później, po długotrwałych sporach, odbył się **zjazd elektorów niemieckich** (świeckich i duchownych dostojników wybierających króla). Uznali oni, że obranemu królowi Niemiec tytuł cesarski przysługuje **bez potrzeby potwierdzenia go przez papieża**. Decyzja ta zamykała kwestię ewentualnej zwierzchności papieństwa nad cesarstwem. Jednak również cesarze nie mieli już wówczas możliwości sprawowania zwierzchnictwa nad światem chrześcijańskim. **Oba uniwersalizmy (cesarski i papieski) stały się mniej ważne niż idea suwerenności monarszej.**

Antypapież – osoba obejmująca godność papieską w opozycji do sprawującego ją już dostojnika, powoływana na to stanowisko przez jedno ze stronnictw arystokratycznych Rzymu, cesarza lub grupę kardynałów. Ogłaszając wybór nowego papieża, jego zwolennicy uznawali dotychczasowego za pozbawionego urzędu. Nie zawsze było jasne, który z urzędujących jednocześnie papieży ma podstawy prawne do uznawania się za legalnego.

Wprawdzie w **okresie tzw. niewoli awiniońskiej** pozycja polityczna papieństwa została osłabiona, ale jednocześnie zwiększyła się jego kontrola nad życiem Kościoła powszechnego oraz nastąpił nienotowany dotąd **wzrost jego dochodów**. Składało się na nie pobierane już wcześniej świętopietrze (czyli danina płacona przez państwa katolickie Stolicy Apostolskiej) i daniny nakładane na Kościoły lokalne, a w największym stopniu opłaty, które musiał wносить każdy duchowny otrzymujący beneficjum kościelne. W Awinionie nastąpił rozwój **życia dworskiego** – pałac papieski stał się na pewien czas najbardziej wykwintnym i wystawnym dworem Europy. Ten przepych i **zeświecczenie** stały się źródłem zarzutów, jakie kierowano wobec papieństwa. Coraz silniejsze były także żądania powrotu papieży do Stolicy Apostolskiej. Oni sami też zaczęli dostrzegać, że umożliwiłoby to odbudowanie autorytetu papieństwa.

wielka schizma
zachodnia

W 1377 r. papież Grzegorz XI powrócił do Rzymu. W rok później zmarł. Pod naciskiem ludu rzymskiego został wybrany tym razem Włoch. Szybko wszedł on w konflikt z kardynałami. Większość z nich opuściła Rzym i w pół roku później ogłosiła wybór za nieważny, a następnie dokonała kolejnej elekcji. Był to początek **wielkiej schizmy zachodniej** trwającej **od 1378 do 1417 r.**

Równocześnie tytułem papieskim posługiwał się papież rezydujący w Rzymie oraz drugi – w Awinionie. Każdorazowo po śmierci jednego z nich grupa kardynałów go popierająca wybierała następcę. Jedność Kościoła zachodniego została w tym czasie zerwana, a oba ośrodki papieskie i ich zwolennicy nawzajem się zwalczyli. **Podział** objął całą katolicką Europę. **Papieża rzymskiego** uznali między innymi: Anglia, większość cesarstwa, kraje skandynawskie, Polska, Węgry i część Italii. **Papieża awiniońskiego popierali:** Francja, Neapol, kraje hiszpańskie, Szkocja. W trakcie trwania schizmy niektóre kraje przechodziły z jednego obozu do drugiego. Zwołany **w 1409 r. sobór w Pizie** zdeponizował obu urzędujących papieży i wybrał nowego. Ponieważ żaden z usuniętych nie uznał tej decyzji, od tego momentu za papieży uważało się trzech dostojników. Dopiero **sobór w Konstancji** doprowadził **w 1417 r.** do ich usunięcia i **jednomyślnego wyboru** papieża Marcina V.

koncyliaryzm

Sobór w Konstancji obradował w latach **1414–1418**. Zakończył on okres schizmy zachodniej, a także podjął bardzo żywo dyskutowaną wówczas kwestię **najwyższej władzy w Kościele**. W okresie kryzysu papiestwa wielu zwolenników sądziło, że nie papież, ale reprezentacja całego Kościoła powszechnego w postaci soboru powinna tę władzę sprawować. Doktryna taka, zwana **koncyliaryzmem** (łac. *concilium* oznacza „zebranie”, „sobór”), rozwinęła się już w poprzednim stuleciu. Uczestnicy obrad w Konstancji przyjęli zasadę mówiącą, że sobór powszechny reprezentuje cały Kościół, a władzę posiada z bezpośredniego nadania Chrystusa, dlatego wszyscy, łącznie z papieżem, winni mu posłuszeństwo. Papież Marcin V i jego następcy nie akceptowali tego stanowiska i starali się przeciwdziałać postępom koncyliaryzmu. W Kościele w następnych latach toczył się zacięty spór na tym tle.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie były przyczyny problemów, które dotknęły rolnictwo na przełomie XIII i XIV w. Wskaż ich skutki.
2. Przedstaw, czym była czarna śmierć. W jaki sposób zmieniła ona społeczeństwo europejskie?
3. Podaj znaczenie pojęć: „niewola awiniońska”, „wielka schizma zachodnia”, „koncyliaryzm”.
4. Wytlumacz, jak rozumiesz przyczyny kryzysu społeczeństwa zachodnioeuropejskiego u schyłku średniowiecza. Wskaż jego przejawy. Określ, w jakim kierunku zmierzały przemiany społeczno-gospodarcze tego czasu.

Święta Katarzyna ze Sieny

Św. Katarzyna ze Sieny (1347–1380) – Caterina Benincasa (czytaj: katerina beninkasa) pochodziła z mieszczańskiej rodziny ze Sieny będącej wówczas jedną z najważniejszych republik miejskich północnych Włoch. Jako nastolatka została dominikańską tercjarką. Tercjarze, czyli „trzecie zakony” (oprócz męskiego i żeńskiego), były stowarzyszeniami osób niewstępujących do klasztorów, prowadzących świeckie życie, jednak zgodne z zakonną regułą. Doznawała już wtedy doświadczeń mistycznych, czyli odczucia bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Prowadziła niezwykle ascetyczne życie i zajmowała się pomaganiem potrzebującym. Opinia o niej, jako świętej niewieście mającej niezwykle zdolności duchowe zaczęła się rozpowszechniać. Swoją autorytet wykorzystwała, angażując się w najważniejsze sprawy ówczesnego Kościoła. Była analfaberką, natomiast dyktowała współpracującym z nią skrybom listy, które wysyłała do ludzi Kościoła, władców i wybitnych osobistości swoich czasów. Był to okres niewoli awiniońskiej, więc przede wszystkim nawoływała do powrotu papieża do Rzymu. Jej wpływowi przypisuje się duży udział w podjętej ostatecznie przez głowę Kościoła decyzji o opuszczeniu Awinionu. Jest autorką dzieła *Dialog o Bożej Opatrzności* zwanego też *Księgą Boskiej Nauki*. W 1461 r. została uznana przez Kościół za świętą, a w 1970 r. zaliczono ją w poczet doktorów Kościoła katolickiego.

Św. Katarzyna na fresku w bazylice San Domenico w Sienie – najstarsze znane wyobrażenie świętej pochodzące z ok. 1400 r.

Św. Katarzyna dyktująca swój *Dialog o Bożej Opatrzności* – obraz włoskiego malarza Giovanniego di Paolo (czytaj: dziowaniego), poł. XV w.

Vecchietti (czytaj: wekkietti) namalował św. Katarzynę w towarzystwie innego świętego – papieża Kaliksta I (żyjącego w III w.). Obraz stanowi fragment ołtarza znajdującego się w katedrze w Pienzy (czytaj: piency), 2. poł. XV w.

Bazylika San Domenico w Sienie – świątynia dominikańska, w której znajduje się kaplica św. Katarzyny, a w niej jest przechowywana czaszka świętej (jej grób znajduje się w Rzymie).

Doktor Kościoła – tytuł nadawany przez Kościół świętym, którzy swoimi dziełami wnieśli wyjątkowo wartościowy wkład w rozumienie prawd wiary. Tytuł ten przyznano dotąd ponad 30 osobom, w tym św. Augustynowi, św. Bernardowi z Clairvaux (czytaj: klerwo), św. Tomaszowi z Akwinu. Wśród nich są cztery kobiety – ze średniowiecza, oprócz św. Katarzyny ze Sieny, doktorem Kościoła jest również Hildegarda z Bingen, żyjąca w XII w.

Obraz Giovanniego di Paolo z 2. połowy XV w. przedstawia świętą Katarzynę ze Sieny w Awinionie przed papieżem Grzegorzem XI, którego namawia do powrotu do Rzymu. Papież w otoczeniu kardynałów udziela jej błogosławieństwa.

Katarzyna należała do osób uznających papieża za najwyższy ziemski autorytet. Uważała go za Chrystusa na ziemi. Jednocześnie krytykowała ówczesne położenie papiestwa i pełen przepychu tryb życia ludzi Kościoła. Ubolewała nad ich oddaleniem się od spraw zwykłych wiernych. Była przekonana, że tylko powrót do Stolicy Apostolskiej przywróci głowie Kościoła należną pozycję. W 1999 r. papież Jan Paweł II ogłosił św. Katarzynę jedną z patronek Europy.

Hildegarda (1098–1179) była zakonnicą benedyktyńską. Od 1136 r. do śmierci, przez ponad 40 lat, była przełożoną wspólnoty mniszek istniejącej w Bingen w Nadrenii. Podobnie jak Katarzyna ze Sieny miała wizje mistyczne, które spisała w dziele *Scivias* (*Poznaj ścieżki Pana*). W *Księdze dzieł Bożych* zawarła wiedzę teologiczną oraz dotyczącą człowieka, kosmosu i filozofii przyrody. Komponowała także pieśni kościelne zebrane w dwóch zbiorach. Wędrowała po Niemczech, prowadząc działalność duszpasterską. Spotykała się z najwyższymi dostojnikami Europy i monarchami.

Hildegarda z Bingen na miniaturze z ok. 1200 r.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 172 • Trwające w zachodniej Europie do końca XIII w. rozwój gospodarczy i przyrost liczby ludności zostały zahamowane z powodu nadmiernej **eksploatacji gleby**, a także wskutek zmian klimatycznych.
- s. 173 • W latach 1348–1351 większość obszaru kontynentu spustoszyła **epidemia dżumy** zwana czarną śmiercią. W jej wyniku zmarło od jednej trzeciej do połowy ludności Europy.
- s. 174 • Wielopłaszczyznowy **kryzys gospodarczy** dotknął zachodnią i południową Europę, jednak nie zagroził rozwojowi pozostałej jej części.
- s. 175 • Czarna śmierć wywołała także zmiany w mentalności społeczeństwa, umocniła odczucia niepewności i lęku wobec świata, które wywoływały zachowania fanatyczne, jak **pogromy Żydów**.
- s. 177 • XIV–XV w. to okres kryzysu papiestwa. Czas tzw. **niewoli awiniońskiej** (1309–1377) charakteryzował się daleko idącym zeświecczeniem dworu papieskiego.
- s. 179 • Lata 1378–1417 to okres **wielkiej schizmy zachodniej**. Europa podzieliła się wówczas na zwolenników papieża rezydującego w Rzymie oraz jego konkurenta z Awinionu. Kres rozłamowi przyniósł dopiero sobór w Konstancji.
- s. 179 • W XIV w. rozwinął się, a w następnym stuleciu zaczął odnosić przejściowe sukcesy nurt myślenia o sprawach Kościoła zwany **koncyliaryzmem**. Jego zwolennicy domagali się uznania wyższości soborów nad papieżem i przyznania im – jako reprezentującym całą wspólnotę katolicką – najwyższej władzy w Kościele.

2. Przeobrażenia polityczne i konflikty militarne w Europie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o przemianach politycznych w Rzeszy niemieckiej;
- zapoznasz się z przebiegiem wojny stuletniej;
- poznasz uwarunkowania i skutki rekonkwisty;
- przeczytasz o upadku Cesarstwa Bizantyńskiego i ekspansji tureckiej w Europie.

Cesarstwo od połowy XIII w.

Śmierć Fryderyka II Hohenstaufa zapoczątkowała wyjątkowo burzliwy okres w historii ziem niemieckich i cesarstwa. Przez prawie ćwierć wieku nikt nie potrafił utrzymać się na dłużej na tronie Niemiec. Dlatego lata **1250–1273** określa się mianem **wielkiego bezkrólewia**. Nazwa ta nie jest właściwa, gdyż tron niemiecki nie był pusty. Jednak w kraju trwał konflikt, czasem tytułem królewskim posługiwali się jednocześnie dwaj pretendenci do władzy, a **władza monarsza** znacznie **osłabła**. W tym okresie zupełnie wymknęły się też z rąk królów niemieckich rządy nad Italią, gdzie władzę nad Sycylią przejęli Andegawenowie. W 1273 r. królem Niemiec został hrabia **Rudolf I** z mało znaczącego wówczas **rodu Habsburgów**. Przetłomaczył fakt, że elektorzy dokonali wyboru jednogłośnie i chaos wielkiego bezkrólewia się zakończył.

wielkie
bezkrólewie

Wybór na króla stosunkowo **mało liczącego się** arystokraty wskazywał na to, że najwięksi panowie Rzeszy nadal będą zapobiegać umocnieniu się władzy królewskiej. W kolejnych elekcjach szukali kandydatów, którzy wydawali się słabi i niezdolni do rządzenia twardą ręką. Z reguły wybrany król starał się jednak wzmocnić pozycję swoją i swojego rodu. Sięgał po siłę zbrojną, ale przede wszystkim wykorzystywał do tego swoje uprawnienia wynikające z systemu feudalnego – **nadawał członkom rodziny lenna**, których posiadacze zmarli bezpotomnie. W ten sposób na przykład Rudolf I przekazał swojemu synowi zwolnione **księstwo Austrii** po wymarciu miejscowej dynastii. Ziemie austriackie stały się odtąd centrum władztwa Habsburgów przez następne ponad 600 lat.

Elektorzy nie dopuszczali do umocnienia się danego rodu – odrzucili dawną praktykę dziedziczenia tronu królewskiego. Po Rudolfie Habsburgu królem został kolejny hrabia z innego rodu, później znowu **Habsburg**, następnie przedstawiciel rodu **Luksemburgów** władającego niewielkim hrabstwem na zachodzie Rzeszy, a po nim książę bawarski z rodu **Wittelsbachów**. Reprezentanci **trzech wymienionych dynastii** aż **do 1437 r.** rządili w Rzeszy **naprzemiennie**. Zbudowali przy tym potęgę swoich rodów jako władających z czasem dużymi częściami cesarstwa. Jednak nie byli w stanie przywrócić siły rządów centralnych z czasów Ottonów czy Hohenstaufów.

dynastie:
Habsburgów,
Luksemburgów,
Wittelsbachów

Złota Bulla

Jednym z najwybitniejszych władców niemieckich i cesarzy późnego średniowiecza był **Karol IV Luksemburski**. Dynastia Luksemburgów objęła **na początku XIV w. tron Czech** – jedyne go kraju w ramach Rzeszy, z którym wiązał się tytuł królewski. Karol odziedziczył po zmarłym ojcu koronę króla czeskiego w 1346 r. W tym samym roku został królem niemieckim. **W 1356 r.** (w rok po **koronacji cesarskiej**) wydał **Złotą Bullę**, w której sprecyzował zasady organizacji Rzeszy Niemieckiej, a zwłaszcza wyboru króla Niemiec. Ustalił ostatecznie skład kolegium **siedmiu elektorów**, którzy w praktyce mieli pełną niezależność na obszarze swoich terytoriów i mieli współpracować z królem w rządzeniu Rzeszą. Państwo stało się **związkiem państw** pod kierownictwem króla-cesarza. Karol IV czuł się na tyle silny, że doprowadził do wyboru i koronacji na króla Niemiec swojego syna **Wacława** jeszcze za swego życia.

Zasady ustrojowe zawarte w Złotej Bulli:

- Króla niemieckiego wybiera kolegium siedmiu elektorów, w którego skład wchodzi: arcybiskupi Moguncji, Trewiru i Kolonii oraz król Czech, palatyn Renu, margrabia Brandenburgii i książę sasko-wirtemberski.
- Elekcja odbywa się w ciągu 4 miesięcy po śmierci poprzedniego króla we Frankfurcie nad Menem.
- Wybór następuje większością głosów (dotąd potrzebna była jednomyślność).
- Elektorzy otrzymują suwerenne prawa w swoich ziemiach (bicie monety, wydobywanie kruszców, ustanawianie ceł); od postanowień ich sądów nie można odwoływać się do sądu cesarskiego.
- Elektoraty nie mogą ulegać podziałowi, w przypadku władztw świeckich przechodzą w całości na najstarszego syna.

Pieczęć z wizerunkiem Karola IV Luksemburskiego umieszczona na trewirskiej kopii Złotej Buli, 1356 r.

Ćwiczenie

Znajdź w internecie informacje na temat ziem, które znajdowały się w posiadaniu poszczególnych elektorów Rzeszy.

Na obszarze Niemiec, podobnie jak w innych krajach Europy, ukształtowało się przedstawicielstwo stanowe – **sejm Rzeszy** (*Reichstag*, czytaj: rajchstag – nazwa wprowadzona w XV w.). Do jego uprawnień należało nakładanie ogólnoniemieckich podatków, sprawy wojny oraz relacji z Kościołem. Zasiadali w nim książęta i hrabiowie, biskupi oraz przedstawiciele miast cesarskich. Podobnego rodzaju ciała parlamentarne istniały w poszczególnych księstwach. To właśnie te księstwa, a nie Rzeszę jako całość, można traktować jako niemieckie monarchie stanowe. W nich następowały procesy integracji struktur władzy, podczas gdy Rzesza podlegała przeciwnemu procesowi: decentralizacji.

Wacław Luksemburski okazał się słabym władcą, a jednocześnie nie umiał porozumieć się z elektorami. Został przez nich w 1400 r. pozbawiony tronu niemieckiego. W 10 lat później królem niemieckim został jego młodszy brat **Zygmunt**. Rządził on wówczas na sąsiadujących z Rzeszą potężnych terytorialnie **Węgrzech**, podczas gdy Wacław pozostawał królem Czech. W czasie swojego panowania Zygmunt miał niewielkie możliwości, aby starać się o umocnienie swojej pozycji wobec książąt Rzeszy. Koncentrował się na zagrożeniach zewnętrznych (ekspansja Turków na Bałkanach), kwestiach ogólnoeuropejskich (sobór w Konstancji, zakończenie schizmy zachodniej) oraz problemach wewnętrznych dotyczących jego czeskiego dziedzictwa. W Czechach ruch religijny zapoczątkowany przez **Jana Husa** – wrogo nastawiony wobec oficjalnego Kościoła i wpływów niemieckich – przybrał oblicze zdecydowanie polityczne. Po śmierci w **1415 r.** mistrza Husa na stosie w Konstancji **husytyzm** rozpowszechnił się wśród Czechów, odrywając w praktyce ten kraj od Kościoła rzymskiego.

Postulaty głoszone przez Jana Husa:

- Należy przeprowadzić reformę Kościoła, piętnując bogactwo duchowieństwa i życie w grzechu; w razie potrzeby odpowiednie działania mają podjąć władcy świeccy.
- Wierni powinni mieć prawo samodzielnego czytania Pisma Świętego; należy je przełożyć na język narodowy.
- Komunia powinna być udzielana pod dwiema postaciami (chleba i wina) wszystkim wiernym, a nie tylko kapłanom.
- Należy zaprzestać udzielania odpustów za pieniądze.

IAN HUS.
Vorgänger von Luther. 16. u. 17. Jahrh. Const.
Hans. Lezondier. zur Brande.

Jan Hus (1370–1415) na miedziorycie flamadzkiego artysty Gaspara Bouttatsa, 1690 r.

Gdy w **1419 r.** zmarł Wacław Luksemburski, Czesi nie zgodzili się na oddanie tronu jego bratu Zygmuntowi, którego uznawali za głównego winowajcę śmierci Husa. Ponieważ poglądy zwolenników Husa zostały przez Kościół uznane za heretyckie, Zygmunt w walce o objęcie tronu w Pradze mógł posłużyć się ideą krucjat. Kolejne wyprawy krzyżowe ogłaszane przez papieża kończyły się jednak niepowodzeniem. Opór Czechów został z czasem osłabiony przez rozłam, jaki dokonał się wśród husytów. W kraju rozgorzała **wojna domowa**. Zwolennicy najdalej idących reform zostali w jej trakcie pokonani. Zwycięskie umiarkowane stronnictwo osiągnęło kompromis z Kościołem katolickim i w 1436 r. uznało władzę soboru w Bazylei, zachowując jednak dla Kościoła czeskiego pewną autonomię. Zygmunt objął tron w Pradze. Zmarł rok później.

powstanie husytów

Nowym **królem Niemiec** został w **1437 r. Albrecht II Habsburg**. Była to już ostatnia zmiana dynastii na tronie niemieckim aż do XIX w. Choć korona niemiecka pozostała elekcyjna, obdarzani nią byli odtąd wyłącznie kolejni Habsburgowie. Ponieważ Albrecht Habsburg pojął za żonę jedyną córkę Zygmunta Luksemburskiego (który nie miał męskich potomków), odziedziczył po jego śmierci **trony Czech i Węgier**.

Wojna stuletnia

Relacje pomiędzy królestwami **Anglii i Francji** układały się w średniowieczu w bardzo skomplikowany sposób. Od czasu bitwy pod Hastings w 1066 r. w Anglii władali dynastie wywodzące się z terytorium francuskiego (najpierw dynastia normandzka, następnie Plantageneci). Jako posiadacze lenn we Francji byli wasalami francuskiego króla, a jako królowie Anglii – suwerennymi monarchami. **W 1328 r. zmarł król francuski Karol IV**, nie pozostawiając żyjących męskich potomków. Tron przejęła wówczas **boczna linia** Kapetyngów – **Walezjusze**. Władca **Anglii Edward III** początkowo przyjął ten fakt do wiadomości, jednak z czasem wystąpił z **pretensją do korony francuskiej** jako bliżej spokrewniony ze zmarłym Karolem IV – ostatnim z głównej linii Kapetyngów. Był jego siostrzeńcem i uważał, że prawa do korony odziedziczył po swojej matce Izabeli, córce Filipa IV Pięknego, a zarazem **siostrze** Karola IV. Francuzi odrzucili jego roszczenia, gdyż zgodnie z **prawem salickim** (Franków salickich), pochodzącym jeszcze z czasów wielkiej wędrówki ludów, **nie uznawali dziedziczenia w linii żeńskiej**.

Przyczyny narastającego **konfliktu** między Anglią a Francją były jednak głębsze. Po pierwsze – dotyczyły kwestii **ekonomicznych**, zwłaszcza wpływów w ważnej dla obu krajów **Flandrii**, która stanowiła lenno francuskie, ale miała powiązania gospodarcze z Anglią. Ponadto trudności społeczno-ekonomiczne tego czasu i kryzys systemu feudalnego (zobacz rozdz. VI.1.) skłaniały władców i rycerstwo do szukania źródeł utrzymania w łupach wojennych. Zwłaszcza stosunkowo biedniejsza Anglia **liczyła na wzbogacenie się** kosztem bogatej Francji. Do tego dochodził fakt popierania przez Francję **króla Szkocji**, z którym wojował angielski władca. Bezpośrednią przyczyną wojny stało się ogłoszenie przez króla Francji **konfiskaty** należącej do królów Anglii **Gujenny** (południowo-zachodnia część ziem francuskich).

wojna stuletnia

Wojna pomiędzy Francją a Anglią wybuchła w 1337 r. Nazwana została przez historyków umownie **wojną stuletnią**. Określenie to nie jest ścisłe. Po pierwsze – czas trwania konfliktu wyniósł 116 lat (**1337–1453**). Po drugie – wojna nie toczyła się w tym czasie bez przerwy. Należy mówić raczej o serii kampanii wojennych, pomiędzy którymi utrzymywały się długie okresy pokoju. Stroną mającą inicjatywę przez większość czasu trwania konfliktu byli Anglicy. Wojna toczyła się **na terytorium francuskim**, w pewnym momencie opanowanym w ogromnej części przez Anglików.

W pierwszym okresie wojny **Francuzi ponieśli dwie klęski: pod Crécy** (czytaj: kresi) w 1346 r. i **pod Poitiers** (czytaj: płatje) w 10 lat później. W tej drugiej bitwie do niewoli dostał się król Francji Jan II Dobry. W dodatku w 2. połowie lat 40. Francję – jaki i inne kraje Europy – dotknęła epidemia czarnej śmierci. Porażki Francuzów mogą dziwić, zważywszy na to, że ich kraj był czterokrotnie ludniejszy i bardziej rozwinięty cywilizacyjnie, a ponadto Anglicy walczyli poza obszarem swojej ojczyzny. Do porażek przyczyniły się przede wszystkim **kwestie militarne**. W uproszczeniu można powiedzieć, że siłę zbrojną **Francji** stanowiła wówczas **armia feudalna**, złożona głównie z niezdyscyplinowanego rycerstwa, a **Anglii** – wojsko nowego typu: **zaciężne**, złożone z zawodowych żołnierzy, stosujące lepszą taktykę, i walczące w uporządkowanym szyku i mające skuteczniejszą broń (zwłaszcza **długie łuki angielskie**).

Bitwa pod Crécy, 1346 r. – na ilustracji z *Kronik Jeana Froissarta* (czytaj: żana fłasarta) z początku XV w.

Anglicy zyskali przewagę dzięki zastosowaniu długiego łuku, który miał zasięg ok. 300 m, a z 50 m przebijał rycerską zbroję. Kusze, którymi dysponowały obie strony, dokonywały tego z odległości 150 m. Były jednak bardzo powolne w użyciu. Łuk angielski wypuszczał ok. 10 strzał na minutę – wręcz zasypywały one przeciwnika.

Francję targaly także **konflikty wewnętrzne**. Anglicy znajdowali sprzymierzeńców wśród lenników francuskiego króla. Najcenniejszymi okazali się **książęta Burgundii**, którzy na przełomie XIV i XV w. zbudowali pomiędzy Francją a Rzeszą potężne państwo. Anglicy wydawali się najbliżsi całkowitego triumfu w drugiej i trzeciej dekadzie XV w. W **1415 r.** angielski król **Henryk V** zadał Francuzom druzgocącą klęskę **pod Azincourt** (czytaj: azękur). W 5 lat później na mocy zawartego traktatu poślubił córkę francuskiego króla Karola VI Szalonego i z pominięciem królewskiego syna został uznany **następcą tronu**. Zmarł jednak w 1422 r. na 2 miesiące przed Karolem VI. W rękach Anglików i Burgundczyków pozostawała w tym czasie większa część Francji. Uznawali oni, że **tron Francji przejął** syn Henryka V (będący wówczas niemowlęciem).

Joanna d'Arc, miniatura z XV w.

Na południu schronił się syn Karola VI – **Karol VII**. On również uważał się za prawowitego władcę. Wydawało się, że nie posiada dostatecznych sił, aby spróbować wyprzeć Anglików z ziem francuskich. W **1429 r.** zgłosiła się do niego 17-letnia wiejska dziewczyna **Joanna d'Arc** (czytaj: dark), przekonując go, że otrzymała od Boga misję wypędzenia Anglików z Francji. Karol powierzył jej dowodzenie oddziałami mającymi uwolnić z angielskiego oblężenia **Orlean**. Wyprawa zakończyła się sukcesem. Kilka miesięcy później Joanna wprowadziła Karola do odzyskanego przez Francuzów **Reims** (czytaj: ręs) – miejsca koronacji królewskich, gdzie mógł wreszcie włożyć na głowę koronę. Odniesione zwycięstwa rozstawiły Joannę, a zarazem obudziły francuskie nadzieje na sukces. Mieszkańcy Francji mieli już dość obcego panowania i związanych z nim grabieży

i przemocy. Nastąpił **antyangielski zryw** i stopniowe **odbijanie ziem francuskich**. Sama Joanna d'Arc, schwytana przez Burgundczyków i wydana Anglikom, spalona w 1431 r. na stosie. **Wojna trwała do 1453 r.** Anglicy stracili wszystkie swoje francuskie posiadłości, w ich rękach pozostał jedynie port Calais (czytaj: kale).

Francja, zwłaszcza jej zachodnia część, doznała w wyniku wojny wielkich **zniszczeń**. Mieszkańcy obu walczących krajów ponieśli wysokie **koszty finansowe** prowadzonych działań wojennych. Niejednokrotnie buntowali się przeciwko nakładanym wówczas podatkom. Wojna, niepokoje społeczne, chaos związany z osłabieniem władzy centralnej przynosiły ze sobą **straty w rolnictwie**, głód, choroby (roznoszone też przez przemieszczające się wojska). W toczonych bitwach **zginęło** wielu **rycerzy i możnych** – niejeden ród wymarł. Wojna stuletnia dotknęła w ten sposób **wyższe warstwy społeczne**, przede wszystkim we Francji. Natomiast w Anglii jeszcze bardziej dramatyczne pod tym względem konsekwencje miała wojna domowa, która tam zaraz wybuchła (**wojna Dwóch Róż 1455–1485**). Innym następstwem wojny stuletniej było rozbudzenie, zwłaszcza na terenie Francji, **świadomości narodowej** sięgającej także niższych warstw społecznych.

Źródło historyczne

Z listu Jeana Jouvenela des Ursins (czytaj: żana żuwnela dez ursą), biskupa Beauvais (czytaj: bowe) północna Francja, 1433 r.

Nie mówię wcale, iż rzeczone zbrodnie popełniają tylko nieprzyjaciele, czyniło je [...] wielu z tych, którzy mienili się ludźmi królewskimi i którzy pod pozorem kontrybucji, lub inaczej, zagarniali mężczyzn, kobiety i małe dzieci bez różnicy wieku i płci, gwałcili niewiasty i dziewczęta, zabijali mężów i ojców na oczach kobiet, [...]; brali księży, mnichów i ludzi Kościoła, i rolników i zakuwali ich w dyby i inne narzędzia tortur [...]; nakładali haracz na wsie, tak że jedna uboga wioska zmuszona była płacić ośmiu lub dziesięciu różnym załogom, a gdy nie płacili, tamci podpalali wsie i kościoły; [...] i nie zostawał we wsi ani koń roboczy, ani żadne inne bydło...

M. Mollat, *Średniowieczny rodowód Francji nowożytnej*, Warszawa 1982, s. 33.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego opisz położenie ludności we Francji w czasie wojny stuletniej.

Rycerze potykający się ze sobą w turnieju, miniatura z francuskiego *Traktatu o formach i przepisach turniejowych*, poł. XV w.

XIV–XV w. to okres, kiedy rola militarna feudalnego rycerstwa dobiegała kresu. Nie mogło ono przeciwstawić się zaciężnym oddziałom używającym łuków i kusz. Rycerskie szarże były przez nie rozbijane. Aby ochronić się przed grotami strzał, rycerze zaczęli używać pancerzy z coraz grubszych płyt żelaznych. Ruchliwość i zwrotność tak opancerzonego rycerza była znikoma.

Działo z przełomu XIV i XV w.

W XIV w. w Europie na polach bitew zaczęto używać prochu. Pod Crécy Anglicy mieli trzy działa. Artyleria początkowo nie była bronią, która mogłaby skutecznie razić przeciwnika. Robiła natomiast olbrzymi hałas, który płoszył nienawykłe do niego konie, co stanowiło kolejny element utrudniający rycerstwu walkę. Prawdziwie groźna stała się artyleria w połowie XV w. pod koniec wojny stuletniej – przede wszystkim jako środek do kruszenia murów obronnych zamków. Przyczyniła się ponadto wówczas do sukcesów Francuzów, gdy ci użyli jej przeciw angielskim formacjom łuczników.

Rekonkwista na Półwyspie Iberyjskim

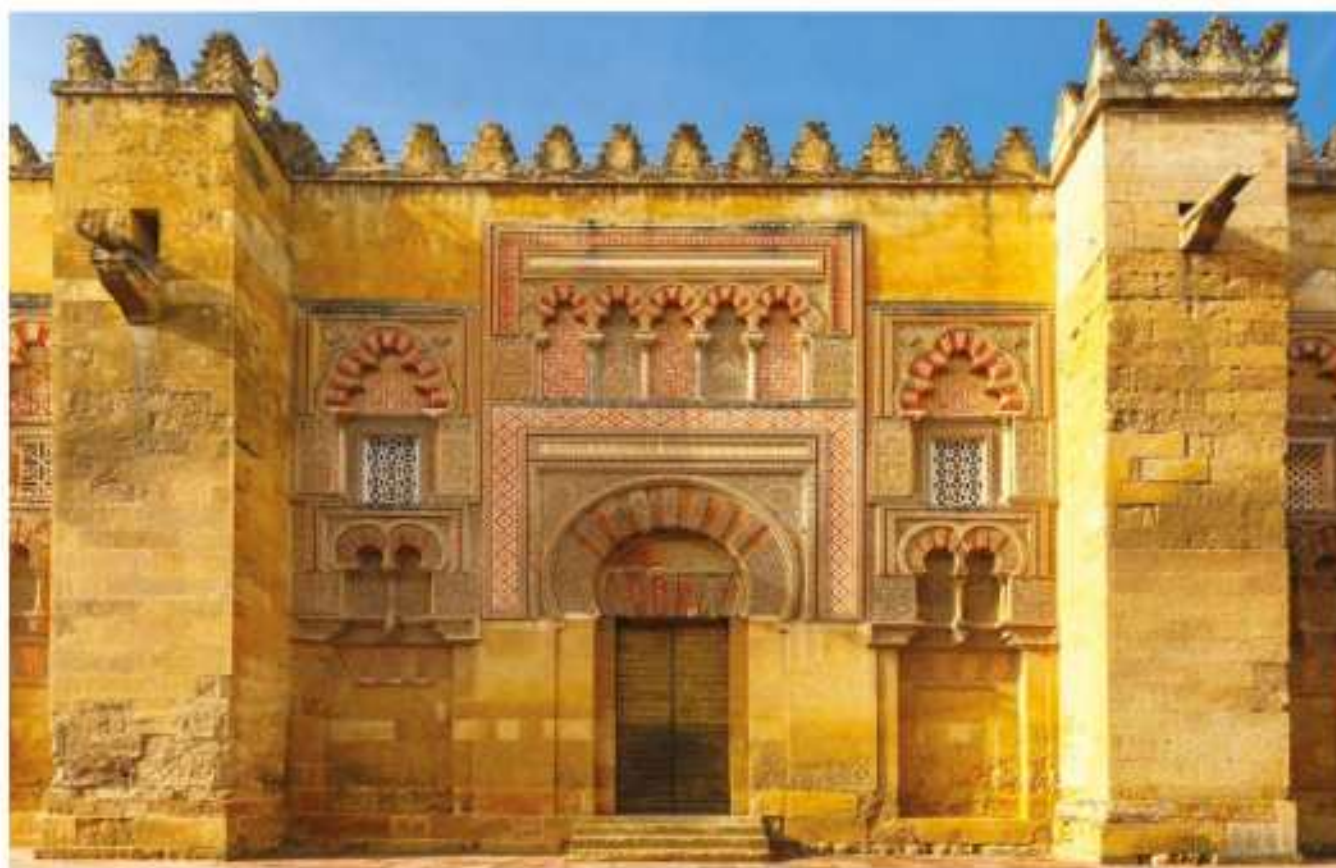
Rekonkwista, czyli proces odzyskiwania przez chrześcijan ziem Półwyspu Iberyjskiego zajętych przez Arabów w VIII w., postępowała stale, ale niezwykle powoli. Południowa, muzułmańska część Półwyspu Iberyjskiego była w pewnych okresach rozdrobniona na wiele małych państw, co ułatwiało władcom chrześcijańskim odzyskiwanie tych ziem, a w innych się jednoczyła. Na północy istniało **kilka chrześcijańskich państw**, które nie były dość silne, aby odnosić zwycięstwa. Walczyły poza tym także między sobą, zawierając niekiedy sojusze z władcami muzułmańskimi. Ideę walki z niewiernymi – z Maurami (jak chrześcijanie nazywali wyznawców islamu w Hiszpanii) – od XI w. mocno **wspierał papież**. Jednak rycerze europejscy początkowo znacznie chętniej udawali się na krucjaty do Palestyny lub przeciwko poganom niż na Półwysep Iberyjski. W 2. połowie XII w. powstały natomiast **hiszpańskie zakony rycerskie** (Alcantara, Calatrava i św. Jakuba z Composteli).

Rekonkwista **przyspieszyła** znacznie w **1. połowie XIII w.** Wzrosły wówczas siły prowadzących ją państw: **Aragonii, Kastylii i Portugalii**. Wtedy też zwiększył się napływ krzyżowców z innych krajów europejskich. Decydujące znaczenie miała **bitwa pod Las Navas de Tolosa w 1212 r.**, która złamała opór muzułmanów. Ich posiadłości uległy wtedy po raz kolejny rozpadowi na małe państwa. W 1236 r. chrześcijanie zdobyli **Kordobę**. Do połowy stulecia opanowali niemal cały Półwysep Iberyjski z wyjątkiem niewielkiej południowo-wschodniej części. Istniejący tam muzułmański **emirat Grenady** stał się lennem Kastylii i przetrwał jeszcze ponad 200 lat – aż **do 1492 r.**

Żyjące na Półwyspie Iberyjskim społeczności: **chrześcijan, muzułmanów i żydów** były ze sobą przemieszane. Chrześcijanie cały czas zamieszkiwali pod panowaniem arabskim. Część wyznawców islamu pozostawała natomiast w swoich siedzibach, kiedy trafiały one pod panowanie chrześcijan (choć większość muzułmanów wypędzano). Relacje między nimi układały się w sposób złożony. Często miały w pełni pokojowy charakter, na czym zyskiwała między innymi kultura inspirowana wzajemnymi wpływami.

rekonkwista

emirat Grenady

Fragment fasady Mezquity – Wielkiego Meczetu w Kordobie (Hiszpania) przekształconego w XIII w. w katedrę katolicką

Meczet zaczęto budować na przełomie VIII i IX w. Później wielokrotnie go przebudowywano. Sala modlitw o wymiarach 37 m na 37 m mogła pomieścić 10 tys. wiernych. Kordoba była stolicą arabskiego emiratu, a następnie kalifatu obejmującego muzułmańskie posiadłości w Hiszpanii. W X w. liczyła prawdopodobnie ok. 500 tys. mieszkańców i stanowiła największe miasto Europy oraz basenu Morza Śródziemnego.

Zamek La Mota w Medina del Campo (czytaj: kampo) w Hiszpanii wzniesiony w kształcie widocznym na zdjęciu w XIV–XV w. Wielokrotnie zmieniał właścicieli. Był przedmiotem rywalizacji pomiędzy władcami Kastylii i Aragonii.

Turcy w Europie. Upadek Bizancjum

Pod koniec XIII w. w **Azji Mniejszej** powstało państwo wyznających islam **Turków osmańskich** (nazwa pochodzi od imienia ich pierwszego wodza – Osmana). Wkrótce podbili oni sąsiednie państewka zamieszkałe przez inne grupy ludności tureckiej oraz terytoria należące do Bizancjum. W **połowie XIV w.** skierowali swoją ekspansję **w kierunku Europy**. W 1361 r. zdobyli leżący na zachód od Konstantynopola Adrianopol, gdzie przenieśli swoją stolicę. Następnie podbili **Bułgarię** i zaatakowali bardzo silne wówczas **państwo serbskie**. O końcu jego niezależności zadecydowała **bitwa na Kosowym Polu w 1389 r.** Po doznanej w niej klęsce Serbia stała się krajem zależnym od Turcji, o znikomym stopniu niezależności.

Turcy osmańscy

Mimo osmańskich podbojów na Bałkanach i faktu, że w bezpośrednim zagrożeniu znalazły się teraz Węgry, w zachodniej Europie nie traktowano poważnie tureckiego zagrożenia. Najbardziej świadomy konieczności podjęcia działań powstrzymujących ekspansję turecką był węgierski władca **Zygmunt Luksemburski**. Skłonił on papieża do ogłoszenia krucjaty i stanął na czele **wojsk chrześcijańskich**. Poniósł jednak **w 1396 r. klęskę** w bitwie **pod Nikopolis**. Pozwoliło to Osmanom umocnić się na Bałkanach. Europie uświadomiło to dobitnie, z jak groźnym przeciwnikiem ma do czynienia.

bitwa
pod Nikopolis

Sułtan Murad I w towarzystwie dwóch gwardzistów, ilustracja z XVI w.

Murad I był pierwszym władcą Osmanów, który przyjął tytuł sułtana (arab. **sulṭān** oznacza „władza”). Panował od 1360 do 1389 r., zginął w trakcie zwycięskiej dla Turków bitwy na Kosowym Polu. Elitę armii tureckiej, w tym osobistą gwardię sułtana, stanowił korpus janczarów. Rekrutowano do niego pod przymusem chrześcijańską młodzież. Byli to jeńcy lub chrześcijańscy poddani sułtana, których zmuszono do przyjęcia islamu. Od najmłodszych lat stanowili skoszarowaną wspólnotę zdyscyplinowanych, świetnie wyszkolonych, fanatycznie oddanych władcy wojowników.

Dalsza ekspansja Turków została jednak przejściowo zahamowana w wyniku ataku, jaki przypuścił na ich państwo **Tamerlan** – twórca potężnego **imperium mongolskiego** sięgającego od Indusu po Eufrat i Tygrys. W 1402 r. Turcy zostali rozgromieni pod Ankarą. Rozpad państwa Tamerlana, jaki nastąpił po jego śmierci, pozwolił jednak Osmanom odbudować potęgę i kontynuować ekspansję w Europie. Ich głównym przeciwnikiem stały się teraz Węgry. Początkowo w starciu z nimi Turcy ponosili porażki, jednak **w 1444 r.** odnieśli decydujące zwycięstwo w **bitwie pod Warną** (zginął w niej król Polski i Węgier Władysław nazwany Warneńczykiem – zobacz rozdz. VI.7.). Turcy nie wykorzystali sukcesu do sięgnięcia po większe zdobycze terytorialne ze względu na problemy wewnętrzne. Także państwa chrześcijańskie nie potrafiły podjąć skutecznych działań. Przypieczętowało to los Bizancjum,

bitwa pod Warną

zdobycie
Konstantynopola

a właściwie samego **Konstantynopola**, gdyż w rękach cesarzy pozostawała już tylko stolica niegdyś potężnego imperium. W 1453 r. Turcy po dwumiesięcznym oblężeniu **zdobyli miasto**, kładąc **kres istnieniu Cesarstwa Bizantyńskiego**. Konstantynopol pod nową nazwą **Istambuł** stał się stolicą imperium tureckiego.

Rozwój imperium osmańskiego do połowy XV w.

💡 *Z dwu rąk chrześcijaństwa – jedna została odcięta, z dwu oczu – jedno wyłupione.*
– Jan Długosz o upadku Konstantynopola

Upadek Konstantynopola wywołał wielkie poruszenie w całej Europie, choć miał głównie wymiar symboliczny. Jego data jest przez niektórych uważana za koniec epoki średniowiecza. Cesarstwo Bizantyńskie już wcześniej nie odgrywało istotnej roli politycznej. Jednak jego stolica była „drugim Rzymem” kontynuującym antyczną tradycję i będącym centrum wschodniego chrześcijaństwa. Zajęcie jej przez muzułmanów (świątynia Hagia Sophia została przekształcona w meczet) było wstrząsem. Wobec groźby tureckiej odnowiło się poczucie jedności chrześcijańskiej Europy nadwątlone w wyniku upadku idei uniwersalistycznych i konfliktów późnego średniowiecza. W drugiej połowie XV w. ekspansja turecka w Europie stała się poważnym problemem dla Węgier oraz państwa polsko-litewskiego. W ciągu 30 lat po zdobyciu Konstantynopola Turcy podbili **Grecję, Albanię, Bośnię oraz część Mołdawii**. Ponadto uzależnili od siebie **Wołoszczynę**. Opanowanie przez nich portów czarnomorskich oraz narzucenie w 1475 r. zwierzchnictwa **Tatarom krymskim** stanowiło szczególne zagrożenie dla państwa polskiego.

zwierzchnictwo
nad Tatarami
krymskimi

Europa ok. połowy XIII w.

Europa w końcu XV w.

Ćwiczenie

Porównaj przebieg granic w Europie na początku i na końcu okresu schyłkowego średniowiecza. Wskaż najważniejsze zmiany terytorialne, jakie w tym czasie zaszły.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj przemiany polityczne i ustrojowe, jakie zaszły w cesarstwie między połową XIII a połową XV w. Jaka była pozycja cesarza w Rzeszy? Określ, czy Niemcy u schyłku średniowiecza były państwem czy związkiem państw.
2. Przedstaw przyczyny oraz następstwa wojny stuletniej. Jaką rolę odegrał ten konflikt w historii Europy?
3. Wymień zmiany w sposobie prowadzenia wojen, roli armii rycerskiej i rycerzy, które dokonały się w XIV i XV w.
4. Wyjaśnij, na czym polegał proces rekonkwisty. Porównaj go z innymi działaniami realizującymi ideę świętej wojny i ruchu krucjatowego.
5. Scharakteryzuj przebieg oraz przedstaw następstwa ekspansji Turków osmańskich w Europie. Dlaczego – twoim zdaniem – upadek Konstantynopola miał tak wielkie symboliczne znaczenie?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 183 • Decydujące znaczenie dla radykalnego osłabienia władzy cesarskiej w Rzeszy miał czas **tw. wielkiego bezkrólewia** (1250–1273).
- s. 183 • W następnym okresie królami niemieckimi byli obierani naprzemiennie przedstawiciele trzech dynastii: **Habsburgów, Luksemburgów i Wittelsbachów**.
- s. 184 • Jednym z najwybitniejszych cesarzy niemieckich był Karol IV Luksemburski, który w 1356 r. ogłosił **Złotą Bullę** regulującą kwestie ustrojowe w Rzeszy.
- s. 185 • Zygmunt Luksemburski, aby objąć tron czeski, musiał się zmierzyć z **powstaniem husytów**.
- s. 186 • Mający wielopłaszczyznowe podłoże zatarg angielsko-francuski zaowocował przewlekłym konfliktem zbrojnym nazywanym przez historyków **wojną stuletnią** (1337–1453).
- s. 189 • **Rekonkwista** to proces odzyskiwania przez chrześcijan ziem Półwyspu Iberyjskiego. Decydująca faza procesu przypadła na 1. połowę XIII w.
- s. 189 • Ostatnim terytorium muzułmańskim na Półwyspie Iberyjskim położonym w jego południowo-wschodniej części pozostawał **emirat Grenady** stanowiący lenno Kastylii, który istniał aż do 1492 r.
- s. 191 • Powstałe na terenie Azji Mniejszej państwo **Turków osmańskich** rozpoczęło w połowie XIV w. ekspansję w Europie (na obszarze Bałkanów). Ich ofiarą padły Bułgaria i Serbia. Zagrozili również Węgrom, które z trudem broniły się przed ich naporem, ponosząc klęski m.in. **pod Nikopolis** w 1396 r. i **pod Warną** w 1444 r.
- s. 192 • **Stolica Bizancjum – Konstantynopol** – została **podbita** przez Turków w 1453 r. i pod nazwą **Istambul** stała się stolicą imperium osmańskiego.
- s. 192 • Do końca XV w. Turcy opanowali praktycznie całe Bałkany. Narzucili też **zwierzchnictwo Tatarom krymskim**, co miało bardzo duże znaczenie dla późniejszej historii Polski.

3. Odbudowa Królestwa Polskiego przez

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o odbudowie państwa polskiego za panowania Władysława Łokietka;
- przeczytasz o procesie zjednoczeniowym i rozwoju terytorialnym Królestwa Polskiego.

Władysława Łokietka

Pierwsze lata panowania Władysława Łokietka – 1306–1308

Śmierć Przemysła II w 1296 r. spowodowała, że ponownie zabrakło piastowskiego księcia, który miałby nad innymi przewagę pod względem posiadanych ziem oraz doświadczenia politycznego i mógłby odbudować Królestwo Polskie. Konflikt o dziedzictwo Przemysła II doprowadził do podziału zjednoczonych przez niego terenów – podobnie jak to miało miejsce po śmierci Henryka Pobożnego. Pozwoliło to królowi Czech Wacławowi II zająć Wielkopolskę oraz Pomorze Gdańskie i koronować się na króla Polski. Panowanie obcego władcy, który zaraz po koronacji wrócił do Czech i sprawował rządy przez namiestników, nie zyskało szerokiego i trwałego poparcia elit możnowładczych i ogółu rycerstwa. Z dezaprobatą spotkało się zwłaszcza faworyzowanie przez niego miast i mieszczaństwa. Zaangażowanie Wacława II na Węgrzech, gdzie wprowadził na tron swojego syna Wacława III, sprawiło, że niezadowoleni możni mogli wypowiedzieć mu swoje posłuszeństwo.

W 1304 r. z wygnania na Węgrzech powrócił Władysław Łokietek, któremu wsparcia udzielili wrogo nastawieni do Wacława II magnaci węgierscy oraz król Niemiec Albrecht Habsburg. Łokietek zajął ziemię sandomierską i szybko zyskał poparcie wśród części możnowładców i rycerstwa, zwłaszcza w ziemi łeczycko-sieradzkiej, na Kujawach i w Małopolsce. Mógł też liczyć na przychylność ze strony księcia Mazowsza, który nie uznawał Wacława za króla Polski. **Wacław II zmarł w 1305 r.** W następnym roku zginął zamordowany także jego syn, który nie pozostawił potomka, więc na nim **wygasła dynastia czeskich Przemyślidów**. Sytuacja ta umożliwiła Władysławowi Łokietkowi realizację jego planów. **W 1306 r. wkroczył do Krakowa** i opanował całą Małopolskę, a następnie podporządkował sobie ziemię łeczycko-sieradzką oraz Kujawy i Pomorze Gdańskie.

Władysław Łokietek
(1260/1261–1333) według
Jana Matejki

powrót Władysława
Łokietka do kraju

śmierć Wacława II

wkroczenie
Łokietka do
Krakowa

konflikt z biskupem
krakowskim
Muskatą

Działania zmierzające do zjednoczenia kraju utrudniał Łokietkowi **konflikt z biskupem krakowskim Janem Muskatą** – stronnikiem zmarłego Wacława II. Do zaostrzenia sporu doszło w 1307 r., kiedy Łokietek cofnął przywileje otrzymane przez biskupa od Wacława II, a następnie doprowadził do jego skazania przez sąd kościelny i uwięzienia. Uwolnienie po kilkunastu miesiącach biskupa nie zakończyło konfliktu. Muskata udał się na Śląsk. Korzystając z obecności legata papieskiego w Bratysławie, odwołał się do sądu papieża i doprowadził do wszczęcia procesu. Spór trwał ponad 10 lat, ale ostatecznie zakończył się zwycięstwem Łokietka.

**Pieczęć kujawska księcia
Władysława Łokietka**

Wyobrażenie ukazujące
półorta i lwa było dziedzicznym
herbem Piastów kujawskich.

W tym czasie Łokietek podjął próbę przejęcia kontroli nad **Pomorzem Gdańskim**. Zakończyła się ona niepowodzeniem – nie udało mu się porozumieć z możnym rodem Święców, z którego wywodził się miejscowy starosta Piotr. Święcowie zdecydowali się poddać Pomorze Gdańskie zwierzchnictwu Brandenburgii. Dlatego pod koniec 1307 r. Łokietek wkroczył tam zbrojnie. Piotr Święca został pozbawiony władzy i uwięziony. Rządy nad Pomorzem przekazał Łokietek swoim bratankom: Przemysławowi i Kazimierzowi oraz sędziemu pomorskiemu Boguszy. Nie zdołali oni jednak pozyskać miejscowych możnowładców i rycerzy, umocnić swojej władzy oraz zorganizować skutecznej obrony przed najazdem brandenburskim.

Gdy w **1308 r.** mieszkańcy Gdańska otworzyli bramy miasta przed wojskami brandenburskimi, Bogusza, który utrzymał się z rycerzami w grodzie, wezwał na pomoc Krzyżaków. Łokietek zgodził się na to, ponieważ sam nie mógł przyjechać mu z pomocą. Krzyżacy obsadzili więc gród, a następnie zaatakowali Brandenburczyków oraz popierających ich rycerzy pomorskich i ludność miejscową. Zginęło kilkudziesięciu rycerzy i nieznana liczba mieszczan. Polscy rycerze z Boguszą zostali zmuszeni do opuszczenia grodu, przy czym kilku z nich poległo podczas ataku. Wydarzenia te przeszły do legendy jako rzeź Gdańska, jednak faktyczna liczba ofiar nie jest znana. **Krzyżacy przejęli władzę nad grodem i miastem Gdańsk**, które zostało spalone, a jego mieszkańcy wygnani. W następnym roku Krzyżacy opanowali **całe Pomorze Gdańskie**.

opanowanie
Pomorza Gdańskiego
przez Krzyżaków

**Kościół Najświętszej Marii Panny
w Gdańsku, XV w.**

Kościół Mariacki w Gdańsku jest trzynawową późnogotycką katedrą halową (o nawach bocznych wysokości nawy głównej). To największa w Europie świątynia wybudowana z cegły. Budowla długości 105 m i szerokości 66 m może pomieścić 25 tys. osób. Wewnątrz świątyni zachował się bogaty zespół gotyckich ołtarzy, mieszczkańskich pomników nagrobnych i epitafiów.

Gdy Łokietek odmówił zapłaty za udzieloną pomoc, Krzyżacy – chcąc stworzyć pozory legalności swoich rządów – odkupili od Brandenburczyków ich „prawa do Pomorza Gdańskiego”. Przekazał je kilka lat wcześniej Brandenburgii w zamian za Miśnię Wacław II jako król Polski. Zdobywanie Pomorza Gdańskiego, portu nad Bałtykiem i ujścia Wisły znacznie wzmocniło zakon krzyżacki. Zapewniło mu łączność lądową poprzez Brandenburgię z dobrami ziemskimi, które posiadał w zachodniej Europie. Opanowanie ujścia Wisły oznaczało kontrolę nad rozwijającym się i w następnych stuleciach coraz bardziej dochodowym handlem wiślanym. Krzyżacy przenieśli w 1309 r. siedzibę wielkiego mistrza z Wenecji do należącego do nich od połowy XIII w. **Malborka** leżącego w sąsiedztwie Pomorza Gdańskiego. Odbudowujące się Królestwo Polskie straciło dostęp do Morza Bałtyckiego. **Zagarnięcie Pomorza** stało się **początkiem długotrwałego konfliktu polsko-krzyżackiego**.

Odbudowa Królestwa Polskiego przez Władysława Łokietka

Sprawując władzę, Władysław Łokietek opierał się głównie na stanie rycerskim i części duchowieństwa na czele z arcybiskupem Jakubem Świnką. Starał się pozyskać mieszczan Krakowa, nadając miastu przywileje ekonomiczne. **Między polskim rycerstwem a mieszczaństwem**, w dużej części niemieckiego pochodzenia, występował **konflikt interesów** o charakterze politycznym, gospodarczym i ambicjonalnym. Miasta, zwłaszcza te największe, chciały posiadać niezależność i odgrywać samodzielną rolę polityczną w odradzającym się Królestwie, podobnie jak to miało miejsce w przypadku niektórych metropolii cesarskich. Próba stworzenia związku miast Małopolski i wspólnego wystąpienia przeciwko Łokietkowi zakończyła się jednak niepowodzeniem. Jednym z powodów wrogości mieszczan wobec władcy było faworyzowanie przez niego rycerstwa kosztem miast. Kolejnym powodem było **tzw. psucie pieniądza**, czyli obniżanie zawartości szlachetnego kruszcu w bitych przez Łokietka monetach. Przynosiło to dochód władcy, ale narażało na straty mieszczan. Dalszą przyczyną były silne związki ekonomiczne miast ziemi krakowskiej, szczególnie Krakowa, z Czechami i miastami Śląska, którego książęta uznawali w większości zwierzchnictwo nowego (od 1310 r.) króla czeskiego.

Król ten – **Jan Luksemburski** – uważał, że jako następca Przemyślidów (Wacława II) ma prawo do polskiej korony i używał tytułu króla Polski. Liczenie na jego pomoc mogło być jednym z powodów, dla których konflikt pomiędzy miastami Małopolski a Łokietkiem przerodził się w jawny bunt. Oprócz Krakowa, gdzie trwał on najdłużej (tzw. **bunt wójta Alberta**), objął między innymi Wieliczkę i Sandomierz. Książę opolski Bolesław I reprezentujący Jana Luksemburskiego pomimo usilnych prób nie zdołał zdobyć Wawelu bronionego przez rycerzy Łokietka.

bunt wójta Alberta

Gdy po kilku miesiącach (wiosną **1312 r.**) Kraków poddał się Łokietkowi, nastąpiły surowe represje. **Członkowie rady miejskiej** zostali **straceni**, wójtostwo skonfiskowane, a **przywileje**, które miasto wcześniej otrzymało, **cofnięte**. Ze względu na fakt, że rządzący nim patrycjat był w większości niemieckojęzyczny, konflikt mający podłoże społeczne przybrał również charakter narodowościowy. Później narodziła się legenda, jakoby po zajęciu miasta polscy rycerze zabijali wszystkich, którzy nie potrafili wypowiedzieć trudnych dla Niemców słów w języku polskim: „soczewica, koło, miele, młyn”.

Źródło historyczne

Bunt wójta Alberta według zapisku w *Roczniku kapituły krakowskiej*

Roku wcielenia Pana naszego Jezusa Chrystusa 1312 mieszczenie krakowscy, rozpaleni szalem germańskiej zajadłości, przyjaciele przestępstwa, a także jawni i skryci wrogowie pokoju, poniechawszy bojaźni Bożej, sprzeciwili się panu Władysławowi, księciu Krakowa i Sandomierza, oraz władcy całego Królestwa Polskiego, tak jak Judasz dając Jezusowi pocałunek, w miejsce przysięgi okazali przebiegłą chytrość i sprowadzili księcia opolskiego Bolesława. Ten w końcu ugodziwszy się ze wspomnianym księciem Władysławem Łokietkiem i zadawszy mieszczenom liczne szkody, uwięziwszy wójta Alberta, który dał początek całej tej nieprawości, ustąpił z miasta i powrócił do siebie. A wtedy natychmiast najjaśniejszy książę Władysław, wkraczając znowu do wspomnianego miasta, niektórych z mieszczen schwytał i zamknął pod więzienną strażą. Tychże uwięzionych w sposób okrutny po całym mieście końmi włóczył i włoczonych za miastem na szubienicy w sposób budzący litość powiesił i nakazał, aby ciała wisiały tam tak długo, dopóki zgnile ścięga nie puszcza wiązań kości.

J. Wyrozumski, *Dzieje Polski piastowskiej (VIII w. – 1370)*, Kraków 1999, s. 293.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, dlaczego do informacji zawartych w *Roczniku kapituły krakowskiej* należy podchodzić ostrożnie. W jaki sposób źródło przedstawia motywy działań mieszczen, a jakie były rzeczywiste przyczyny konfliktu miast małopolskich z księciem Łokietkiem?

śmierć Henryka
Głogowskiego

przyłączenie
Wielkopolski

Stłumienie buntu wójta Alberta i podporządkowanie miast małopolskich pozwoliło Łokietkowi skuteczniej prowadzić politykę jednoczenia ziem polskich. Miał on w tym dziele konkurenta **Henryka Głogowskiego** władającego północną **częścią Śląska** oraz większością **Wielkopolski** i tytułującego się „dziedzicem Królestwa Polskiego”. Łokietek, który używał tytułu „prawdziwy dziedzic całego Królestwa Polskiego”, był w lepszym położeniu, gdyż mógł liczyć na wsparcie arcybiskupa Świnki. Korzystna dla Łokietka sytuacja wytworzyła się po śmierci Henryka Głogowskiego, gdy jego dziedzictwem podzielili się trzej synowie. Niechętni początkowo Łokietkowi możnowładcy i rycerze wielkopolscy niezadowoleni z ich rządów wypowiedzieli im posłuszeństwo. Musieli złamać opór mieszczen Poznania, którzy pod wodzą wójta Przemka opowiedzieli się po stronie synów Henryka. Uczyniwszy to, oddali **władzę w Wielkopolsce (1314 r.) Łokietkowi**.

Pod panowaniem Łokietka znajdowała się nadal tylko część ziem dawnej monarchii piastowskiej. **Poza granicami** jego władania pozostawały: **ziemia chełmińska** i **Pomorze Gdańskie** – zajęte przez Krzyżaków, **ziemia lubuska** – pozostająca w rękach Brandenburgii, **Pomorze Zachodnie** – rządzone przez miejscowych książąt, lenników cesarstwa, **Śląsk** – podzielony na kilkanaście księstw, których władcy w większości uznawali się za lenników Jana Luksemburskiego. Podzielone na małe księstwa **Mazowsze** było rządzone przez potomków Siemowita I mazowieckiego, stryja Łokietka.

zagrożenia
zewnętrzne

Terytorium Królestwa Polskiego liczyło niewiele ponad 130 tysięcy km² i było zamieszkane przez około 750 tysięcy ludzi. Kraj nie miał dostępu do Morza Bałtyckiego. Poza jego granicami pozostawał najbardziej rozwinięty pod względem gospodarczym region – Śląsk. Państwo polskie **zagrożone** było w tym czasie przez zakon krzyżacki, Jana Luksemburskiego roszczonego pretensje do korony polskiej oraz przez pogańskich wciąż Litwinów i Brandenburgię.

W 1318 r. zebrani w Sulejowie dostojnicy i przedstawiciele rycerstwa uchwalili petycję do papieża Jana XXII, w której domagali się dla księcia Władysława Łokietka królewskiej korony. **W wydanej rok później bulli** papież nie udzielił jednoznacznej zgody na koronację, nie chcąc narazić się swojemu sojusznikowi Janowi Luksemburskiemu. **Pośrednio uznał jednak prawa Łokietka do korony.** W ten też sposób zinterpretował bullę **Łokietek**, który wykorzystał papieskie stanowisko i 20 stycznia **1320 r. koronował** się w katedrze na Wawelu w **Krakowie**. Ceremonię poprowadził nowy arcybiskup gnieźnieński Janisław. W kraju uznano to wydarzenie za koronację **na króla Polski**, ale na arenie międzynarodowej Łokietka uważano za króla księstwa krakowskiego. Tytuł króla Polski nadal przysługiwał Janowi Luksemburskiemu.

koronacja
Władysława
Łokietka

Szczermieć – miecz koronacyjny królów polskich

Choć według legendy Szczermieć miał być tym mieczem, który Bolesław Chrobry wyszczerbił na bramie Kijowa, w rzeczywistości pochodzi z przełomu XII i XIII w. Jako insygnium koronacyjne został użyty po raz pierwszy podczas koronacji Władysława Łokietka. Jest jedynym zachowanym insygnium królewskim z czasów dynastii Piastów.

Odcisk pieczęci
majestatycznej
Władysława Łokietka,
zawieszony przy
dokumencie z 1320 r.

Źródło historyczne

Jan Długosz – żyjący w XV w. historyk polski – o koronacji Władysława Łokietka

Prałaci i baronowie, dostojnicy i szlachta całego królestwa polskiego, wysłuchawszy pisma papieża Jana XXII i ukrytej w nim rady, nadto przekonani wskazówkami biskupa wrocławskiego Gerwarda, nie oczekując już dokładniejszego dekretu papieskiego, postanowili w jednomyślnej zgodności ukoronować księcia Władysława Łokietka na króla Polski, a dla dokonania tego dzieła naznaczają dzień św. Fabiana i Sebastiana. By zaś koronacja ta odbyła się tym świetniej i pod tym pomyślniejszą wróżbą, spodobało się im zaszczyt ten odjąć katedrze gnieźnieńskiej a związać go z katedrą krakowską, która też ongi piastowała godność metropolitalną. Uważali bowiem dostojnicy wszyscy za godne i najlepiej uzasadnione, by

katedra i miasto Kraków, najświetniejsze położeniem i mnogością mieszkańców, jak również potężną budową murów, udostojnione różnymi ozdobami, zwłaszcza zaś ciałami św. Stanisława męczennika i bardzo wielu świętych, odznaczone zostało jeszcze więcej tą prerogatywą (koronacji).

Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 18, red. R. Grodecki, Kraków 1924, s. 32.

Ćwiczenie

Omów, w jaki sposób piętnastowieczny historyk ukazał rangę wydarzenia, jakim była koronacja Władysława Łokietka na króla.

Czynniki utrudniające zjednoczenie ziem polskich i sprzyjające temu

Jednym z czynników utrudniających zjednoczenie ziem polskich i odbudowę Królestwa Polskiego była zbyt wielka liczba kandydatów – **książąt piastowskich** – którzy starali się zdobyć tron. Jednak żaden z nich nie miał większych do tego praw niż pozostali. Brak było szerszego poparcia wśród możnowładztwa świeckiego i duchownego, rycerstwa, mieszczaństwa dla jednego z pretendentów. Było to również w znacznym stopniu konsekwencją konfliktu między elitami Małopolski i Krakowa oraz Wielkopolski i Gniezna. Mieszkańcy **obydwu dzielnic** chcieli odgrywać decydującą rolę w odbudowanym Królestwie Polskim.

Zjednoczenie utrudniały też niesprzyjające **wydarzenia polityczne**, jak najazd Tatarów i związana z tym śmierć Henryka Pobożnego czy intrygi Brandenburczyków – przeciwników zjednoczenia Polski – które doprowadziły do zabójstwa króla Przemysła II. Pogłębiające się rozbieżności powodowało, że większość książąt piastowskich, rządzących niewielkimi księstwami, nie była w stanie podjąć walki o zdobycie korony i zjednoczenie kraju. Próba dokonania tego przez **obcego władcę**, pochodzącego spoza dynastii piastowskiej, nie zapisała się dobrze w świadomości rycerstwa i mieszczan. Wacław II przekazał rządy w Królestwie Polskim w dużym stopniu w ręce przybyszów niezających miejscowych zwyczajów. Spowodowało to wzrost niechęci wśród rycerstwa i znacznej części duchowieństwa nie tylko do Przemysłidów, lecz także do ich następców na tronie czeskim – Luksemburczyków.

Mimo braku jedności kraju wśród książąt, duchowieństwa i rycerstwa polskiego przetrwało poczucie pewnej więzi i pamięci o **wspólnej historii**. W styczności z kulturą niemiecką zaczęto dostrzegać odmienną miejscową tradycję, mowę i obyczaj. Ziemie polskie obejmowała ponadto jedna, wspólna **organizacja kościelna**, podporządkowana arcybiskupowi gnieźnieńskiemu. Podziały polityczne – rozbieżności ziem polskich na wiele skłóconych ze sobą księstw – utrudniały działalność Kościoła. Zjednoczenie kraju byłoby dla niego korzystne, jednak konflikt między arcybiskupstwem gnieźnieńskim i biskupstwem krakowskim uniemożliwił wypracowanie jednolitej strategii działania.

Mieszczanie (kupcy i rzemieślnicy), niezależnie od pochodzenia i mowy, którą się posługiwali, spodziewali się **korzyści handlowych**, jakie mogło zapewnić zjed-

noczenie kraju i zakończenie wojen dzielnicowych utrudniających handel. Dążyli oni do realizacji własnych interesów gospodarczych. W większości byli potomkami obcych przybyszów, głównie Niemców, więc popadali w konflikt z miejscowym rycerstwem. Rycerze, wspierając danego kandydata do tronu, liczyli na nadania i urzędy z ręki przyszłego króla, a także na ograniczenie uprawnień miast oraz możnowładztwa świeckiego i duchownego.

Trudności, które stały na przeszkodzie zjednoczeniu ziem polskich, zostały na początku XIV w. przezwyciężone. Dokonał tego książę łęczycko-kujawski Władysław Łokietek.

Królestwo Polskie w latach 1320–1333

Koronacja Władysława Łokietka, będąca zwieńczeniem jego dotychczasowej polityki, nie oznaczała końca starań o zjednoczenie wszystkich ziem polskich. Celowi temu posłużyć miały zawierane **sojusze**. **Przymierze z Węgrami** zostało przypieczętowane w **1320 r.** małżeństwem **Elżbiety** – córki Łokietka – z królem węgierskim Karolem Robertem. Był on przewidziany na następcę polskiego władcy w przypadku niepozostawienia przez Łokietka męskiego potomka. Wydawało się to prawdopodobne, ponieważ dwaj jego synowie zmarli, a następca tronu Kazimierz ciężko chorował. W 1325 r. Łokietek wszedł w **sojusz z książętami Pomorza Zachodniego** skierowany przeciwko Brandenburgii. **Porozumienie z Litwą**, zawarte w tym samym roku, potwierdzono małżeństwem królewskiego syna **Kazimierza** z Aldoną – córką księcia Giedymina.

sojusz z Węgrami

Sojusz z Litwą zabezpieczył Królestwo Polskie i Mazowsze przed nękającymi je wcześniej najazdami litewskimi. Ułatwił też Łokietkowi prowadzenie polityki na terenie Rusi Włodzimiersko-Halickiej (ziemie leżące bezpośrednio na wschód od Małopolski). Sojusz polsko-litewski posłużył natomiast Krzyżakom za narzędzie walki propagandowej skierowanej na arenie międzynarodowej przeciwko Królestwu Polskiemu. Zostało ono bowiem oskarżone o współpracę z poganami.

sojusz z Litwą

Liczącym się sojusznikiem przeciwko zakonowi krzyżackiemu mógł się stać dla Polski jedynie papież. Już w **1310 r.** Łokietek złożył skargę w kurii papieskiej w Avinionie, zarzucając Krzyżakom nie tylko bezprawne zagarnięcie ziemi chełmińskiej i Pomorza, lecz także wymordowanie 10 tysięcy chrześcijan w Gdańsku. Powołana przez papieża Klemensa V specjalna komisja nie zajęła zdecydowanego stanowiska w tej sprawie. Uznała jednak – o co wnioskowała strona polska – że należy pobrać świadczenia należne papieżowi z ziemi chełmińskiej. Potwierdził to Jan XXII, a tym samym uznał, że biskupstwo chełmińskie podlega arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu. W **1319 r.** Łokietek ponownie złożył skargę na zakon. Papież uznał zasadność zarzutów, a wyznaczony przez niego sąd złożony z polskich biskupów na czele z arcybiskupem gnieźnieńskim wydał po 2 latach korzystny dla Polski wyrok. **Zakon miał zwrócić Pomorze Gdańskie** i zapłacić odszkodowanie. Złożył jednak apelację, wskazując, że sąd odbywający się w Polsce, w którego skład wchodził polscy biskupi, nie mógł być bezstronny. Jan XXII ze względu na sytuację międzynarodową, w jakiej znajdowało się wtedy papieństwo, nie zatwierdził wyroku sądu.

Korzystna dla Polski sytuacja wytworzyła się w tym czasie na Rusi Halicko-Włodzimierskiej, gdzie w 1323 r. zmarli dwaj ostatni męscy przedstawiciele tamtejszej

**Ruś Halicko-
-Włodzimierska**

gałęzi dynastii Rurykowiczów. Wkrótce po ich śmierci tron objął syn ich siostry i Trojdena – księcia mazowieckiego – Bolesław. Stało się to z pomocą Węgier i za zgodą Litwy. Bolesław pod imieniem **Jerzy II** panował na **Rusi Halicko-Włodzimierskiej** do bezpotomnej śmierci w 1340 r. Utrzymywał on bardzo dobre stosunki z Polską.

Oprócz samych Krzyżaków zagrożeniem dla Polski był także istniejący wówczas sojusz krzyżacko-brandenbursko-czeski. W 1327 r. **Jan Luksemburski** dotarł na czele swoich wojsk pod Kraków. Dopiero interwencja węgierska zmusiła go do wycofania się. Podczas odwrotu przez **Śląsk** odnowił **zależność lenną** tamtejszych książąt, mocniej wiążąc ich z Czechami. Rok później Łokietek, aby udzielić pomocy Litwie najechanej przez Krzyżaków wspomaganych przez Jana Luksemburskiego, wkroczył do ziemi chełmińskiej. Starcie zbrojne zakończyło się niekorzystnie dla strony polskiej. **Krzyżacy zajęli ziemię dobrzyńską**. Władca leżącego na Mazowszu **księstwa płockiego** był natomiast zmuszony złożyć hołd lenny Janowi Luksemburskiemu. W 1329 r. Krzyżacy najechali przygraniczne tereny i zniszczyli kraj aż po Łęczycę. Próba odzyskania ziemi dobrzyńskiej podjęta przez rycerstwo polskie wspierane posiłkami węgierskimi i litewskimi zakończyła się niepowodzeniem.

W **1331 r.** Krzyżacy złamali rozejm i zaatakowali ponownie, a ich celem było tym razem zniszczenie Królestwa Polskiego. Spustoszyli Kujawy i część Wielkopolski, dotarli także do Kalisza. Nie doczekali się wojsk Jana Luksemburskiego, więc rozpoczęli odwrot, podczas którego jedna z kolumn krzyżackich została doszczętnie rozgromiona pod **Płowcami**. Bitwa stoczona pod wieczór z nadciągającymi pozostałymi siłami krzyżackimi została nierozstrzygnięta. Straty, jakie wojska zakonne poniosły w tym dniu, spowodowały, że nie były już w stanie prowadzić dalszych działań zbrojnych. Krzyżacy musieli opuścić ziemie polskie, ale w następnym roku wkroczyli ponownie i zdobyli **Kujawy**. W 1332 r. Łokietek był zmuszony zawrzeć niekorzystny rozejm, pozostawiając w rękach krzyżackich oprócz Pomorza Gdańskiego także ziemię dobrzyńską i Kujawy.

**Bitwa pod Płowcami w wyobrażeniu
polskiego malarza Juliusza Kossaka, XIX w.**

Bitwa pod Płowcami była pierwszym sukcesem militarnym nowej, dopiero powstającej monarchii, złożonej z Małopolan i Wielkopolan, Łęczyčan, Kujawian i Sieradzan, którzy wspólnie odnieśli zwycięstwo. Panowała radość, ponieważ został pokonany zakon krzyżacki, który zagarnął Pomorze Gdańskie i dotąd bezkarnie od kilku lat dokonywał najazdów i pustoszył ziemie polskie. Przetrwiał z tamtych czasów zapisany po łacinie wiersz: *Obwołali się Polacy hasłem Kraków, król posłał wojsko, krwawym mieczem tępił Krzyżaków.*

Ćwiczenie

Oceń, jakie znaczenie dla rycerzy Łokietka miało pokonanie w otwartym boju zakonu krzyżackiego.

Fragment rzeźby nagrobnej Władysława Łokietka z katedry na Wawelu, XIV w.

Polska za panowania Władysława Łokietka

Ćwiczenie

Wymień terytoria, które w chwili śmierci Łokietka tworzyły Królestwo Polskie. Które z ziem należących do dawnej monarchii Piastów znajdowały się poza granicami państwa?

Król **zmarł w 1333 r.**, a jego następcą został 23-letni syn Kazimierz, zwany później Wielkim.

śmierć Władysława Łokietka

PYTANIA I POLECENIA

- Wyjaśnij, jakie czynniki zadecydowały o tym, że próba odbudowy Królestwa Polskiego podjęta przez Władysława Łokietka zakończyła się sukcesem.
- Omów konflikty wewnętrzne z lat 1306–1314, które Łokietek musiał przezwyciężyć, aby zjednoczyć kraj.

3. Oceń znaczenie koronacji Władysława Łokietka. Kto uważał się również za króla Polski?
4. Wymień etapy i rezultaty konfliktów zbrojnych oraz procesów sądowych Polski z zakonem krzyżackim.
5. Przedstaw sojusze, w jakie weszła Polska pod rządami Łokietka.
6. Oceń panowanie Władysława Łokietka. Wymień osiągnięcia i niepowodzenia w polityce wewnętrznej i zagranicznej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 195 • Niezadowolenie możnowładców i rycerstwa z rządów Wacława II oraz jego zaangażowanie na Węgrzech pozwoliły **Łokietkowi** w 1304 r. **powrócić do kraju** i opanować ziemię sandomierską.
- s. 195 • **Śmierć Wacława II** (1305 r.) i jego syna Wacława III ułatwiły Łokietkowi opanowanie całej Małopolski i **wkroczenie do Krakowa** (1306 r.), a następnie podporządkowanie ziemi sieradzko-lęczyckiej i Kujaw.
- s. 196 • Długotrwały **konflikt Łokietka z biskupem krakowskim Muskatą**, stronnikiem Wacława II i Jana Luksemburskiego, zakończył się usunięciem biskupa ze stanowiska, uwięzieniem, a następnie wygnaniem.
- s. 196 • W 1308 r. Krzyżacy przybyli do Gdańska, aby odeprzeć najazd Brandenburczyków jako sojusznicy Łokietka, ale zdobyli i spalili miasto (**rzeź Gdańska**), a następnie **opanowali całe Pomorze Gdańskie**.
- s. 197 • Konflikt z miastami małopolskimi, którego najostrzejszym przejawem był **bunt wójta Alberta** w 1312 r. w Krakowie, zakończył się sukcesem Łokietka.
- s. 198 • **Śmierć Henryka Głogowskiego** oraz bunt możnowładców i rycerstwa przeciwko jego synom pozwoliły Łokietkowi **włączyć Wielkopolskę** do odbudowywanego Królestwa Polskiego.
- s. 199 • Królestwu Polskiemu **zagroźali**: państwo zakonu krzyżackiego, Czechy Jana Luksemburskiego i Brandenburgia.
- s. 199 • W 1320 r. **Władysław Łokietek** w katedrze **na Wawelu w Krakowie** **koronował się na króla Polski**. To wydarzenie uznaje się za symboliczny **koniec rozbicia dzielnicowego Polski**.
- s. 201 • Polska zawarła **sojusze: z Węgrami** (małżeństwo córki Łokietka Elżbiety z Karolem Robertem) oraz **z Litwą** (małżeństwo następcy tronu – Kazimierza z Aldoną, córką Giedymina).
- s. 202 • W 1325 r. tron na **Rusi Halicko-Włodzimierskiej** objął syn księcia mazowieckiego i siostry ostatnich miejscowych książąt z dynastii Rurykowiczów. Panował jako Jerzy II do 1340 r.
- s. 202 • Próby odzyskania Pomorza Gdańskiego na drodze zbrojnej zakończyły się niepowodzeniem i utratą ziemi dobrzyńskiej (1328 r.), a następnie, mimo **zwycięstwa pod Płowcami** w 1331 r., także utratą Kujaw (1332 r.).
- s. 203 • **Władysław Łokietek zmarł w 1333 r.** Jego następcą został syn Kazimierz.

4. Polska za panowania Kazimierza Wielkiego

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z polityką zagraniczną Kazimierza Wielkiego;
- przeczytasz o reformach i organizacji państwa polskiego w okresie panowania króla Kazimierza.

Polityka zagraniczna króla Kazimierza do pokoju kaliskiego w 1343 r.

Objęcie tronu przez **Kazimierza**, jedyne żyjącego syna Władysława Łokietka, odbyło się bezkonfliktowo. W kwietniu 1333 r., 2 miesiące po śmierci ojca, **koronował się** on w Krakowie. Odziedziczone przez niego Królestwo obejmowało jedynie **Małopolskę**, **Wielkopolskę** oraz ziemie **sieradzką** i **tęczycką**, którymi zarządzali z woli Łokietka jego bratankowie: Przemysław Inowrocławski (zm. 1338/1339) i Władysław Garbaty (zm. 1351). Po ich bezpotomnej śmierci ziemie te zostały ostatecznie włączone do Królestwa.

Królestwo Polskie było zagrożone ze strony zakonu krzyżackiego, sprzymierzonego z nim Jana Luksemburskiego oraz Brandenburgii. Głównym celem polityki Kazimierza stało się **rozbięcie koalicji luksembursko-krzyżackiej**. W **1335 r.** doszło w **Wyszehradzie** na Węgrzech do spotkania władców Polski, Czech i Węgier oraz zawarcia porozumienia. **Jan Luksemburski**, w zamian za bardzo dużą sumę pieniędzy, **zrezygnował z pretensji do tronu polskiego**. Umocniło to pozycję Polski na arenie międzynarodowej i ułatwiło Kazimierzowi prowadzenie skutecznej polityki zagranicznej.

Równocześnie z prowadzonymi rokowaniami król **złożył w Awinionie skargę na Krzyżaków**, oskarżając ich przed papieżem o zajęcie ziem należących do Królestwa Polskiego. Kazimierz doprowadził także do zwołania **sądu arbitrażowego**, którego mediatorami zostali król Węgier Karol Robert Andegaweński i król Czech Jan Luksemburski. Na spotkaniu **wyszehradzkim** pod koniec **1335 r.** ustalili oni, że **ziemia dobrzyńska** przekazana w 1329 r. przez Jana Luksemburskiego Krzyżakom (faktycznie przez nich zdobyta) oraz **Kujawy** mają zostać zwrócone Kazimierzowi. **Pomorze Gdańskie** pozostawało od tej chwili **własnością zakonu** jako wieczysta jałmużna króla polskiego. Krzyżacy mieli również zatrzymać ziemię chełmińską.

Kazimierz Wielki (1310–1360) według Jana Matejki

rozbięcie sojuszu
luksembursko-
krzyżackiego

porozumienie
z Janem
Luksemburskim

Wyrok sądu arbitrażowego nie wszedł w życie, gdyż zarówno Kazimierz, jak i władze zakonu czekały na stanowisko papieża. W 2 lata później w wyniku dalszych mediacji Jana Luksemburskiego zakon zgodził się na korzystniejsze dla Polski warunki. Kazimierz zrzekł się jedynie wszelkich praw do Pomorza Gdańskiego, które przysługiwały mu po ojcu, a ziemię chełmińską Krzyżacy mieli zatrzymać, ale jako lenno.

pozyskanie poparcia
papieża

W 1339 r., po kolejnym zjeździe w Wyszehradzie, Kazimierz zatwierdził wcześniejsze ustalenia, w których zobowiązał się nie naruszać czeskich praw zwierzchnich na Śląsku i na Mazowszu. Nie doszło natomiast do zatwierdzenia porozumienia polsko-krzyżackiego, ponieważ w tym samym roku w **Warszawie** rozpoczął się kolejny **proces polsko-krzyżacki**. Papiescy przedstawiciele wysłuchali ponad stu świadków i wydali **wyrok**, który **spełniał całkowicie polskie oczekiwania**. Zakon został zobowiązany do zwrotu Pomorza, Kujaw, ziemi dobrzyńskiej i michałowskiej oraz zapłacenia wysokiego odszkodowania pieniężnego. Krzyżacy, nie zamierzając wykonać wyroku, odwołali się do papieża, który wyroku nie zatwierdził. Dwa lata później papież zaproponował obu stronom rozwiązanie konfliktu poprzez zwrócenie Kazimierzowi ziemi dobrzyńskiej i Kujaw. Los Pomorza Gdańskiego i ziemi chełmińskiej miał się rozstrzygnąć w późniejszym terminie.

Kazimierz nie mógł liczyć na zatwierdzenie wyroku warszawskiego przez papieża, więc zgodził się pójść na kompromis. Musiał się też liczyć z tym, że możnowładcy i rycerstwo, na których opierała się jego władza, coraz bardziej byli zainteresowani ekspansją na tereny Rusi Halicko-Włodzimierskiej (krótko przedtem zmarł Jerzy II, nie pozostawiając potomka). Zwłaszcza Małopolanie chcieli skierować wysiłki państwa w tym kierunku, a nie na odzyskiwanie ziem na północy. Zawarty przez Kazimierza sojusz z książętami Pomorza Zachodniego spowodował, że także Krzyżacy gotowi byli pójść na ustępstwa.

pokój kaliski

odzyskanie Kujaw
i ziemi dobrzyńskiej

W 1343 r. w Kaliszu został podpisany **wieczysty pokój** między Królestwem Polskim a zakonem krzyżackim. Kazimierz potwierdził dokonane przez swoich poprzedników nadania ziemi chełmińskiej i michałowskiej oraz zrezygnował z praw do Pomorza Gdańskiego, które pozostawało w rękach zakonu jako wieczysta jałmużna króla polskiego. W zamian **zakon zwracał Polsce Kujawy i ziemię dobrzyńską**. Król zobowiązał się również nie popierać przeciw Krzyżakom pogan (Litwinów). **Litwa** była w tym czasie dla Polski rywalem na terenie Rusi Halicko-Włodzimierskiej. Obydwa państwa chciały sobie podporządkować jak największy jej obszar. Gwarancji układowi pokojowemu udzielili książęta mazowieccy i dobrzyńsko-kujawscy, biskupi, przedstawiciele elit Małopolski i Wielkopolski oraz główne miasta Królestwa Polskiego. W dokumentach gwarancyjnych zobowiązywali się przestrzegać postanowień układu i wypowiedzieć władcy posłuszeństwo, gdyby chciał je naruszyć. Układ okazał się wyjątkowo trwały. Utrzymał się do początku XV w. i zapewniając bezpieczeństwo ludności, umożliwił rozwój gospodarczy ziem Królestwa Polskiego. Ułatwił również kontynuację jednoczenia ziem polskich oraz ekspansję na wschód.

Ruś Halicko-Włodzimierska w polityce króla Kazimierza

W 1340 r. zmarł otruty przez bojarów Jerzy II, **władca Rusi Halicko-Włodzimierskiej** i syn księcia mazowieckiego Trojdena. Rok wcześniej, podczas zjazdu

w Wyszehradzie, ustanowił króla Kazimierza swoim następcą w przypadku bezpotomnej śmierci. Kazimierz zajął **halicką część Rusi**, zwaną **Rusią Czerwoną**. Do państwa polskiego włączono wtedy między innymi Przemyśl. Część włodzimierską z Łuckiem, Chełmem i Bełzem zajęła Litwa.

Walki o ziemie Rusi Halicko-Włodzimierskiej trwały do **1366 r.** Stronami konfliktu byli: **Litwini, Tatarzy** oraz **Polacy** i wspierający ich **Węgrzy**. Zwycięsko ze zmagania o władanie sąsiednimi ziemiami ruskimi wyszedł Kazimierz, przyłączając ostatecznie do Królestwa Polskiego **Ruś z Lwowem, Haliczem, Włodzimierzem i Kamieńcem Podolskim**. Większość ziem została bezpośrednio włączona do Królestwa Polskiego, a część jako lenna. Zmieniło się położenie geopolityczne Królestwa Polskiego, a elity polityczne, zwłaszcza małopolskie, były coraz bardziej zainteresowane korzyściami gospodarczymi, jakie przyniosło **przyłączenie tych ziem**.

opanowanie
Rusi Halicko-
-Włodzimierskiej

Wojna z Czechami, hołd lenny z Mazowsza i kwestia następstwa tronu

W 1343 r. Kazimierz, wykorzystując zaangażowanie księcia żagańskiego Henryka V w konflikt zbrojny na Śląsku, zajął należącą do niego **ziemię wschowską** będącą częścią historycznej Wielkopolski. Dwa lata później zawarł sojusz z Wittelsbachami skierowany przeciwko Janowi Luksemburskiemu. Częścią tej umowy było małżeństwo jego córki Kunegundy i Ludwika, syna cesarza Ludwika IV Bawarskiego. Do wojny doszło, gdy Jan Luksemburski zaatakował nieuznające jego zwierzchnictwa księstwo świdnickie. Wojska polskie, wspierane przez posiłki węgierskie, wkroczyły na Śląsk. W odwecie Jan Luksemburski skierował swoje wojska na Kraków. Oblężenie miasta zakończyło się jednak niepowodzeniem.

W 1346 r. układ sił w Europie znacznie się zmienił. Po ogłoszeniu przez papieża detronizacji Ludwika Wittelsbacha elektorzy wybrali na **króla Niemiec Karola Luksemburskiego (Karol IV)**. Po śmierci Jana Luksemburskiego pod Crécy **Karol objął również tron Czech**. Następnie **włączył Śląsk i Łużycę do Korony Królestwa Czeskiego**. Na Śląsku jedynie książę świdnicki Bolko II, który po śmierci stryja objął władzę w księstwie jaworskim, zachował niezależność. W 1348 r. Karol IV Luksemburski i Kazimierz zawarli pokój.

W księstwie płockim bezpotomna śmierć księcia Bolesława III w **1351 r.** doprowadziła do podziału jego ziem między dwóch braci panujących na Mazowszu oraz króla Kazimierza. Równocześnie bracia złożyli Kazimierzowi **hołd lenny z Mazowsza**. Hołd lenny z **Drezdenka i Santoka** złożyli również w **1365 r.** panowie von Osten, którym margrabia brandenburski sprzedał te tereny.

Dokument, w którym Dobrogost wraz z braćmi, panowie von Osten, dziedzice Drezdenka, składają hołd królowi Kazimierzowi i biorą w lenne posiadanie Drezdenko i Santok 22 lipca 1365 r.

umowa sukcesyjna

Pomoc węgierska w zdobyciu Rusi Czerwonej przez Polskę była konsekwencją **umowy sukcesyjnej**. Umowa zawarta podczas drugiego zjazdu w Wyszehradzie w 1339 r. przewidywała, że w wypadku bezpotomnej śmierci Kazimierza tron obejmą rządzący na Węgrzech Andegawenowie. **Kazimierz** nie miał syna, a władcą Węgier był (od 1342 r.) kilkanaście lat od niego młodszy **Ludwik** – syn Karola Roberta i Elżbiety, córki Łokietka. W 1351 r., gdy Kazimierz ciężko zachorował, możnowładcy polscy przyrzekli, że prześlą tron polski Ludwikowi jako właściwemu panu Królestwa.

Pod koniec życia Kazimierz postanowił jednak zapewnić tron swojemu wnukowi, wykorzystując fakt, że Ludwik Węgierski również nie doczekał się syna. **Każko** słupski był synem Elżbiety – córki Kazimierza – i księcia słupskiego Bogusława V. Adoptowanemu **wnukowi Kazimierz zapisał w testamencie** odziedziczone przez siebie ziemie: łęczycką, sieradzką i dobrzyńską. Miało to zapewnić Każkowi tron Polski. **Kazimierz zmarł 5 listopada 1370 r.**, pozostawiając **kraj podzielony między zwolenników i przeciwników Ludwika** na tronie polskim.

Polska w czasach Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego

Polityka wewnętrzna króla Kazimierza

Państwo Kazimierza Wielkiego obejmowało w chwili jego śmierci terytorium około 260 tysięcy km², a liczba mieszkańców wynosiła prawdopodobnie 1,5 miliona. Oprócz ludności **polskiej** kraj zamieszkiwała ludność **niemieckojęzyczna** (w miastach stanowiła ok. 50%) oraz **żydowska** wyznająca **judaizm**. Przyłączenie Rusi Czerwonej spowodowało, że w granicach Królestwa Polskiego znalazła się **prawosławna** ludność **ruska**.

Władza Kazimierza miała jeszcze **charakter patrymonialny**, a króla uważano za pana Królestwa, ponieważ wywodził się z dynastii Piastów. Realizował on doktrynę państwową, sformułowaną przez rzecznika polityki monarszej, arcybiskupa Janisława: *Król polski jest panem wszystkich ziem składających się na Królestwo Polskie, nadaje je, komu chce, i odbiera, komu chce*. Wkrótce po koronacji Kazimierz zrezygnował z używania rodzinnego herbu kujawskiego jako osobistego znaku i zastąpił go ukoronowanym **Orłem Białym**, będącym jednocześnie symbolem Królestwa. Było to znakiem rodzącej się powoli koncepcji Korony Królestwa Polskiego, czyli abstrakcyjnego pojęcia państwa, które istnieje niezależnie od dynastii panującej. Wizerunek króla siedzącego na tronie z atrybutami władzy znalazł się na pieczęci majestatycznej.

Nagrobek króla Kazimierza III w katedrze na Wawelu, XIV w.

Kazimierz Wielki zmarł w 1370 r. i został pochowany w katedrze na Wawelu. Był, zgodnie z opisem Jana Długosza: mężczyzną silnie zbudowanym, wysokiego wzrostu, nieco otyłym, *lica pełnego i poważnego*, o gęstych kędzierzawych włosach i brodzie.

Pieczęć majestatyczna króla Kazimierza używana od 1334 r.

Na ilustracji przedstawiono pieczęć z królewskiego dokumentu z 1358 r., na mocy którego Kazimierz sprzedaje za 120 grzywien mieszczaninowi Janowi wójtostwo poznańskie i przysługujący mu od sądów „trzeci denar”. W 1358 r. został przez króla Kazimierza przywrócony urząd wójta, zlikwidowany w 1314 r. przez Władysława Łokietka po buncie wójta Przemka.

Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Poznaniu.

Awers pieczęci majestatycznej
Kazimierza Wielkiego z 1334 r.

Rewers pieczęci
majestatycznej

Mimo swojej mocnej pozycji Kazimierz nie mógł sprawować władzy ani podejmować decyzji zupełnie samodzielnie. Musiał liczyć się ze zdaniem najwyższych urzędników, z kasztelanem krakowskim na czele, oraz rycerstwa, które go poparło w walce o tron. Mógł mianować na urzędy zaufane osoby, ale z uwzględnieniem politycznych interesów elit Małopolski i Wielkopolski oraz rodów możnowładczych.

W omawianej epoce kształtowała się idea **Corona Regni Poloniae** (Korona Królestwa Polskiego).

Rozumiano ją jako istnienie państwa niezależnie od monarchy, który pozostawał jego symbolem i źródłem władzy, ale nie miał prawa dowolnego rozporządzania terytorium państwowym. Wiązało się to z przekonaniem o nierozzerwalności terytorialnej państwa. **Korona Królestwa Polskiego** to wszystkie ziemie, które tworzyły kiedyś państwo polskie, nawet jeżeli znajdowały się teraz poza jego granicami, jak w przypadku Pomorza Gdańskiego i Śląska w czasach króla Kazimierza.

Król kontynuował **modernizację kraju** oraz tworzenie zależnej od siebie, jednolitej i sprawnej **administracji centralnej** oraz lokalnej. Swoje decyzje konsultował z **radą królewską**, do której sam powoływał członków. Najważniejszymi urzędnikami o charakterze ministerialnym stali się: **kanclerz** i **podkanclerz**, kierujący kancelarią królewską, **podskarbi** królewski, zarządzający skarbem państwa, oraz **marszałek**, odpowiedzialny za dwór monarszy. Istotną rolę odgrywał **dwór królewski**. Osoby przebywające na dworze miały łatwiejszy dostęp do króla, więc mogły wpływać na jego decyzje, nawet jeśli nie pełniły najważniejszych urzędów państwowych.

Króla w terenie reprezentowali **starostowie** sprawujący realną władzę w danej ziemi. Był to nowy urząd wprowadzony przez Wacława II, na który król powoływał osoby nawet **spoza danej dzielnicy**, mogąc je ponadto w każdej chwili odwołać. **Starosta** odpowiadał za obronę zamków podległego mu terytorium oraz zwoływał pospolite ruszenie. Był też odpowiedzialny za porządek publiczny – wykonywał wyroki królewskie i sam miał uprawnienia sądowe. Ponadto zarządzał majątkiem królewskim w danej ziemi.

Ważną rolę polityczną, gospodarczą i kulturalną w państwie odgrywał **Kościół**. Bliskim współpracownikiem króla był **Jarosław Bogoria, arcybiskup gnieźnieński**. Urzędy kanclerza i podkanclerza sprawowali z reguły wykształceni duchowni. Jednym z nich był **Janusz Suchywilk**, kanclerz i późniejszy arcybiskup gnieźnieński. Archidiakon gnieźnieński **Jan z Czarnkowa** był podkanclerzem i kronikarzem królewskim. Król miał realny wpływ na obsadę biskupstw, które obejmowali zwykle jego najbliżsi współpracownicy.

Z inicjatywy Kazimierza został **uporządkowany system sądownictwa**. Skodyfikowano w formie spisanych statutów **zwyczajowe prawo ziemskie**, któremu

modernizacja kraju

administracja
centralna

kodyfikacja prawa

podlegało rycerstwo. Był to kolejny krok w wyodrębnianiu się stanu rycerskiego. Powstał zbiór zwany przez historyków **statutem wielkopolskim** lub **piotrkowskim** (1357/1358), napisany prostym językiem, przedstawiający w każdym artykule konkretną zasadę prawną. Kolejny **statut – wiślicki** (ok. 1360) został wydany dla Małopolski, ale zawierał wiele nowych postanowień, nadających się do ogólnopolskiego zastosowania. Prawa te zostały później rozszerzone o pojedyncze ustawy, a także wyroki traktowane jako wzór dla werdyktów sądowych. Następowywały powolne ujednolicenie i zmiana prawa zwyczajowego, mimo niechęci i obaw dzielnicowych elit politycznych oraz rycerstwa.

Wiec prawodawczy w czasach Kazimierza Wielkiego, miniatura z *Kodeksu Świętosława*, 1450 r.

Źródło historyczne

Postanowienia statutu wiślickiego dotyczące sądownictwa

My, Kazimierz, z Bożej łaski król polski itd. wraz z prałatami, baronami, resztą szlachty i poddanymi Naszymi, spostrzegłszy i zważywszy, że w ziemiach i państwie, podległym Naszej władzy, sprawy są w sądach częstokroć nie jednakowo, lecz podług rozmaitych zapatrywań, w różny sposób roztrząsane, decydowane i określane, a skutkiem tej różnorodności sprawy sądowe niekiedy po wielokrotnych mitręgach, kłótniach i sporach pozostają nierozstrzygnięte i ciągną się jakby w nieskończoność, przeto na chwałę Boga wszechmogącego, Najświętszej Marii Panny i całego Niebieskiego Dworu i ku doskonałemu pożytkowi i korzyści poddanych Naszych postanowiliśmy różnorodność wyroków sądowych (szczególnie w tych sprawach, które często się przytrafiają) zupełnie usunąć. Wyrażamy więc Naszą wolę i postanawiamy, żeby w przyszłości po wsze czasy jedne i te same ustawy i postanowienia były uznawane, wykonywane i przestrzegane przez wszystkich poszczególnych sędziów, urzędników i ich podwładnych, oraz przez resztę Naszych poddanych i ziem Naszych mieszkańców. I aby nikt nie ważył się w jakikolwiek sposób samowolnie im się przeciwzić, a to pod ciężką gniewu Naszego grozą.

Wiek V–XV w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 181–182.

Ćwiczenia

1. Wymień cele, które stawiał sobie Kazimierz, wydając statut wiślicki.
2. Jakie znaczenie mogły mieć dla państwa działania zmierzające do ujednolicenia prawa?

wzmocnienie
możliwości
obronnych kraju

W czasach Kazimierza powstały liczne **fortyfikacje**: **zamki** oraz **warownie**, które miały **zabezpieczyć kraj** w epoce licznych zagrożeń zewnętrznych. W wyniku reform zwiększyła się liczebność, siła i sprawność wojsk powoływanych na wyprawy wojenne. Wydawane statuty i przywileje regulowały dokładnie kwestię obowiązku wojskowego. Oprócz **rycerstwa** do służby zbrojnej byli zobowiązani również **wójtowie** i **sołtysi** (także z dóbr prywatnych). Na wyprawę rycerz stawić się musiał nie tylko osobiście, lecz także z poczem zbrojnych w liczbie zależnej od posiadanych dóbr. Istniała w tym czasie liczna warstwa wojowników, tzw. **włodyków**, którzy nie mieli pełnych praw rycerskich. Część z nich przeszła później do stanu szlacheckiego. Wszyscy zobowiązani do służby wojskowej na rzecz króla (pospolite ruszenie) zostali zorganizowani w system **chorągwi**. Pozwalał on łatwo egzekwować obowiązek wojskowy. Sprawdzał się także podczas wypraw wojennych i bitew.

Źródło historyczne

Postanowienia statutu wiślickiego dotyczące służby wojskowej

Rycerze i szlachta obowiązani są do wyprawy wojennej i powinni służyć z bronią. Ponieważ godność króla i obrona całego królestwa zasadza się na zbrojnej sile wojskowej, przeto każdy rycerz podług wielkości i rodzaju dóbr swoich i dochodów jest obowiązany z pewną liczbą zbrojnych ludzi służyć i być pożytecznym państwu, jako że dobra jego są wolne, na prawie rycerskim postanowione i wyjęte spod wszelakiego ciężaru. Postanawiamy też, że baronowie i szlachta Nasza ziem Polski są obowiązani wobec Nas i Naszych Następców w Królestwie Polskim pełnić służbę wojskową, w broń się zaopatrzyć i służyć tak, jak najlepiej i najskuteczniej potrafią; ale poza granicami Królestwa nie są obowiązani Nam służyć, chyba że otrzymają dostateczne wynagrodzenie lub zostaną przez Nas specjalnie uproszeni.

Wiek V–XV w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 181–182.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, w jaki sposób statut wiślicki regulował prawa i obowiązki osób posiadających ziemie na prawie rycerskim.

Ruiny zamku w Czorsztynie ufundowanego przez króla Kazimierza

Akademia Krakowska

Za czasów Kazimierza nastąpił w Polsce rozwój szkolnictwa. W **1364 r.** król założył w **Krakowie uniwersytet** wzorowany na uczelniach w Bolonii i Padwie. Nazwany **Akademią Krakowską** był drugim, po powstałym w Pradze, uniwersytetem w Europie Środkowej. Miał za zadanie przygotować w pierwszej kolejności przyszłych prawników potrzebnych w państwowych strukturach administracyjnych i sądowniczych oraz medyków. Istniały **ponadto szkoły katedralne i kolegiackie**, z których część realizowała pełny program siedmiu nauk wyzwolonych (*trivium* i *quadrivium*). Rozwijało się **szkolnictwo parafialne**. Niektóre miejskie szkoły parafialne realizowały elementy programu szkół katedralnych i reprezentowały wysoki poziom. Coraz liczniejsi Polacy kształcili się na **zagranicznych uniwersytetach**, zwłaszcza w Paryżu i Pradze.

Polityka gospodarcza króla Kazimierza

Jednocząc państwo, Władysław Łokietek przejmował jednocześnie dobra dawnych książąt dzielnicowych, włączając je do tzw. domeny królewskiej. W rezultacie stał się **największym posiadaczem ziemskim** w kraju. **Kazimierz** kontynuował politykę ojca. Przejmował między innymi uposażenia dawnych urzędników (np. kasztelanów), konfiskował ziemie osób, które nie potrafiły udowodnić do niej swoich praw, oraz tych, które uznał za swoich wrogów. Posiadłości monarsze składające się na **domenę królewską** były podzielone na klucze dóbr, obejmujące od kilku do kilkunastu wsi i administrowane przez burgrabiego. Na ich terenie powstały liczne **zamki** pełniące funkcje ośrodków administracyjnych dóbr. Zamki budowano również w królewskich **miastach**, które – w miejsce wałów ziemnych – otaczano **murami**. Były one ważnym symbolem władzy królewskiej nad danym terytorium. Zdaniem historyków Kazimierz zbudował około **50 zamków**. Kilkanaście wybudowali w swoich dobrach również możnowładcy świeccy i duchowni.

Zjednoczenie kraju sprzyjało **rozwojowi gospodarczemu**. Wojny toczyły się teraz zazwyczaj poza granicami Wielkopolski i Małopolski, których ludność mogła prowadzić bezpieczne życie. Najazdy tatarskie i litewskie nie docierały do centrum kraju. Sprzyjało to dalszemu **rozwojowi osadnictwa** na prawie niemieckim. Rolę decydującą odgrywał w tym względzie król, który albo był inicjatorem lokacji nowych wsi i miast, albo wspierał je, udzielając immunitetu. Nowi osadnicy przybywali, podobnie jak w okresie rozbicia dzielnicowego, z zachodu, przynosząc ze sobą swoje prawo i zwyczaje. Przy tym niemieckojęzyczni przybysze napływający do ośrodków miejskich pochodzili teraz przede wszystkim ze Śląska.

Rozwój miast wiązał się z **rozwojem handlu krajowego i międzynarodowego**. Kontrola nad nim spoczywała w rękach monarchy i umożliwiała zwiększenie dochodów państwa. Królestwo Polskie po przyłączeniu Rusi stało się ważnym **krajem tranzytowym łączącym Europę Zachodnią** przez Śląsk, Małopolskę (Kraków), Ruś (Lwów) z Morzem Czarnym i leżącymi na **Krymie** koloniami **Genui**. Była ona drugą po Wenecji handlową potęgą morską w basenie Morza Śródziemnego. **Inny szlak łączył Węgry** przez Słowację, Małopolskę i Wielkopolskę **z miastami zakonu krzyżackiego** i dalej drogą morską **z miastami Hanzy** leżącymi nad Morzem Bałtyckim i Północnym. Na tym szlaku najważniejszą rolę odgrywała **Wisła** i miasta nad nią położone: **Kraków** oraz krzyżackie **Toruń** i **Gdańsk**.

rozwój gospodarczy

rozwój handlu krajowego i międzynarodowego

Pieczczę większa miasta
Krakowa pochodząca
z dokumentu z 1343 r.

Leżący na przecięciu obydwu szlaków **Kraków** otrzymał w **1358 r.** przywilej – tzw. **przymus drogowy**. Oznaczał on, że kupcy nie mogli omijać miasta. Miał również **prawo składu** na niektóre towary, zobowiązujące kupców do ich sprzedawania w mieście. Dotyczyło ono między innymi węgierskiej miedzi oraz polskiego ołowiu. Przymus drogowy pozwalał nakładać wysokie cła na przewożone przez kupców towary. Natomiast **mieszczanie krakowscy** na mocy przywileju **nie płacili ceł** na terenie całego Królestwa. Przymus drogowy i komory celne (czyli urzędy celne) przy szlakach handlowych zapewniały królowi spore wpływy z handlu.

Widok Krakowa oraz Kazimierza i Kleparza – drzeworyt z niemieckiej *Liber cronicarum* nazywanej w Polsce *Kroniką norymberską*, XV w.

Stołeczny Kraków (lokowany w 1257 r. na prawie magdeburskim) razem z Kazimierzem (lokacja 1335 r.) i Kleparzem (1366 r.) był największym miastem Królestwa – liczył ok. 12 tys. mieszkańców. W Krakowie odbyły się koronacja Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego oraz zjazd monarchów w 1364 r. i został założony pierwszy w Polsce uniwersytet (Akademia Krakowska).

Rozwój osadnictwa miał też konsekwencje w postaci zmian ustrojowych w państwie. Obowiązkiem służby wojskowej objęci byli nie tylko rycerze dziedziczący ziemię na prawie rycerskim, lecz także wszyscy, którzy posiadali ziemię na zasadzie lenna. Również duchowni, jeżeli mieli dobra dziedziczne, byli zobowiązani do stawienia się zbrojnie w szeregach pospolitego ruszenia i musieli odpowiednio wyposażyć osobę, która miała ich zastąpić. W lokowanych miastach i wsiach **wójtowie** oraz **sołtysi**, zwykle nieszlacheckiego pochodzenia, otrzymywali ziemię na prawie rycerskim i byli **zobowiązani do służby wojskowej**. Pozwalało to królowi wystawiać liczne wojska i z sukcesem zakończyć opanowywanie Rusi, która stała się terenem ekspansji gospodarczej.

Państwo, dwór królewski, kosztowne wyprawy wojenne były **finansowane** głównie z dochodów z domeny monarszej, z zysków z kopalni soli, z ceł oraz z powszech-

nego podatku zwanego poradlnym. Wysokość tego podatku wynosiła 12 groszy rocznie od każdego łana kmiecego w dobrach rycerskich. Emitowane od 1367 r. srebrne grosze miały wagę 3,2 grama. Wielkim osiągnięciem Kazimierza była reforma monetarna. W jego czasach na monetach bitych w królewskich mennicach umieszczano ukoronowany monogram królewski i koronę lub orła. Były one symbolem znaczenia władcy oraz potęgi i jedności odbudowanego Królestwa.

Nastąpił rozwój górnictwa. Prawo do eksploatacji wszelkich złóż, czyli regale górnicze, stanowiło jeden z atrybutów władzy królewskiej. Surowcem bardzo ważnym ze względu na właściwości konserwujące żywność była **sól**. Największe, eksploatowane od dawna jej złoża znajdowały się w **Wieliczce** i **Bochni**. Kazimierz zreorganizował kopalnie – **żupy solne**. Ponieważ posiadał monopol, uregulował handel solą. Pozwoliło mu to przejąć większość zysków i zwiększyć **eksport**. Dochody z handlu solą miały doniosłe znaczenie dla finansów Królestwa. Istotną rolę gospodarczą odgrywały **kopalnie rud ołowiu** w Olkuszu i Chęcinach.

Kopalnia w Wieliczce otwarta w XIII w. jest jedną z najstarszych kopalń soli na świecie.

Oni tworzyli

Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego

Przemysł II
król Polski: 1295–1296

Jakub Świnka – arcybiskup gnieźnieński (1283–1314), zagorzały przeciwnik wpływów niemieckich w Kościele. Podczas synodu w Łęczycy w 1285 r. doprowadził do uchwalenia statutów nakazujących duchowieństwu odmawianie kazań i modlitw w języku polskim. Synod zobowiązał także biskupów, by beneficja kościelne były nadawane jedynie duchownym urodzonym w Polsce i dobrze władającym językiem ojczystym. Będąc rzecznikiem zjednoczenia Polski, uzyskał zgodę Rzymu i doprowadził w 1295 r. do koronacji Przemysła II na króla Polski. Gdy ten został zamordowany, poparł Władysława Łokietka w staraniach o koronę Polski. Poparł go również w konflikcie z biskupem krakowskim Muskatą, zwolennikiem Wacława II.

Arcybiskup Jakub Świnka

Wacław II
król Polski: 1300–1305

Lewek – Lewko (zm. ok. 1395 r.) był jedną z najwybitniejszych postaci wśród krakowskich Żydów. Był człowiekiem bardzo zamożnym, właścicielem kilku domów, dwóch placów oraz browaru w Krakowie. Prowadził interesy z bogatymi mieszczanami krakowskimi, między innymi z Wierzyńkami i wójtami krakowskimi. Był również poborcą opłat miejskich Krakowa. Został nadwornym bankierem królów: Kazimierza Wielkiego, Ludwika Węgierskiego i Władysława Jagiełły, którzy pożyczali u niego pieniądze na realizację swoich planów politycznych. O roli odgrywanej przez Lewka świadczy fakt, że krakowska Rada Miejska wydała glejt ochronny, poręczający bezpieczeństwo jemu i jego rodzinie. Dokument przyznawał im równe z innymi obywatelami Krakowa traktowanie.

Władysław Łokietek
król Polski: 1320–1333

Zjazd monarchów w Krakowie według Jana Długosza:

Krółom wyznaczono specjalne mieszkania i sypialnie na zamku krakowskim, przybrane wspaniałe purpurą, kobiercami, złotem, szkarłatem i szlachetnymi kamieniami. Pozostałym książętom, panom i ich służbie przydzielono znakomite gospody zaopatrzone obficie we wszystko, co służy potrzebie i wygodzie. Urządzono też podczas zjazdu turniej rycerski, w którym zwycięzcą został król cypryjski Piotr, był on bowiem najbieglejszy we władaniu bronią.

Uczta u Wierzyńka według wizji Bronisława Abramowicza, obraz z 1876 r.

Mikołaj Wierzynek

Mikołaj Wierzynek młodszy (zm. ok. 1368) był synem Mikołaja Wierzyńka, starszego rajcy krakowskiego, wójta Wieliczki i dyplomaty w służbie króla Kazimierza. W 1364 r. zorganizował, zapewne w imieniu Rady Miejskiej Krakowa, ucztę dla monarchów i książąt, których gościł król Kazimierz.

Jarosław Bogoria ze Skotnik – był synem wojewody krakowskiego Piotra Bogorii. W 1339 r. został jednym z trzech przedstawicieli, którzy reprezentowali stronę polską w warszawskim procesie z Krzyżakami, zakończonym korzystnym dla Polski wyrokiem. W 1342 r. został arcybiskupem gnieźnieńskim i piastował ten urząd do 1376 r. Był jednym z autorów pokoju kaliskiego z Krzyżakami. Uważa się go za współtwórcę statutów: piotrkowskiego i wiślickiego. Jako jeden z najlepiej wykształconych ludzi w ówczesnej Polsce, a także ze względu na swój urząd brał udział w powstaniu Akademii Krakowskiej.

Arcybiskup Jarosław Bogoria

Kazimierz Wielki
król Polski: 1333–1370

Janusz Suchywilk (1310–1382) – herbu Grzymała, był siostrzeńcem Jarosława Bogorii. Od 1357 r. pełnił stanowisko kanclerza krakowskiego i blisko współpracował z królem Kazimierzem. Przypuszcza się, że wraz z królem i Jarosławem Bogorią pracował przy redakcji statutów: piotrkowskiego i wiślickiego oraz przy zakładaniu Akademii Krakowskiej. Próbuąc zrealizować testament króla Kazimierza i osadzić na polskim tronie jego wnuka, Każka słupskiego, stał się jednym z przywódców opozycji wobec Ludwika Węgierskiego.

Kanclerz Janusz Suchywilk

Ludwik Węgierski
król Polski: 1370–1382

Spycimir Leliwita zwany Spytkiem z Melsztyna – Spycimir herbu Leliwa należał do najwybitniejszych postaci w czasach Władysława Łokietka i Kazimierza. Od początku wspierał Łokietka w walce o tron i z czasem stał się jego zaufanym dyplomatą. Ożenił się z siostrą Jarosława ze Skotnik, z rodu Bogoriów – jednego z najpotężniejszych rodów w Małopolsce. Dzięki małżeństwu wszedł do grona elity możnowładczej. W 1330 r. został kasztelanem krakowskim. Odbywał poselstwa z ramienia króla i brał udział w wyprawach wojennych, zwłaszcza pod koniec rządów Łokietka, m.in. w bitwie pod Płowcami. Stał się zaufanym dyplomatą króla Kazimierza, wcześniej był jego wychowawcą jako następcy tronu. W 1335 r. stał na czele poselstwa polskiego negocjującego z Czechami rozejm. Prawdopodobnie towarzyszył królowi w kolejnych zjazdach w Wyszehradzie. Doradzał królowi wyprawę zbrojną na Ruś Halicko-Włodzimierską po śmierci księcia Jerzego II. Budując swoją pozycję w państwie, powiększał majątek. Kupował i lokował wsie, a istniejące przenosił na prawo niemieckie. Lokował miasta i budował zamki blisko głównych szlaków komunikacyjnych. W miejscu skrzyżowania szlaków handlowych na Ruś i dalej nad Morze Czarne oraz na Węgry – 7 km od miasta Czchów, gdzie przy trakcie łączącym Kraków i Koszyce funkcjonowała komora celna – zbudował zamek zwany „Melsztyn” (ruiny na zdjęciu).

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj i oceń politykę króla Kazimierza wobec zakonu krzyżackiego oraz Jana Luksemburskiego. Jaką rolę odgrywały w niej Węgry i papieństwo? Oceń znaczenie pokoju kaliskiego dla odbudowującego się Królestwa Polskiego.
2. Wyjaśnij, jak doszło do przyłączenia części Rusi Halicko-Włodzimierskiej do Królestwa Polskiego. Wymień wyniki z tego korzyści.
3. Wymień tereny przyłączone przez króla Kazimierza oraz te, które otrzymał jako hold lenny. W jaki sposób zostały one przyłączone lub stały się lennem?
4. Przedstaw przemiany gospodarcze i społeczne zachodzące w Polsce w czasach Kazimierza. Omów przeprowadzone reformy oraz ich konsekwencje.
5. Oceń rządy króla Kazimierza. Czy zasłużył on na przydomek „Wielki”?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Sukcesem politycznym króla Kazimierza w początkowym okresie panowania było:
 - s. 205 – **rozbięcie sojuszu luksembursko-krzyżackiego**;
 - s. 205 – **porozumienie**, w wyniku którego **Jan Luksemburski** zrzekł się pretensji do korony polskiej;
 - s. 206 – **pozyskanie poparcia papieża** w sporze z zakonem i uzyskanie korzystnego wyroku w procesie;
 - s. 206 – **pokój kaliski** z zakonem krzyżackim (1343 r.) oraz **odzyskanie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej**.
- Pomoc ze strony Węgier oraz konsekwentny, długotrwały wysilek zbrojny umożliwiły Kazimierzowi **opanowanie** większości terytorium **Rusi Halicko-Włodzimierskiej**.
- Sojusz z Węgrami opierał się na **umowie sukcesyjnej** przewidującej, że po śmierci Kazimierza (nie miał syna) tron polski obejmie król Węgier Ludwik będący jego siostrzeńcem.
- Okres panowania króla Kazimierza to czas:
 - s. 210 – **modernizacji kraju** oraz tworzenia jednolitej **administracji centralnej** (m.in. kanclerz, podkanclerz) i lokalnej (starosta);
 - s. 210 – **kodyfikacji prawa** (statut wielkopolski/piotrkowski i wiślicki);
 - s. 212 – **wzmocnienia możliwości obronnych kraju** (reorganizacja wojsk, budowa licznych zamków i miejskich murów obronnych);
 - s. 213 – **rozwoju gospodarczego kraju** (domena królewska, liczne lokacje miast i wsi, żupy solne);
 - s. 213 – rozwoju rzemiosła, miast oraz **handlu krajowego i międzynarodowego**.
- W 1364 r. Kazimierz wydał przywilej fundacyjny **Akademii Krakowskiej** – drugiego po Pradze uniwersytetu w Europie Środkowej, a pierwszego w Polsce.

5. Od unii polsko-węgierskiej do unii polsko-litewskiej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz międzynarodowe i wewnętrzne uwarunkowania unii Polski z Węgrami i Litwą;
- dowiesz się o początkach monarchii stanowej w Królestwie Polskim;
- zapoznasz się ze strukturą społeczeństwa polskiego w późnym średniowieczu;
- poznasz przyczyny uprzywilejowania rycerstwa-szlachty.

Unia polsko-węgierska

Dwa dni po śmierci Kazimierza Wielkiego król Węgier **Ludwik** przybył do Krakowa. Wyprawił drugi symboliczny pogrzeb zmarłemu monarsze i 17 listopada **1370 r.** koronował się na Wawelu na króla Polski. Został władcą **Korony Królestwa Polskiego**. Jedną z jego pierwszych decyzji było unieważnienie pod naciskiem elit politycznych tej części testamentu Kazimierza, która nadawała Każkowi słupskiemu w lenno ziemie łęczycką i sieradzką.

Ludwik Węgierski

Ludwik Węgierski (1326–1382) według Jana Matejki

Panował jako król Węgier w latach 1342–1382 i Polski w latach 1370–1382. Był synem Karola Roberta i Elżbiety Łokietkówny (córką Władysława Łokietka).

Ludwik udał się na krótko do Wielkopolski, a następnie **powrócił na Węgry**, wywożąc przy tym insygnia koronacyjne. **Rządy regencyjne** (czyli sprawowane w czasie nieobecności władcy lub jego małoletniości) przekazał matce – **Elżbiecie Łokietkównie**, siostrze zmarłego króla. Elżbieta zmuszona była wyrazić zgodę na powołanie **sądów restytucyjnych** (czyli takich, których zadaniem jest przywrócenie stanu dawnego lub naprawienie szkody), które zajęły się sprawami ziem skonfiskowanych przez króla Kazimierza – zdaniem możnych i rycerstwa niezgodnie z prawem. Część z nich zwróciła sama Elżbieta, chcąc w ten sposób pozyskać możnych i rycerstwo. Wobec faktu, że Ludwik **nie miał męskiego potomka**, dla niego i jego matki najważniejszym celem polityki w Polsce było **zapewnienie tronu** jednej z trzech królewskich **córek**. Najmłodsza Jadwiga urodziła się na początku 1374 r. Aby zrealizować swój zamiar,

władca musiał uzyskać zgodę elit politycznych Królestwa. W pierwszej kolejności udało mu się zdobyć poparcie miast, których patrycjat po otrzymaniu od Ludwika nowych przywilejów handlowych chętnie uznawał prawo królewien do tronu.

Z możnymi i rycerstwem Ludwik porozumiał się już w **1374 r.** W zamian za zgodę na sukcesję córek nadał w **Koszycach przywilej generalny**, czyli obejmujący cały stan rycerski (szlachecki). Zobowiązał się w nim do niepobierania żadnych podatków z dóbr szlacheckich, **z wyjątkiem dwóch groszy** od każdego **łanu** uprawianego przez kmieciów. Ze względu na spadek wartości pieniądza w następnych dekadach XIV i XV w. wpływy do skarbcza z tytułu łanowego systematycznie malały. Przywilej koszycki znosił też **tzw. stacje** – obowiązek goszczenia króla w dobrach rycerskich. Obowiązek służby wojskowej został ograniczony do walki w obronie kraju. Podczas wypraw wojennych poza jego granice rycerze mieli otrzymywać zapłatę, a w przypadku dostania się do niewoli mieli być wykupieni przez króla. Rycerstwo uzyskało również zapewnienie, że urzędy starosty będą obsadzane wyłącznie przez mieszkańców Królestwa.

przywilej koszycki

Przywilej koszycki

Po śmierci najstarszej z córek król Ludwik przeznaczył tron Węgier najmłodszej Jadwidze. Została zaręczona i miała poślubić księcia Wilhelma Habsburga. Starsza **Maria** miała wraz z przyszłym mężem – **Zygmuntem Luksemburskim** (wówczas margrabią Brandenburgii) – objąć **tron Polski**. Realizacja tych postanowień oznaczałaby połączenie Królestwa Polskiego i Brandenburgii unią personalną. Przeciwna temu była opozycja skupiona między innymi wokół arcybiskupa gnieźnieńskiego Janusza Suchywilka.

W **1382 r.** zmarł **Ludwik**. Po jego śmierci nie doszło do objęcia tronu polskiego przez Zygmunta i Marię, która została królową Węgier. Sprzeciw zgłosiły elity polityczne Małopolski i Wielkopolski niechętne kontynuacji rządów namiestniczych w Polsce. Mimo różnic panowie z obu dzielnic potrafili porozumieć się i wypracować wspólne stanowisko. Zgodzili się na oddanie tronu **Jadwidze**, ale pod warunkiem jej przyjazdu do kraju. Zastrzegli sobie równocześnie prawo wyboru jej męża, a tym samym króla Polski, odrzucając przy tym kandydaturę Wilhelma Habsburga.

Podczas zjazdu w Radomsku przedstawiciele szlachty zobowiązali się bronić granic Królestwa, gdyby zostały naruszone podczas **bezkrólewia**.

bezkrólewie

Królestwo Polskie za panowania dynastii węgierskiej (wraz z lennami)

Podczas kolejnego zjazdu w **Radomsku** w **1384 r.** szlachta wspólnie z przedstawicielami miast podjęła uchwały oznaczające faktyczne objęcie władzy w kraju. Uzgodniono, że każdy **starosta** otrzyma **doradców** (sześciu spośród **szlachty** i dwóch **mieszczan**) i wspólnie, jednomyślnie będą decydować oraz dbać o bezpieczeństwo kraju. Miało to gwarantować równość szlachty i mieszczan w rządach. Podczas trwającego 2 lata bezkrólewia osoby sprawujące najwyższe urzędy w kraju samodzielnie podejmowały decyzje dotyczące funkcjonowania państwa. To elity polityczne przesądziły o wyborze Jadwigi na tron Polski oraz o jej małżeństwie z Jagiełłą, a tym samym o unii polsko-litewskiej. Rozstrzygnięcia te wpłynęły na losy Polski w następnych stuleciach.

Jadwiga Andegaweńska (1374–1399) według Jana Matejki

Królowa Polski („dziedzic Korony Królestwa Polskiego”) w latach 1384–1399. Najmłodsza córka króla Ludwika Węgierskiego i królowej Elżbiety Bośniaczki. Po kądzieli (czyli ze strony matki) – jako wnuczka Elżbiety (córkę Władysława Łokietka) wywodziła się z dynastii Piastów. Nie pozostawiła potomstwa – jej jedyna córka zmarła wkrótce po narodzinach. Poród przyniósł też śmierć samej Jadwidze.

Unia polsko-litewska w Krewie

W październiku **1384 r.** 10-letnia **Jadwiga** przybyła do Polski i jako dziedzic Korony Królestwa Polskiego została koronowana w Krakowie na **króla Polski**. Na jej męża i tym samym władcę Polski panowie małopolscy postanowili wybrać wielkiego księcia Litwy **Jagiełłę**. Przeszkodą były jednak zobowiązania małżeńskie, poczynione przez Ludwika w imieniu Jadwigi oraz stanowisko jej matki – królowej **Elżbiety Bośniackiej** sprawującej jako regentka władzę na Węgrzech. Za jej zgodą do Krakowa przybył **Wilhelm Habsburg**, zamierzający dopełnić zaślubin z Jadwigą. Panowie krakowscy nie pozwolili jednak na to i nie wpuścili Wilhelma na Wawel. W tej sytuacji Elżbieta Bośniaczka, reprezentująca dynastię andegaweńską, pogodziła się z decyzją Małopolan o małżeństwie Jadwigi z Jagiełłą i tym samym z zawarciem unii między Koroną Polską a Wielkim Księstwem Litewskim. Również Jadwiga pod naciskiem rady królewskiej wyraziła zgodę na poślubienie Jagiełły.

Litwa w XIV w. prowadziła ekspansję, która ten niewielki i często podzielony kraj na obrzeżach Europy przemieniła w **terytorialną potęgę**. Pod jej władanie dostawały się kolejne **księstwa ruskie** (zachodnia i południowa część dawnej Rusi Kijowskiej), czemu nie potrafiła zapobiec osłabiona Złota Orda tatarska. Obszarem Litwa przewyższyła już znacznie wielkość państwa polskiego. Litwini jako ostatni europejski lud pozostawali **poganami**. Pogańska była także większość elit państwowych, choć nie brakowało wśród nich jednostek, które przyjęły chrześcijaństwo. Natomiast podbijane przez Litwę tereny zamieszkiwała **ruska ludność prawosławna**. Jagiełło zdawał sobie sprawę, że koniecznością polityczną jest przyjęcie przez jego kraj chrześcijaństwa. Jemu samemu polska korona dałaby wyjątkową pozycję wśród licznych litewskich książąt.

Wielkiemu Księstwu Litewskiemu zagrażała ekspansja zakonu krzyżackiego i Wielkiego Księstwa Moskiewskiego. Krzyżacy dążyli do zagarnięcia Żmudzi, aby w ten sposób uzyskać połączenie swoich posiadłości w Prusach i Inflantach (obszar dzisiejszej Łotwy i Estonii). Organizowali wyprawy łupieżcze na pograniczne terytoria Litwy. Moskwa po zwycięstwie na Kulikowym Polu w 1380 r. nad Złotą Ordą stała się konkurentem Litwy w jednoczeniu ziem ruskich. Związek z Polską mógł ułatwić Litwinom przeciwstawienie się ekspansji Moskwy i umocnić ich panowanie nad zdobyczami na Rusi.

Dla **Królestwa Polskiego** związek z Litwą oznaczał zakończenie litewskich wypraw pustoszących pograniczne ziemie polskie. Pomoc ze wschodu mogła również ułatwić odzyskanie zajętej w międzyczasie przez Węgrów Rusi Czerwonej (Halickiej). Polskie elity polityczne, zwłaszcza wielkopolskie, mimo trwania pokoju kaliskiego z zakonem krzyżackim, nie zapominały o możliwym zagrożeniu z jego strony. Pamiętano o Pomorzu Gdańskim zagarniętym przez Krzyżaków i o dawnych najazdach pustoszących ziemie Królestwa. Wzrost potęgi zakonu, związany z rozwojem gospodarczym i terytorialnym państwa oraz posiadanymi wśród książąt cesarstwa wpływami, stanowił potencjalne zagrożenie dla Królestwa Polskiego. Ponadto związek z Litwą dawał elitom koronnym możliwość prowadzenia własnej, niezależnej polityki, a nie realizowania celów dynastycznych Andegawenów czy Luksemburgów. Kościółowi unia otwierała drogę do schrystianizowania ostatniego pogańskiego państwa w Europie.

układ w Krewie

Układ zawarto **w Krewie** na Litwie w sierpniu **1385 r.** W zamian za koronę Jagiełło i jego bracia zobowiązali się – co znalazło się w wystawionym przez litewskiego księcia

dokumencie – **przyłączyć** Litwę do Królestwa Polskiego. Jagiełło miał ponadto przyjąć wraz ze swoimi litewskimi poddanymi chrzest oraz popierać wprowadzenie na tę ziemię chrześcijaństwa. Koronacja miała zostać poprzedzona ślubem z Jadwigą. Po zatwierdzeniu przez stronę polską i litewską warunków układu w styczniu następnego roku Jagiełło przybył do Lublina, gdzie zgromadzeni na zjeździe możnowładcy i przedstawiciele rycerstwa dokonali jego **elekcji** na króla. W lutym **1386 r.** Jagiełło przybył do Krakowa. Razem z książętami litewskimi w katedrze na Wawelu przyjął **chrzest**. Tam też złożył z Jadwigą **ślubowanie małżeńskie**, a następnie został **koronowany** przez arcybiskupa gnieźnieńskiego na **króla Polski**. Tego samego dnia kancelaria królewska (koronna) wystawiła w imieniu króla Władysława (imię to przyjął na chrzcie) Jagiełły dokument potwierdzający prawa koronne – przywileje rycerstwa-szlachty.

chrzest Jagiełły

małżeństwo
z Jadwigą

koronacja królewska

**Pieczęć majestatyczna królowej Jadwigi
z tytułaturą *hedwigis dei gracia regina Poloniae*,
1386 r.**

Po koronacji, a następnie zawarciu małżeństwa z Jagiełłą pełna tytułatura Jadwigi brzmiała: *Jadwiga z Bożej łaski królowa Polski, a także pani i dziedziczka ziem krakowskiej, sandomierskiej, sieradzkiej, łęczyckiej, kujawskiej i pomorskiej, najwyższa księżna Litwy i dziedziczka Rusi*.

W wyniku unii powstał organizm państwowy, który pod panowaniem dynastii Jagiello-nów zmienił w XV w. całkowicie układ sił w Europie. Był to początek procesu, który w XVI w. doprowadził do powstania mocarstwa – polsko-litewskiej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pierwszym sukcesem stało się przywrócenie **zwierzchności nad Ru-sią**. Węgrzy uważali Ruś Halicko-Włodzimierską za własność dynastii andegaweńskiej. W **1387 r.** Małopole, wykorzystując śmierć Elżbiety Bośniackiej i bezkrólewie na Węgrzech, zorganizowali zbrojną wyprawę na Ruś. Na czele wyprawy oficjalnie stanęła **Jadwiga** jako król Polski i **prawowity dziedzic Rusi**. Większość węgierskich zarządców ruskich miast i zamków uznała prawa Jadwigi jako **przedstawicielki dynastii Andega-wenów**. Próba stawiania oporu w Haliczu przez tamtejszego wojewodę została złama-na w wyniku zbrojnej wy-prawy księcia Witolda, który wspomógł Polaków. Pozwoliło to na szybkie opanowanie Rusi. Jej część – ziemie przemyską i lwow-ską – wcielono bezpośred-nio do Korony. Natomiast Wołyn i Podole znalazły się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

**Dokument wystawiony w Krewie przez Jagiełłę (akt unii
w Krewie), 1385 r.**

Źródło historyczne

Akt unii w Krewie, 1385 r.

My, Jagiello z łaski bożej Wielki Książę Litwy i Rusi pan i dziedzic, podajemy do wiadomości wszystkim, których to dotyczy [...]. Jako liczni cesarze, królowie i książęta rozmaici pragnęli z tymże Wielkim Księciem litewskim, życzyli sobie i radzi byli wejść w związki wieczyste powinowactwa [...]. Toteż, najjaśniejsza pani, niechaj wysokość wasza przyjmie do tak wielce zbawienego związku tegoż pana Jagiellę, Wielkiego Księcia, na syna, a najjaśniejszą księżnę Jadwigę, córę waszą najdroższą, królowę Polski, niechaj poślubi na prawą swą małżonkę. A sądzymy, że z tego wynikłaby chwała Boża, dusz zbawienie, ludziom zaszczyt i wzmożenie państwa. Skoro zaś to, co przerzeczone, dojdzie do przewidzianego końca, natenczas pan Jagiello, Wielki Książę, z wszystkimi braćmi swymi jeszcze nie ochrzczonymi, krewniakami, szlachcicami, ziemianami, z wyższymi i najniższymi w swoich krajach zamieszkałymi, wiarę świętego rzymskiego Kościoła przyjąć zamierza, pragnie i życzy sobie. [...] Dla sprawy tej utwierdzenia, dla pewności i ubezpieczenia tenże Jagiello Wielki książę przyrzeka wszystkie skarby swe złożyć i wydać na odzyskanie strat państw obojga, tak Polski, jako też Litwy. [...] Również tenże Wielki Książę Jagiello przyrzeka i zobowiązuje się wszelkie ziemie zagrabione i straty królestwa polskiego, oderwane przez czyje bądź ręce i zajęte, odzyskać własnymi zachodami i kosztami. Również tenże Jagiello Wielki Książę obiecuje wszystkich chrześcijan, a zwłaszcza ludzi obojga płci pojmanych w kraju polskim i zwyczajem wojennym uprowadzonych, przywrócić do pierwotnej wolności, tak, iż każdy z nich bez względu na płeć odejdzie, dokąd mu się spodoba według woli jego.

Następnie wymieniany tu książę Jagiello przyrzeka także kraje swoje Litwy i Rusi wieczyście wcielić [*applicare*] do korony królestwa polskiego.

Wiek V–XV w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2003, s. 195–196.

Ćwiczenie

Wymień zobowiązania Jagielly, które znalazły się w dokumencie wystawionym przez niego w Krewie w 1385 r.

Pieczęć majestatyczna duża Władysława Jagiełły

Pieczęć przy dokumencie zatwierdzającym miastu Poznaniowi, w uznaniu jego wierności, wszystkie dotychczasowe wolności i prawa, 22 kwietnia 1389 r.

Monarchia stanowa w Królestwie Polskim w 2. połowie XIV w.

Zmiany, jakie następowały po wygaśnięciu dynastii Piastów, dawały elitom politycznym Królestwa Polskiego wiele okazji i **możliwości ograniczenia roli monarchy** w państwie. Sprzyjała temu nieobecność króla Ludwika na terenie kraju, rządy namiestnicze oraz konieczność zarządzania państwem przez miejscowych dostojników w latach 1382–1386. Okres bezkrólewia trwał wprawdzie tylko do 1384 r., ale wobec niepełnoletności królowej Jadwigi faktyczna władza nadal spoczywała **w rękach elit** przez kolejne 2 lata.

Tak Ludwik Węgierski, jak i Jagiełło musieli pozyskać wielkich panów oraz szersze kręgi rycerstwa i mieszczaństwa, żeby zapewnić koronę sobie oraz swoim potomkom. Nie mieli, w odróżnieniu od Kazimierza Wielkiego, pełnych, naturalnych praw do tronu polskiego. Ludwikowi koronę gwarantowały umowy sukcesyjne zawarte z Kazimierzem, ale ich faktyczna realizacja zależała od woli możnowładztwa świeckiego i duchownego oraz rycerstwa. Konsekwencją tego były **przywileje** nadawane całemu stanowi rycerskiemu oraz największym miastom Królestwa. Ludwik już w 1355 r., po tym jak zapadły ustalenia w sprawie dziedziczenia tronu polskiego, zagwarantował rycerstwu w akcie wydanym w Budzie dotychczasowy zakres wolności i praw. Starając się zapewnić tron jednej z córek, nadał po śmierci Kazimierza Wielkiego przywileje wielu miastom, a w **1374 r. w Koszycach** przywilej generalny dla całego **stanu rycerskiego**. Podobny akt potwierdzający, że panujący nie będzie nakładał żadnych nowych podatków, uzyskali w **1381 r. duchowni**. W Koszycach Ludwik zobowiązał się również nie odrywać od Korony Polskiej żadnego terytorium. Oznaczało to zwycięstwo doktryny „Korony Królestwa Polskiego” (*Corona Regni Poloniae*).

O niezależności i rosnącej pozycji polskich elit świadczy brak zgody na przekazanie korony polskiej starszej córce Ludwika – Marii i jej mężowi Zygmuntowi Luksemburskiemu oraz na ślub Jadwigi z księciem Wilhelmem Habsburgiem. Wybór Jagiełły na króla oznaczający unię personalną polsko-litewską był samodzielną decyzją polskich elit politycznych. Jagiełło otrzymał koronę z rąk reprezentantów społeczeństwa Korony Królestwa Polskiego, więc musiał się z nimi liczyć i współpracować. Przywilejem **piotrkowskim z 1388 r.** potwierdził i rozszerzył uprawnienia stanu rycerskiego i duchownego. Zobowiązywał się w nim, że nie będzie powoływał cudzoziemców na urzędy burgrabiów i starostów, a podczas wypraw poza granice kraju każdy rycerz otrzyma wynagrodzenie w wysokości 5 grzywien. Obowiązek wykupienia z niewoli został rozszerzony również na rycerzy, którzy dostali się do niewoli na terenie kraju.

Najważniejsze decyzje polityczne w okresie rządów Władysława Jagiełły były podejmowane wspólnie przez władcę oraz radę koronną skupiającą dostojników świeckich i duchownych. **Rada koronna (królewska)** nie miała określonych kompetencji i składu. Oprócz króla tworzyli ją możnowładcy pełniący najwyższe urzędy w państwie, między innymi: kanclerz wielki koronny, podkanclerzy koronny, marszałek wielki koronny, podskarbi wielki koronny, arcybiskup gnieźnieński. Zasiadały w niej również osoby, które obejmowały mniej ważne urzędy, ale cieszyły się zaufaniem władcy. W XV w. skład rady koronnej został bardziej sformalizowany,

weszli do niej również dygnitarze ziemscy: wojewodowie i kasztelanowie, arcybiskup nowo utworzonej metropolii lwowskiej oraz biskupi.

śmierć Jadwigi

Bezdzienna **śmierć Jadwigi** w **1399 r.** spowodowała, że prawa Władysława Jagiełły do tronu mogły zostać zakwestionowane. Uzyskał ich potwierdzenie od rady koronnej. Gdy jednak po zawarciu nowego małżeństwa urodziła mu się w 1408 r. córka, był zmuszony z kolei zabiegać o zgodę szlachty na dziedziczenie przez nią tronu. Synowie Jagiełły: Władysław (Warneńczyk) i Kazimierz przyszli na świat dopiero kilkanaście lat później.

monarchia stanowa

W drugiej połowie XIV w. nastąpiło utrwalenie w Polsce **ustroju monarchii stanowej**, który ewoluował w kierunku wzmocnienia roli rycerstwa, zwłaszcza **możnowładztwa**. Tylko największe miasta królewskie: Kraków, Lwów, Poznań, Kalisz i Sandomierz odgrywały rolę polityczną. Miało to zresztą miejsce tylko w wyjątkowych sytuacjach, na przykład podczas bezkrólewia. Wyjątkiem był stołeczny Kraków i jego elity mieszczańskie. Najzamożniejsze rody krakowskie – Morsztynowie i Bonerowie – uzyskały na przełomie XV i XVI w. nobilitację (czyli otrzymały szlachectwo z rąk króla) i stały się częścią polskiej magnaterii.

szlachta

Stan rycerski, wewnętrznie zróżnicowany pod względem majątkowym i prawnym, zaczął zamykać się w wyniku uzyskiwanych przywilejów. Postępował proces przemiany rycerstwa w **szlachtę** i kształtowania się jednolitego pod względem prawnym stanu. **O przynależności do stanu rycerskiego – szlacheckiego** – zaczął decydować nie fakt udziału w wyprawach wojennych i znajomość rzemiosła wojennego, ale „szlachetne pochodzenie”, przynależność do określonego rodu rycerskiego.

Do stanu wejść można było w wyniku **nobilitacji**. W ten sposób awansowała społecznie część sołtysów, rycerzy służebnych i włódyków (rycerzy osiadłych na własnej ziemi, ale nienależących do szlachty). Inni spadli natomiast do pozycji chłopów. Nobilitowani byli patrycjusze, a nawet zwykli mieszczaństwo i chłopci, jeżeli zasłużyli się władcy. Szlachta polska stała się z czasem wyjątkowo liczna – obejmowała 8–10% społeczeństwa, wobec zwykle 1–3% w państwach zachodniej Europy. Równie wiele szlachty, co w Polsce, było jedynie na Węgrzech i w Hiszpanii.

Większość niezamożnych wojów, czyli rycerzy, zwłaszcza na Mazowszu, nieposiadających chłopów i utrzymujących się z własnego gospodarstwa, weszła do stanu szlacheckiego. W 1387 r. przywileje stanowe szlachty koronnej zostały rozciągnięte na tę część warstwy szlacheckiej Wielkiego Księstwa Litewskiego, która przyjęła chrzest w obrządku łacińskim. Oni również otrzymali gwarancje dziedzicznego posiadania ziemi i zwolnienie z osobistych świadczeń na rzecz władcy.

Decydującą rolę polityczną w Koronie i na Litwie odgrywała najbogatsza szlachta posiadająca rozległe majątki ziemskie i piastująca urzędy w państwie. Do elity możnowładczej zaliczali się ci, którzy zajmowali najwyższe stanowiska, posiadali zamki i których stać było, aby wyruszyć na wyprawę wojenną na czele chorągwi wystawionej własnym kosztem.

Średniowieczne uzbrojenie rycerza: hełm, tarcza, miecz, sztylet – Muzeum Zamku w Bytowie

Stan duchowny, podobnie jak szlachecki, był wewnętrznie silnie zróżnicowany. Stojący na czele Kościoła arcybiskupi gnieźnieńscy oraz biskupi diecezjalni wywodzili się najczęściej z bogatych rodów rycerskich. **Kościół** stanowił potężną siłę gospodarczą i polityczną. Biskupi mieli status najwyższych dostojników państwowych, piastowali najwyższe urzędy, w szczególności: kanclerza i podkanclerza. Zasiadali w radzie królewskiej i współdecydowali o polityce państwa.

Kościół

Kościół cieszył się większymi jeszcze niż szlachta przywilejami ekonomicznymi. Duchowni, tak jak rycerstwo, zwolnieni byli od świadczeń podatkowych na rzecz króla, z wyjątkiem 2 groszy z łanu kmiecego w dobrach biskupich oraz 4 groszy w dobrach klasztornych. Ponadto mieli prawo do **dziesięciny** – dziesiątej części plonów – pobieranej zarówno od chłopów, jak i szlachty. Duchowieństwo płaciło podatki na rzecz skarbu królewskiego tylko wtedy, gdy samo na synodzie prowincjonalnym wyraziło na nie zgodę jako na dobrowolną daninę. Kościół posiadał ponadto na własność liczne wsie. Ich liczba i procentowy udział w ogóle wiejskich osad powiększał się z upływem czasu. Przyjmuje się, że na przełomie XIV i XV w. wynosił około 10%; największy był w ziemi krakowskiej.

dziesięcina

W wyniku polityki wschodniej Kazimierza Wielkiego oraz unii w Krewie Kościół rzymskokatolicki objął swoim zasięgiem tereny Rusi i Wielkiego Księstwa Litewskiego, tworząc na nich własną administrację. W 1375 r. powstało **arcybiskupstwo w Haliczu** przeniesione następnie w XV w. do **Lwowa**. Na Litwie, po zawarciu unii, utworzono **biskupstwo** z siedzibą w **Wilnie**. Przed Kościołem stanęło nowe zadanie – chrystianizacja Litwy (w praktyce rdzennych, północnych obszarów Wielkiego Księstwa). W tym czasie sieć parafii i klasztorów najsilniej była rozwinięta na Śląsku (pozostającym poza granicami Polski) oraz w ziemi krakowskiej i poznańskiej.

znaczenie Krakowa

Mieszczaństwo jako stan nie odgrywało poważniejszej roli politycznej. Jedynie największe **miasta królewskie** zyskiwały ją w momentach kryzysowych, na przykład podczas bezkrólewia lub w wyniku poręczenia umów międzynarodowych zawieranych przez władców (np. pokoje zawierane z Krzyżakami przez Władysława Jagiełłę). Bogaty i coraz liczniejszy **patrycjat**, zwłaszcza **stołecznego Krakowa**, miał polityczne ambicje i szlachta musiała się z nim liczyć. Natomiast żadnej siły politycznej nie posiadały mniejsze miasta królewskie oraz prywatne będące własnością magnatów świeckich i duchownych, którzy dokonali ich lokacji. Miasta królewskie cieszyły się natomiast rozległą autonomią, jaką gwarantowały im przywileje lokacyjne, potwierdzane i rozszerzane przez kolejnych władców.

Rozwój gospodarczy ziem polskich (rolnictwa, rzemiosła, handlu) oraz zdobyte przywileje (np. prawo składu) powodowały, że bogaciły się i odgrywały ważną rolę gospodarczą w państwie. Symbolem niezależności największych miast stawało się z czasem wykupywanie uprawnień wójtowskich i przejęcie władzy przez patrycjat reprezentowany przez **radę miejską**, złożoną z rajców na czele z **burmistrzem**. Patrycjat miast w Koronie składał się w większości z osób innego niż polskie pochodzenia, głównie niemieckiego.

Rozwój rzemiosła i handlu spowodował, że bogacące się **pospółstwo**, w większości polskojęzyczne, również zaczęło się domagać wpływu na zarządzanie miastem. Konflikty pomiędzy tymi dwiema grupami społeczności miejskiej były zresztą typowe dla miast europejskich. Zatargi w Krakowie spowodowały, że Kazimierz Wielki nakazał, by rada miejska w połowie składała się kupców, a w drugiej połowie – z rzemieślników. Nieprzestrzeganie tej zasady doprowadziło do kolejnych zamieszek na początku XV w. W 1418 r. komisja królewska ustaliła, że rada będzie się składać z 8 kupców i 8 rzemieślników, czyli przedstawicieli najzamożniejszej warstwy mieszczańskiej. Liczne były w XIV w. przypadki przechodzenia bogatych mieszczan do stanu szlacheckiego (nobilitacja) i duchownego. Natomiast biedota miejska, czyli plebs, nadal nie miała praw publicznych.

W XIV w. nowe lokacje miast miały miejsce głównie na Mazowszu oraz Rusi i Litwie. Po przyłączeniu Rusi Czerwonej i zawarciu z Litwą unii w Krewie prawa miejskie zaczęły otrzymywać tamtejsze ośrodki miejskie, między innymi: Rzeszów (1354), Lwów (1356), Wilno (1387), Przemyśl (1389) i Brześć Litewski (1390).

Stan chłopski – nawet najbogatsi **kmiecie** – nie uczestniczył w życiu politycznym, ale to on płacił w pierwszej kolejności podatki na potrzeby państwa: poradne i podatki nadzwyczajne. Chłopi stanowili zwykle zbrojną czeladź towarzyszącą rycerzom podczas wypraw wojennych. W XIV–XV w. mieli jeszcze możliwość awansu społecznego. To właśnie spośród chłopstwa wywodziła się część niższego duchowieństwa. Chłopi osiadali w miastach i przyczyniali się do ich polonizacji. Zasilali w nich szeregi plebsu i pospółstwa.

**Kościół Mariacki w Krakowie,
2. poł. XIV – XV w.**

O zamożności miast i ich znaczeniu świadczyły wznoszone kościoły, ratusze oraz mury obronne.

**Szydłów – fragment murów obronnych
z Bramą Krakowską z połowy XIV w.**

Górną kondygnację bramy przebudowano w XVI w. w stylu renesansowym.

W XIV w. w Koronie był kontynuowany proces zakładania i reorganizacji osad wiejskich na prawie niemieckim. Osadnictwo na prawie niemieckim objęło nowe tereny: Ruś Czerwoną i leżące na wschód od niej Podole. W Koronie nasiliło się na Mazowszu i w południowej Małopolsce, na terenach słabo dotąd zasiedlonych. W nowych miejscach chłopci otrzymywali korzystne warunki: dziedziczną własność użytkową ziemi, stałej wysokości czynsz i prawo opuszczenia wsi na dogodnych warunkach. Natomiast na niektórych terenach Małopolski i Wielkopolski położenie materialne i prawne chłopów zaczęło się pogarszać. Związane to było z początkiem przekształcania gospodarki towarowo-czynszowej w folwarczno-pańszczyźnianą. Rozpoczął się proces **zwiększenia obowiązkowej darmowej robocizny chłopów** na rzecz gospodarstwa rycerza, która – nazywana pańszczyzną – będzie pod koniec XV w. podstawowym obciążeniem ludności wiejskiej na niektórych terenach. Stało się to jednym z powodów pojawienia się zjawiska zbiegostwa chłopów z części gospodarstw z ziem centralnej Polski na tereny Rusi i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

zwiększenie
obowiązkowej
robocizny chłopów

wieloetniczny
charakter Królestwa
Polskiego

Królestwo Polskie w 2. połowie XIV w. miało **charakter wieloetniczny**. Istniało w nim **kilka prawnie uznanych wyznań**, co nie zdarzało się w zachodniej Europie. **Miasta** w Królestwie Polskim były **wielokulturowe, wielowyznaniowe i wielojęzyczne**. Mówiono w języku **polskim, niemieckim, żydowskim (jidysz) i ruskim (starobiałoruskim)**. W dokumencie, na mocy którego Lwów otrzymał prawo magdeburskie, stwierdzono: *A chociaż wszystkim mieszkańcom i przebywającym we wspomnianym mieście nadajemy prawo magdeburskie, jednakże ze specjalnej naszej łaski pragniemy zachować Ormian, Żydów, Saracenów [tj. Tatarów] i Rusinów w ich obrządkach i prawach.*

Żydzi i Ormianie mieli przywileje zbiorowe gwarantujące im swobodę wyznawania religii i kultywowania odrębnych obyczajów oraz własny samorząd i sądownictwo. Kupcy żydowscy i ormiańscy także korzystali z indywidualnych przywilejów królewskich. **Chrześcijańscy Ormianie tworzyli niezależny Kościół obrządku ormiańskiego**. W nauczaniu nawiązywali do **monofizytyzmu** zakładającego jedną naturę Boga-Człowieka w Chrystusie – doktryny potępionej i uznanej za herezję w V w. przez ówczesnego patriarchę Konstantynopola i papieża Rzymu. Na czele tego Kościoła w Królestwie Polskim stał biskup, którego siedzibą był Lwów. Wyznawcy mieszkali także w innych miastach Rusi, między innymi w Haliczu i Kamieńcu Podolskim, a poza tym w Krakowie. Zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem. Coraz liczniejsza **ludność żydowska**, wyznająca **judaizm**, zamieszkiwała głównie miasta. Byli to przedstawiciele wszystkich warstw ludności.

Ludność wyznająca **prawosławie**, zarówno zamieszkująca Ruś Halicko-Włodzimierską, jak i żyjąca na terenie Litwy, posługiwała się językiem ruskim (starobiałoruskim). Miała zagwarantowaną swobodę wyznawania religii oraz poszanowanie praw i zwyczajów. W XIV w. biskupstwa prawosławne na Rusi tworzyły niezależną metropolię halicką. Jednak tylko katoliccy biskupi mieli prawo zasiadać w radzie królewskiej, a później w senacie.

Na Litwie przed zawarciem unii – a także w następnych stuleciach – język starobiałoruski był oficjalnym językiem państwowym. Książęta i szlachta litewska chętnie przyjmowali kulturę ruską. Zjawisko to utrzymywało się, a nawet pogłębiało aż do XVI w. (kiedy to rozpoczęła się z kolei polonizacja elit litewskich). Na przełomie średniowiecza i nowożytności język litewski stał się w zasadzie mową wyłącznie chłopów obszaru Litwy etnicznej.

Na ziemiach **Korony Królestwa Polskiego** (a więc nie uwzględniając Litwy) **pod koniec średniowiecza** ludność polska stanowiła około 3/4 mieszkańców. Rusinów było niespełna 15%, Niemców mniej niż 10%. Ludność żydowska nie stanowiła nawet 1%. Takie grupy, jak Ormianie czy Tatarzy, były bardzo nieliczne, choć istotne dla gospodarki (ci pierwsi) i kultury kraju (jedni i drudzy).

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla kształtowania się ustroju Królestwa Polskiego miał okres panowania Ludwika Węgierskiego. Wymień postanowienia przywileju koszyckiego i oceń jego znaczenie.
2. Przedstaw przyczyny zawarcia unii polsko-litewskiej. Wymień warunki, na których została zawarta.
3. Scharakteryzuj ustrój monarchii stanowej, jaki ukształtował się w Królestwie Polskim w 2. połowie XIV w. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywali: król, możnowładcy świeccy i duchowni, rycerstwo-szlachta, mieszczenie i chłopci.
4. Wskaż, jakie konsekwencje społeczne i gospodarcze dla Królestwa Polskiego miało osadnictwo na prawie niemieckim oraz przyłączenie Rusi Czerwonej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W okresie unii polsko-węgierskiej, w latach 1370–1382, **Ludwik Węgierski** rządził Królestwem Polskim poprzez namiestników. s. 219
- Król Ludwik, żeby zapewnić tron jednej z córek, nadał w **Koszycach (1374 r.) przywilej generalny**, gwarantujący szlachcie m.in. zwolnienie ze wszystkich podatków oprócz 2 groszy z lanu kmiecego. s. 220
- Rządy namiestnicze, **bezkrólewie** (1382–1384) i małoletniość Jadwigi spowodowały, że elity polityczne (możni świeccy i duchowni), zwłaszcza małopolskie, przejęły władzę i po raz pierwszy samodzielnie zadecydowały o przyszłości Polski. s. 220
- Dokument wystawiony przez Jagiellę w Krewie (**układ w Krewie 1385 r.**) zapowiadał włączenie Wielkiego Księstwa Litewskiego do Królestwa Polskiego. s. 222
- Zawarcie unii oznaczało: **chrzest Jagielly** (przyjął imię Władysław), jego **małżeństwo z Jadwigą**, **koronację na króla Polski**, a w konsekwencji chrzest Litwy oraz powstanie organizmu państwowego zmieniającego układ sił w Europie, zwłaszcza Środkowo-Wschodniej. s. 223
- Podczas swojego panowania Władysław Jagiello musiał liczyć się z elitą możnowładczą. **Śmierć Jadwigi** w 1399 r. i początkowo brak synów jeszcze bardziej osłabiły jego pozycję. s. 226
- Przemiany gospodarcze i społeczne, śmierć króla Kazimierza oraz objęcie tronu przez Andegawenów spowodowały, że proces kształtowania się ustroju **monarchii stanowej** przyspieszył. s. 226

- s. 226 • W XV w. rycerstwo w wyniku przemian gospodarczych i otrzymanych przywilejów zaczęło przekształcać się w **szlachtę**.
- s. 227 • **Kościół** był potężną siłą gospodarczą oraz polityczną – dzięki posiadanej ziemi, otrzymywanej **dziesięcinie** i piastowanym urządóm.
- s. 228 • Jedynie największe miasta królewskie, zwłaszcza **Kraków**, miały szeroką **autonomię** i odgrywały ograniczoną rolę polityczną w państwie.
- s. 229 • Sytuacja części chłopów na ziemiach centralnej Polski pod koniec XIV w. zaczęła się pogarszać. Rozpoczął się proces **zwiększenia obowiązkowej darmowej robocizny chłopów** na rzecz gospodarstwa rycerza, która – nazywana pańszczyzną – stanie się pod koniec XV w. podstawowym obciążeniem ludności wiejskiej na niektórych terenach.
- s. 230 • **Wieloetniczny** i wielowyznaniowy **charakter Królestwa Polskiego** w XIV w. był konsekwencją trwającego od dwóch wieków osadnictwa na prawie niemieckim (ludność niemieckojęzyczna i żydowska) oraz przyłączenia Rusi Czerwonej (prawosławni Rusini).

6. Polska i Litwa za panowania Władysława Jagiełły

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz okoliczności zawierania kolejnych unii z Litwą;
- dowiesz się, jakie były geneza i przebieg wojen z zakonem krzyżackim;
- zapoznasz się z przyczynami wzmocnienia pozycji stanu szlacheckiego.

Polska i Litwa od unii krewskiej do bitwy pod Grunwaldem

Korzyści z unii dla Polski i Litwy były natychmiastowe. Nie tylko usunięto Węgrów z **Rusi**. Wspierani przez polskie posiłki Litwini zdobyli zbuntowany **Smoleńsk** i odzyskali zagarnięty przez Moskwę **Połock**. Po opanowaniu przez Polaków Rusi **hospodar (władca) mołdawski** złożył królowi i Koronie Królestwa Polskiego hołd lenny, a **hospodar wołoski** zawarł sojusz z Władysławem Jagiełłą. Wpływy polskie zaczęły sięgać Morza Czarnego. Zagrożeniem dla interesów Polski i jej króla był sojusz węgierskiego króla Zygmunta Luksemburskiego z zakonem krzyżackim. Zmieniła to klęska wojsk chrześcijańskich dowodzonych przez Zygmunta w bitwie z Turkami pod **Nikopolis** w 1396 r. Bezpośrednie zagrożenie Węgier ze strony Turków spowodowało, że ich władca zawarł porozumienie z Jagiełłą i przestał wspierać Krzyżaków w konflikcie politycznym z Polską.

korzyści unii
z Litwą

Objęcie tronu polskiego przez Jagiełłę nie zapobiegło kolejnym wojnom domowym **na Litwie**, gdzie władzę jako namiestnik sprawował jego brat Skirgiełło. Przeciwno Jagielle wystąpił jego **brat stryjeczny** – książę **Witold** – który nie godził się na włączenie Litwy do Królestwa Polskiego. Uzyskał pomoc zakonu w zamian za odstąpienie Żmudzi. Krzyżakom nie udało się jednak zdobyć Wilna, a Jagiełło zdołał porozumieć się z Witoldem, który podporządkował się władcy i otrzymał w zamian rządy namiestnicze na Litwie. Doprowadził on do centralizacji władzy na Litwie, usuwając książąt dzielnicowych. Zmierzał do uniezależnienia Litwy od Polski, ale klęska wojsk litewskich w bitwie z Tatarami nad **Worskłą** w **1399 r.** położyła kres tym ambicjom. Przegrana uzmysłowiła stronie litewskiej konieczność porozumienia i utrzymania unii. Również strona polska rozumiała, że próba bezpośredniego włączenia Litwy do Korony Królestwa Polskiego nie jest możliwa do zrealizowania. **W 1401 r.** zawarto nowe porozumienie, tym razem potwierdzone również przez przedstawicieli szlachty litewskiej (w Wilnie) oraz ponownie przez możnych polskich (w Radomiu). Oznaczało to **szersze poparcie społeczne** na Litwie dla unii.

Władysław Jagiełło
(ok. 1352/62–1434) według
Jana Matejki

Unia wileńsko-radomska uznawała **suwerenność** Wielkiego Księstwa Litewskiego i gwarantowała Witoldowi dożywotnią władzę wielkoksiążęcą, przy czym do

unia wileńsko-
-radomska

Jagiełły należała zwierzchnia władza nad nim jako najwyższego księcia Litwy (*Supremus Dux Lithuaniae*, czytaj: supremus duks lituanie). Miał on też zaprzysiąc wierność Koronie Królestwa Polskiego i udzielać pomocy przeciwko jej wrogom. Ustalono, że po jego śmierci władza wielkksiążęca powróci do króla Władysława.

W przypadku wcześniejszej śmierci Jagiełły szlachta Litwy, czyli bojarzy, miała zagwarantowany wpływ na wybór nowego władcy. Wzmocniony unią wielki książę Witold wsparł powstanie na Żmudzi i podjął walkę z zakonem (1401–1403). Wojna nie przyniosła rozstrzygnięcia. Żmudź pozostała w rękach Krzyżaków. Zgodzili się oni natomiast na wykupienie przez Polaków **ziemi dobrzyńskiej**, dzięki czemu w 1405 r. powróciła ona do Królestwa Polskiego.

Dokument z 20 września 1404 r., w którym wielki książę Witold przyrzeka wierność królowi polskiemu – Władysławowi Jagielle

Niepowodzeniem zakończyła się próba zakupienia od Zygmunta Luksemburskiego **Nowej Marchii**. W 1402 r. została ona natomiast nabyta przez **zakon krzyżacki**, który w ten sposób uzyskał bezpośrednie połączenie z cesarstwem i sprzyjającymi mu władcami księstw niemieckich. W tym samym roku Jagiełło poślubił wnuczkę Kazimierza Wielkiego **Annę Cylejską**. Małżeństwo i narodziny córki wzmocniły prawa Jagiełły do tronu i jego stanowisko wobec Witolda oraz ułatwiły mu budowanie własnego stronnictwa politycznego.

Chryścianizacja Litwy etnicznej, podobnie jak Polski za pierwszych Piastów, przebiegała powoli. W 1387 r. utworzono biskupstwo w Wilnie, ale parafie były początkowo nieliczne. Na Żmudzi biskupstwo powstało dopiero 30 lat później.

Wielka wojna z zakonem krzyżackim

W **1409 r.** wybuchło na **Żmudzi** kolejne zakończone sukcesem **powstanie**. Książę udzielił powstańcom pomocy, co Krzyżacy uznali za wypowiedzenie wojny. Nie dążyli do konfrontacji zbrojnej z Królestwem Polskim, jednak zamierzali odzyskać Żmudź. Na **zjeździe generalnym w Łęczycy** strona polska zadecydowała, że w przypadku ataku zakonu na Litwę udzieli jej pomocy. W tej sytuacji wielki mistrz zakonu krzyżackiego **Ulrich von Jungingen** zaatakował Polskę, zajmując część ziemi dobrzyńskiej. W efekcie rozejmu, który miał trwać do czerwca 1410 r., przerwano działania zbrojne.

Zakon dysponował dużymi środkami finansowymi i możliwościami mobilizacyjnymi. Oprócz własnych braci zakonnych mógł liczyć na rycerstwo zachodnioeuropejskie, które wielokrotnie brało udział w wyprawach na „pogańską” Litwę. Uzyskał szerokie poparcie międzynarodowe. Wielki mistrz zawarł sojusze z Zygmuntem Luksemburskim i jego bratem Wacławem – królem Czech – oraz książętami zachodniopomorskimi. **Jagiełło** i **Witold** dysponowali siłami Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Mogli ponadto liczyć na wsparcie lenników: książąt mazowieckich i hospodara mołdawskiego.

Zamek w Malborku nad Nogatem, Wysoki Zamek i Pałac Wielkiego Mistrza

Zakon posiadał na początku XV w. ok. 200 zamków, w większości wzniesionych z cegieł i polnych kamieni. To one oraz ufortyfikowane miasta (do 1410 r. Krzyżacy założyli ich 93) decydowały w ogromnym stopniu o przebiegu działań wojennych. Zamki pełniły także funkcje klasztorne i administracyjne.

Jagiełło i Witold postanowili uderzyć bezpośrednio na stolicę państwa zakonnego – Malbork. W tym celu wojska koronne przekroczyły Wisłę pod Czerwińskiem, gdzie dołączyły do nich po przeprawie przez Narew wojska litewskie. Szybkie przekroczenie rzeki było możliwe, ponieważ wcześniej przygotowano **most pontonowy**. Jak napisał Długosz, był to *most spoczywający na łodziach nigdy przedtem nie oglądany*. Połączone siły polsko-litewskie przeszły granicę i nad rzeką Drwęcą napotkały wojska krzyżackie. Podążały w kierunku źródeł rzeki i dotarły w okolice miejscowości **Grunwald**, gdzie 15 lipca **1410 r.** doszło do bitwy.

bitwa pod
Grunwaldem

Wojska polsko-litewskie miały przewagę liczebną. Historycy oceniają armię koronną na około 20 tysięcy, a litewską na około 10 tysięcy. Pod względem **etnicznym** wojska składały się z Polaków, Litwinów, Żmudzinów i Rusinów. Jagiełło dysponował również oddziałami zaciężnymi złożonymi z Czechów i Morawian, a Witold kilkusetosobowym oddziałem Tatarów. Trzon sił tworzyły **ciężkozbrojne chorągwie koronne**. Podstawową jednostką bojową była kopia składająca się z ciężkozbrojnego rycerza oraz jego pocztu: giermka ze stanu rycerskiego i łucznika pochodzenia mieszczańskiego lub chłopskiego. Chłopi i mieszczanie służyli również w piechocie i zbrojnej czeladzi obozowej.

Liczebność **armii krzyżackiej** historycy szacują na około 15–16 tysięcy konnych (w tym ok. 500 braci zakonnych) i około 5 tysięcy pieszych. Dzięki posiadanym znacznym środkom finansowym zakon wystawił oprócz własnych, także chorągwie zaciężne, złożone z zawodowych żołnierzy, fachowców w rzemiośle wojennym, walczących za żołd. Licznie przybyło rycerstwo zachodnioeuropejskie – tzw. goście – chętnie biorący udział w wyprawach przeciwko Litwie nadal uważanej za pogańską. Po stronie zakonu walczyły również chorągwie książąt pomorskich. Liczba ciężkozbrojnych chorągwi, które miały decydujące znaczenie podczas bitwy, była po obu stronach podobna – prawdopodobnie około 50–52 krzyżackie i 50 koronnych. Ponadto Witold dysponował 40 lekkozbrojnymi chorągwami litewsko-ruskimi.

Bitwa zakończyła się **całkowitą klęską zakonu**. Pod Grunwaldem poległo około 8 tysięcy walczących po stronie krzyżackiej, a około 14 tysięcy dostało się do niewoli. Zginął wielki mistrz Ulrich von Jungingen i cała niemal starszyna zakonna.

Zawisza Czarny z Garbowa, fragment obrazu Jana Matejki *Bitwa pod Grunwaldem*

Zawisza był jednym z najbardziej znanych w Europie polskich rycerzy. Na wieść o wojnie z zakonem opuścił króla Zygmunta Luksemburskiego, któremu służył. Powrócił do kraju i wziął udział w bitwie grunwaldzkiej. Jako dyplomata reprezentował Polskę na soborze w Konstancji. Zginął w 1428 r. podczas wyprawy Zygmunta przeciwko Turkom. Jan Długosz napisał o nim: *okazał się rycerzem dzielnym i znakomitym, słynął odwagą i wielkimi czynami, w których mu nikt nie dorównał, był zaś w mowie słodki i ujmujący, tak że nie tylko ludzi zacnych i szlachetnych, ale barbarzyńców nawet swoją uprzejmością zniewalał. Miał przede wszystkim rzadki w sobie przymiot, że jak w bitwie najśmielszy zapał, tak w radzie najumiarkowańszą okazywał rozwagę.*

Pomnik Grunwaldzki w Krakowie

Wzniesiony został w 1910 r. z okazji 500. rocznicy zwycięskiej bitwy z Krzyżakami. Jego fundatorem był Ignacy Jan Paderewski – wybitny polski pianista, a zarazem polityk, a później premier odrodzonego państwa polskiego.

Książę Witold – fragment obrazu Jana Matejki *Bitwa pod Grunwaldem*

Jan Matejko, *Bitwa pod Grunwaldem*

Tworząc obraz (o wymiarach 426 cm × 987 cm), Matejko korzystał z *Roczników... Jana Długosza*.

Ćwiczenie

Korzystając z literatury popularnonaukowej, ustal, kogo Matejko przedstawił na obrazie.

Próba zdobycia **Malborka** zakończyła się jednak niepowodzeniem. Wojska polskie rozbiły natomiast **pod Koronowem** kilkutysięczną armię złożoną z oddziałów zaciężnych i „gości” z cesarstwa. Została zniszczona także kilkutysięczna armia Zygmunta Luksemburskiego, która zaatakowała Polskę od południa, wkraczając na Sudecczyznę. Zniechęciło to węgierskiego władcę do kontynuowania działań zbrojnych przeciwko Polsce. Mimo odniesionych zwycięstw w polu strona polsko-litewska nieposiadająca doświadczenia w działaniach oblężniczych nie była w stanie zdobyć krzyżackich zamków.

Niemożliwość całkowitego pokonania przeciwnika spowodowała, że zawarto rozejm, a następnie w lutym **1411 r.** w **Toruniu** podpisano **pokój** (I pokój toruński). Na jego mocy Polska odzyskała jedynie **ziemię dobrzyńską**, a Witold otrzymywał, ale tylko w dożywotnie władanie – **Żmudź**. Zakon zobowiązał się również wypłacić stronie polskiej ponad 22 tony srebra w postaci **100 tysięcy kop groszy praskich** (była to najpopularniejsza w Europie Środkowej moneta, którą wprowadził w swoim kraju król Czech Wacław II w ramach reformy pieniężnej w 1300 r.). Mimo że Polska nie odzyskała w wyniku wojny utraconych w poprzednim stuleciu terytoriów, zwycięstwo pod Grunwaldem było wielkim sukcesem i miało **dalekosiężne skutki**. Zmieniło całkowicie układ sił w Europie Środkowo-Wschodniej. **Klęska złamała potęgę militarną i polityczną zakonu**. Wpędziła go też w problemy finansowe. Dla rycerstwa zachodnioeuropejskiego wojny prowadzone przez Krzyżaków przestały być bezpiecznym i atrakcyjnym sposobem zdobycia bogactw i sławy w imię walki z poganami.

I pokój toruński

złamanie potęgi zakonu

Polska i Litwa od wiktorii grunwaldzkiej do końca panowania króla Władysława Jagiełły

Sukcesem **Władysława Jagiełły** i Witolda było porozumienie z **Zygmuntem Luksemburskim**. Rok po I pokoju toruńskim obaj wrodzy sobie dotąd królowie zawarli w **Lubowli** wieczyste przymierze.

unia w Horodle

Dokument aktu unii w Horodle pomiędzy Polską a Litwą, październik 1413 r.

W **1413 r.** w **Horodle** doszło do zawarcia nowego **układu** określającego po raz kolejny zasady, na jakich miał się opierać **związek Polski i Litwy**. W traktacie znalazł się zapis o inkorporacji (czyli włączeniu danego terytorium do innego), nawiązujący do unii krewskiej. Równocześnie jednak zagwarantowano Litwie faktyczną niezależność i odrębność, ustalając, że będzie rządzona przez Witolda jako wielkiego księcia. Uznano, że unia będzie trwać nawet w wypadku wygaśnięcia dynastii jagiellońskiej. Powtórzono również postanowienia zrównujące w prawach szlachtę litewską, która przyjęła chrzest w obrządku łacińskim, ze szlachtą polską. Symbolem tego zrównania było przyjęcie (określane jako adopcja) 47 najznacniejszych rodów litewskich przez polskie rody rycerskie poprzez użyczenie im swoich herbów: *My, prałaci, panowie, szlachta i wielmoże Królestwa Polskiego [...] łączymy, równamy i jednoczymy domy i rody nasze, herby i klejnoty nasze ze szlachtą i bojarami ziemi litewskimi [...] obiecujemy [...] nigdy ich [...] nie opuszczać*. Litwa zachowała odrębność, ale wspólne prawa i zjazdy szlachty sprzyjać miały powolnej integracji obydwu państw.

Pokój toruński nie oznaczał zakończenia konfliktu Polski i Litwy z zakonem, który znalazł się w trudnym położeniu po traktacie z Lubowli. Polska mogła teraz liczyć na poparcie dyplomatyczne Zygmunta Luksemburskiego, więc zażądała zwrotu Pomorza Gdańskiego, ziemi chełmińskiej i michałowskiej. Jako że Krzyżacy odrzucili te żądania, Jagiełło wznowił w **1414 r.** działania zbrojne. Strona polska, podobnie jak poprzednio, nie zdołała zdobyć dobrze ufortyfikowanych krzyżackich zamków i miast. W wyniku mediacji legata papieskiego zawarto rozejm, a spór pozostawiono do rozstrzygnięcia rozpoczynającemu się właśnie **soborowi w Konstancji**. Stronę polsko-litewską reprezentował na nim między innymi **Paweł Włodkowic** – dyplomata, prawnik, pisarz i rektor Akademii Krakowskiej. Nie tylko dowodził, że zakon krzyżacki nie ma praw do zajętych przez siebie ziem, lecz także wskazywał wręcz na bezcelowość jego istnienia. Przedstawił tezę, że prowadzenie wojen z niewiernymi nie jest uprawnione. Jego wystąpienie przeszło do historii prawa międzynarodowego, w tym dziejów rozwoju praw człowieka. Wystąpienie Włodkowica w Konstancji nie miało jednak bezpośredniego wpływu na rozstrzygnięcie konfliktu.

sobór w Konstancji

Paweł Włodkowic

Nikogo do wiary zmuszać nie należy, gdyż wiara nie może wynikać z przymusu [...]. Kto działa inaczej, [...] swojej, a nie Boskiej sprawie służy.

Nie wolno niewiernym, także nie uznającym imperium rzymskiego, zabierać ich państw, posiadłości, czy władzy, gdyż posiadają je bez grzechu i za sprawą Boga, który to stworzył bez różnicy dla człowieka, którego ukształtował na obraz Swój, [...] nie należy [...] odmawiać niewiernym ogólnie tego, co im przyznaje prawo społeczności ludzkiej.

~ Paweł Włodkowic

Obrady soboru, ilustracja z *Kroniki soboru w Konstancji* Ulricha von Richentala, ok. 1460 r.

Na soborze w Konstancji (1414–1418) Paweł Włodkowic przedstawił traktat *O władzy cesarza i papieża wobec niewiernych*. Mówił, że wojna nie jest sposobem rozstrzygania sporów, a agresja jest zbrodnią i każdy człowiek oraz naród ma prawo do samoobrony. Odrzucił zasadę nawracania mieczem i domagał się jej potępienia. Tymczasem stanowisko Krzyżaków wywodziło się z idei wojny świętej i krucjat. Żyjący na przełomie XIII i XIV w. Piotr z Dusburga, twórca *Kroniki ziemi pruskiej*, stwierdzał na przykład, że czyny i osiągnięcia zakonu krzyżackiego były dziełem samego Boga: *albowiem prowadzona walka nie jest wasza [zakonu] lecz Boga*.

Po zakończeniu soboru w Konstancji obydwie strony zgodziły się, aby w rozstrzygnięciu sporu pomógł Zygmunta Luksemburski. Znalazł się on wówczas w nowej sytuacji politycznej. W 1419 r. odziedziczył tron czeski i rozpoczął walkę z powstańcami husyckimi o panowanie w Czechach. Potrzebował poparcia książąt Rzeszy związanych z Krzyżakami, dlatego zerwał sojusz z Jagiełłą (nieoficjalnie popierającym zresztą husytów). W 1420 r. zatwierdził warunki I pokoju toruńskiego, które w Polsce traktowano już wówczas jako niekorzystne, gdyż oznaczały pozostawienie w rękach Krzyżaków większości ziem wcześniej przez nich zagarniętych. Decyzja Luksemburczyka odpowiadała zatem interesom zakonu. Polska nie pogodziła się z tym i odwołała do papieża. Ten wznowił proces polsko-krzyżacki, który zakończył się jednak tylko przesłuchaniem świadków, bez wydania wyroku.

W tej sytuacji Jagiełło zawarł przymierze z nowym margrabią Brandenburgii Fryderykiem I Hohenzollernem, a następnie wypowiedział w **1422 r. wojnę** zakono-

wi. Wojska polsko-litewskie znów spustoszyły ziemie krzyżackie, ale nie zdobyły miast i zamków. Krzyżacy nie mogli tym razem liczyć na pomoc rycerstwa z Rzeszy. Wobec braku wystarczających środków na prowadzenie wojny i narastającego niezadowolenia własnego rycerstwa zgodzili się na ustępstwa terytorialne w zamian za **pokój**. Na mocy podpisanego nad **jeziorem Mełno** traktatu w 1422 r. do Korony wróciły jedynie niewielkie krzyżackie posiadłości na Kujawach z ważnym strategicznie miastem **Nieszawa**. Zakon zrezygnował również z pretensji do **Żmudzi** i oddał ją na zawsze Litwie. Uzyskała ona niewielki dostęp do Bałtyku, co oznaczało rozdzielenie pruskiej części państwa zakonnego od inflanckiej. Dawało to **stanom pruskim** (szlachcie i miastom państwa zakonnego) prawo wypowiedzenia posłuszeństwa Krzyżakom, gdyby ci złamali postanowienia traktatu. Dzięki temu zostały zapoczątkowane zmiany ustrojowe, które doprowadziły do osłabienia władzy zakonu nad społeczeństwem.

Korona Królestwa Polskiego wraz z lennami i Wielkie Księstwo Litewskie za panowania Władysława Jagiełły

Podczas wojny w **1422 r.** z zakonem, w obozie pod **Czerwińskiem** Jagiełło, aby zapewnić sobie udział szlachty w dalszych działaniach zbrojnych, nadał jej nowy **przywilej generalny**. Zagwarantował szlachcie, że dóbr dziedzicznych nie będzie można konfiskować bez wyroku sądowego, a sądy będą orzekać według jednego prawa zawartego w statutach Kazimierza Wielkiego. W **1423 r.** szlachta wymogła na Władysławie Jagiellie **przywilej** zezwalający jej na usuwanie krnąbrnych i nieposłusznych sołtysów i umożliwiający wykup sołectw. Wprowadzono również wysokie kary za ukrywanie chłopów zbiegłych z majątków szlacheckich. Stworzyło to dogodne warunki do rozwoju **folwarków szlacheckich**.

przywileje
szlacheckie

W 1424 r. Jagiełło z zawartego 2 lata wcześniej ostatniego małżeństwa z księżniczką litewską Zofią (Sonką) Holszańską doczekał się syna **Władysława**. Szlachta gotowa była uznać dziedziczne prawa do tronu Władysława oraz kolejnego syna **Kazimierza**, ale oczekiwała od króla potwierdzenia wszystkich przywilejów i **nadania nowych**. Jagiełło początkowo nie zamierzał spełnić tych postulatów, jednak w końcu im uległ. W wydanym w **1430 r.** w **Jedlni** przywileju zagwarantował szlachcie nietykalność osobistą i majątkową. Ponadto wszystkie ziemie Królestwa, łącznie z ziemią ruską, miały zostać zrównane pod względem prawnym. Dotyczyć to miało również szlachty prawosławnej (ale nie na Litwie). Przywilej przyznawał ponadto szlachcie wyłączne prawo do sprawowania wyższych urzędów kościelnych. W **1433 r.** w **Krakowie** Jagiełło potwierdził przywilej **jedlneński**.

Niepowodzeniem zakończyła się próba rozbicia unii polsko-litewskiej podjęta przez Zygmunta Luksemburskiego, który zaproponował, aby **Witold** przyjął **koronę królewską**. Jako król Litwy stałby się on suwerennym monarchą. Plany te zniweczyła jednak śmierć Witolda.

Po śmierci Witolda w 1430 r. doszło na Litwie do wojny domowej między jego bratem – księciem Zygmuntem Kiejstutowiczem – a bratem Jagiełły – księciem Świdrygiełło – po którego stronie opowiedział się zakon krzyżacki. W **1432 r.** w **Grodnie** doszło do porozumienia Zygmunta Kiejstutowicza z przedstawicielami Królestwa Polskiego. Zygmunt złożył przysięgę wierności Jagiellie oraz Koronie i otrzymywał Litwę w dożywotni zarząd, ale bez prawa dziedziczenia. Natomiast wojna zakończyła się wkrótce klęską Świdrygiełły i Krzyżaków. W 1435 r., już po śmierci Jagiełły, która nastąpiła rok wcześniej, podpisano w **Brześciu Kujawskim** kolejny „wieczysty” **pokój polsko-krzyżacki**.

unia w Grodnie

pokój polsko-
krzyżacki
w Brześciu
Kujawskim

Zakon zobowiązał się, że w przypadku konfliktów z Polską i Litwą nie będzie odwoływał się do cesarza ani papieża. **Stany pruskie** zostały ponownie zwolnione z obowiązku posłuszeństwa w razie złamania warunków pokoju przez władze zakonu. Traktat gwarantował mieszkańcom obydwu państw swobodę handlu i wzajemnych kontaktów. Dzięki temu wykształcały się coraz silniejsze związki ekonomiczne mieszkańców państwa krzyżackiego z Królestwem Polskim.

Traktat pokojowy z Brześcia Kujawskiego, grudzień 1435 r.

Pokój był gwarantowany przez stany. Przy dokumencie przywieszono 163 pieczęcie.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów konsekwencje, jakie dla Polski i Litwy miało zawarcie unii w Krewie oraz późniejsze traktaty unijne zawarte w Wilnie i Radomiu.
2. Scharakteryzuj stosunki polsko-litewsko-krzyżackie za panowania Władysława Jagiełły. Wyjaśnij, jakie znaczenie miało zwycięstwo pod Grunwaldem dla dalszego przebiegu konfliktu politycznego i zbrojnego z zakonem krzyżackim.
3. Wymień najważniejsze postanowienia unii w Horodle. Jaką rolę odegrały w procesie kształtowania się wspólnoty politycznej obejmującej szlachtę koronną i litewską?
4. Podaj najważniejsze postanowienia przywilejów piotrkowskiego oraz jedlnieńskiego-krakowskiego. Jakie było ich znaczenie dla wzrostu znaczenia politycznego szlachty w państwie?
5. Scharakteryzuj przekonania Pawła Włodkowica. Wytlumacz, w czym odbiegały one od poglądów przeważających w średniowieczu.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 233

- **Związek Królestwa Polskiego z Wielkim Księstwem Litewskim**, mimo konfliktów o charakterze politycznym i zbrojnym (wojny domowe na Litwie), przetrwał z korzyścią dla obydwu państw.

s. 233

- Kolejne porozumienia (unie): **w Wilnie i Radomiu** (1401 r.), w Horodle (1413 r.), chociaż różnie interpretowane, przyniosły faktyczne zbliżenie szlachty koronnej i litewskiej.

s. 235

- Najbardziej widocznym rezultatem unii w sferze polityki międzynarodowej było złamanie potęgi zakonu krzyżackiego **pod Grunwaldem** oznaczające zmianę układu sił w Europie Środkowo-Wschodniej na korzyść Polski i Litwy.

s. 237,

s. 240,

s. 241

- Współpraca Jagiełły i Witolda, możnowładców, szlachty koronnej i litewskiej pozwoliła pokonać zakon i **zawierać kolejne pokoje** (Toruń, Melno, Brześć Kujawski) na coraz korzystniejszych warunkach.

s. 237

- W okresie panowania Władysława Jagiełły do Polski nie powróciły wprawdzie utracone w XIV w. terytoria, ale **zakon utracił swoje dotychczasowe znaczenie**.

s. 238

- W wyniku **unii w Horodle** te same prawa, co szlachta polska, otrzymała litewska szlachta katolicka, a na mocy przywilejów jedlnieńsko-krakowskich i unii w Grodnie również szlachta prawosławna.

s. 238

- Wystąpienie **Pawła Włodkowica** na **soborze w Konstancji** (traktat *O władzy cesarza i papieża wobec niewiernych*) przeszło do historii prawa międzynarodowego. Jego autor jest postrzegany jako prekursor idei praw człowieka, tolerancji religijnej i prawa narodów (również pogańskich) do posiadania własnych państw.

- Jagiełło nie tylko potwierdził prawa koronne i przywileje szlacheckie, lecz także je rozszerzył: w 1388 r. (**przywilej piotrkowski**), 1422 r. (przywilej czerwński) oraz 1430 i 1433 r. (**przywilej jedlnieński-krakowski**). s. 241
- Na mocy **traktatu z 1435 r.** władze zakonu zobowiązywały się nie odwoływać do cesarza i papieża w sprawach spornych, a stany pruskie stały się gwarantem pokoju. s. 241

7. Polska i Litwa za panowania Władysława Warneńczyka i Kazimierza Jagiellończyka

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz okoliczności objęcia tronu przez Władysława Warneńczyka i Kazimierza Jagiellończyka;
- przeczytasz o umacnianiu się stanu szlacheckiego w wyniku nadawania przywilejów;
- dowiesz się, jak przebiegały zmiany terytorialne na terenie państwa polskiego.

Polityka dynastyczna Jagiellonów w 1. połowie XV w.

Po śmierci Władysława Jagiełły na króla Polski został koronowany w lipcu 1434 r. jego najstarszy syn – niespełna 10-letni **Władysław**. Wdowa po Jagiellie królowa Zofia Holszańska wraz z dostojnikami państwowymi potwierdziła dotychczasowe przywileje szlacheckie. **Władzę regencyjną** w państwie przejęła **rada koronna**. Największy wpływ na jej decyzje miał biskup krakowski **Zbigniew Oleśnicki**, któremu Jagiełło powierzył opiekę nad synami. W 1438 r. **koronę Czech** – po zmarłym Zygmuncie Luksemburskim – czescy **husyci** zaproponowali młodszemu synowi Jagiełły **Kazimierzowi**. Mimo sprzeciwu biskupa

biskup Zbigniew
Oleśnicki

Pieczęć Władysława Warneńczyka, króla Polski (1434–1444) i Węgier (1440–1444)

Oleśnickiego niechętnego husytom (jako heretykom) rada koronna wspierana przez Zofię Holszańską przyjęła tę propozycję. Czechy opanował i koronował się na króla dziedziczący po Zygmuncie Luksemburskim jako jego zięć **Albrecht II Habsburg**. Był on zarazem władcą Austrii i Węgier oraz królem Niemiec. Pod koniec 1438 r. Władysław doszedł do lat sprawnych (pełnoletności), co jednak nie oznaczało przejęcia przez niego faktycznej władzy w Polsce.

Władysław Warneńczyk – rysunek na podstawie pieczęci króla z 1438 r.

Biskup Zbigniew Oleśnicki (1389–1455) według Jana Matejki

Zbigniew Oleśnicki był biskupem krakowskim (od 1423 r.), pierwszym polskim kardynałem (od 1449 r.), bliskim współpracownikiem Władysława Jagiełły i opiekunem jego synów. Jeszcze jako osoba świecka brał udział w bitwie pod Grunwaldem. Przewodził stronnictwu, które w okresie małoletniości synów Jagiełły odgrywało decydującą rolę w państwie. Jego pozycja polityczna osłabiła się po przejęciu władzy przez Kazimierza Jagiellończyka w 1447 r.

Nagła śmierć Albrechta Habsburga spowodowała, że w **1440 r.** rozgorzała walka o tron Czech, a także Węgier. Sejm węgierski ofiarował **koronę Władysławowi**, na co strona polska wyraziła zgodę. Władysław koronował się na króla Węgier, ale musiał toczyć wojnę ze zwolennikami syna Albrechta **Władysława Pogrobowca** i jego matki królowej **Elżbiety**.

koronacja
Władysława

Wkrótce po objęciu przez Władysława tronu węgierskiego, co skutkowało **unią personalną polsko-węgierską**, doszło do przejściowego **zerwania unii polsko-litewskiej**. W 1440 r. został zamordowany przez stronników Świdrygielly wielki książę litewski Zygmunt Kiejstutowicz. Władysław wysłał na Litwę swojego 13-letniego brata **Kazimierza**, aby objął wówczas funkcję namiestnika. Jednak Litwini bez zgody polskiego króla i polskich elit politycznych **wybrali go na wielkiego księcia**. Faktyczną władzę sprawowali przy tym możni litewscy.

Na Węgrzech wyprawa wojsk królewskich przeciw Turkom, dowodzona przez węgierskiego wodza Janosa Hunyadyego, zakończyła się w 1443 r. zwycięstwem i zdobyciem Sofii. W roku następnym zawarto z Turcją korzystny rozejm, ale pod naciskiem legata papieskiego wznowiono działania zbrojne. W **1444 r.** doszło do **bitwy pod Warną**. Przyniosła ona Węgrom klęskę, a Władysławowi (zwanemu później **Warneńczykiem**) **śmierć**. Krótkotrwała unia personalna polsko-węgierska dobiegła kresu. Śmierć Władysława pod Warną spowodowała trwający dwa i pół roku okres bezkrólewia. Dopiero w **1447 r. Kazimierz Jagiellończyk** przybył do Polski z Litwy i został **koronowany** w Krakowie. **Unia polsko-litewska** została **przywrócona**, ale miała charakter jedynie personalny.

śmierć pod Warną

bezkrólewie

koronacja
Kazimierza
Jagiellończyka

Wojna trzynastoletnia i odzyskanie przez Polskę Pomorza Gdańskiego

W państwie zakonnym zachodziły w tym okresie zmiany gospodarcze, społeczne i polityczne, które były korzystne z punktu widzenia Polski. Jego funkcjonowanie w coraz większym stopniu obciążało finansowo miejscową **szlachtę** i **mieszczaństwo**. Polityka ekonomiczna władz zakonu krzyżackiego, w tym wysokie cła i po-

datki, powodowała **narastające niezadowolenie**. Jednocześnie zwiększały się **aspiracje polityczne** stanów pruskich. Warstwy społeczne, które odgrywały coraz większą rolę gospodarczą, oczekiwały również realnego wpływu na podejmowane w państwie decyzje, na co nie chciały zgodzić się władze zakonne. Taką możliwość uzyskały w 1435 r., ponieważ stały się gwarantem pokoju zawartego w Brześciu Kujawskim. Kontakty z Królestwem Polskim związane z nasilającą się od zawarcia pokoju wymianą handlową uświadomiły im zakres praw i wolności, jakimi cieszyła się polska szlachta i mieszczaństwo. W **1440 r.** stany pruskie zawiązały **konfederację** i powołały **Związek Pruski**. Zadaniem Związku miała być obrona ich interesów ekonomicznych oraz politycznych, z tego względu był on zacięcie zwalczany politycznie przez Krzyżaków.

Konfederacja – w Polsce średniowiecznej (od przełomu XIII i XIV w.) oraz nowożytnej związek zawiązywany przez miasta, szlachtę lub duchownych w celu wymuszenia na władzy jakiegoś celu politycznego, a czasem zastępujący władzę.

Do zaostrzenia konfliktu między stanami pruskimi a władzami zakonnymi doszło w grudniu **1453 r.**, gdy cesarz Fryderyk III Habsburg wydał na prośbę zakonu **wyrok, nakazujący rozwiązanie Związku Pruskiego**. Jego przywódcy, na czele z Hansem von Baisenem, czyli **Janem Bażyńskim**, nie zamierzali uznać tej decyzji. Tajna Rada Związku, obawiając się surowych represji, postanowiła wystąpić zbrojnie i **poddać Prusy królowi Polski**. W lutym **1454 r.** wybuchło zakończone

sukcesem **powstanie** na terenie całego państwa zakonnego. Z większych miast w rękach zakonu pozostały jedynie Malbork, Chojnice i Sztum.

Ruiny krzyżackiej twierdzy w Radzynie Chełmińskim

Twierdza ta została zdobyta przez pruskich powstańców w pierwszych dniach antykrzyżackiego powstania.

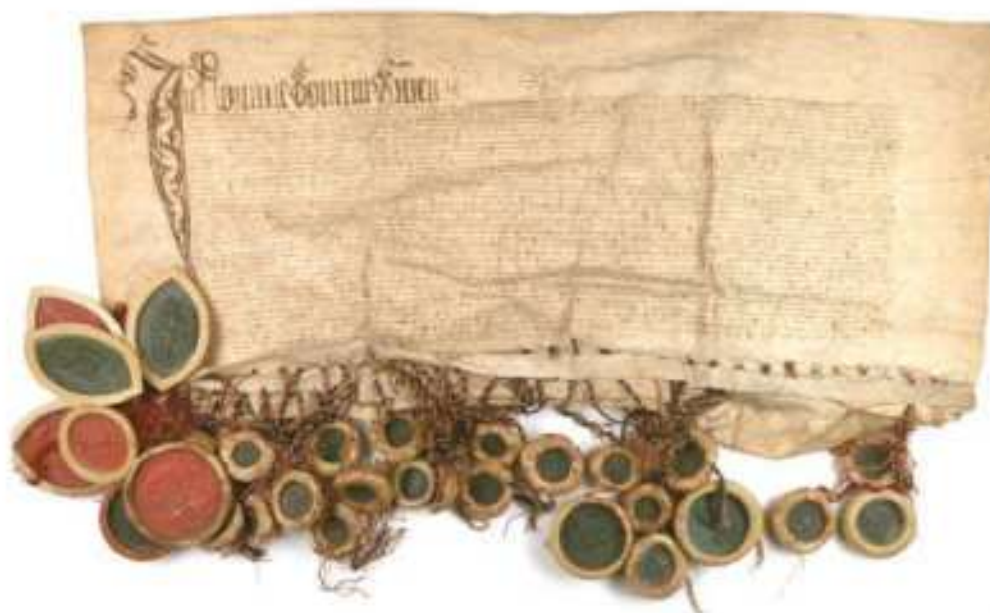
W marcu 1454 r. przybyło do Krakowa **poselstwo** Związku Pruskiego na czele z Janem Bażyńskim i Rutgerem von Birken, burmistrzem Starego Miasta Torunia. Oświadczyli oni, że całe Prusy poddają się królowi polskiemu jako dziedzicowi ziem pomorskich i proszą o włączenie ziem pruskich do Królestwa Polskiego. W odpowiedzi Kazimierz Jagiellończyk wydał **przywilej inkorporacyjny** (łac. *incorporatio* oznacza „wcielenie”), na mocy którego objął swoją władzę ziemie pruskie i przyłączył je do Królestwa. Oznaczało to **wypowiedzenie wojny** zakonowi (Litwa do końca konfliktu pozostała neutralna). W kwietniu 1454 r. zgromadzeni w Toruniu przedstawiciele stanów pruskich złożyli królowi przysięgę wierności, zrywając w ten sposób ostatecznie z zakonem.

wojna
trzynastoletnia –
początek

**Akt oddania się stanów pruskich
królowi Kazimierzowi i Koronie
Królestwa Polskiego, 14 kwietnia
1454 r.**

Stany pruskie (prałaci, możni, rycerze, mieszczaństwo i mieszkańcy ziemi pruskiej, pomorskiej, chełmińskiej i michałowskiej) składają przysięgę na ręce przedstawicieli króla polskiego: Andrzeja Bnińskiego, biskupa poznańskiego, i Jana Koniecpolskiego, kanclerza koronnego.

Strona polska okazała się jednak nieprzygotowana do wojny. Nie udało się zdobyć Malborka, a przybyła z Niemiec z odsieczą dla Krzyżaków zaciężna armia rozbiła we wrześniu **1454 r.** pod **Chojnicami** **pospolite ruszenie** złożone głównie ze szlachty wielkopolskiej i kujawskiej. Polskie oddziały składające się w większości z rycerzy niedoświadczonych, biorących po raz pierwszy udział w wojnie, zostały pokonane przez **zaciężne wojsko**, w którym walczyli żołnierze dobrze wyszkoleni i zaprawieni w boju. Zwycięstwo pozwoliło odzyskać Krzyżakom część miast. O dalszym przebiegu wojny miały zdecydować możliwości finansowe walczących stron.

Nieprzydatność pospolitego ruszenia do działań wojennych była widoczna zwłaszcza przy próbach zdobywania silnie ufortyfikowanych miast i zamków. Wojna trwała aż **13 lat**, ponieważ zarówno Polacy, jak i Krzyżacy nie mieli wystarczających sił i pieniędzy, aby odnieść całkowite zwycięstwo. Sytuacja zmieniła się w 1461 r., gdy polski król skierował do walki oddziały zaciężne. W rok później pod dowództwem Piotra Dunina – wspierane przez siły zbrojne Gdańska – rozbiły one pod **Świecinem** zaciężne oddziały krzyżackie. W **1463 r.** flota krzyżacka została pokonana na **Zalewie Wiślanym**. Wojska królewskie uzyskały przewagę na całym Pomorzu Gdańskim; w latach 1464–1465 zdobyły kolejne miasta i zamki. Zajęły także ziemię chełmińską, a w 1466 r. w wyniku porozumienia z biskupem warmińskim – Warmię. W rękach zakonu pozostała jedynie mniej gospodarczo rozwinięta wschodnia część państwa.

Po długotrwałych rokowaniach w październiku **1466 r.** zawarto w **Toruniu** **traktat pokojowy** (II pokój toruński). Zakon krzyżacki rezygnował na rzecz Królestwa Polskiego z: **Pomorza Gdańskiego**, ziemi **chełmińskiej** i **michałowskiej**, **północno-zachodniej części Prus** z **Malborkiem** i **Elblągiem** oraz z **Warmii**. Przyłączone do Królestwa ziemie utworzyły **Prusy Królewskie**. Miały one szeroką autonomię. Otrzymały odrębny skarb i prawo bicia monety (denary i grosze bite w Toruniu). Urzędy na ich terenie król mógł obsadzać wyłącznie miejscową szlachtą. Obowiązywały w ich granicach odrębne normy prawne. Organem władzy była Rada Pruska, w której zasiadali: biskupi, wojewodowie, kasztelani, podkomorzy oraz reprezentan-

II pokój toruński

ci Torunia, Elbląga i Gdańska. Kompetencje ustawodawcze miało dwuizbowe zgromadzenie stanowe: izba ziemska (wyżej wymienieni oraz reprezentanci szlachty) i izba miejska, w której zasiadali przedstawiciele mniejszych miast pruskich. Największe miasta Prus Królewskich odgrywały nie tylko dużą rolę gospodarczą, lecz także polityczną.

Prusy Królewskie

Pozostała część państwa krzyżackiego – **Prusy Zakonne** ze stolicą w **Królewcu** stały się zależne od Polski. Wielki mistrz musiał złożyć królowi Polski **przysięgę wierności**, co oznaczało pozbawienie zakonu suwerenności. Traktat toruński włączył do Królestwa Polskiego całość ziem pruskich. Jak zobowiązywał się wielki mistrz w traktacie: *wszystkie nasze ziemie oraz ludzie na nich przebywający w Prusiech, odtąd nadal [będą] stanowili z [...] Królestwem Polskim jedno i niepodzielne ciało, jeden ród, jeden lud w przyjaźni, przymierzu i jedności, nie uznając nikogo za naszą głowę i przełożonego (poza papieżem) prócz [...] pana Kazimierza króla [i] następców jego...*

Zmiany terytorialne po zawarciu II pokoju toruńskiego w 1466 r.

Ćwiczenie

Wskaż na mapie poszczególne terytoria przyłączone do Królestwa Polskiego po wojnie trzynastoletniej.

Stare Miasto Toruń – siedziba Tajnej Rady Związku Pruskiego

Stąd do Krakowa wyruszyło poselstwo Związku, które poddało Prusy polskiemu władcy. Toruń wspierał króla Kazimierza w wojnie z zakonem ogromnymi sumami pieniężnymi. Podobnie jak Gdańsk i Elbląg, uzyskał w efekcie od króla Kazimierza hojną rekompensatę. Został obdarowany przywilejami nadającymi miastu szeroką autonomię administracyjną, sądowniczą i finansową. Otrzymał liczne dobra ziemskie oraz dochody z podmiejskich młynów należące wcześniej do zakonu, a także prawo samodzielnego wyboru władz miasta.

Gotycki ratusz Starego Miasta w Toruniu, koniec XIV w.

Ratusz był symbolem potęgi gospodarczej i politycznej miasta. W wieży ratuszowej znajdował się skarbiec, miejskie archiwum i więzienie. Na parterze były: sukiennice, ławy chlebowe, dziesiątki małych kramów i sala sądowa. Na piętrze znajdowały się sala obrad rady miejskiej i wielka Sala Mieszczkańska, w której goszczono m.in. polskich monarchów.

gospodarka
folwarczno-
pańszczyźniana

Mieszczaństwo na Pomorzu Gdańskim stało się ważnym odbiorcą produktów rolnych wytwarzanych przez **folwarki szlacheckie** oraz pośrednikiem w handlu. Popyt na produkty rolne spowodował, że szlachta, dla której rzemiosło rycerskie i wyprawy wojenne przestały być dochodowe, skupiła się na rozwoju swoich gospodarstw. Wiązało się to również ze wzrostem obciążenia ludności chłopskiej pańszczyzną. W 2. połowie XV w. darmowa praca na rzecz folwarku w wielu dobrach szlacheckich i kościelnych, zwłaszcza w Małopolsce i Wielkopolsce, dochodziła do dwóch dni w tygodniu.

Po 1466 r. nastąpił rozkwit miast leżących nad Wisłą. Nie tylko Krakowa, Torunia i Gdańska, lecz także mniejszych: Sandomierza, Kazimierza Dolnego, Warszawy, Płocka, Bydgoszczy, Grudziądza, Elbląga. Z rozwoju handlu korzystały również miasta położone w pobliżu Bugu i Narwi (które były rzekami spławnymi), zwłaszcza Lublin i Chełm.

Widok spod arkad Sukiennic w Krakowie

Zarówno Sukiennice, jak i kościół Mariacki zawdzięczały wspaniały wygląd zamożności krakowskich mieszczan.

Polityka dynastyczna Jagiellonów w 2. połowie XV w.

Po raz kolejny możliwość objęcia tronu Czech i Węgier przez Jagiellonów zaistniała w **1457 r.** po bezpotomnej śmierci Władysława Pogrobowca. Jego siostra **Elżbieta Rakuszan** (**Habsburżanka**) była żoną Kazimierza Jagiellończyka, co dawało królowi prawo upomnienia się o dziedzictwo w imieniu synów.

Tymczasem w **Czechach** tzw. stronnictwo narodowe (wspierające rodzimego kandydata) powołało na tron czeskiego możnowładcę **Jerzego z Podiebradów**, jednego z przywódców ruchu husyckiego, mającego oparcie w ich umiarkowanym odłamie. Na **Węgrzech** wybrano **Macieja Korwina**, syna Janosa Hunyadyego.

Po śmierci Jerzego z Podiebradów w 1471 r. zdominowany przez husytów **sejm czeski dokonał elekcji Władysława Jagiellończyka** na króla. Zdołał on objąć władzę jedynie w Czechach właściwych. Natomiast Morawy, Łużyce i Śląsk znalazły się w rękach Macieja Korwina, którego królem ogłosiła czeska opozycja katolicka. Król Kazimierz Jagiellończyk próbował z kolei uzyskać tron węgierski dla młodszego ze swoich synów – Kazimierza (nosił to samo imię co ojciec). Koronę ofiarowała mu wewnętrzna opozycja na Węgrzech zbuntowana przeciwko Maciejowi Korwinowi. Wyprawa podjęta przez trzynastoletniego wówczas Kazimierza zakończyła się jednak klęską.

Po śmierci Macieja Korwina w **1490 r.** Węgrzy wybrali na króla **Władysława Jagiellończyka**, który połączył w ten sposób pod swoim berłem **Królestwo Czeskie i Królestwo Węgierskie**. Do korony węgierskiej rościł pretensje również **Maksymilian I Habsburg**. Władysław pokonał Maksymiliana I i zawarł z nim **układ o sukcesji**. Na jego mocy Habsburgowie uzyskali prawo do tronu na Węgrzech po śmierci Władysława Jagiellończyka oraz jego męskich potomków. Praw do dziedziczenia zostali pozbawieni pozostali synowie Kazimierza Jagiellończyka. Pod koniec XV w. Jagiellonowie władali Królestwem Polskim, Wielkim Księstwem Litewskim, Królestwem Węgierskim oraz Królestwem Czeskim.

układ o sukcesji
z Maksymilianem I
Habsburgiem

Niekorzystne dla Królestwa Polskiego zmiany zaszły w 2. połowie XV w. w Europie południowej i wschodniej. Turcy podporządkowali sobie Tatarów krymskich, którzy odtąd najeżdżali i pustoszyli ziemie ruskie Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wielkie Księstwo Moskiewskie, po zrzuceniu zwierzchnictwa Wielkiej Ordy (1480 r.) oraz podboju Nowogrodu Wielkiego i Tweru, zaczęło zagrażać Litwie. Prowadziło dalszą ekspansję na ziemie ruskie zamieszkane przez ludność prawosławną.

Królestwo Polskie monarchią elekcyjną

Wybór w 1385 r. Jagiełły na króla przez możnowładztwo oznaczał zmianę ustrojową w Królestwie Polskim. W XV w. to jego elity polityczne decydowały o wyborze władcy. Jednocześnie wybór ten (a więc **elekcyjny charakter monarchii**) w praktyce był **ograniczony do członków dynastii Jagiellonów**. Silna pozycja potomków Jagiełły wynikała z faktu, że mieli oni dziedziczne prawo do Wielkiego Księstwa Litewskiego, które zachowywało w XV w. faktyczną niezależność. Wybór króla spoza dynastii Jagiellonów doprowadziłby tym samym do zerwania związku Polski z Litwą, który do 1569 r. miał charakter unii personalnej.

elekcyjny charakter
monarchii

Po śmierci Władysława Warneńczyka elity polityczne Królestwa powierzyły koronę Kazimierzowi Jagiellończykowi, od kilku już lat wielkiemu księciu Litwy. Został koronowany, mimo że nie potwierdził od razu przywilejów szlacheckich oraz zachował odrębność i niezależność Litwy od Korony.

Władysław Jagiełło i jego następcy – Władysław Warneńczyk i Kazimierz Jagiellończyk – decyzje polityczne podejmowali razem z **radą koronną**. Reprezentowała ona interesy możnowładztwa oraz Korony Królestwa Polskiego, sprzeczne nieraz z planami panującego władcy, zwłaszcza dynastycznymi. Rada koronna odgry-

wała coraz większą rolę w państwie już od przełomu XIV i XV w., co wiązało się z faktem, że początkowo Jagiełło nie miał ani własnego stronnictwa, ani synów. Po jego śmierci nastąpiły okresy, jak lata niepełnoletności Władysława Warneńczyka (1434–1438), jego nieobecność w kraju (1440–1444) i bezkrólewie (1444–1447), które pozwoliły szlachcie, a zwłaszcza możnowładztwu, jeszcze bardziej umocnić swoją pozycję polityczną.

wzrost znaczenia
szlachty

Kolejne przywileje generalne o charakterze gospodarczym i politycznym nadawane szlachcie ograniczały możliwości prowadzenia samodzielnej polityki przez władcę. Monarchowie dysponowali środkami finansowymi pochodzącymi głównie z królewskich, ale były to środki niewystarczające, szczególnie w przypadku wojen. Podczas wyprawy przeciwko Osmanom w 1443 i 1444 r. król Władysław nie otrzymał pomocy wojskowej od Królestwa Polskiego. Korzystał z dochodów z królewskich, a przy jego boku walczyli ochotniczo jedynie nieliczni polscy rycerze.

Żeby uzyskać poparcie całego stanu szlacheckiego dla wojny z zakonem krzyżackim, Kazimierz Jagiellończyk musiał w **1454 r.** zatwierdzić dotychczasowe przywileje i nadać nowe. Dopiero wówczas pospolite ruszenie szlacheckie, zebrane w obozach pod Cerekwicą (w pobliżu Chojnic) i pod Nieszawą, zgodziło się na dalszy udział w wyprawie wojennej odbywającej się poza granicami Królestwa. **Przywileje** te, tzw. statuty **cerekwicko-nieszawskie**, przyniosły szlachcie zobowiązanie władcy, że bez zgody sejmiku danej ziemi (czyli lokalnego zjazdu szlachty) nie będzie zwoływał pospolitego ruszenia. Zatwierdzono zwyczaj, że król mianuje skład sądu ziemskiego (sędzia, podsędek, czyli zastępca sędziego, pisarz) spośród kandydatów wyznaczonych przez **sejmik ziemski**.

Statuty nieszawskie potwierdziły tym samym rosnącą rolę sejmików i samorządu szlacheckiego. Oznaczały ponadto zwycięstwo szlachty nad możnowładztwem. Król dla swojej polityki musiał uzyskiwać akceptację szlachty, a nie jak dotąd części możnowładców, których łatwiej mu było pozyskać, nadając urzędy i związane z nimi dobra ziemskie.

W **sejmikach ziemskich** brali udział szlachta oraz urzędnicy danej ziemi. W początkowym okresie decydujący głos należał jeszcze do miejscowych możnowładców. Na sejmikach decydowano nie tylko o lokalnych podatkach, lecz także uchwalano nieraz nadzwyczajne daniny na potrzeby państwa. **Od połowy XV w.** sejmiki stały się wyrazicielem stanowiska **ogółu szlachty**. Decydowały między innymi o zwoływaniu pospolitego ruszenia. Funkcjonowały we wszystkich województwach i ziemiach. Oprócz sejmików ziemskich istniały, obejmujące większe terytoria, **zgromadzenia regionalne** szlachty, nazywane **sejmami prowincjonalnymi** lub **generalnymi**. Najważniejszą rolę odgrywały sejmy prowincjonalne Małopolski i Wielkopolski.

sejm walny

Niekiedy dochodziło do spotkania przedstawicieli szlachty z całego Królestwa Polskiego i takie zgromadzenie nazywano **sejmem walnym**. Uprawnienia sejmu walnego i sejmów prowincjonalnych w XV w. nie zostały jeszcze jasno określone. Na **sejmie** gromadzili się: **dygnitarze** zasiadający w **radzie koronnej**, reprezentujący możnowładztwo, **urzędnicy ziemscy**, związani przede wszystkim z interesami ziem, w których sprawowali urząd, zwykła **szlachta** oraz **przedstawiciele miast i rad biskupich**. Szlachcice nie brali bezpośrednio udziału w obradach i podejmo-

waniu decyzji, mogli jednak wywierać na nie wpływ samą swoją liczną obecnością. Przyjęte uchwały aprobowali przez aklamację (czyli bez głosowania, najczęściej okrzykami wyrażając swoje stanowisko).

W 1453 r. w Piotrkowie Kazimierz Jagiellończyk pod naciskiem szlachty, grożącej mu nawet detronizacją, potwierdził jej stanowe przywileje. Zobowiązał się też, że Litwy i ziem ruskich nie odłączy od Królestwa Polskiego. Prawdopodobnie w **1468 r.** po raz pierwszy **na sejmie walnym** pojawili się **posłowie wybrani na sejmikach** zwołanych z inicjatywy króla w całym Królestwie Polskim. Wzmocniło to pozycję ogółu szlachty wobec możnowładztwa i monarchy. Istotny dla kształtowania się polskiego parlamentaryzmu był fakt osobnego od dygnitarzy świeckich i duchownych obradowania posłów szlacheckich. Stopniowo ukształtował się podział sejmu na **dwie izby**: poselską i senacką. W XV w. sejm zbierał się w Piotrkowie, zwykle raz do roku i obradował około dwóch tygodni. W czasie bezkrólewia do sejmu należała najwyższa władza w państwie. Współdecydował on o wypowiedzeniu wojny, zwołaniu pospolitego ruszenia, podatkach. Sejm mógł obradować pod nieobecność króla, ale żeby uchwały były obowiązujące, musiały zostać przez niego zatwierdzone.

Mimo ustępstw na rzecz szlachty Kazimierz Jagiellończyk doprowadził do **wzmocnienia władzy monarszej**. Znalazł oparcie w możnowładztwie Wielkopolski, wykorzystując rywalizację między Wielkopolanami i Małopolanami. Do kompetencji króla należało nadawanie najwyższych urzędów centralnych i ziemskich. Monarcha powierzał je oraz związane z nimi dobra ziemskie osobom, z których mógł budować własne stronnictwo. W praktyce nie wolno mu było jednak swobodnie pozbawiać stanowisk osób już je zajmujących. W pewnym stopniu władca był też od nich zależny.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie konsekwencje dla Polski i Litwy miało objęcie tronu polskiego przez Władysława (Warneńczyka), a następnie jego koronacja na króla Węgier. Omów rolę, jaką odgrywał w państwie biskup Oleśnicki.
2. Wyjaśnij charakter unii polsko-litewskiej w XV w. – po śmierci Jagielly.
3. Przedstaw przyczyny i konsekwencje wojny trzynastoletniej z zakonem. Wymień terytoria przyłączone do Królestwa Polskiego na mocy II pokoju toruńskiego. Jaki był status Prus Królewskich i Prus Zakonnych jako ziem włączonych w skład Królestwa Polskiego?
4. Scharakteryzuj monarchię w Polsce w XV w. Określ zakres władzy króla i jego kompetencje.
5. Omów przywileje szlacheckie. Jaki był ich wpływ na charakter monarchii i udział szlachty w sprawowaniu władzy?

Gdańsk miastem królewskim

Pieczęć miasta Gdańska z 1. połowy XV w.

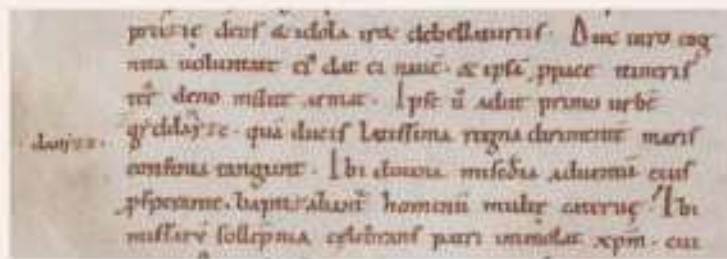

Pieczęć Świętopetka II Wielkiego, księcia pomorskiego, 1228 r. Napis: S[igillum] Domini Zwantepolc de Danceke

W 1454 r. Gdańsk stał się miastem królewskim. 15 maja 1457 r. po odebraniu holdu i przysięgi wierności od mieszczan król Kazimierz wystawił tzw. wielki przywilej. Dokument gwarantował szeroką autonomię i uprzywilejowaną pozycję Gdańska. Nadawał radzie miejskiej prawo do obsadzania urzędów świeckich i kościelnych oraz posiadania mennicy i bicia własnej monety. Kupcy gdańscy uzyskali całkowitą swobodę przewozu towarów Wisłą z Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego bez konieczności składowania ich w innych miastach.

Brama i Most Kogi w Gdańsku według rysunku z Kroniki Redana z 1553 r. Brama Kogi została wybudowana w stylu gotyckim w 2. poł. XIV w.

Fragment strony rękopisu *Sancti Adalberti [...] vita prior* (Żywot pierwszy św. Wojciecha) mnicha Jana Kanapariusza z ok. 999 r. zawiera pierwszą pisaną informację odnoszącą się do Gdańska, wymienionego jako „urbs Gyddanyzc”.

Kaszubi (po kaszubsku **Kaszëbi**)

Mieszkańcami Pomorza w średniowieczu byli słowiańscy Kaszubi (Pomorzanie). Zamieszkiwali obszar między Odrą na zachodzie a Wisłą na wschodzie. Na południu granicę stanowiły trudno dostępne bory i mokradła nad Notecią. Przetrwali na Pomorzu Gdańskim, zachowując własny język, tradycje, obyczaje i świadomość pochodzenia.

Herb Gdańska. Po 1454 r. do dwóch równoramiennych krzyży – stanowiących dotąd z nadania Krzyżaków herb miasta – dodano decyzją Kazimierza Jagiellończyka koronę Królestwa Polskiego.

Morze Bałtyckie – zdjęcie satelitarne

Akt utworzenia Związku Pruskiego w 1440 r.

Widok Gdańska – miedzioryt szwajcarskiego rytownika Matthäusa (czytaj: matałsa) Meriana z 1643 r.

Kalendarium historii Gdańska i Pomorza Gdańskiego

- 997** – w okolicach „urbs Gyddanyzc”, czyli Gdańska, św. Wojciech ochrzcił dużą liczbę pogan
- 1000** – zjazd w Gnieźnie, utworzenie pierwszego biskupstwa pomorskiego w Kołobrzegu (upada w 1013 r. w wyniku reakcji pogańskiej)
- 1035** – Pomorze staje się niezależne od Piastów
- 1119** – Bolesław Krzywousty przyłącza Pomorze z Gdańskiem do Polski (zapoczątkowana zostaje faktyczna chrystianizacja Pomorza)
- 1138** – Pomorze Gdańskie w granicach dzielnicy senioralnej
- 1220–1266** – na Pomorzu Gdańskim panuje książę Świętopełk II Wielki (toczy wojny z Krzyżakami)
- 1236** – Gdańsk lokowany na prawie lubeckim
- 1295** – umiera książę Pomorza Gdańskiego Mściwój II (panujący w Wielkopolsce książę Przemysław II zostaje władcą Pomorza Gdańskiego – układ z 1282 r.)
- 1308** – Krzyżacy zdobywają Gdańsk
- 1410** – pod Grunwaldem po stronie zakonu walczą trzy chorągwie z komturstwa (czyli okręgu podległego jednemu komturowi) gdańskiego
- 1440** – na Pomorzu powstaje Związek Pruski
- 1454** – stany pruskie poddają Prusy królowi Kazimierzowi; akt inkorporacji
- 1454–1466** – wojna trzynastoletnia
- 1457** – król Kazimierz nadaje Gdańskowi tzw. wielki przywilej gwarantujący szeroką autonomię
- 1466** – pokój toruński: Pomorze Gdańskie – Prusy Królewskie zostają przyłączone do Królestwa Polskiego, otrzymują autonomię

Centralna część tryptyku *Sąd Ostateczny* Hansa Memlinga, ok. 1470 r., z kościoła Mariackiego w Gdańsku. Obecnie znajduje się w Muzeum Narodowym w Gdańsku.

Wielki Młyn – zbudowany ok. poł. XIV w. na kanale Raduni – był największą inwestycją krzyżacką w Gdańsku. Łączył trzy funkcje: młyna, magazynu i piekarni.

Kościół Mariacki w Gdańsku powstał w latach 1343–1502. Jest największą w Europie świątynią wybudowaną z cegły, w stylu tzw. gotyku ceglanego, który upowszechnił się w państwach leżących nad Morzem Bałtyckim.

Dwór Bractwa św. Jerzego jest jednym z najznakomitszych przykładów późnogotyckiej architektury świeckiej w Gdańsku. Wybudowano go w latach 1487–1494 jako siedzibę konfraterni (zrzeszenia religijnego) patrycjuszy Miasta Gdańska.

Zegar astronomiczny wykonany w latach 1464–1470 dla kościoła Mariackiego w Gdańsku. Był jednym z największych zegarów w Europie (ponad 14 m wysokości). Składał się z trzech kondygnacji: kalendarium, planetarium i teatru figur.

Brama Żuraw – mechanizm dźwigowy i brama wodna nad Motławą. Żuraw w Gdańsku nad Motławą to największy dźwig portowy średnio-wiecznej Europy. Służył do przeładunku towarów i stawiania masztów na statkach. Pełnił również funkcję bramy miejskiej.

Ratusz Głównego Miasta Gdańska – budowla w stylu gotycko-renesansowym (XIV–XVI w.). Symbolizuje potęgę i zamożność miasta. Najstarsze fragmenty ratusza pochodzą z lat 1327–1336.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 244 • Po śmierci Władysława Jagielly w 1434 r. został koronowany niespełna 10-letni wówczas Władysław. Władzę regencyjną sprawowała rada koronna na czele z **biskupem Zbigniewem Oleśnickim**.
- s. 245 • Po śmierci Albrechta II Habsburga pełnoletni już **Władysław przyjął w 1440 r.** proponowaną mu przez sejm węgierski **koronę i udał się na Węgry**.
- s. 245 • Unia personalna polsko-węgierska trwała do **śmierci Władysława pod Warną** w 1444 r.
- s. 245 • Podczas nieobecności króla Władysława oraz **bezkrólewia** po jego śmierci w latach 1444–1447 największy wpływ na rządy w kraju miał biskup Oleśnicki.
- s. 245 • **Koronacja Kazimierza Jagiellończyka** w 1447 r. na króla Polski oznaczała formalne przywrócenie polsko-litewskiej unii, zerwanej 7 lat wcześniej jego wyborem przez Litwinów na wielkiego księcia.
- s. 246, s. 247 • **Zwycięska wojna Polski z zakonem** (Litwa pozostała neutralna), wywołana w 1454 r. antykrzyżackim powstaniem Związku Pruskiego, zakończyła się **zawarciem II pokoju toruńskiego w 1466 r.**
- s. 248 • **Przylączone do Polski** Pomorze Gdańskie, ziemia chełmińska i michałowska, północno-zachodnia część Prus z Malborkiem i Elblągiem oraz Warmia utworzyły **Prusy Królewskie**. Pozostała część państwa krzyżackiego – **Prusy Zakonne** – stała się zależna od Polski. Wielki mistrz złożył królowi Polski przysięgę wierności.
- s. 250 • Przylączenie Pomorza Gdańskiego korzystnie wpłynęło na gospodarkę Królestwa Polskiego. Przyspieszyło ono proces **upowszechniania się gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej**.
- s. 251 • Pod koniec XV w. Jagiellonowie władali Polską, Litwą, Węgrami i Czechami. Jednak **układ o sukcesji** zawarty przez Władysława II Jagiellończyka (króla Węgier i Czech) z **Maksymilianem Habsburgiem** nie uwzględniał praw do tych tronów pozostałych synów Kazimierza Jagiellończyka.
- s. 251 • **Monarchia polska uzyskala** od czasów Jagielly **charakter elekcyjny**. Wybór był w XV w. w praktyce zawężony do członków dynastii Jagiellonów.
- s. 252 • **Król Polski**, ograniczony prawem koronnym i przywilejami szlacheckimi, **nie decydował o sprawach państwowych samodzielnie**. Środki finansowe potrzebne na prowadzenie skutecznej polityki zagranicznej oraz wojen mógł uzyskać tylko **za zgodą szlachty** (rady koronnej, sejmików, sejmu).
- s. 252 – 253 • W 2. połowie XV w. nastąpił rozwój **sejmu walnego**.

8. Europejska kultura artystyczna u schyłku średniowiecza

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się o uniwersalnym charakterze kultury artystycznej u schyłku średniowiecza;
- przeczytasz o przełomowych zjawiskach w malarstwie i rzeźbie europejskiej;
- zapoznasz się z rozkwitem literatury w językach narodowych.

Malarstwo

Od 2. połowy XIII w. w malarstwie europejskim zaszły zmiany. Zaczęło się ono wówczas wyzwalać od sztywności i nienaturalności, które je do tej pory cechowały. Jego twórcy znajdowali nowe formy wyrazu. Po raz pierwszy w epoce średniowiecza pojawiły się silne **osobowości twórcze**, które chciały i potrafiły ukształtować swój własny styl. Od tego czasu malarze przestali być dla odbiorców anonimowi. Fakt, że zaczęli rozstawiać swoje nazwiska, świadczy o wyraźnej zmianie kulturowej – o wzroście poważania dla nich i ich własnym poczuciu wartości. Jednak to, co nazywamy dzisiaj twórczością artystyczną, pozostawało wówczas przede wszystkim rzemiosłem. Przełom w **malarstwie** dokonał się głównie w **Italii**. Pierwszymi, tworzącymi jeszcze w **XIII w.** mistrzami byli **Cimabue** (czytaj: czi-mabue) i **Duccio** (czytaj: duczcio) działający na północy Półwyspu Apenińskiego (w Pizie, Florencji, Sienie).

malarstwo włoskie

*Sądził Cimabue, że wszystkich olśniewa,
A dzisiaj Giotto pierwszy staje w rzędzie
I tak, że sławę onego przyćmiewa.*

~ Dante Alighieri

Cimabue, Tronująca Madonna ze św. Franciszkiem, Bazylika Świętego Franciszka w Asyżu, ok. 1280 r.

Dziełem Cimabuego, a także młodszego od niego o 20 lat Duccia było przełamanie schematów, które narzucały dotąd włoskim malarzom tradycje bizantyńskie. Także i ci twórcy pozostawali jeszcze pod bardzo silnym ich wpływem. Choć je kontynuowali, to wprowadzili zarazem wiele innowacji. Przedstawiony fresk Cimabuego charakteryzuje się nieznaną wcześniej żywością i plastycznością w ukazaniu postaci ludzkich oraz subtelnością zastosowanych barw. Można dostrzec, że autor interesował się życiem emocjonalnym prezentowanych osób (przede wszystkim postać św. Franciszka).

twórczość Giotto

Na przełomie XIII i XIV w. działał **Giotto di Bondone** (czytaj: dziotto) – jeden z najważniejszych twórców w historii europejskiego malarstwa. **Giotto** zrewolucjonizował sposób ukazywania postaci ludzkich i całych scen dzięki temu, że **starał się oddać prawdę** o nich zaczerpniętą nie z idealnych, nadziemskich wyobrażeń, ale z otaczającego świata. Wprawdzie nie osiągał on złudzenia rzeczywistości, jak to robili twórcy antyczni, ale przestrzeń w jego obrazach nabierała głębi, a postaci wykonywały bardzo ekspresyjne gesty i wchodziły ze sobą w naturalne relacje. Przeżywane przez nie emocje są przedstawione w bardzo sugestywny sposób. W wielu dziełach Giotto zamiast obowiązującego wcześniej złotego tła pojawiły się elementy przyrody lub architektury. Było to wówczas nowością.

Giotto, *Pocłunek Judasza*, Kaplica Scrovegnich (czytaj: skrowenjich) w Padwie, ok. 1305 r.

Nie od razu malarstwo podążyło drogą wskazaną przez Giotto, który zdecydowanie wyprzedził swój czas. Twórczość **Simone Martiniego**, ucznia Duccia, jednego z najwybitniejszych malarzy **1. połowy XIV w.** nadal nasuwa skojarzenia z bizantyńską tradycją – z charakterystyczną dla niej nierealnością przedstawionego świata. Jednak to tylko powierzchowne wrażenie. Nawet tam, gdzie Simone Martini umieszcza postaci na nieokreślonym złotym tle, potrafi nadać wdzięk ich subtelny ruchom. W niektórych obrazach scenom towarzyszą elementy architektury. Cechami stylu malarza były: harmonia, dekoracyjność, płynność linii. Tworzył we Włoszech, a pod koniec życia w Awinionie, gdzie dekorował wnętrza Pałacu Papieskiego.

rozkwit renesansu

Pierwsza połowa XV w. przyniosła we Włoszech rozkwit **renesansu** – sztuki zupełnie nowej, przynależącej do europejskiej **nowożytności**.

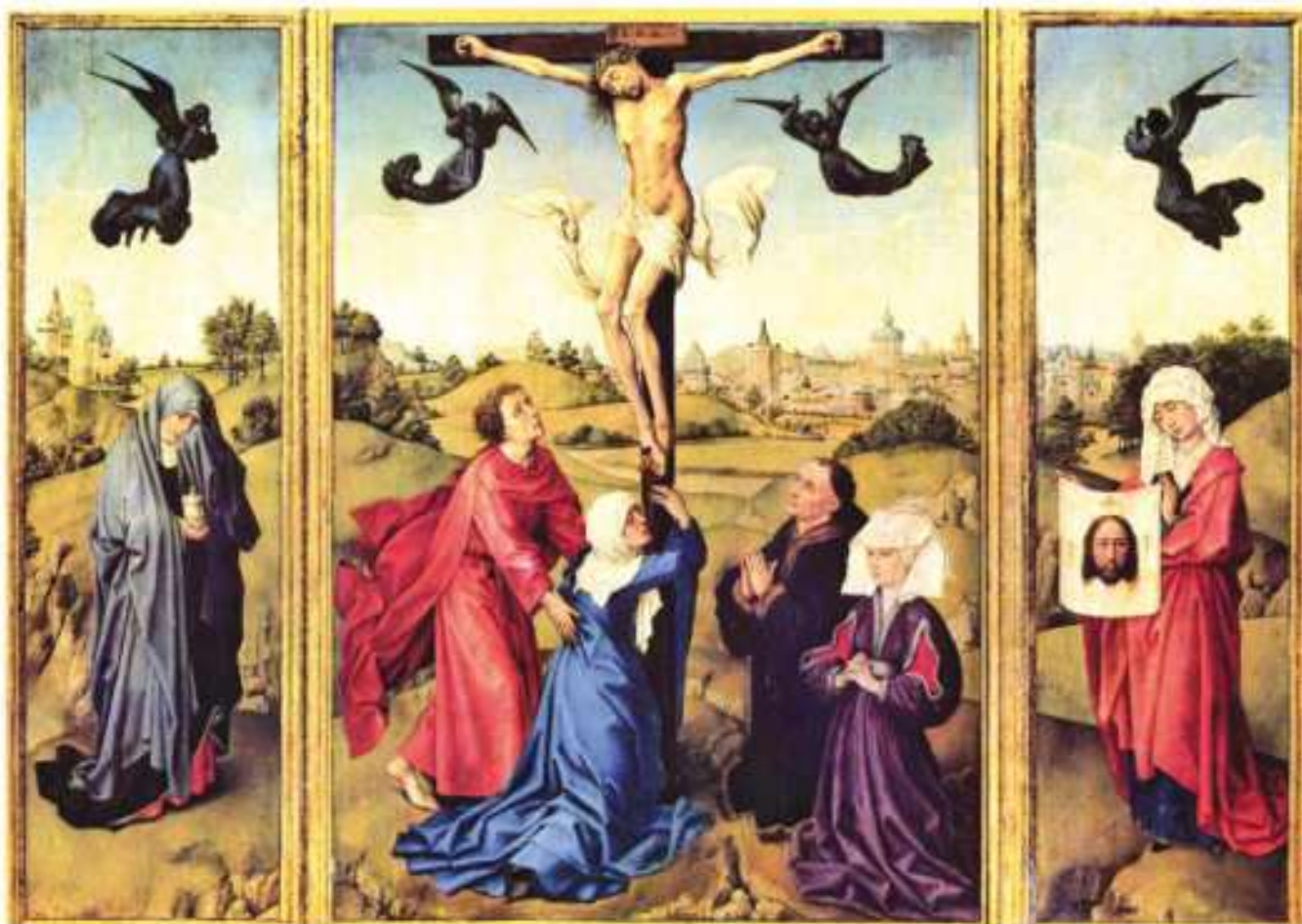
szkoła niderlandzka

Poza Włochami najbardziej znaczące dla rozwoju malarstwa okazały się w **1. połowie XV w. Niderlandy** (obejmujące Flandrię, a także obszary położone bardziej na północ, wzdłuż wybrzeża Morza Północnego). **Malarstwo niderlandzkie** wyrastało **ze sztuki gotyckiej**. Szczególne miejsce w historii malarstwa zajmuje **Jan van Eyck** (czytaj: wan eik). Był wybitnym portrecistą, ale też mistrzem krajobrazu występującego jako tło dla głównego przedstawienia. Cechowało go, jak i innych twórców szkoły niderlandzkiej, zamiłowanie do niezwykle drobiazgowego

odtworzenia rzeczywistości. Operowanie światłem, różnorodną paletą barw, głębią przestrzeni w jego dziełach daje niezwykle realistyczny efekt. Jednocześnie dzięki nim malarz przekazywał istotne treści symboliczne.

Drugim z ważnych malarzy niderlandzkich był **Rogier van der Weyden** (czytaj: wan der weiden) – przede wszystkim mistrz kompozycji: aranżowania przestrzeni i układów ciał ludzkich. Jego twórczość nie jest jednorodna. Oprócz kojarzonych z nim najbardziej dzieł pełnych dramatyzmu tworzył też obrazy odznaczające się spokojem. Stosował żywe barwy, postaci na jego obrazach nabierały często bardziej rzeźbiarskich niż malarskich form. Szkoła niderlandzka wpłynęła na dalszy rozwój malarstwa, podobnie jak mistrzowie włoscy.

Rogier van der Weyden, *Tryptyk ukrzyżowania*, ok. 1445 r., obecnie w Muzeum Historycznym w Wiedniu

Architektura i rzeźba

W europejskiej **architekturze** (z wyjątkiem Włoch) triumfował do końca średniowiecza **styl gotycki**. Podlegał on ciągłym zmianom. Można powiedzieć, że zostały uwypuklone niektóre z jego najbardziej typowych cech: dekoracyjność, smukłość kształtów, fantazyjność form, mnożenie ozdób i detali. Twórcom stosującym takie efekty można wręcz zarzucić popadanie w przesadę. Jednocześnie jednak wiele z powstałych w tym stylu budowli świadczy o wielkiej wyobraźni i kunszcie ich twórców.

Wspomnianymi właściwościami cechował się przede wszystkim styl określany jako **gotyk płomienisty**. Narodził się już w XIV stuleciu i był **typowy dla schyłkowego średniowiecza**, ale najlepsze jego przykłady pochodzą z przełomu wieków XV i XVI, a więc już z początków epoki nowożytnej. Początkowo cieszył się

gotyk płomienisty

popularnością zwłaszcza we Francji oraz w Anglii. Charakteryzowało ten styl stosowanie przez twórców kształtów falistych czy też przypominających **wznoszące się płomienie** (stąd nazwa stylu). Łuki stawały się jeszcze bardziej **zaostrzone**. Powszechnie stosowano rodzaj łuku, zwany **oślim grzbietem**. Zaczęto tworzyć niezwykle skomplikowane formy **sklepień** przypominające **sieci**, czyli splątane ze sobą gałęzie. Tego rodzaju tendencje architektoniczne rozprzestrzeniały się w całej Europie, zwłaszcza w jej północnej części.

Fragment południowej fasady kościoła Notre Dame w Louviers (czytaj: luwje) w Normandii (Francja) – ta część świątyni powstała na przełomie XV i XVI w.

Kościół św. Anny w Wilnie na Litwie, przełom XV i XVI w.

Charakterystyczny dla gotyku płomienistego łuk w kształcie „oślego grzbietu” dominuje w jego formie. Wkomponowany jest w nią ponad portalami. Występuje też wyżej, w środkowych kondygnacjach wież.

Wnętrze kaplicy przy Kolegium Królewskim, Cambridge (czytaj: kembrydż), Anglia, koniec XV w.

W Anglii wykształciła się lokalna odmiana gotyku płomienistego – styl pionowy. Jego cechą było stosowanie wielkich okien przedzielonych wiązkami pionowych linii i wypełnionych witrażami, co dawało wrażenie zupełnego zaniku ścian. Typowe były także sklepienia wachlarzowe. Wybitny historyk sztuki Jan Białostocki tak opisał ten styl, przywołując przykład kaplicy przy Kolegium Królewskim: *Ściana często przestawała istnieć, przestrzeń nie była zamknięta, przesiąkała – jak porami materii – poprzez niezliczone szczeliny; jak w tropikalnym lesie nad głowami wiernych rozrastały się palmy i spletały z sobą.*

Rzeźba schyłku średniowiecza ogromnie zyskała na **realizmie** i **ekspresji uczuć**. Wyrażała silne stany emocjonalne – cierpienie Chrystusa na krzyżu, miłość Maryi do Dzieciątka. **Na przełomie XIV i XV w.** rozwijał się tzw. **gotyk międzynarodowy**, który obejmował zarówno malarstwo, jak i rzeźbę. W jego ramach przedstawienia stają się bardziej wyidealizowane, pełne wytworności, nastrojowe, wręcz czułościowe. Łatwo dostrzec ich związek z **kulturą dworską** – przywodzą na myśl poetycką twórczość prowansalskich trubadurów i ich następców. Jednak w sztukach plastycznych ten styl był stosowany także dla oddawania tematów religijnych (w przypadku rzeźby prawie wyłącznie), a nie świeckich. Jego przykładem są tzw. **Piękne Madonny**.

realizm rzeźby

gotyk międzynarodowy

Piękne Madonny

Piękna Madonna z katedry Najświętszej Marii Panny w Antwerpii, Flandria (dziś Belgia), XIV w.

Piękne Madonny to rzeźby ukazujące Maryję z Dzieciątkiem powstające w końcu XIV i na początku XV w. Były to wyobrażenia pełne wdzięku i delikatności, emanujące łagodnością. Matka Boża była przedstawiana jako dziewczyna, często z niemal dziecięcą twarzą. Bardzo typowe dla tych wyobrażeń są miękko spływające szaty i smukłość sylwetki. W Polsce najstawniejszym dziełem tego typu jest Madonna z Kruźlowej (zobacz rozdz. VI.9.).

Rozkwit literatury w językach narodowych

literatura
w językach
narodowych

W późnym średniowieczu z równym powodzeniem rozwijała się **literatura łacińska** oraz ta tworzona w językach lokalnych. Jednak to rozwój piśmiennictwa w **językach narodowych** jest szczególnie **charakterystyczny** dla kultury europejskiej tego czasu. Jego waga wynika zarówno z faktu, że wyznaczał kierunek dalszego rozwoju literatury, jak i z tego, że wiązał się z narastaniem świadomości narodowej w poszczególnych krajach. Nieco inaczej postrzegały to elity intelektualne owych czasów. Za prawdziwie wartościową uważały one twórczość w języku łacińskim. W nim powstawały najważniejsze dzieła religijne i filozoficzne. Języki ludu, czyli języki narodowe, wydawały się im odpowiednie dla treści błahych, rozrywkowych, służących przyjemności, ale nie rozwojowi ducha i umysłu.

Jako doskonały przykład takiego podejścia wskazuje się **Petrarkę**. Ten wszechstronny pisarz tworzył w XIV w. **po łacinie** (dzieła przybliżające kulturę antyczną), a także **w języku włoskim** (poezje, w większości miłosne, np. **Sonety do Laury**). Jego współcześni oraz on sam cenili właśnie jego łacińskie utwory. Dzisiaj znane są one tylko specjalistom. Natomiast jego włoska twórczość zyskała popularność dopiero w XVI w. Dziś zaś uważana jest za jeden z kamieni milowych w historii literatury. **Schyłek średniowiecza** był więc dla twórczości pisarskiej, tak jak w wielu innych dziedzinach życia, **czasem przejściowym**. Rangę zachodzących wówczas zjawisk o wiele lepiej dostrzegamy z dalszej perspektywy, niż było to wówczas możliwe.

Boska komedia
Danteo

Przed Petrarką, u początków literackiego języka włoskiego, tworzył inny mistrz – **Dante Alighieri** (czytaj: aligieri). Działal on na przełomie XIII i XIV w., a **Boską komedię**, czyli swoje największe dzieło, ukończył w **1321 r.** Choć twórczość Danteo była ważna dla kultury włoskiej **doby nowożytnej**, to ten poemat uważa się za uwieńczenie i kwintesencję sposobu pojmowania świata w **średniowieczu**. Dzieło zostało napisane **w dialekcie tokańskim**. Opowiada o wędrówce narratora, którym jest Dante, poprzez Piekło, Czyściec i Raj. *Boska komedia* przede wszystkim jest krytycznym obrazem ówczesnego społeczeństwa i targających nim konfliktów, zawierającym zarazem treści głęboko religijne i dotyczące zasad moralnych. Zaprezentowany w dziele sposób rozumienia natury Boga i praw rządzących światem oraz zaświatami opiera się na ówczesnej wiedzy teologicznej. Tym bardziej zwraca uwagę fakt, że w tym przypadku język narodowy, który uważano wówczas za pospolity, posłużył przedstawieniu poważnej problematyki.

Dante i trzy królestwa, fresk autorstwa malarza włoskiego Domenico di Michelino (czytaj: domeniko di mikelino), pochodzący z XV w., znajduje się w kościele Santa Maria del Fiore we Florencji

W prawej części obrazu jest ukazany widok Florencji, jednak nie z czasów Danteo, lecz z późniejszych. Widoczna potężna kopuła katedry florenckiej, zaprojektowana przez Filippo Brunelleschiego (czytaj: bruneleskiego), to już dzieło rodzącego się na początku XV w. renesansu.

Kolejne z ważnych dzieł włoskiej literatury schyłku średniowiecza to **Dekameron Giovanniego Boccaccia** (czytaj: dziowaniego bokkaczczia). Utwór odbiega od poważnego tonu, a nawet jest – jak na czas swojego powstania – niezwykle frywolny. Boccaccio posłużył się żartem i anegdotą, ukazał przy tym różne, często negatywne strony ludzkiej natury. Z tego względu jego dzieło ma charakter również moralizatorski. *Dekameron* napisany **w połowie XIV w.** to zbiór nowel (jest ich 100). Zostały połączone w całość w taki sposób, że są opowiadane przez osoby, które trafiły do podmiejskiej rezydencji z powodu epidemii czarnej śmierci w 1348 r. Autor dał wyraz niezwykłego zmysłu obserwacji życia różnych grup społecznych, ich obyczajów oraz namiętności rządzących ludzkimi postępkami. Boccaccio, Dante i Petrarca urodzili się **w Toskanii**. Posługiwali się w swoich utworach miejscowym dialektem, dlatego miał on wpływ na kształtowanie się literackiego języka włoskiego. Twórczość wymienionych pisarzy stanowiła już zapowiedź literatury renesansowej.

W Anglii pierwsze miejsce wśród pisarzy omawianej epoki zajmuje **Geoffrey Chaucer** (czytaj: dżofrej czoser) – autor między innymi **Opowieści kanterberyjskich** powstałych **pod koniec XIV w.** Czerpał on inspirację dla swojej twórczości z wielu tradycji literackich – zarówno antyku, jak i średniowiecza. Chaucer wiele podróżował i w *Opowieściach...* także motyw podróży zajmuje centralne miejsce. Utwór jest zbiorem opowieści snutych przez pielgrzymów udających się do relikwii św. Tomasza Becketta znajdujących się w katedrze w Canterbury. Pomysł wprowadzenia ramy narracyjnej łączącej poszczególne historie jest więc podobny jak w *Dekameronie*. Obaj pisarze chcieli również **ukazać przekrój wszystkich warstw społecznych** swojego kraju.

przekrój warstw społecznych

Ilustracja do *Opowieści kanterberyjskich*, pochodząca z manuskryptu z początku XV w.

Na ilustracji przedstawiony jest jeden z pielgrzymów prezentujących swoje opowieści. Jest to *the Reeve* (czytaj: de riw) – co można przetłumaczyć jako „wójt” albo „włodarz”. Wśród pielgrzymów, których opowieści znalazły się w utworze, są m.in.: rycerz, ksiądz z orszaku przeoryszy, kucharz i młynarz.

We **Francji François Villon** (czytaj: franśła wiją) – paryżanin, absolwent Sorbony, a później złodziej i wielokrotnie więzień – napisał na początku **lat 60. XV w. *Wielki Testament***. To autobiograficzny poemat mieszczący w sobie wiele form literackich. W sposób prześmiewczy, a często wręcz szyderczy ukazuje społeczeństwo, a przy tym jest wypełniony refleksją nad ludzkim losem. Autora interesowało przedstawienie zarówno pospolitości, jak i uciech życia. Niezwykła dla literatury tego czasu była przyjęta przez Villona perspektywa: człowieka z marginesu, z nizin społecznych.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wskaż nowe cechy w malarstwie europejskim późnego średniowiecza.
2. Wybierz jednego spośród malarzy wymienionych w rozdziale. Odszukaj w internecie jak najwięcej reprodukcji jego dzieł. Napisz notatkę w zeszycie zawierającą twoje spostrzeżenia i odczucia wywołane twórczością tego artysty.
3. Scharakteryzuj architekturę i rzeźbę gotycką schyłku średniowiecza.
4. Określ, jakie znaczenie miał postępujący rozwój literatury w językach narodowych w Europie.
5. Zapoznaj się z fragmentami dzieł literackich wymienionych w rozdziale. Co mówią one o mentalności ludzi żyjących u schyłku średniowiecza, na przełomie epok?

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 257 • W 2. połowie XIII i na początku XIV w. w **malarstwie włoskim** pojawił się szereg indywidualności – twórców odchodzących od przyjętych dotąd kanonów. Do najważniejszych należeli Cimabue, Duccio, Giotto i Simone Martini.
- s. 258 • Zwłaszcza w **twórczości Giotta** przedstawienia malarskie nabrały nieznanego dotąd realizmu. Postaci ukazane na jego obrazach (freskach) wyrażają głębokie emocje.
- s. 258 • W 1. połowie XV w. rozpoczął się we Włoszech **rozkwit renesansu** – sztuki należącej już do epoki nowożytnej.
- s. 258 • W XV w. wybitnymi osiągnięciami artystycznymi wyróżniło się **malarstwo niderlandzkie**, którego reprezentantami byli m.in. Jan van Eyck i Rogier van der Weyden.
- s. 259 • Typowy dla schyłku epoki był **gotyk płomienisty** – styl niezwykle dekoracyjny, mnożący detale i komplikujący formy, jeszcze silniej uwydatniający wrażenie ruchu ku górze.
- s. 261 • **Rzeźba** późnego średniowiecza cechowała się **dużym realizmem**. Jej twórcy przedstawiali ludzkie emocje.
- s. 261 • W malarstwie i rzeźbie szczególne znaczenie miał **gotyk międzynarodowy**, który prezentował emocjonalność charakterystyczną dla kultury dworskiej, chociaż w ogromnym stopniu kształtujący też dzieła o tematyce religijnej. Przykładem dzieł sztuki tworzonych w tym stylu były **Piękne Madonny**.
- s. 262 • Na przełomie XIII i XIV w. nastąpił rozkwit **literatury w językach narodowych**. Szczególnie mocno jest to zauważalne w północnych Włoszech, gdzie tworzyli: Dante Alighieri (autor *Boskiej komedii*), Petrarka (*Sonety do Laury*) i Giovanni Boccaccio (*Dekameron*).
- s. 262 • Szczególne miejsce w kulturze schyłku średniowiecza zajmowała **Boska komedia Dantego** stanowiąca rodzaj syntezy myśli i sposobu postrzegania świata późnego średniowiecza.
- s. 263 • Autorzy dzieł powstałych w schyłkowym średniowieczu **ukazywali życie wszystkich warstw społecznych** swoich krajów. Czynili tak Dante i Boccaccio we Włoszech, Geoffrey Chaucer (*Opowieści kanterberyjskie*) w Anglii, François Villon (*Wielki Testament*) we Francji.

9. Kultura polska w epoce średniowiecza. Miejsce Polski w średniowiecznej Europie

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o znaczeniu chrześcijaństwa łacińskiego dla rozwoju kultury polskiej;
- dowiesz się o dorobku polskiej twórczości artystycznej;
- zapoznasz się ze sztuką romańską i gotycką na ziemiach polskich.

Polska częścią cywilizacji zachodnioeuropejskiej

Aby rywalizować z państwami Europy, Polska musiała włączyć się w ich wspólnotę religijną, czyli w **chrześcijaństwo**. Na pogańskie państwa w tej części Europy nie było już miejsca. Przekonały się o tym plemiona pomorskie, połabskie, pruskie, które utraciły samodzielność i z czasem uległy asymilacji. Plemiona polskie przeciwnie – same podjęły ekspansję. Przyjęcie przez Mieszka I chrześcijaństwa w obrządku łacińskim spowodowało, że państwo i społeczeństwo powstające na ziemiach dzisiejszej Polski znalazło się w kręgu oddziaływań **cywilizacji zachodnioeuropejskiej – kultury łacińskiej**. Przybywający z zachodu Europy duchowni świeccy i zakonni nieśli ze sobą nie tylko nową wiarę, lecz także wiedzę i kulturę.

kultura łacińska

proces
chrystianizacji

Misje chrystianizacyjne, zarówno pokojowe (św. Wojciecha do Prus), jak i zbrojne (podbój i chrzest Pomorzan oraz wspólne z cesarstwem wyprawy przeciw plemionom połabskim), świadczyły, że Polska stała się częścią chrześcijańskiej Europy. Potwierdzały to małżeństwa zawierane przez władców Polski i przez ich potomstwo z przedstawicielami liczących się rodów książęcych, a nawet rodziny cesarskiej (związek Mieszka II z Rychezą, siostrzenicą cesarza Ottona III).

Symbolem chrześcijańskiego charakteru państwa stało się oddanie kraju przez Mieszka I pod opiekę papieża (*Dagome iudex*) oraz groby św. Wojciecha i Pięciu Braci Męczenników w Gnieźnie. Zjazd gnieźnieński, podczas którego na ziemi polskie przybył cesarz Otton III, i utworzenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego potwierdzały przynależność rodzącego się państwa polskiego do chrześcijańskiej Europy. **Chrześcijański charakter** miały koronacje Bolesława Chrobrego i Mieszka II. W konflikcie między papieżem Grzegorzem VII a cesarzem Henrykiem IV o zwierzchnictwo nad światem chrześcijańskim Polska była liczącym się sojusznikiem papieża. Znalazło to swój wyraz w koronacji Bolesława Śmiałego na króla Polski i umożliwiło odnowienie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.

Kolonizacja wewnętrzna – lokacje wsi i miast na prawie niemieckim – spowodowała, że **procesy gospodarcze oraz społeczne** charakterystyczne dla zachodniej

Europy objęły również ziemie polskie. W okresie rozbitcia dzielnicowego, które doprowadziło do upadku znaczenia politycznego Polski w Europie, społeczeństwo polskie stało się w pełni chrześcijańskie.

W XIV i XV w. Polacy brali aktywny udział w sporach ideologicznych, którymi żył świat chrześcijański. Zagorzałych zwolenników i przeciwników miały w Królestwie Polskim idee husytyzmu. W sporze papieża z soborem Akademia Krakowska aktywnie wspierała idee koncyliaryzmu.

Przedstawiciele dynastii Jagiellonów władali Węgry i Czechami, a Władysław Warneńczyk zginął podczas krucjaty przeciw muzułmańskim Turkom.

Rozwój piśmiennictwa

Chryścianizacja zapoczątkowała rozwój **kultury piśmiennej** na ziemiach polskich. Początkowo były to teksty łacińskie, do których przenikały elementy języka miejscowego, przeważnie w postaci nazw miejscowości i imion osób.

Wraz z chrześcijaństwem do Polski dotarła **łacina** używana nie tylko w liturgii i w szkołach prowadzonych przez duchownych, lecz także w kontaktach międzynarodowych. Była zarówno językiem Kościoła, jak i uniwersalnym językiem świata dyplomacji. Duchowni pełnili funkcje dyplomatów, prowadzili korespondencję w imieniu monarchy z innymi władcami, zapewne pomagali również zarządzać krajem. Znajomość łaciny i umiejętność pisania upowszechniały się w państwie z upływem kolejnych stuleci. Z każdym stuleciem grono ludzi władających łaciną się poszerzało. Wzrastało też znaczenie szkolnictwa. W **klasztorach** i **siedzibach biskupstw** powstały pierwsze **księgozbiory**, a w przyklasztornych szkołach **umiejętność pisania i czytania po łacinie** zdobywali pierwsi mieszkańcy państwa polskiego, zwłaszcza przyszli duchowni. Władcy polscy przywiązywali dużą wagę do edukacji swoich synów. Wiemy, że Mieszko II znał łacinę i grekę.

Ważnym ośrodkiem kultury stawały się dwory monarsze. Na dworze Bolesława Krzywoustego pierwszą **Kronikę** opisującą dzieje Polski stworzył **Gall Anonim**. Kolejna **Kronika – Wincentego Kadłubka** – została spisana na przełomie XII i XIII w. na dworze Kazimierza II Sprawiedliwego. Obejmuje ona historię Polski od czasów pradawnych do 1202 r. Napisana w XIV w. **Kronika wielkopolska** opisuje polskie dzieje od czasów legendarnych do 1271 r. Zawarto w niej również przejęte z żywota św. Stanisława przepowiednie dotyczące zjednoczenia kraju i odbudowy jego potęgi. Szczególne miejsce zajmuje dzieło **Jana Długosza Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego** (XV w.) oparte na bogatym, niezachowanym do dziś, materiale źródłowym i bezpośrednich relacjach.

Jednym z najstarszych utworów w **języku polskim** jest pieśń **Bogurodzica**. Pierwsze zwrotki powstały prawdopodobnie w XII–XIII w., a pierwszy zapis pochodzi z 1407 r. Śpiewało ją rycerstwo polskie między innymi podczas bitwy pod Grunwaldem. Z przełomu XIII i XIV w. lub z 1. połowy XIV w. pochodzi spisany po polsku zbiór kazań – tzw. **Kazania świętokrzyskie**. Z przełomu XIV i XV w. pochodzi **Psałterz floriański** (zbiór psalmów używany jako modlitewnik, śpiewnik lub przeznaczony do celów liturgicznych) zawierający teksty po łacinie, polsku i niemiecku. Z początku XV w. pochodzą **Kazania gnieźnieńskie** w języku polskim i łacińskim.

znajomość łaciny

kroniki

Bogurodzica

Kazania
świętokrzyskie

Taniec śmierci
(*dance macabre*,
czytaj: dans
makabr), drzeworyt
z końca XV w.

Najstarszym zachowanym zabytkiem świeckiej poezji (w języku łacińskim) jest anonimowa *Pieśń o pewnym wójcie krakowskim Albercie* sprzed 1320 r. Jednym z najcenniejszych zabytków średniowiecznej poezji świeckiej w języku polskim jest *Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią* z początku XV w. Wiek XV to okres rozkwitu literatury i pojawienia się w niej nowych idei. Powstały między innymi kazanie *O wojnach sprawiedliwych Stanisława ze Skalbmierza* z 1410 r. oraz traktat *O władzy cesarza i papieża wobec niewiernych Pawła Włodkowica*, przedłożony soborowi w Konstancji w 1415 r.

W XIII w., wraz z rozwojem kolonizacji na prawie niemieckim, wzrosło znaczenie **pisma w życiu publicznym**. Lokacje wsi i miast, przywileje immunitetowe wymagały spisanych dokumentów. W miastach wójtowie, sądy ławnicze, a w następnych stuleciach burmistrzowie i rady miejskie tworzyli coraz więcej dokumentów związanych z życiem mieszkańców. Znajomość pisma, umiejętność sporządzania dokumentów po łacinie i niemiecku oraz prowadzenia ksiąg stawały się powszechniejsze w XIV w. Dokumenty były rzeczą cenną. Kazimierz Wielki odbierał moźnym świeckim i duchownym posiadłości, jeżeli uważał, że nie mieli do nich praw, a oni sami nie potrafili wykazać się pisemnymi dokumentami. Pod koniec XIV w. język polski zaczyna występować jako pomocniczy w **księgach sądowych** – spisywano w nim rotę przysięg. Prowadzenie polityki zagranicznej przez władców wymagało sporządzania dokumentów, pisania listów, czym zajmowały się kancelarie królewskie.

Przemiany cywilizacyjno-kulturowe

Początkowo katolicyzm dosyć powierzchownie przenikał do szerokich mas społeczeństwa. Wierzenia pogańskie łączyły się z chrześcijańskimi, co było zjawiskiem znanym w całej Europie. Powoli następował jednak proces przystosowywania pogańskich obrzędów do chrześcijaństwa. Chrześcijańska **Wielkanoc** przypadła na dzień wiosennej równonocy świętowany przez Słowian. Odpowiednikiem chrześcijańskiego **Dnia Wszystkich Świętych** i **Święta Zmarłych** (Dnia Zadusznego) były słowiańskie dziady obchodzone na przełomie października i listopada. Chrześcijańskie **święto Bożego Narodzenia** nałożyło się na słowiańską (i germańską) tradycję związaną z kultem słońca: przesileniem zimowym – kiedy słońce wznosi się w południe na najmniejszą wysokość nad horyzontem.

Duchowieństwo chrześcijańskie miało przewagę nad kapłanami pogańskimi pod względem kultury, znajomości pisma czy umiejętności organizacyjnych. Występowało jako wykonawcy woli Boga najwyższego, pana całego świata, a nie jak to było w przypadku kapłanów pogańskich – w imieniu bóstw o ograniczonym zasięgu działania, przeciw którym stały inne, równie jak one potężne bóstwa. Duchowni katoliccy mieli wsparcie władcy i rozbudowującej się administracji państwowej, której sami stanowili część. Z czasem stworzyli własną organizację kościelną i mieli własne finanse (pochodzące z dóbr nadanych przez władców oraz dziesięcin).

Tzw. kielich królewski z opactwa w Trzemesznie, zwany drugim kielichem Dąbrówki (koniec XII w.)

tradycje
chrześcijańskie

Wraz z chrześcijaństwem nastały **nowe zwyczaje**. Tam, gdzie umacniała się nowa wiara, zanikał powoli zwyczaj palenia zwłok, uważany za niechrześcijański. **Kalendarz liturgiczny**, którego podstawą był **kalendarz juliański**, określał dni, w które należało powstrzymać się od pracy i świętować, oraz te, w które trzeba było pościć. Wprowadził siedmiodniowy tydzień i niedzielę, w którą nie wolno było pracować.

ośrodki nowej
kultury

Polska była najbardziej wysuniętym na wschód chrześcijańskim krajem **kręgu kultury łacińskiej**. Głównymi ośrodkami tej kultury na ziemiach polskich były początkowo **najważniejsze ośrodki życia politycznego**: Gniezno (stolica arcybiskupstwa) oraz Poznań, Kraków i Wrocław (siedziby biskupstw). Pierwsze, nieliczne jeszcze kościoły wzorowane na świątyniach wznoszonych na zachodzie Europy powstawały w głównych ośrodkach państwa, między innymi: w Gnieźnie, Ostrowie Lednickim, Przemyślu, Krakowie i Wiślicy. W **stylu przedromańskim** wznoszono również pierwsze **rezydencje władców**. Gniezno odgrywało ważną rolę kulturową ze względu na to, że stanowiło główne miejsce pobytu władcy, jego dworu i druzyny książęcej.

Z chwilą odbudowy państwa przez Kazimierza Odnowiciela funkcję Gniezna jako stolicy państwa przejął Kraków. Stał się również **centrum życia kulturalnego**. Odbudowa kraju była połączona z rozbudową organizacji kościelnej – powstawały nowe kościoły i klasztory. Ważną rolę odgrywali **benedyktyni**, których klasztory w XI w. zbudowano między innymi: na Świętym Krzyżu (Góry Świętokrzyskie), w Tyńcu (koło Krakowa) i Mogilnie (Wielkopolska). Klasztory benedyktyńskie były ośrodkami kultury elitarnej oraz postępu technicznego i gospodarczego. Zakonnicy

wnieśli duży wkład zwłaszcza w rozwój ogrodnictwa, zielarstwa oraz lecznictwa. Szerząc chrześcijaństwo wśród ludności wiejskiej, zmieniali jej zwyczaje i mentalność (przekonania, postawy moralne, sposób myślenia). Szkoły przyklasztorne odgrywały ważną rolę w przygotowaniu kandydatów na duchownych. W połowie XII w. pojawili się na ziemiach polskich **cystersi**, a w XIII w. **dominikanie** i **franciszkanie**. Do końca stulecia powstało około 80 należących do nich klasztorów. Ich działalność przyczyniła się do pełniejszej chrystianizacji ludności, zwłaszcza mieszkańców miast.

Katedra Wniebowzięcia NMP w Pelplinie, dawniej kościół klasztorny cystersów

Murowane budowle (kościóły i klasztory) zachwycaly swoimi rozmiarami, bogactwem i kunsztem technicznym oraz artystycznym (rzeźby i freski). Miały istotne znaczenie w procesie chrystianizacji społeczeństwa, ponieważ przekazywały wyobrażenia i wartości religijne. Prawdy religijne dostępne na piśmie tylko elitom intelektualnym tutaj przemawiały do wszystkich. W ciągu kolejnych stuleci katolicyzm coraz głębiej wnikał w życie codzienne i mentalność społeczeństwa polskiego.

Na Pomorzu Gdańskim oraz Warmii (na terenach przyłączonych w 1466 r. do Królestwa Polskiego) ważną rolę kulturalną odgrywał wcześniej **zakon krzyżacki**. Unia polsko-litewska z 1385 r. spowodowała, że chrześcijaństwo i kształtująca się polska kultura zaczęły oddziaływać na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego. **Wilno**, siedziba książąt litewskich, stało się stolicą diecezji.

Na ziemiach Królestwa Polskiego od początku XIII w. rosła liczba **parafii**. Obejmowały one coraz mniejsze obszary – po kilka wsi, a w przypadku nowych lokowanych na prawie niemieckim niejednokrotnie już tylko jedną dużą wieś. Również każde miasto miało własny kościół, a nawet kilka. Rozwój sieci parafialnej sprawił, że dokonała się faktyczna, choć powierzchowna chrystianizacja społeczeństwa polskiego.

znaczenie kulturalne
dworów i ośrodków
miejskich

Coraz ważniejszą rolę jako ośrodek kultury odgrywał **dwór królewski**. Naśladowały go **dwory biskupie** i **możnowładcze**, a także – **zamożna szlachta** i **mieszczanie**. Władcy z dynastii Jagiellonów doceniali znaczenie kultury i nauki. Nie tylko byli fundatorami licznych kościołów, lecz także sprawowali mecenat nad artystami i uczonymi oraz troszczyli się o wykształcenie własnych synów. Kazimierz Jagiellończyk edukację synów powierzył osobom wybitnym: **Janowi Długoszowi** i **Filipowi Kallimachowi**. Ważnym ośrodkiem kultury była królewska kancelaria.

Dwory biskupie skupiały ludzi nauki i artystów. Dochody z dóbr kościelnych oraz dziesięcin pozwalały biskupom prowadzić szeroką działalność fundacyjną oraz kulturalną. Słynny stał się dwór biskupa krakowskiego kardynała Zbigniewa Oleśnickiego czy arcybiskupa metropolity lwowskiego Grzegorza z Sanoka. Biskupi byli ludźmi wykształconymi, nieraz sami tworzyli, jak **Stanisław Ciołek** – znany poeta polsko-łaciński – czy **Grzegorz z Sanoka**.

Magnaci i zamożni szlachcice starali się ukazać potęgę i bogactwo swoje oraz rodu, z którego się wywodzili, a także zyskać zasługi w niebie poprzez fundacje kościołów, kaplic, ołtarzy i budowę nagrobków. Podobnie postępowali **mieszczanie**, wznosząc jako wspólnota okazałe ratusze oraz kościoły z licznymi kaplicami oraz ołtarzami, których fundatorami były cechy i zamożne rody patrycjuszowskie. Wraz z rozwojem gospodarczym kraju miasta stawały się ośrodkami kulturalnymi – nie tylko stołeczny **Kraków**, lecz także mniejsze ośrodki miejskie. Jednak nie istniała jedna kultura mieszczańska. Wynikało to z ogromnych różnic gospodarczych i prawnych między największymi miastami królewskimi a pozostałymi, z których część była własnością prywatną. Liczące się mieszczańskie środowiska kulturalne ukształtowały się w **Krakowie**, **Gdańsku** i **Lwowie**. Ważną rolę odgrywały tamtejsze **kancelarie miejskie**, na czele których stali pisarze miejscy. Były to osoby nieraz wszechstronnie wykształcone, często po studiach zagranicznych lub Akademii Krakowskiej, znające prawo i języki obce. Reprezentowali miasto przed królem, sejmem czy sądami, pisali kroniki miejskie, dzieła encyklopedyczne i literackie.

Rozwój szkolnictwa. Powstanie Akademii Krakowskiej

Wraz z postępującym rozwojem gospodarczym ziem polskich i chrystianizacją społeczeństwa nastąpił w XIII w. **rozwój szkolnictwa**. Dzięki temu większość wyższych stanowisk kościelnych mogli zajmować miejscowi, wykształceni w Polsce duchowni. Obok nielicznych **szkół katedralnych** oraz **zakonnych** prowadzących nauczanie głównie na potrzeby Kościoła i zapewniających odpowiedni poziom wykształcenia duchowieństwa, pojawiały się coraz liczniejsze **szkoły parafialne**. W Polsce dzielnicowej posługiwanie się słowem pisanym pozostało jeszcze umiejętnością elitarną, ograniczoną głównie do osób duchownych. **Szkoły parafialne** początkowo powstawały w dużych ośrodkach miejskich, dopiero w XV w. utworzono je w większości istniejących parafii. Związane to było ze wzrostem zamożności społeczeństwa i znaczenia znajomości pisma w życiu codziennym. Coraz częściej wykształcenie zdobywali synowie mieszczan i szlachty. Doprowadziło to do alfabetyzacji zamożnych mieszczan oraz średniej i bogatej szlachty.

rozwój szkolnictwa

Coraz bardziej zaczęto doceniać wykształcenie, a królowie polscy, podobnie jak władcy na zachodzie Europy, chcieli uchodzić za opiekunów ludzi nauki i kultury. Istnienie uniwersytetu podnosiło prestiż monarchy i jego królestwa. W **1364 r.** Kazimierz Wielki utworzył, po otrzymaniu zgody papieża, **uniwersytet w Krakowie**. Ważnym powodem jego decyzji było zapotrzebowanie na wykształconych ludzi, posiadających zwłaszcza wiedzę prawniczą, niezbędnych monarsze do zarządzania państwem. Śmierć króla Kazimierza spowodowała, że **Akademia Krakowska** nie rozwinęła szerszej działalności.

odnowienie
Akademii
Krakowskiej

Uniwersytet został ponownie ufundowany przez **Władysława Jagiełłę** w **1400 r.** Do odnowienia przyczynił się zapis testamentowy zmarłej rok wcześniej królowej **Jadwigi**. Ważną rolę w XV w. odegrał nowo utworzony wydział teologiczny kształcący duchownych dla nowo powstałych biskupstw: wileńskiego i żmudzkiego, prowadzących chrystianizację ziem litewskich. Uniwersytet przyciągał studentów z całej Europy. Oprócz mieszkańców Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego studiowali na nim: Niemcy, Węgrzy, Czesi, Ślązacy, a w mniejszej liczbie: Anglicy, Szwajcarzy, Niderlandczycy, Francuzi, Włosi, Hiszpanie. Słynął zwłaszcza z nauki prawa, matematyki i astronomii. Wśród profesorów znajdowali się między innymi Stanisław ze Skalbmierza i Paweł Włodkowic – współtwórcy polskiej szkoły prawa międzynarodowego. Na przełomie 1491 i 1492 r. studia na Akademii rozpoczął **Mikołaj Kopernik**. Kraków stał się w XV w. najważniejszym ośrodkiem edukacyjnym w kraju.

Gotycki dziedziniec Collegium Maius, XV w.

Collegium Maius jest najstarszym budynkiem uniwersyteckim w Polsce. Powstało w wyniku rozbudowy kamienicy, którą w 1400 r. Władysław Jagiełło przekazał krakowskiemu uniwersytetowi. Pozostałości kamienicy można zobaczyć w fundamentach i narożnikach Collegium Maius (tzw. dziki mur z jasnego kamienia wapiennego). Obecnie mieści się w nim Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

rozwój sztuki
romańskiej

Sztuka romańska na ziemiach polskich

Sztuka romańska pojawiła się w Polsce wraz z odbudową państwa przez Kazimierza Odnowiciela. W XI i na początku XII w. powstały (niezachowane do naszych czasów) katedry w Poznaniu, Gnieźnie i Krakowie, klasztory i kościoły benedyktynów w Tyńcu i Mogilnie oraz kościół św. Andrzeja w Krakowie. Rozwój budownictwa sakralnego nastąpił w XII–XIII w. Był związany z postępującą chrystianizacją kraju oraz zwiększającą się liczbą ludności i jej zamożnością. Wzrost znaczenia Kościoła, jaki nastąpił w okresie rozbiecia dzielnicowego, przejawiał się licznymi fundacjami kościelnymi książąt dzielnicowych i możnowładców. Szybko rosła liczba wznoszonych **w stylu romańskim** kościołów i klasztorów. Z tego okresu pochodzą świątynie we Wrocławiu, Kruszwicy, Opatowie, Tumie pod Łęczycą, Czerwińsku, Strzelnie, Sandomierzu i Trzebnicy.

Obok architektury na ziemiach polskich rozwijały się rzeźba i malarstwo. Do najwybitniejszych zabytków **rzeźby romańskiej** należą **kolumny z kościoła Norbertanek w Strzelnie**, dekoracja **portalu w Czerwińsku** oraz odlane w brązie **Drzwi Gnieźnieńskie** (2. poł. XII w.). Dziełem unikatowym jest **płyta wiślicka** – romańska gipsowa posadzka w krypcie kolegiaty w Wiślicy. Przetrwały do naszych czasów ponadto iluminowane rękopisy, wykonane ze złota kielichy liturgiczne oraz rękojeść miecza zwanego Szczerbcem.

Romański kościół św. Piotra i Pawła w Kruszwicy, 1. poł. XII w.

Kościół ten to jeden z najlepiej zachowanych zabytków architektury romańskiej w Polsce. Jego układ przestrzenny i bryła (poza przebudowaną w XVI w. fasadą zachodnią) przetrwały prawie nienaruszone. Kościół został wzniesiony z granitu oraz piaskowca. Świątynia jest trójnawową bazyliką, zbudowaną na planie krzyża łacińskiego. Ma pięć apsyd o różnej wielkości i jedną ceglana wieżę.

Wnętrze kościoła zakonu sióstr norbertanek w Strzelnie, XII/XIII w. (część wyposażenia pochodzi z okresu baroku – z XVII–XVIII w.)

W kościele znajdują się kolumny romańskie, w tym dwie unikatowe, pokryte płaskorzeźbą figuralną. Na kolumnie południowej są to wyobrażenia cnót, a na północnej (ukazanej na ilustracji) – przywar, m.in.: gniewu, morderstwa, pychy, krzywoprzysięstwa, obżarstwa, rozpusty, swawoli, bluźnierstwa i zawiści.

Romański portal w kościele św. Jakuba w Sandomierzu, XIII w.

Dominikański kościół św. Jakuba w Sandomierzu jest jedną z najstarszych budowli ceglanych w Polsce. Główny portal wykonany prawdopodobnie przez rzemieślników z Lombardii został zbudowany z elementów ceramicznych pokrytych kolorową glazurą. Niektóre detale wyrzeźbiono za pomocą dłuta, a inne odcisnięto z gotowych form.

Romański fresk w kolegiacie w Tumie pod Łęczycą, przed 1161 r.

Fresk należy do najstarszych i najcenniejszych w Polsce. Obejmuje powierzchnię ok. 40 m². Przedstawia Chrystusa Tronującego w otoczeniu Matki Bożej i Jana Chrzciciela oraz atrybutów czterech Ewangelistów (głowy: orła, wołu, lwa i ludzkie oblicze), a także 12 apostołów.

Sztuka gotycka na ziemiach polskich

Na początku XIII w. w budowlach sakralnych wznoszonych nadal w stylu romańskim zaczęły się pojawiać pierwsze **gotyckie elementy architektoniczne**. Rozwój budownictwa gotyckiego nastąpił w 2. połowie XIII w. i był związany z coraz liczniejszymi lokacjami miast. Gotyk dotarł na ziemie polskie wraz z zakonami żebraczymi: dominikańskim i franciszkańskim, które głosiły kazania wśród ludności, więc wznosiły kościoły i klasztory w miastach. Napływ ludności z Niemiec i Flandrii doprowadził do upowszechnienia gotyku najpierw na Śląsku i w Wielkopolsce, a następnie – za panowania Kazimierza Wielkiego – w Małopolsce.

W czasach Kazimierza Wielkiego na Wawelu przebudowano w stylu gotyckim **królewską rezydencję** i ukończono budowę trzeciej (zachowanej do dziś) **katedry**. Powstały w tym czasie także katedry w Poznaniu i Gnieźnie. Obok licznych świątyń i klasztorów dominikańskich oraz franciszkańskich w nowym stylu powstawały liczne budowle świeckie: zamki, fortyfikacje miejskie i kamienice. Podstawowym materiałem przy ich wnoszeniu była cegła. W XV w. w stylu gotyckim zostały zbudowane w Krakowie budynek uniwersytecki **Collegium Maius** oraz **Barbakan**.

W XIII–XV w. wiele wspaniałych budowli (zamków, świątyń, ratuszy, kamienic, spichrzy) w stylu gotyckim powstało na ziemiach należących do zakonu krzyżackiego, które po 1466 r. znalazły się w granicach Królestwa Polskiego – dotyczy to między innymi Gdańsk, Toruń i Elbląg.

Do wybitnych **rzeźb gotyckich** zaliczają się takie dzieła, jak: portal w kaplicy św. Jadwigi w Trzebnicy, nagrobki Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły na Wawelu oraz Henryka II Pobożnego we Wrocławiu. Przykładem rzeźby późnogotyckiej są dzieła największego artysty schyłku średniowiecza tworzącego w Polsce, pochodzącego z Niemiec **Wita Stwosza**. Na zamówienie mieszczan krakowskich wykonał on **ołtarz Mariacki** – główny ołtarz kościoła Mariackiego. Jego dziełem jest też **nagrobek Kazimierza Jagiellończyka** na Wawelu. Dzieła te uchodzą za szczytowe osiągnięcia rzeźby gotyckiej w Europie Środkowej.

Madonna z Krużlowej – miejscowości w południowej Małopolsce, ok. 1400 r., obecnie w Muzeum Narodowym w Krakowie (119 cm wysokości)

Wykonana z drzewa lipowego Piękna Madonna. Jedno z najcenniejszych i najbardziej znanych dzieł sztuki gotyckiej w Polsce.

Gotycki ratusz w Gdańsku, XIV–XVI w.

Jedna z najlepiej zachowanych siedzib władz miejskich. Ratusz wzniesiony w XIV w. został rozbudowany po powrocie Gdańska do Polski. Podwyższona została do wysokości 82 m wieża ratuszowa będąca symbolem suwerenności miasta. Nadbudowano także drugie piętro, zwieńczone od wschodu późnogotycką attyką (czyli ścianką znajdującą się na szczycie elewacji budynku). Po pożarze w połowie XVI w. na wieży umieszczono renesansowy hełm z figurą króla Zygmunta II Augusta.

Fragment późnogotyckiego ołtarza Wita Stwosza z kościoła Mariackiego w Krakowie, koniec XV w.

Ołtarz jest jednym z największych (wysoki na 13 m i szeroki na 11 m) i najcenniejszych późnogotyckich ołtarzy w Europie. Ufundowała go rada miejska Krakowa. Dzieło zostało wykonane w polichromowanym (malowanym wielobarwnie) lipowym drewnie. Powstało ku czci Najświętszej Marii Panny – patronki świątyni. Przedstawia sceny z życia Marii i Jezusa. W części środkowej znajduje się scena Zaśnięcia Marii, a nad nią Wniebowzięcia.

Kościół Mariacki (Najświętszej Marii Panny) w Krakowie, XIV–XV w.

Wzniesiony w stylu gotyckim początkowo miał charakter halowy (równa wysokość naw), a pod koniec XIV w. został przebudowany na bazylikowy. W XV w. dobudowano kaplice boczne i podwyższono do wysokości 82 m wieżę północną. Grany jest z niej hejnał mariacki, którego powstanie datuje się na koniec XIV w. Pod koniec XV w. świątynia została wzbogacona o arcydzieło rzeźbiarskie późnego gotyku: ołtarz Wita Stwosza. Złożona korona wieńcząca gotycki hełm wieży pochodzi już z XVII w.

Gotycki Barbakan w Krakowie, koniec XV w.

Krakowski Barbakan jest jednym z największych zachowanych barbakanów w Europie. Był budowlą obronną. Pierwotnie otoczony głęboką fosą i połączony z Bramą Floriańską (z murami obronnymi miasta) miał za zadanie strzec od północy dostępu do miasta. Wzniesiony został w obawie przed inwazją turecką. Jest zbudowany głównie z cegły. Jego mury dochodzą do 3 m grubości. Dzięki temu był odporny na ostrzał armat. Zaopatrzone go w liczne otwory strzeleckie i działowe.

Z osobą Władysława Jagiełły wiąże się wpływy **bizantyńsko-ruskie** w polskiej sztuce, między innymi polichromie (wielobarwne malowidła zdobiące ściany, sklepienia lub rzeźby), którymi ozdobiono komnaty na Wawelu, freski w kaplicy Trójcy Świętej na Zamku w Lublinie oraz w kolegiatach: w Sandomierzu i Wiślicy oraz klasztorze na Łysej Górze. Kazimierz Jagiellończyk sprowadził malarzy ze Pskowa, którzy udekorowali kaplicę Świętego Krzyża w katedrze na Wawelu.

Rozwijało się również rodzime malarstwo ściennie (freski) i tablicowe (na desce). Cennym artystą był **Mikołaj Haberschrack** (czytaj: haberszrak) – malarz pochodzący z podkrakowskiej Nowej Wsi tworzący w 2. połowie XV w. w Krakowie i Lwowie.

Freski w Kaplicy Trójcy Świętej na Zamku w Lublinie, początek XV w. (ta i poprzednia strona)

Kaplica Trójcy Świętej (pełniła funkcję kaplicy królewskiej) jest jednym z najcenniejszych zabytków sztuki średniowiecznej w Polsce. Powodem są cenne bizantyńsko-ruskie malowidła z początku XV w. ufundowane przez króla Władysława Jagiełłę. Polichromia pokrywa niemal całą powierzchnię sklepień i ścian. Wśród fresków znajduje się konny portret fundatora Władysława Jagiełły.

Mikołaj Haberschrack, *Modlitwa w Ogrójcu*, kwatera *Polipytyku augustiańskiego*, ok. 1460 r.

Kwatera *Polipytyku augustiańskiego* pochodzi z dawnego ołtarza głównego kościoła św. Katarzyny na Kazimierzu w Krakowie. To jedno z cenniejszych dzieł gotyckiego malarstwa tablicowego w Polsce. Termin „poliptyk” oznacza ołtarz wieloskrzydłowy.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wymień najstarsze zabytki piśmiennictwa w języku polskim oraz kroniki i ich twórców.
2. Oceń, jaką rolę odgrywali monarchowie, zakony, możnowładcy świeccy, duchowni oraz szlachta i mieszczaństwo w rozwoju kultury.
3. Scharakteryzuj rozwój szkolnictwa w Królestwie Polskim. Jaką rolę odegrała Akademia Krakowska?
4. Omów przykłady sztuki romańskiej i gotyckiej na ziemiach polskich. Wymień najcenniejsze zabytki.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 265 • Przyjęcie przez Mieszka I chrztu w obrządku łacińskim spowodowało, że powstające państwo i jego mieszkańcy znaleźli się w kręgu oddziaływania **cywilizacji zachodnioeuropejskiej – kultury łacińskiej**.
- s. 265 • **Proces chrystianizacji** początkowo był ograniczony do dworu, drużyny książęcej oraz mieszkańców grodów i ich najbliższej okolicy. W XII–XIII w. objął, choć w sposób powierzchowny, całą ludność Królestwa Polskiego.
- s. 266 • **Umiejętność pisania po łacinie** pojawiła się na ziemiach polskich wraz z przyjęciem chrześcijaństwa i do XIV w. pozostała domeną ludzi Kościoła.
- s. 266 • Duchownymi byli autorzy **kronik** opisujących dzieje Polski, w tym najważniejsi: Wincenty Kadłubek (XII/XIII w.) i Jan Długosz (XV w.).
- s. 266 • Najstarszym znanym utworem powstałym w języku polskim prawdopodobnie w XII–XIII w. jest **Bogurodzica**. Natomiast najstarszym zachowanym w pierwotnej formie są **Kazania świętokrzyskie** z XIII w.
- s. 268 • Wraz z chrześcijaństwem nastąpiły **nowe zwyczaje**, m.in. zanikł obyczaj palenia zwłok uważany za niechrześcijański, a w niedziele i liczne święta chrześcijańskie zaprzestano pracować; w niektóre dni obowiązywał post.
- s. 268 • **Ośrodkami nowej kultury** były dwory władców, siedziby biskupów oraz klasztory (benedyktynów od XI w., cystersów od XII w., franciszkanów i dominikanów od XIII w.).
- s. 270 • W XIV–XV w. **wzrosło znaczenie kulturalne dworów oraz ośrodków miejskich**, zwłaszcza największych miast.
- s. 270 • **Rozwój szkolnictwa** pozostawał w rękach duchowieństwa, które kształciło swych uczniów głównie na potrzeby Kościoła.
- s. 271 • W 1364 r. król Kazimierz założył **Akademię Krakowską**, która rozwinęła działalność na początku XV w. **po odnowieniu przez Władysława Jagiełłę**.
- s. 272 • **Rozwój sztuki romańskiej** na ziemiach polskich nastąpił w XII w. Natomiast od XIII w. rozwijała się sztuka **w stylu gotyckim**.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

VI. Schyłek średniowiecza w Europie i Polsce – XIV – poł. XV w.

Historia powszechna

- Trwające w zachodniej Europie do końca XIII w. **rozwój gospodarczy** i przyrost liczby ludności **uległy zahamowaniu**. s. 172
- W latach 1348–1351 praktycznie cały kontynent spustoszyła **epidemia dżumy** – tzw. **czarnej śmierci**. W jej wyniku zmarło od jednej trzeciej do połowy ludności Europy. s. 173
- Czarna śmierć wywołała **kryzys gospodarczy** w zachodniej i południowej części Europy, a także spowodowała zmiany w mentalności społecznej. s. 174
- XIV–XV w. to okres kryzysu papiestwa: czas tzw. **niewoli awiniońskiej** (1309–1377) i **wielkiej schizmy zachodniej** (1378–1417). s. 177,
s. 179
- W wyniku osłabienia autorytetu papieża rozwinął się **koncylaryzm**, którego zwolennicy uznawali sobór za najwyższą władzę w Kościele. s. 179
- Decydujące znaczenie dla radykalnego osłabienia władzy cesarskiej w Rzeszy miał czas tzw. **wielkiego bezkrólewia** (1250–1273). s. 183
- W 1356 r. cesarz Karol IV Luksemburski ogłosił **Złotą Bullę** regulującą kwestie ustrojowe w Rzeszy. s. 184
- Zygmunt Luksemburski, aby objąć tron czeski, musiał się zmierzyć z **powstaniem husytów**. s. 185
- Mający wielopłaszczyznowe podłoże zatarg angielsko-francuski zaowocował konfliktem zbrojnym nazywanym przez historyków **wojną stuletnią** (1337–1453). s. 186
- ✂ • **Rekonkwista** – proces odzyskiwania przez chrześcijan ziem Półwyspu Iberyjskiego – weszła w decydującą fazę w 1. połowie XIII w. W jej efekcie u schyłku średniowiecza już prawie cały półwysep znajdował się w rękach państw chrześcijańskich: Portugalii, Kastylii i Aragonii. s. 189
- W połowie XIV w. **Turcy osmańscy** rozpoczęli ekspansję w Europie (na obszarze Bałkanów). Zagrozili nawet Węgrom, które z trudem broniły się przed ich naporem, ponosząc klęski pod **Nikopolis** w 1396 r. i pod **Warną** w 1444 r. s. 191
- **Stolica Bizancjum – Konstantynopol** – została zdobyta przez Turków w 1453 r. i pod nazwą **Istambul** stała się stolicą imperium osmańskiego. s. 192
- Do końca XV w. Turcy opanowali praktycznie całe Balkany. Narzucili też zwierzchnictwo **Tatarom krymskim**. s. 192
- Najwybitniejszymi twórcami **malarstwa włoskiego** 2. połowy XIII i początku XIV w. byli: Cimabue, Duccio, **Giotto** i Simone Martini. s. 257,
s. 258
- W 1. połowie XV w. rozpoczął się we Włoszech **rozkwit renesansu** – twórczości należącej już do epoki nowożytnej. s. 258
- W XV w. wybitne osiągnięcia artystyczne zaprezentowali malarze **szkoły niderlandzkiej**: Jan van Eyck i Rogier van der Weyden. s. 258
- Typowy dla schyłku średniowiecza był **gotyk płomienisty** – cechował się dekoracyjnością, mnogością detali i uwydatniał wrażenie ruchu ku górze. s. 259
- **Rzeźba** późnego średniowiecza cechowała się dużym **realizmem** i dążeniem do ukazania ludzkich emocji. s. 261
- W malarstwie i rzeźbie szczególne znaczenie miał **gotyk międzynarodowy**, który prezentował emocjonalność charakterystyczną dla kultury dworskiej. s. 261

s. 262,
s. 263

- Na przełomie XIII i XIV w. nastąpił rozkwit **literatury w językach narodowych**. W **północnych Włoszech** tworzyli: Dante Alighieri, Petrarca i Giovanni Boccaccio, w **Anglii** Geoffrey Chaucer, we **Francji** François Villon. Autorów tych łączyło zainteresowanie **ukazywaniem życia wszystkich warstw społecznych** swoich krajów.

s. 262

- Szczególne miejsce w kulturze schyłku średniowiecza zajmowała **Boska komedia** Dantego stanowiąca rodzaj syntezy myśli i sposobu postrzegania świata późnego średniowiecza.

Historia Polski

s. 195

- **Śmierć Wacława II** (1305 r.) i jego syna Wacława III ułatwiły Łokietkowi opanowanie Małopolski, **wkroczenie do Krakowa** (1306 r.) i rozpoczęcie jednoczenia kraju.

s. 196

- W 1308 r. **Krzyżacy** zdobyli i spalili Gdańsk, a następnie **opanowali całe Pomorze Gdańskie**.

s. 198

- **Śmierć Henryka Głogowskiego** oraz bunt możnowładców i rycerstwa przeciwko jego synom pozwoliły Łokietkowi **włączyć Wielkopolskę** do Królestwa Polskiego.

s. 199

- Królestwu Polskiemu **zagrozały**: państwo zakonu krzyżackiego, Czechy Jana Luksemburskiego i Brandenburgia. Sojusznikami były: **Węgry** (małżeństwo córki Łokietka Elżbiety z Karolem Robertem) oraz **Litwa**.

s. 199

- W 1320 r. **Władysław Łokietek** koronował się na króla Polski.

s. 202

- W 1325 r. **tron Rusi Halicko-Włodzimierskiej** objął syn księcia mazowieckiego. Panował jako **Jerzy II** do 1340 r.

s. 202

- Próby odzyskania Pomorza Gdańskiego na drodze zbrojnej zakończyły się niepowodzeniem i utratą ziemi dobrzyńskiej oraz Kujaw mimo **zwycięstwa pod Płowcami** w 1331 r.

s. 203

- Królem Polski po **śmierci Władysława Łokietka** w 1333 r. został jego syn Kazimierz.

s. 205–
207

- Kazimierz doprowadził do **rozbicia sojuszu luksembursko-krzyżackiego**; **porozumiał się z Janem Luksemburskim**, który zrzekł się pretensji do korony polskiej; doprowadził do **pokoju kaliskiego** (1343 r.) oraz **odzyskania Kujaw i ziemi dobrzyńskiej**; **opanował większość terytorium Rusi Halicko-Włodzimierskiej**.

s. 208

- Sojusz z Węgrami opierał się na **umowie sukcesyjnej** przewidującej, że po śmierci Kazimierza tron polski obejmie król Węgier Ludwik będący jego siostrzeńcem.

s. 210–
213

- Okres panowania króla Kazimierza to czas: **modernizacji kraju** oraz tworzenia **jednolitej administracji** centralnej i lokalnej, **regulacji w zakresie prawa ziemskiego**, wzmocnienia **możliwości obronnych kraju**, **rozkwitu gospodarczego**: rozwoju rzemiosła, **miast** oraz **handlu** krajowego i międzynarodowego.

s. 219

- W okresie unii polsko-węgierskiej (1370–1382) **Ludwik Węgierski** rządził Królestwem Polskim poprzez namiestników, m.in. matkę Elżbietę Łokietkównę.

s. 220

- Król Ludwik, aby zapewnić tron jednej z córek, nadał w **Koszycach (1374 r.) przywilej generalny**, gwarantujący szlachcie m.in. zwolnienie ze wszystkich podatków oprócz 2 groszy z lanu kmiecego.

s. 220

- Rządy namiestnicze, **bezkrólewie** (1382–1384) i małoletność Jadwigi spowodowały, że elity polityczne przejęły władzę i samodzielnie zadecydowały o przyszłości Polski.

s. 222

- Dokument wystawiony przez Jagiellę w Krewie (**układ w Krewie – 1385 r.**) zapowiadał włączenie Wielkiego Księstwa Litewskiego do Królestwa Polskiego.

s. 226

- W XIV w. proces kształtowania się ustroju **monarchii stanowej** przyspieszył. Rycerstwo zaczęło przekształcać się w **szlachtę** – jednolity pod względem prawnym stan, do którego coraz trudniej było wejść osobom nieszlacheckiego pochodzenia.

- **Wieloetniczny i wielowyznaniowy** charakter Królestwa Polskiego w XIV w. był konsekwencją osadnictwa na prawie niemieckim (ludność niemieckojęzyczna i żydowska) oraz przyłączenia Rusi Czerwonej (prawosławni Rusini). s. 230
- **Związek Królestwa Polskiego z Wielkim Księstwem Litewskim** mimo konfliktów przetrwał z korzyścią dla obydwu państw i zamieszkującej je ludności. s. 233
- Kolejne porozumienia (unie): w **Wilnie i Radomiu** (1401 r.) oraz w **Horodle** (1413 r.), przyniosły faktyczne zbliżenie szlachty koronnej i litewskiej. s. 233,
s. 238
- Najbardziej widocznym rezultatem unii było złamanie potęgi zakonu krzyżackiego **pod Grunwaldem** (1410 r.). Do Polski nie powróciły wprawdzie utracone w XIV w. terytoria, ale **dotychczasowe znaczenie zakonu zmalało** i przestał on stanowić realne zagrożenie. s. 235,
s. 237
- Wystąpienie **Pawła Włodkowica** na **soborze w Konstancji** przeszło do historii prawa międzynarodowego ze względu na podniesienie kwestii praw człowieka, tolerancji religijnej i prawa narodów (również pogańskich) do posiadania własnych państw. s. 236
- Władysław Jagiello nie tylko **potwierdził prawa koronne i przywileje szlacheckie**, lecz także je **rozszerzył** (przywileje: piotrkowski oraz jedlnieński-krakowski). s. 241
- Na mocy **traktatu z 1435 r.** władze zakonu zobowiązywały się nie odwoływać do cesarza i papieża w sprawach spornych, a stany pruskie stały się gwarantem pokoju. s. 241
- Po śmierci Jagielly w 1434 r. i **koronacji** niespełna 10-letniego jego syna **Władysława** władzę regencyjną sprawowała rada koronna na czele z **biskupem Oleśnickim**, który miał największy wpływ na rządy w kraju. s. 244,
s. 245
- Po śmierci Albrechta II Habsburga pełnoletni już **Władysław przyjął w 1440 r.** proponowaną mu przez sejm węgierski **koronę i udał się na Węgry**. s. 245
- Unia personalna polsko-węgierska trwała do **śmierci Władysława pod Warną** w 1444 r. s. 245
- **Koronacja w 1447 r. Kazimierza Jagiellończyka** na króla Polski (od 7 lat był wielkim księciem Litwy) oznaczała formalne przywrócenie unii polsko-litewskiej. s. 245
- **Wojna Polski z zakonem** (Litwa pozostała neutralna), wywołana w 1454 r. antykrzyżackim powstaniem Związku Pruskiego, zakończyła się **pokojem toruńskim w 1466 r.** s. 246,
s. 247
- **Przyłączone do Polski** Pomorze Gdańskie, ziemia chełmińska i michałowska, północno-zachodnia część Prus z Malborkiem i Elblągiem oraz Warmia utworzyły **Prusy Królewskie**. Pozostała część państwa krzyżackiego – **Prusy Zakonne** – stała się zależna od Polski. s. 248
- **Przyłączenie Pomorza Gdańskiego** miało wpływ na: rozwój handlu, miast, folwarków szlacheckich, wzrost zamożności mieszkańców, zwłaszcza mieszczan i szlachty oraz **upowszechnianie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej**. s. 250
- Pod koniec XV w. **Jagiellonowie** władali Polską, Litwą, Węgrami i Czechami. s. 251
- **Król Polski**, ograniczony prawem koronnym i przywilejami szlacheckimi, **nie decydował o sprawach państwowych samodzielnie**. Środki finansowe potrzebne na prowadzenie skutecznej polityki zagranicznej i wojen mógł uzyskać tylko **za zgodą szlachty**. s. 252
- W 2. połowie XV w. nastąpił rozwój **sejmu walnego**. s. 252
– 253
- Przyjęcie przez Mieszka I chrztu w obrządku łacińskim spowodowało, że powstające państwo i jego mieszkańcy znaleźli się w kręgu oddziaływania **cywilizacji zachodnioeuropejskiej – kultury łacińskiej**. s. 265
- **Proces chrystianizacji** początkowo był ograniczony do dworu, drużyny książęcej oraz mieszkańców grodów i ich najbliższej okolicy. W XII–XIII w. objął, choć w sposób powierzchowny, całą ludność Królestwa Polskiego. s. 265

- s. 266 • **Umiejętność pisania po łacinie** pojawiła się na ziemiach polskich wraz z przyjęciem chrześcijaństwa i do XV w. pozostała domeną ludzi Kościoła. Duchownymi byli autorzy **kronik**, m.in. Wincenty Kadłubek i Jan Długosz.
- s. 266 • Najstarszym znanym utworem powstałym w języku polskim jest **Bogurodzica**. Natomiast najstarszym zachowanym w pierwotnej formie są **Kazania świętokrzyskie**.
- s. 268–270 • **Ośrodkami nowej kultury** były dwory władców, siedziby biskupów oraz klasztory. W XIV–XV w. **wzrosło znaczenie kulturalne dworów oraz największych miast**.
- s. 272 • **Rozwój sztuki romańskiej** na ziemiach polskich nastąpił w XII w. Jednymi z najbardziej znanych i cennych zabytków są Drzwi Gnieźnieńskie oraz płyta wiślicka – posadzka w krypcie kolegiaty w Wiślicy.
- s. 274 • Pierwsze budowle i rzeźby **w stylu gotyckim** pojawiły się w XIII w. Najwybitniejszym dziełem późnego gotyku powstałym w Polsce jest **ołtarz Wita Stwosza** w gotyckim kościele Mariackim w Krakowie.

Warto przeczytać

Średniowiecze. Historia powszechna

Barkowski R.F., *Poitiers 732*, Warszawa 2016.

Bartlett R., *Panorama średniowiecza*, Warszawa 2002.

Białostocki J., *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery*, Warszawa 2017.

Bührer-Thierry G., *Imperium Karola Wielkiego*, Warszawa 2004.

Contamine P., *Wojna w średniowieczu*, Warszawa 1999.

Człowiek średniowiecza, pod red. J. Le Goffa, Warszawa 2000.

Flori J., *Rycerze i rycerstwo w średniowieczu*, Poznań 2003.

Iwańczak W., *Jan Luksemburski*, Warszawa 2012.

Kłoczowski J., *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 2003.

Lambert M., *Średniowieczne herezje. Od reformy gregoriańskiej po reformację*, Gdańsk 2002.

Lawrence C.H., *Monastycyzm średniowieczny: Formy życia religijnego w średniowiecznej Europie Zachodniej*, Warszawa 2005.

Le Goff J., *Kultura średniowiecznej Europy*, Gdańsk 2002.

Potkowski E., *Crécy-Orlean 1346–1429*, Warszawa 1986.

Potkowski E., *Rycerze w habitach*, Warszawa 2004.

Riley-Smith J., *Krucjaty. Historia*, Poznań 2008.

Schyłek średniowiecznej Europy, pod red. H. Samsonowicza, Warszawa 2003.

Soszyński J., *Hastings 1066*, Warszawa 2003.

Strzelczyk J., *Goci. Rzeczywistość i legenda*, Poznań 2015.

Strzelczyk J., *Historia powszechna. Średniowiecze*, Poznań 2001.

Strzelczyk J., *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań 2008.

Weinfurter S., *Niemcy w średniowieczu 500–1500*, Warszawa 2010.

Wies E.W., *Fryderyk Barbarossa. Mit i rzeczywistość*, Warszawa 1996.

Średniowiecze. Historia Polski

- Biskup M., *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521 r.)*, Oświęcim 2014.
- Błaszczak G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. I, Poznań 1998, t. II, Poznań 2007.
- Davies N., *Boże igrzysko. Historia Polski*, Kraków 2010.
- Frost R.J., *Oksfordzka historia unii polsko-litewskiej*, t. I: *Powstanie i rozwój 1385–1569*, Poznań 2018.
- Krzyżaniakowa J., Ochmański J., *Władysław II Jagiełło*, Wrocław 2006.
- Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV w.*, pod red. B. Geremka, Warszawa 1997.
- Kurnatowska Z., *Początki Polski*, Poznań 2002.
- Kurtyka J., *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*, Kraków 2001.
- Labuda G., *Mieszko I*, Wrocław 2002.
- Maroń J., *Legnica 1241*, Warszawa 2017.
- Nadolski A., *Grunwald 1410*, Warszawa 2010.
- Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A. Chwalby, Warszawa 2008.
- Rochala P., *Cedynia 972*, Warszawa 2002.
- Rochala P., *Niemcza 1017*, Warszawa 2004.
- Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J., *Historia Polski*, Warszawa 1990.
- Wyrozumski J., *Kazimierz Wielki*, Wrocław 2004.
- Zamojski A., *Polska. Opowieść o dziejach niezwykłego narodu 966–2008*, Warszawa 2015.
- Zybura M., *Niemcy w Polsce*, Wrocław 2001.
- Żbikowski A., *Żydzi*, Wrocław 2004.

Indeks osobowy

A

Abelard Piotr 163
Adalberon, biskup Laon 102
Albert, wójt Krakowa 149, 197, 198, 204
Albrecht I Habsburg, król Niemiec 195
Albrecht II Habsburg, król Niemiec, Czech i Węgier 185, 244–245, 256, 281
Aldona, żona Kazimierza Wielkiego 200, 204
Alfred Wielki, król Wessexu 58, 96
Allah 20–22, 27
Anzelm, arcybiskup Canterbury 163
Arnulf, biskup Metz 44
Arystoteles 25, 163, 166, 168
Atanazy, św. 14
Augustyn, św. 58, 181
Awerroes/Ibn Ruszd 163

B

Baldwin I, król Jerozolimy 113
Baldwin II, król Jerozolimy 117
Batu-chan, chan Złotej Ordy 100
Bazylii, św., biskup Cezarei 14
Bażyński Jan 246
Beckett Tomasz, św., arcybiskup Canterbury 263
Beda Czcigodny 58
Benedykt VIII, papież 81
Benedykt z Nursji, św. 36, 116
Berlinghieri Bonaventura 118
Bernard z Clairvaux, św., opat 114, 163, 181
Bernardone Giovanni 118
Bezprym 71, 86–87, 95, 168–169
Boccaccio Giovanni 175–176, 263–264, 280
Bogoria Jarosław, arcybiskup 210, 217
Bolesław, syn Henryka Brodatego 133
Bolesław Chrobry 47, 65, 67–69, 71, 76, 87, 94–95, 168, 199, 265
Bolesław Kędzierzawy 124, 130–132, 138, 139, 169
Bolesław Krzywousty 121, 123–130, 136, 138–139, 169, 255, 266
Bolesław Opolski 197–198
Bolesław Płocki 207
Bolesław Pobożny 134, 138, 148
Bolesław Rogatka II 137
Bolesław Rudy, książę Czech 79
Bolesław Śmiały (Szczodry) 91, 93–94, 120–123, 129, 169, 265
Bolesław Wstydlivy 134, 138, 146, 153
Bolesław Wysoki 131, 138, 148, 151, 153

Bolesław I Srogi, książę Czech 71
Bolesław II, książę Czech 76
Bonifacy VIII, papież 177
Brunelleschi Filippo 262
Brzetysław I, książę Czech 88–89, 91, 95, 169

C

Chaucer Geoffrey 263–264, 280
Chłodwig I, król Franków 31–32, 37, 38
Chrétien de Troyes 165
Cimabue 257, 264, 279
Czcibor, brat Mieszka I 66–67, 83
Czyngis-chan/Temudżyn 99–100, 106, 167

D

Dante Alighieri 257, 262–264, 280
Długosz Jan 192, 199, 209, 216, 235–237, 266, 270, 278, 282
Dobrawa, żona Mieszka I 64, 67, 71–72, 74, 76, 94
Dobroniega Maria, żona Kazimierza Odnowiciela 91, 94, 121, 124
Domenico di Michelino 262
Dominik, św. 118
Duccio 257–258, 264, 279
Dunin Piotr 247

E

Edward III Plantagenet, król Anglii 186
Edward Wyznawca, król Anglii 96
Einhard 43
Ekkehard, margrabia Marchii Miśnieńskiej 71, 76, 79–80, 85–86
Elżbieta Bośniaczka, królowa-regentka Węgier 221–222
Elżbieta Łokietkówna 200, 204, 208, 219, 221, 280
Elżbieta Rakuszancka (Habsburżanka), żona Kazimierza Jagiellończyka 250
Eyck Jan van 258, 264, 279

F

Filip II August, król Francji 114
Filip IV Piękny, król Francji 177–178, 186
Franciszek z Asyżu, św. 117–118, 257
Froissart Jean 187
Fryderyk I Barbarossa, cesarz 114–115, 119, 131
Fryderyk II Hohenstauf, cesarz 99, 104, 115–116, 119, 177
Fryderyk III Habsburg, cesarz 246

G

Gall Anonim 63, 78, 89–90, 266
Giotto di Bondone 257–258, 264, 279
Gotfryd z Bouillon, obrońca Grobu Świętego (władca Jerozolimy) 113
Grzegorz, biskup Tours 58

Grzegorz z Sanoka, arcybiskup lwowski 270
Grzegorz I Wielki, św., papież 37, 58
Grzegorz VII (Hildebrand), papież 108–109, 119, 121–122, 129, 167, 265
Grzegorz XI, papież 179, 181

H

Haberschrack Mikołaj 276, 277
Harold II, król Anglii 97
Henryk Brodaty 133, 138, 141
Henryk Głogowski 135, 198, 204, 280
Henryk Kietlicz, arcybiskup gnieźnieński 149
Henryk Pobożny 132–134, 136, 138, 139, 169, 195, 202, 274
Henryk Sandomierski 124, 130–131, 138
Henryk I Ptasznik, król Niemiec 44–45, 78
Henryk II Kłótnik, książę Bawarii 48, 67, 79
Henryk II Plantagenet, hrabia Andegawenii i król Anglii 97–98
Henryk II, cesarz 47, 79–81, 85–86, 169
Henryk III, cesarz 91, 108
Henryk IV Prawy (Probus) 132, 134, 138, 169, 195
Henryk IV, cesarz 108, 120–122, 126, 167, 265
Henryk V, król Anglii 187
Henryk V, cesarz 124–125, 129, 169
Herman I, margrabia Marchii Miśnieńskiej 79
Hieronim, św. 42
Hildegarda z Bingen, św. 181
Hodon, margrabia Marchii Łużyckiej 66, 67, 72, 74
Hugo Kapet, król Francji 97, 106, 167
Hugon, opat Cluny 108
Hugues de Payns, wielki mistrz zakonu templariuszy 117
Hulagu-chan 100
Hunyady Janos 245, 250
Hus Jan 185

I

Ibrahim ibn Jakub 63, 69–70
Innocenty II, papież 126
Innocenty III, papież 115–117, 119
Izastaw I, książę kijowski 91, 120

J

Jan Luksemburski, król Czech 197–199, 201, 204–207, 218, 280
Jan z Czarnkowa 210
Jan II Dobry, król Francji 186
Jan XXII, papież 199–200, 201
Jadwiga Andegaweńska, św. 219–221, 226, 232, 271, 280
Jakub Świnka, arcybiskup 148, 197–198, 216
Janisław, arcybiskup 199, 209
Jaromir, książę Czech 79

Jarosław Mądry, książę Rusi Kijowskiej 87, 91–92, 95, 120, 121, 168
Jerzy z Podiebradów, król Czech 250–251
Jerzy II (Bolesław), książę Rusi Halicko-Włodzimierskiej 201, 204, 206, 217, 280
Joanna d'Arc, św. 187
Jordan, biskup misyjny 64, 78
Judyta, żona Władysława Hermana 122–124
Judyta-Maria, żona Władysława Hermana 122, 126
Justynian I Wielki, cesarz Bizancjum 10–12, 16, 18, 29–30, 35, 61, 73

K

Kanut Wielki, król Dani i Anglii 96
Karol Łysy, król zachodnio-frankijski 43, 50,
Karol Młot, majordom Merowingów 32, 44
Karol Robert Andegaweński, król Węgier 200, 204–205, 208, 219, 280
Karol Wielki, cesarz z dynastii Karolingów 39, 46, 50, 54, 57, 60–61, 74, 97, 109, 161
Karol IV, król Francji 186
Karol IV Luksemburski, król Czech i cesarz 184, 194, 207, 217, 279
Karol VI Szalony, król Francji 187
Karol VII, król Francji 187
Katarzyna ze Sieny, św. 180–181
Kazimierz Jagiellończyk 244–256, 270, 274, 276, 281
Kazimierz Odnowiciel 71, 86–95, 120–121, 169, 268, 272
Kazimierz Sprawiedliwy 124, 131–132, 138–139, 148, 152, 169, 266
Kazimierz Wielki 77, 200, 203–204, 219, 225–226, 228, 229, 232, 234, 241, 267, 271, 274, 278, 280, 284
Kaźko słupski 208, 219
Koloman I, król Węgier 124
Konrad Mazowiecki 132–134, 137–139, 149, 152, 169
Konrad II, cesarz 87, 95, 99, 168
Konrad III, król Niemiec 131
Konstantyn VI, cesarz Bizancjum 14
Kopernik Mikołaj 271
Kosmas 89–90
Kubilaj, wielki chan i cesarz Chin 100

L

Leon VI Filozof, cesarz Bizancjum 15
Leszek Biały 132, 134, 136, 138, 139, 149–150, 169
Leszek Czarny 134, 138
Lewek (Lewko) 216
Limbourg bracia 53
Lotar, cesarz z dynastii Karolingów 43–45, 50
Lotar III, cesarz 125–127, 129
Ludwik Andegaweński, król Węgier i Polski 208, 216–222, 225, 232, 280
Ludwik Niemiec, król wschodnio-frankijski 43, 50
Ludwik I Pobożny, cesarz z dynastii Karolingów 43, 50, 58, 60, 74, 97
Ludwik IV Bawarski Wittelsbach, cesarz 178, 207
Ludwik V Gnuśny, król zachodnio-frankijski 44, 97

M

Maciej Korwin, król Węgier 250–251
Mahomet (Muhammad) 19–23, 27, 73
Maksymilian I Habsburg, cesarz 251, 256
Martini Simone 258, 264, 279
Matylda, córka Ottona II 49, 71, 94
Matylda Szwabska, księżna 87
Matylda z Canossy, margrabina 108
Maurycy, św. 78
Memling Hans 255
Miećław (Masław) 88, 91, 92
Mieszko, syn Bolesława Śmiałego 123
Mieszko I 62–72, 74, 76, 83, 94, 265, 278, 281
Mieszko II 49, 79–82, 85–89, 91, 94–95, 168–169, 265–266
Mieszko III Stary 124, 130–132, 138–139, 148
Mściwój II, książę Pomorza Gdańskiego 255
Murad I, sultan z dynastii Osmanów 191
Muskata Jan, biskup krakowski 196, 204, 216

O

Oda, żona Bolesława Chrobrego 71, 80, 85
Oda, żona Mieszka I 67, 71, 72,
Odoaker 29
Oleśnicki Zbigniew 244, 245, 256, 270, 281
Otto, biskup Bambergu 126
Otto, brat Mieszka II 71, 86, 88, 94, 168
Otton I Wielki, cesarz 45–46, 48, 49, 50, 60, 63–64, 66, 67, 74
Otton II, cesarz 46, 48, 49, 67, 71–72, 94
Otton III, cesarz 46–47, 48, 49, 67, 72, 76, 77–79, 81, 85, 94, 168, 265

P

Paolo Giovanni di 180, 181
Pepin Krótki, król Franków 32, 35, 38, 39, 73
Petrarka 262–264, 280
Piotr Włostowic 125, 127
Prokopiusz z Cezarei 17
Przemysł I 138, 145
Przemysł II 134, 135, 138–139, 169, 195, 202, 203, 216, 255

R

Radzim-Gaudenty, arcybiskup 77–78
Regalinda, żona Hermana I 71, 79
Remigiusz, św. 32
Rudolf I Habsburg, król Niemiec 183
Rutger von Birken 246
Rycheza, królowa Polski 49, 71, 79, 82, 85–88, 91, 94–95, 168, 265
Ryszard Lwie Serce, król Anglii 114

S

Saladyn, sultan Egiptu 114, 119
Salomea z Bergu, żona Bolesław Krzywoustego 124–125, 130, 131
Sieciech 122–125, 129, 169
Skarbimir 125
Stanisław, św. 122, 129, 147, 148, 169, 200, 266
Stanisław Ciołek, biskup 270
Stanisław ze Skalbmierza 267, 271
Stefan II, papież 35
Suchywilk Janusz, kanclerz i arcybiskup 210, 217, 220
Suger, opat Saint-Denis 158, 160

Ś

Światopełk I, książę kijowski 79–81
Świdrygiełło, wielki książę litewski 241, 245
Święca Piotr 196
Świętopelk, książę Pomorza Gdańskiego 132
Świętopelk II, książę kijowski 124
Świętopelk II Wielki, ks. Pomorza Gdańskiego 254–255
Świętosława Sygryda, córka Mieszka I 71

T

Tamerlan, władca mongolski 191
Teodora, św., cesarzowa bizantyńska 14
Teodoryk Wielki, król Ostrogotów 29, 30, 38, 73
Teofano, cesarzowa regentka 46, 48–49, 94
Thietmar 48, 67, 78–79
Tomasz z Akwinu, św. 164, 166, 168, 181

U

Ulrich von Jungingen, wielki mistrz zakonu krzyżackiego 234, 236
Unger, biskup 78
Urban II, papież 111, 119

V

Villon François 263–264, 280

W

Wacław II, król Czech i Polski 134–135, 138–139, 170, 195–197, 202–204, 210, 216, 234, 237, 280
Wacław IV Luksemburski, król Czech i Niemiec 184–185
Warcisław, książę pomorski 125–126
Weyden Rogier van der 259, 264, 279
Wichman, możnowładca saski 64, 72
Wierzynek Mikołaj 216
Wilhelm Habsburg, książę austriacki 220, 222, 225
Wilhelm Zdobywca, książę Normandii i król Anglii 96, 98, 106, 167
Wincenty Kadłubek, biskup i kronikarz 136, 266, 278, 282

Wit Stwosz 274–275, 282
Witold, wielki książę litewski 233–238, 241–242
Władysław Herman 91, 94, 120–124, 126, 128–129, 169
Władysław Jagiellończyk, król Czech i Węgier 251, 256
Władysław Jagiełło 216–217, 221–226, 228, 232–235, 238–245, 251–252, 256, 271, 274, 276–278, 280–281
Władysław Łokietek 134, 138, 149, 195–204, 213, 216, 280
Władysław Pogrobowiec, król Czech i Węgier 245, 250
Władysław Warneńczyk, król Polski i Węgier 226, 244–245, 251–252, 266
Władysław Wygnaniec 124, 130, 131, 138–139, 169
Włodkowiec Paweł 238–239, 242, 267, 271, 281
Wojciech, św. 77–78, 81, 83, 85, 88, 89–90, 144, 147, 150, 254, 255, 265
Wulfila, misjonarz i biskup 29

Z

Zawisza Czarny 236
Zbigniew, syn Władysława Hermana 123–125, 129, 169
Zbysława, żona Bolesława Krzywoustego 124
Zofia (Sonka) Holszańska, żona Władysława Jagiełły 241, 244
Zygmunt Kiejstutowicz, wielki książę litewski 241, 245
Zygmunt Luksemburski, król Węgier i Czech, cesarz 185, 191, 194, 220, 225, 233–239, 241, 244, 279

Indeks pojęć

Hasła indeksu nie odsyłają do wszystkich stron, na których użyte jest dane pojęcie, lecz jedynie do tych, na których znajdują się informacje pozwalające je zrozumieć.

A

antypapież 109, 178
apsyda 157

B

bankowe usługi w średniowieczu 103
barbarzyńcy 28–29
bazylika 57, 157
beneficjum 54
bulla 127

C

cech rzemieślniczy 105
celibat 107–108
czynsz 102

D

drużyna książęca 69, 82
dworska kultura 155, 261
dziesięcina 42, 227
dżihad 22

E

elekcyjność tronu w Polsce 251
elekcyjność tronu w Rzeszy Niemieckiej 44, 184–185
emir 23–24

F

feudalizm/system lenny 54–56
folwark 250

G

gildia kupiecka 105
gród 62, 83

H

Hanza 144
hołd lenny 54

I

immunitet 56, 141
inkwizycja 118

inwestytura 55
inwestytura świecka dóbr kościelnych 107–108

K

kalif 22–24
kanon (w sztukach plastycznych) 15
kapituła katedralna 136
kardynał 108
kolonat 51, 57
kolonizacja na prawie niemieckim 141–145
kolonizacja na prawie polskim 140–141
komendacja 54–55
koncyliaaryzm 179
konfederacja 246
Korona Królestwa Polskiego (*Corona Regni Poloniae*) 210, 225
krucjata/wyprawa krzyżowa 112, 115, 239

L

latyfundium 51
legat papieski 121
lenno 54–56
lichwa 103
lokacja 141–145

Ł

łan 142

M

marchia 40
monarchia stanowa 176

N

najemne wojsko 174
naród polityczny 176
nepotyzm 108
noblitacja 226

O

opat 36, 107
opole 69

P

palatyn (wojewoda) 122
pańszczyzna 57
papież 35
patriarcha 34–35
patrycjat miejski 103
plan centralny (w architekturze) 16, 61

plan krzyża greckiego (w architekturze) 16, 156–157
plebs miejski 103
poddanie/chłopi poddani 51, 57, 102
poemat bohaterski (rycerski) 58, 165
pogrom 175
portal 157
pospolite ruszenie 212, 252
pospólstwo miejskie 103
prawo książęce w Polsce 83–84, 141–143
prawo magdeburskie 143–144
prawo rycerskie w Polsce 93, 150
prawo składu 214
prawosławie 110, 114
prezbiterium 157
pryncypat na ziemiach polskich 130, 132
przypora 159
przywilej generalny 149–151, 220, 252

Q

quadrivium 162

R

rada królewska w Polsce 210, 225
rekonkwista 111, 189
relikwie 55, 156
romańska ludność 28
romańskie języki 29
ród rycerski 150, 238
rycerstwo 56, 102, 112, 165, 174, 187–189
rycerstwo na ziemiach polskich 93, 150–151, 225–226

S

scholastyka 163
sejm walny 252–253
sejmik ziemski 252–253
senior 54–55
seniorat na ziemiach polskich 128, 130, 132
siedem sztuk wyzwolonych 161–162
sklepienie kolebkowe 156–157
sklepienie krzyżowe 156–157
sklepienie krzyżowo-żebrowe 159
sklepienie sieciowe 260–261
skryptorium 42
sołtys 142, 150
społeczeństwo stanowe 102, 176
społeczeństwo stanowe na ziemiach polskich 149–151, 225–226
starosta 210
suzeren 56

symonia 107
szlachta 149–151, 226

Ś

Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego 45
świętopietrze 116

T

tomizm 164
transept 157
trivium 161
trójpółówka 53
trubadurzy 165

U

uniwersytet 164, 271

W

wasal 54–55
wielka wędrówka ludów 28
władztwo gruntowe 56–57
wolnizna 142
wójt 143–144, 214

Z

zaciężne wojsko 186, 188, 247–248
zakon 116
zakony rycerskie 116–117, 189
zakony żebracze 117–118
zasadźca 141–143